Pencere 211 JOHN REED Balkanlarda Savaş

JOHN REED

Balkanlarda Savaş

pencere yayınları

Çevirenler:
F. Burak Aydar
Sevgi Tamgüç

John Reed
Balkanlarda Savaş

John Reed geçtiğimiz yüzyılın başlarında ABD'nin en revaçta olan ve en işinin ehli muhabiriydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında savaş muhabirliği yapan Reed, birçok Balkan ülkesinden sonra Türkiye'ye de gelmiş ve elinizdeki kitapta bu anılarına da yer vermiştir. John Reed 1917'de, o dönemde Rusya'nın başkenti olan Petrograd'da da bulunmuştur. Dolayısıyla Bolşevik Devrimi'nin sınırlı sayıda Batılı tanıklarından birisidir. Komünist fikirlerden derinden etkilenmiş, Komintern üyesi Amerikan Komünist Partisi'nin kuruluşunda önde gelen isimlerden birisi olmuştur. Savaştan sonra Rusya'ya geri dönen yazar 1920 yılında Moskova'da ölmüş ve Kızıl Meydan'da gömülmüştür.

Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir
© Orion Books
İngilizce 1994 baskısından ve Éditions du Seuil 1996 Fransızca baskısından karşılaştırılarak çevrilmiştir.
Birinci Baskı: Ekim 2006
Kapak: Hüseyin Yoldaş
Kapak Baskı, Baskı, Cilt: Kilim Matbacılık
Maltepe mah. Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/204
Zeytinburnu-İstanbul Tel: (0212) 612 95 59

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğdu

ISBN 975-8460-96-X

PENCERE YAYINLARI: 211

pencere yayınları

Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL TEL ve Faks: (0216) 414 64 41

John Reed

Balkanlarda Savaş

Çeviren: F. Burak Aydar - Sevgi Tamgüç

Orijinal adıyla *The War in Eastern Europe*'ın birinci baskısı, 1916'da, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de aynı anda yapıldı. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki baskıyı yapan Charles Scribner's Sons ve İngiltere'deki ise Eveleigh Nash Company yayınevleriydi. 1919'da, kitabın ikinci baskısı yayınlandı. İkinci baskıda, on bir bölüm çıkarılmıştı kitaptan. Amerikalı editör, John Reed'in "insanlığını" takdir etmekle birlikte, bu bölümlerin kitaptan çıkarılmasının nedeni olarak, bazı bölümlerin çok "kişisel", bazılarınınsa çok "genel" olduğunu, kendisinin özel bir seri hazırladığını ve kitabın ilk biçiminin bu çerçeve içine girmediğini belirtmişti. Özellikle, Rusya'da tutuklanmasına ve Amerikan Büyükelçisi'nin olaya karışmasıyla ilgili "Gutçevo ve Cesetler Vadisi" bölümü kitaptan çıkarılmıştı. Sonsöz yerine yazılan bölüm, John Reed'in ölümünden sonra yayınlanan *Daughter of the Revolution* adlı derlemeden yararlanarak hazırlanmıştı (Kitabın A Phoenix Paperback 1994 İngilizce baskısında da yoktu. Fransızca Éditions du Seuil 1996 baskısında ise atılan on bir bölüm olduğu gibi bunları anlatan Francois Maspero'nun yazdığı ayrı bir önsözde bulunmaktadır. Kitabımızın eksik olmaması için atılan on bir bölümü Fransızca baskısından aynı kitabı esas alarak yerleştirdik. Fransızca olan on bir bölümü de Sevgi Tamgüç'ten rica ederek ve François Maspero'nun yazdığı önsözü de bir başka arkadaşımın çevirisiyle bu kitaba ekledik ve eksiksiz bir Balkanlarda Savaş böylece ortaya çıktı. Bu kitabın çevirisinde emeği geçen Sevgi Tamgüç, F. Burak Aydar ve Rikkat ablama teşekkürlerimle) .

Pencere Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Özgün Metne Yayıncının Notu	39
1 Göz Dikilen Şehir	42
2 Saaşın Doğu Kapısı	52
3 Ölüler Ülkesi	60
4 Savaşın Başkenti Niş	70
5 Cepheye Doğru	76
6 Belgrad Avusturya Ateşi Altında	86
7 Savaş Hattında	94
8 Yok Edilmiş Bir Ulus	104
9 Gucotchevo e Cesetler Vadisi	110
10 Rusya'nın Arka Kapısı	119
11 Novosielitsa'da Yaşam	129
12 Bukovina Sırtlarında	135
13 Korkunç Zalechik	142
14 Ruslar Geri Çekiliyor	147
15 Almanlar Gelmeden Önceki Lemberg	159
14 İyimser Bir Hac Yolculuğu	165
17 Rus Usulü Tutuklama	172
18 Cholm'da Tutuklanma	180
19 Tutsaklık Serüvenimizin Devamı	187
20 Rusya'nın Çehresi	194
21 Ulusal Sanayi	202
22 Yurtsever Bir Devrim	207
23 Yahudilerin "İhaneti"	213
24 Petrograd ve Moskova	216
25 İmparatorlar Şehrine Doğru: İstanbul	223
26 Almanların Yönetimindeki İstanbul	229
27 İstanbul'un Kalbi	239
28 Sultanla Tanışma	250
29 Zorluklar İçerisindeki Romanya	256
30 Bulgaristan Savaşa Giriyor	267
31 Sırbistan'a Dönüş ve Yunanistan	282
32 Sondeyiş: Yitirilmiş Dünya	287

ÖNSÖZ

John Reed sarışın, mavi gözlü, iri yapılı, güçlü kuvvetli bir adamdı. Uzak Batı'nın en uzak sınırında, Pasifik Okyanusunun kıyısında, Kayalık Dağların öte yanında doğmuştu. Ozan ruhlu ve çok duyarlıydı. New England'ın en iyi üniversitesi Harvard'ın disiplinsiz öğrencisiydi.

"Beyaz, Anglo-Sakson ve Protestan" olan bu burjuva kökenli yazar, 1920'de, Azerbaycan'da Doğu Halkları Kurultayında ülkesini temsil ederken yakalandığı tifüsten öldü. Henüz otuz üç yaşındaydı. Örnek bir Bolşevik olarak, Kremlin'e gömüldü.

Otuz üç yıllık, tutku dolu yaşamında, insanlar ve nesneler hakkında her şeyi bilmek istedi. Kadınları severdi, erkeklerin sıcak dostluğundan, sert içkilerden, dünyanın yeniden yapılandırılmasıyla ilgili sohbetlerden, sabahın erken saatlerinde yapılan tartışmalardan, Walt Whitman'ın şiirlerinden hoşlanırdı. Ülkesinin devasa boyutlarına ve muazzam özgürlük potansiyeline hayrandı. *Amerika 1918* adlı şiiri, kendisi gibi gezgin olan çağdaşı Blaise Cendars'ın nesir yazılarına nazire niteliğindedir:

Uçsuz bucaksız Batıdaki gamsız çocukluğumdan,
Güçlü ve çağıldayan büyük nehirlerden,
Değirmen ve sallardan,
Kozmopolit tayfalarıyla
Denizaşırı diyarlardan gelen gemilerden,
Garip gonkların çınladığı Chinatown'dan,
Dalgaları kıyılara vuran Mavi Pasifik'ten
Günbatımının insanı sarıp sarmalamasından

Ücra kumsallardan, kamp ateşlerinden,
Avlanan aslanların kükremelerinden,
Dağ tepelerinden ve güneşin kavurduğu çöllerden,
Chinook'a yayılan buğday okyanusundan,
Enginlere uzanan, cömert meyve bahçelerinden,
Onurlu ve mağrur, genç ve kaygısız,
Çölün ortasında bitiveren cesur kentlerden,
Tanırım seni, Amerika'm benim.
...
Tüm meslekler, tüm ırklar,
Tüm karakterler, tüm felsefeler...
Tüm tarihiyle, sunduğu tüm olanaklarla
ve tüm maceralarla,
Amerika'm... benim dünyam!

Gerçek anlamda klasikleşen kitabı ***Dünyayı Sarsan On Gün*** Ekim devriminin tekrar tekrar basılan tarihçesidir ve Stalin döneminde temel kitaplardan biri sayılmıştır. Tüm komünist partiler tekrar basmıştır bu kitabı. Amerika'nın sınır bölgesinden gelen ve komünizmin özgürlük demek olduğunu savunan bu genç adamın eserlerinin, yazarın ölümünden sonraki kaderi bu mu olmalıydı? Hemingway kadar uzun ömürlü bir üne sahip olan bu öfkeli Amerikalı, ölümünden sonra sallabaş kuşakların okumak zorunda bırakıldığı bir yazar mı olmalıydı?

*
**

Bu kitabın başladığı 1915 baharında, John Reed, New York'tan bir gemiyle İtalya'ya geldi. Oradan Kanadalı desinatör Boardman Robinson'un eşliğinde Selanik'e geçti. Daha o zamanlarda bile ünlü bir yazardı. Gemi yolcuları arasında, bir yıl önce yayınlanan kitabı ***Viva Meksika***'yı okumayan kalmadığını safça bir gururla fark etti. Rudyard Kipling bu kitap için, "Meksika'nın yeniden keşfi" demişti.

New York'ta *Village*'i gerçek anlamda kuran kuşaktandı. İlk edebi çalışmalarına, *The Masses* (Kitle) dergisinde başladı. Yö-

netmen Max Eastman'ın yanı sıra, dergi kadrosunda Walter Lippmann, Carl Sandburg, Sherwood Anderson, Upton Sinclair, Waldo Frank, Emma Goldman ve yabancılardan Bertrand Russell, Eugene O'Neill, Maxime Gorki, Romain Rolland ve Pablo Picasso vardı. Başka birçok kişi gibi, o da zorunlu Avrupa ve Paris yolculuğunu yaptı. Her şeyi görmek ve anlamak için bitmek tükenmek bilmeyen bir susuzluk duyuyordu. "Düşünceler benim için pek fazla bir şey ifade etmiyor. Gözlerimle görmem lazım" diyordu.

Görmekle ve gördüklerini aktarmakla yetinebilirdi. Daha uzaklara, her zaman daha uzaklara gitme hırsını kimden almıştı? Belki de, Theodore Roosevelt'in dostu olan babasından. Theodore Roosevelt, Amerika Birleşik Devletleri başkanı olunca, C. J. Reed'den kangrenleşmiş yerel ticaret işlerini tasfiye etmesini istedi. C. J. Reed o zamanlarda, Oregon'un güzel Portland kentinde, zengin bir kapitalist olarak yüksek düzeyde saygın bir kişiydi. C. J. Reed dürüst ve namuslu bir işadamı olarak kazandığı saygınlığı yitirmedi, tam tersine güç kazandı, ama eski dostları ona sırt çevirmişti, klüp üyeliğinden çıkarıldı ve yüksek sosyeteden dışlandı. Genç John, *The Masses* dergisi için bir bildiri projesi kaleme aldığında acaba bu olaydan mı esinlenmişti?

> "Eski sisteme, eski ahlak kuralı kalıntılarına, eski zorlamalara aralıksız saldırmalıyız. [...] Küstahça, cüretkâr ve zevksiz davranabiliriz ama asla adileşmemeliyiz. Hiçbir reformist doktrin ve teoriye bağlı hissetmiyoruz kendimizi, ama devrimci oldukları sürece onları da dile getirmekten geri kalmayacağız. [...] *The Masses* için dilediğimiz ideal tutum, bütün düşünce akımlarına karşı duyarlılık göstermek ancak hiçbir zaman gerçeğin tek bir yönüne saplanıp kalmamaktır. Zamanla düşüncemizi değiştirecek miyiz?.. Elbette, neden olmasın?"

Bu gençlik heyecanıyla yazılmış bir bildiriydi ve pek öyle devrimci görüşler içermiyordu. Yazma tutkusuna kapılan yazar, az çok parlak bir bohem hayatı yaşamakla yetiniyordu. Bu nedenle, ilk kitabının adı da ***Vie de bohème*** (Bohem Hayatı) idi.

Şiir yazmak –bunu ölene kadar yapmış, sular seller gibi şiirler yazmıştı-, renkli kaleminin ona ün kazandırdığı gazete ve dergilere yazılar göndermek, Manhattan sokaklarında dolaşmak, yolculuk yapmak, New York doklarında ve batakhanelerinde gezinmek, son moda partilere katılmak, hem Ritz gibi kocaman bir elması hem de dünyayı değiştirmeyi hayal etmek ve zaman zaman "düşüncelerini değiştirmek". Bu, onun gibi yetenekli gençler için iyi bir programdı. O yıllarda çok vardı bu genç insanlardan ve çağımızın en büyük yazarları bunlar arasından çıkmıştı.

1913'te, New York'a birkaç saat uzaklıktaki, Paterson ipek dokuma fabrikası çalışanlarından yirmi beş bin işçinin grevi onun hayatında dönüm noktası oldu. I.W.W. radikal sendikasının başkanı, onu grev hakkında rapor yazmakla görevlendirmişti. İki gün sonra, John grevcilerde gördüğü dayanışma ve cömertlikten sarhoş, kendiliğinden ortaya çıkan sempati taşkınlıklarından şaşkına dönmüşken, göstericilerin yürüyüşü sırasında tutuklandı ve hapse kondu. Hapistekilerin çoğu, Avrupa'nın dört bir yanından gelmiş göçmenlerdi, bunlar arasında konuşmalar yaptı. Hapisten çıktığında, şunları yazıyordu:

> "Paterson'da (New Jersey) savaş var. Ama tuhaf bir savaş bu. Şiddet kullanan yalnızca savaşan taraflardan biri, fabrika patronları. Yardımcıları polisler, hiç kimseye zarar vermeyen insanları copladı, yasallığa kesinlikle uyan kalabalıkların üzerine atları sürdü. Parayla tuttukları özel dedektifler, suçsuz insanları tüfekle öldürdü. Bu kapitalistlerin gazeteleri, insanları sendika liderlerine karşı katliam ve şiddete itiyor. [...] Patronlar, polis, basın ve mahkemeler üzerinde mutlak bir kontrole sahip."

Bir anda, *Village* grevi desteklemek için harekete geçti. John Reed, *La Marseillaise* ve *Enternasyonal* marşlarını söyleyen bir koroyu yönetiyordu. Sonra, kitleleri galeyana getirecek bir gösteri düzenledi. İyi niyetli ajitasyonun can damarıydı, arkadaşları bir kargaşalık çıktığında onun kalabalığın ortasına atıldığını, kavgaya karıştığını anlatırlardı. Amacı, tüm dünyayı birleşmeye ikna etmekti. Ama grev başarısızlıkla bitti ve Amerikan sendika-

cılığı için büyük bir felaket oldu. Yazar artık, sendikacılardan uzak durmaya başlamıştı. John Reed için bundan böyle, hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. "Dramatik bir olayı, toplumsal sarsıntıyı, ilerleyen demokrasiyi, halkın mücadelesini" keşfetmişti. Ezilenler arasında yer almadığını, onların safından olmadığını anlayacak kadar açık düşünceliydi. Hangi sıfatla ezilen kitlelerin savaşına doğrudan doğruya katılacak, onların acılarını paylaşacaktı? Zaten, bozgun ve umutsuzluğun ortasında, grevcilerle son randevusunu kaçırmamış mıydı? Çünkü başka bir randevusu, aşk randevusu vardı. Yaşamı boyunca, ideale ulaşma ve eylem susuzluğunu, aşk tutkularıyla bağdaştırmıştı... Bütün bunlar, 1913 baharında, kendine yeni bir yol çizmesine engel olmadı, hem davranışlarını hem de yazı stilini değiştirmeyi iş güç edinecekti. Annesine şunları yazıyordu:

> "IWW üyesi olduğumu ya da başka gruplarla birlikte hareket ettiğimi yazan gazetelere inanma. Anglikan olduğumdan daha fazla sosyalist değilim. Hayatımı özgürce yaşamak ve yazmak için yaratıldığımı biliyorum. İşçi hareketi içinde olsun, başka bir yerde olsun, gördüklerimi, yaşanan hayatı betimlemekten başka amacım yok. Bir takım kliklere karşı, babamdan daha sabırlı değilim. Onun gibi, ben de programı ne olursa olsun, herhangi bir partiye üye olmayı düşünmüyorum."

Sosyalist değil miydi? Sosyalistti ve yaşadığı anın harikalarından kendini yoksun etmeden yarınları kurmak, kendi kökenini ve kültürünü unutmadan proleterlerin mücadelesine katılmak isteyen bir heveskârın sevinç dolu heyecanıyla, giderek daha da inanmış bir sosyalist olacaktı. Beyaz Rusya'nın ta sınır ucuna kadar Harvard kravatını, Kazakları şaşırtan golf pantolonunu çıkarmamıştı. Gazeteci miydi? Modern zamanların tarihçisiydi demek daha doğru olur. Bir yıl sonra, ünü yeterince yayıldığında, *Metropolitan Magazine*, Meksika Devrimini izlemeye göndermek üzere onu seçmişti.

Yazdığı makalelerde ve bunlardan yararlanarak 1914'te yayınladığı bir kitapta gerçek "John Reed" üslubunu yakaladı. O

zaman, dostu Walter Lippmann şöyle dedi: "Röportaj sanatı, John Reed ile başlamıştır. Onun yazıları edebiyatın ta kendisidir."

Meksika'daki devrim Francisco Villa'nın liderliğinde sınırları aşma tehlikesi göstermiş, Amerika Birleşik Devletleri'nde endişe yaratmıştı. Amerika Birleşik Devletlerinin ilkel bir vahşetten başka bir şey görmediği bu ülkeden, John Reed renk ve duygusallık dolu anlatılar, yaşanmış olayların canlı ve meraklı öykülerini getirmişti. Birinci sınıf siyasi analizler yoktu kitabında, ama çilesini paylaştığı, anladığı ve toprak ve özgürlük uğruna giriştikleri mücadeleyi anlattığı insanlarla dostça konuşmalar vardı. Francisco Villa, kişilik olarak onu büyülemişti –onun anılarını kaleme almayı planlıyordu- ama yazar için önemli olan, kamp ateşinin çevresindeki sıcaklık ve güven ortamıydı. Bu duygu birikimi, kitabında anlattığı, demokrasinin ne olduğu konusundaki düşüncesini ona özetleyen genç köylünün yarattığı atmosfere benziyordu:

> Şarkıcı şarkının yarısına vardığında, bütün grup *corrido*'ya katılmıştı. Bitirdiğinde ve yankılar da yitip gittiğinde, bir an sessizlik oldu:
>
> - Özgürlük için mücadele ediyoruz, dedi İsidro Amayo.
> - Peki, "özgürlük"ten ne anlıyorsunuz?
> - Özgürlük istediğim şeyi yapabilmem anlamına gelir.
> - Ya yaptıkların bir başkasına zarar veriyorsa?
>
> Isidro, Benito Juarez'in ünlü bir sözüyle cevap verdi:
>
> - Barış, başkalarının haklarına saygı demektir.
>
> Bu kadarını ummuyordum. Yalın ayak bir melezin özgürlük konusunda böyle net bir görüşe sahip olması beni şaşırtmıştı. Benim açımdan da özgürlüğün en doğru tanımı istediğimi yapabilmemdi. Amerikalılar ise bunu bana Meksikalıların sorumsuzluğuna bir örnek olarak anlatmışlardı. Ama bence bu, bizdekinden daha iyi bir özgürlük tanımıdır. Bizde, özgürlük diye adaletin emrettiği şeyleri yapma hakkına denir. Oysa, Meksika'da çocuklar bile özgürlüğün doğru tanımını bilir...

John Reed'in ***"Viva Meksika"*** adlı kitabının yeni baskısına önsöz yazan öykü yazarı Alvaro Mutis "Eski formül, gördüklerini bir kelime bile eklemeden aynen aktarmaktır, her şey nasıl olup bittiyse, olayı öylece anlatma zevkidir ve tek kaygı, asıl önemli düşünceleri, satır aralarına yerleştirmektir." Temel düşünceler, önemli kişilerle yapılan röportajlarda, ne pahasına olursa olsun sansasyonellik arayışlarında yer almaz. Kendiliğinden "satır aralarına" sızar bu düşünceler. ***Viva Meksika*** ve ***Balkan Savaşları***'nda bunlara, yollarda adı bilinmeyen insanlarla yapılan diyaloglarda, not edilen halk türkülerinde rastlanır. Kitaplarında bunları sık sık aktarır yazar, çünkü bu aktarmaların bir halkın tarihi ve ruhu hakkında, kendi izlenimlerinden daha fazla bilgi verdiği kanısındadır.

Asla yılmaz, geri çekilmez, asla hiçbir şeye soğuk bakmaz. Üstelik, gelip geçtiği her yerde, kendini kabul ettirir, sevdirir herkese. Birlikte içki içilen, şarkı söylenen her yerde, diğerleriyle birlikte içer ve şarkı söyler. Kardeş gibi kabul gören bir yabancıdır, bu kabule kendisi de candan karşılık verir. Onun yazdıklarını okuyan okur, birdenbire kendini anlatıcıyla özdeşleştirir, yazarın karşılaştığı insanları capcanlı karşısında bulur. Meksika'da savaşanları, Meksika halkına yakın ve kardeş kılmak, halkın güvensizliğini ve önyargılarını kırmak, büyük bir başarıdır. Yalnızca edebi bir başarı değildir bu, aynı zamanda politik bir başarıdır da. Giderek bir sonuca varılır eserinde: Amerika Birleşik Devletleri, Meksika'daki karışıklıkta "düzeni sağlamak için" müdahalede bulunmamalıdır. John Reed, Başkan Wilson'la bile karşılaşmış, onunla röportaj yapmış, tarım reformuna ve tarım reformu için Pancho Villa gibi savaşanlara duyduğu sempatiyi Başkana kabul ettirmiştir. Ancak, röportaj yazıldıktan sonra, Beyaz Saray bunun yayınlanmasına karşı çıkmıştır.

John Reed, kazandığı başarının ötesinde, ilk kucak dolusu övgülerin ardından, onun yolunu izlemeyen arkadaşlarını endişeye düşürebilir ve kızdırabilir. Büyük bir gazeteci olarak, *The New Republic*'teki kariyerine başlayan Walter Lippmann, kısa bir süre sonra "John Reed, efsanevi kahraman" başlıklı, acı sözlerle dolu bir makale yazar. "John Reed, hayal ettiği ideal dünya gerçekleştiği gün, adaleti yerine getiren halk kitleleri tarafından

asılacak" der yazısında. *Metropolitan*'ın saygın yazar kadrosunda yer alan Theodore Roosevelt'e gelince, Reed'in babasına karşı duyduğu dostluğa rağmen, açıkça şunları yazmıştır: "Villa özgürlük, adalet ve demokrasi adına savunulduğunda, eskiden apaş şeflerinin savunulmasında yapıldığı gibi, bu kelimelere uygar bir ülkede taşıdığı anlamlar yüklenmiş olur."

*
**

1914 Ağustos'unda, Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, yepyeni ve kendine özgü bir güç olan sosyalizm ordusuyla birlikte, *Village*'liler ve John Reed de yerin dibine geçmiştir. Ama hangi cephede çarpışacağına birden karar veremez. Ona göre bu savaş, Almanya'nın endüstriyel çıkarlarının, sömürgeci güçler olan İngiltere ve Fransa'nınkilerle çatışmasından dolayı çıkmıştır. "Rakip dükkancıların kapışması" der bu savaş için. İlk vuruşmalar bitince, Avrupa'daki işçi partilerinin sınıfın birliğini sağlayacağına inanır. John Reed, savaşla ilgili olarak, "Bu yıkıcı dehşetten, sonuçları çok ağır olan toplumsal sarsıntılar doğacak" diye yazmıştır. Müttefiklere duyulan belli belirsiz sempatiye ve birtakım dayanışma girişimlerine karşı çıkarak, savaşan tarafları bir kefeye koyar. Prusya militarizmi için "kaba kuvvet idealleri... salt demir ve kan" der. Müttefikler kampını da barbarlığa karşı savaşan kültür ve uygarlığın kampıyla özdeşleştirmez. Onun kanısınca, "Müttefikler, oburluklarının olanaksız kıldığı bir barışın peşinde koşan küstah ve ikiyüzlü güçlerdir." Sonuçta, "Bu savaş bizi ilgilendirmez" deyip işin içinden sıyrılır.

> "Derin bir hayal kırıklığı dönemiydi bu. Ulusların artık olgunluğa eriştiğine inananlarımız için, acı bir yenilgiydi. Günün birinde Dünya Birleşik Devletleri'nin, yeryüzünden zengin düşüncelerin fışkırmasını, bir ilkbahar tarlası gibi çiçek açmasını sağlayacağını sanıyordu bu insanlar. Oysa uluslar, vahşi köpekler gibi birbirlerinin boğazına sarıldı...
>
> Bu savaş, Avrupa uygarlığının ne olduğunu açıkça ortaya çıkardı."

Fakat bu savaşı görmezden gelmek olanaksızdı, ne olup bittiğinin öğrenilmesi gerekiyordu. John Reed, *Metropolitan* ve *World*'un özel savaş muhabiri olarak, Napoli'ye gitmek üzere yola çıktı. Niçin Napoli'ye gitmişti? Amacı, bütün dünyanın beklediği gibi, İtalya'nın savaşa girmesini görmek miydi? İtalya'nın Üçlü Antlaşmayla bağlı olduğu Orta Avrupa imparatorlukların safında savaşa katılacağı sanılıyordu o sıralarda. Yoksa yazar, o günlerde sevgilisi İtalya'da yaşadığı için mi gitmek istiyordu Napoli'ye? İtalya geçici bir süre için savaşta tarafsız kaldığından, sevgilisini yanına alan yazar, Paris'e doğru yola çıktı ve tam Marne savaşının arifesinde oraya vardı.

Fransa yolculuğu başarısızlıkla sonuçlandı. John Reed'e, cepheye gidebilmesi için gerekli izin kağıtları verilmedi. Yazar barışçılığıyla ünlüydü, oysa bu kelime o zamanlarda hainle eş anlamlıydı. Yabancı ülkelerle yazışmaları kontrol eden Fransız gizli polis servisleri, John Reed'in barışçı kimliğinden haberdardı. Kendi olanaklarıyla ve özellikle *Tommie* denilen İngiliz askerleriyle dayanışması sayesinde Marne'a gitti. Savaş alanı henüz ceset doluydu. Fakat ateş hattı, şimdi başka bir noktaya kaymıştı. İki kez tutuklandı ve savaş sonuna kadar hapse atılmakla tehdit edildi. Artık, savaşın cephe gerisinden başka bir şey göremiyordu. Yeni askere alınmış erlerle dolu trenler kuzeye gidiyordu. Askerlerin marş söylediğini ve "Berlin'e! Berlin'e!" diye bağrıştıklarını işitiyordu. Güneye giden trenlerse yaralıları taşıyordu, bundan böyle savaş muhabirlerinin üzerine sinecek olan ölü kokusunu duyuyordu. Paris'te evinde kapalı kalan yazar, güvenli bir yerde bulunanların "son damla kan dökülene kadar savaşmaya devam" diye çığlıklar atmasından nefret ediyordu. O sıralarda, sevdiği kadını terk etti. Sonra, hemen yeni bir sevgili buldu. Yitirdiği zamanı telafi etmek için, onunla evlendi. Ama yarınsız bir evlilikti bu.

Fransa'daki savaşta neler olup bittiğini anlamak olanaksızdı. John Reed, İsviçre üzerinden Almanya'ya gitti. Orada, daha akıllıca bir kabul gördü. Alman savaş aygıtının işleyişini yakından görebilmesi için, her şey gözlerinin önüne serildi. Elbette ki Alman subaylarında halkın sıcaklığı, dostluğu yoktu, ama turnesi bir "saat düzeniyle" organize edilmişti ve yolculuğu işgal al-

tındaki Fransız topraklarına kadar uzanıyordu. Yazar, kimi zaman hayranlık, kimi zaman da öfke duyuyordu. İyi yağlanmış savaş makinesine hayrandı. Fakat savaşın insanları robotlaştırmasına, insanlıktan çıkarmasına öfkeleniyordu. Almanların gösterdiği körü körüne itaate katlanamıyordu. "Savaşa girdik bir kere. Vatanımız için dövüşeceğiz. Niçin ve nasıl başladı bu savaş, bunu bilmek hiçbir şeyi değiştirmez. Bütün insanlar, bütün para, bütün düşünceler imparatorumuzun emrindedir" diyordu Almanlar. Keşke kin olsaydı bu adamlarda, bu hiç değilse insanca bir duyguydu. İşgal altındaki topraklarda yaşayan Fransızlarda vardı bu kin. Yazar Almanların istila ettiği yerlere ulaşınca, Paris'in umursamaz havasını unuttu. Ayaklar altında çiğnenmiş onurun en açık ifadesiydi gördükleri: "Kırsal bölgelerde yol alıyorduk. Gördüğümüz köylülerin yüzleri yoksulluk yüzünden asık ve kin doluydu. Son arabalarda bulunanlar, arkamızdan domuzlar, Alman uşakları diye küfür edildiğini işittiler." John Reed, bozgunu kabul etmeyen bu halkın "umut ve inancının" "harika" olduğunu yazıyordu.

Çiçekli kırlarda bira ve şnaps içmekten bıkan yazar, Ypres yakınlarındaki gerçek siperlere gitmek için izin kopardı. *New York Post* muhabiri Robert Dunn ile bir gece ve bir gün ön hatlarda kaldı. Orada gördükleri onda çok üzücü ve korkunç bir anı bırakmıştı: "Sağanak altında sırılsıklam, çamurlara yapışmış yatan insanlar. Kapkara çamurlar içine yarı bele kadar batmış, yirmi dört saat, durmadan ateş eden askerler, son saldırıda ölen Fransız askerlerinin cesetlerinden oluşan birkaç metre yüksekliğindeki tümsek, topçu düellosunun bitmez tükenmez gümbürtüsü ve aydınlatma füzelerinin bütün bu kıyametin üzerine ölgün ışık..."

Korkular ve acılar bir an için paylaşılıyor, sigaralardan sırayla birer nefes çekiliyor ve alkollü içkilerden birer yudum içiliyordu. Bu içten duygular, bu basit hareketler, Meksikalı savaşçılar arasında öylesine yoğun yaşadığı dostluğu mu hatırlatmıştı ona? Alman siperlerinde, bir çukurda mevzi alan askerlerden biri, mavzerini önce Reed'e, sonra Dunn'a uzattığında, ikisi de hiç

düşünmeden silahı almaya davranıyor, ardı ardına "düşmana" nişan alıp tetiği çekiyorlardı.

Bu Avrupa yolculuğunun bilançosu hazindi: Fransız milliyetçiliği onu Prusyalıların küstahlığı kadar bıktırmıştı. Her yerde, İngiltere'de bile, savaşın çıldırttığı, mantıklı düşünme yeteneğini yitirmiş insanlara rastlıyordu. Bazı istisnalar vardı elbette, büyük Alman sosyalisti Karl Liebknecht de onlardan biriydi. Mecliste, savaş kredilerine karşı oy kullanmıştı o, farklı bir gelecek umudunu temsil ediyordu. John Reed, Berlin'de onu gördüğünde, büyük düşünür uluslararası işçi sınıfının "geçici teslimiyetlerine" rağmen, savaşın sonunun kesinlikle Almanya'da devrime varacağını bildirdi. Fakat Liebknecht, onun bu iyimserliği paylaşmasını sağlayamadı. Avrupa ona en kötü gününde, çirkin bir ışık altında görünmüştü: "Savaşçı duygularla, kin ve intikam hırsıyla, milliyetçilikle dolu bir çamur yığını". Düpedüz kabile çatışmalarının sürüp gittiği bu küçük kıta, geniş ve özgür Amerika'nın çocuğuna anlaşılmaz görünüyordu. John Reed, sosyalizmin insanlığın geleceği olduğuna inanırdı, onun gözünde "Avrupa'daki düşünceler ölmüştü", Avrupa uygarlığının sonu gelmişti. Bu "sanayi" savaşının fabrikaları siperlerdi, "ölüm fabrikalarıydı". Hayır, bu barbarlık Amerika'ya bulaşmamalıydı.

Gazete, onun röportajlarından memnun değildi. Kendisi bile "çok kötü" diyordu yazdıkları için. "İğrenç bir savaş bu, öyle yiğitçe, heyecan verici bir yanı yok, öylesine de anlamsız ki nasıl anlatacağımı bilemiyorum buradaki çarpışmaları." 1915 başlarında New York'a döndü, fakat orada da huzur bulamadığından yeni bir girişimde bulunmak üzere tekrar yola çıktı.

Aslında, *Metropolitan* onu batı cephesine göndermek istiyordu. Fransızlarla Almanlar çarpışıyordu burada, Alman ordusunun ilerleyişi durdurulmuştu ve herkes, o ilkbaharda son ve belirleyici savaşların yapılacağına inanıyordu.

Alman siperlerindeki olayı unutmaya çalışıyordu, tüfeği kavrayışı, sislerin ortasına ateş edişi, hareketli yaşamının anekdotlarından biriydi sadece. Fakat yol arkadaşının durumu farklıydı. Robert Dunn, yaptıklarından pişmanlık duyuyordu. Bu duygunun ağırlığından kurtulmak için, gazetesinde her şeyi itiraf etmişti. Kendini affettirmek için ileri sürdüğü tek mazeret, barışçı,

ünlü idealist arkadaşı John Reed'in de bu kötü olayın içine sürüklenmesiydi. "Allah bizim belamızı versin yaptıklarımız için... Şiddete ve militarizme karşı duyduğu kine rağmen Reed'in bunu yapabilmesini, haklı değilse bile yeterli bir mazeret sayarım." Bu makale gözden kaçmadı, Paris'teki Amerikalı gazeteciler derneği desteğini çekti ve bu hareketin, mesleğin en basit ahlak ilkelerini çiğnemek anlamına geldiğini açıkladı. Bu protestoların yankısı olarak, *Le Temps* Reed'i hain ilan etti. Fransız hükümeti, yazarın Fransa sınırlarından içeri girmesini yasakladı. Washington'daki Fransız elçisi, Theodore Roosevelt bizzat müdahale ederse, belki bu yasağın kaldırılmasını sağlayabileceğini açıkladı. Her zamanki gibi ağırbaşlı amca pozları takınan Roosevelt, müdahale etmeyi kabul etti, John Reed'in yanında bir mektup yazdı... ve mektubunu şu sözlerle bitirdi: "Ben General Joffre olsaydım, Reed de benim elime düşseydi, onu harp divanında yargılatır ve kurşuna dizdirirdim."

*
**

İşte bu yüzden, John Reed Selanik yollarına düştü. Batıdaki savaşı anlamaz olmuştu, doğuya gidiyordu. Ne de olsa, 1914'te ilk tabanca bu bölgede patlatılmış, sonra bu silah sesi tüm kıtaya yayılmıştı. Daha kesin bir ifadeyle, Saraybosna'da patlak vermişti savaş. O günden beri, tüm dünya nefesini tutmuş bekliyordu, şok olmuştu herkes. Fransa'da Alman ordusunun ilerleyişi şimdilik durdurulmuştu, Doğu'da ise, Rus ordusu çarpışa çarpışa Polonya'dan geri çekiliyor, Karpatlar'ın gerisine kadar püskürtülüyor, burada bir nefes alıp toparlanmaya çalışıyordu. Bir süre Avusturya ordusunun işgali altında kalan Sırbistan, düşmanı Tuna nehrine doğru sürmüştü. 1915 Şubat'ında, zayıf bir askeri güç saydıkları Türkiye'ye saldırarak, Orta Avrupa imparatorluklarını arkadan çevirmeye ve müttefikleri olan Rusya ile yaşamsal bir bağlantı kurmak için boğazlardan yararlanmayı amaçlayan müttefikler, Fransız ve İngilizlerden oluşan bir orduyu Çanakkale'ye gönderdiler. Fakat sonuç, müttefikler için büyük kayıplar ve korkunç bir bozgun oldu. Bu bölgede müttefiklerin üssü yoktu, Yu-

nanistan tarafsızdı. Orta Avrupa imparatorluklarının, Türk müttefikleriyle bağlantısı da azdı ve zorlukla sürdürülüyordu. Bu durum, ölüm için elverişli bir denge sağlıyordu. Taraflardan her biri zafer kazanmak için, o güne kadar savaşa katılmamış Avrupa ülkelerinden İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ya da Romanya'yı savaşa sürüklemek üzere müttefiki yapmak zorundaydı. Bu durumda, Balkanlardaki savaş belirleyici olacaktı. İşte, savaşın kaderinin belirlenmek üzere olduğu o aylarda, John Reed Selanik'e ayak bastı. Bu kent, iki yıldan beri, henüz tarafsız olan Yunanistan'ın sınırları içindeydi.

Yolculuk planı belliydi ve bu kitapla anlatılanlar gibiydi: Önce Makedonya'dan Sırbistan'a gidilecek, oradan Avusturyalılardan yeni kurtulan Belgrad'a geçilecekti. Sonra Moldavya, tarafsız Bulgaristan ve Romanya üzerinden Bukovin'e geçilecek ve oradan Rusya sınırına varılacaktı. Kafkasya'ya kadar yolculuk devam edecek, oradan Türkiye'ye geçilecek ve yine Selanik'e dönülecekti. Kanadalı olup İngiliz vatandaşlığına geçtiği için, Türkiye'de düşman bir ülkenin uyruğu sayılacak olan arkadaşı Robinson'dan tam zamanında ayrılmıştı. Bu bölgelerde bir başka Avrupa ile karşılaşacağını umuyordu. Başka halklarla, daha açık yürekli, "sanayi savaşı"na bulaşmamış, geniş topraklarda, Meksika'nın özgür insanları arasında karşılaştıklarına benzer kişilere rastlayacağını sanıyordu. Annesine yazdığı mektubunda da anlatıyordu bu duygularını:

> "İtalya'ya yaklaştığım şu sıralarda, kendimi gerçekten çok üzgün hissediyorum. Avrupa'dan nefret etmeye başladım. Bu yolculuktan sonra, bir yıl kadar Amerika'da kalabilmeyi umuyorum. Savaş bitmeden, Avrupa'ya dönmek istemiyorum. Yine de, Doğunun bambaşka ve ilginç olduğunu sanıyorum. Kafkasya, biraz Meksika'ya benziyor galiba, kuşkusuz orada yaşayan insanlardan hoşlanacağım. Cengiz Han'ın Avrupa'yı işgale geldiği yollarda, sarp dağ geçitlerinde at koşturmak harika olur benim için."

Bu program, bu kitapta sözü edilmeyen, beklenmedik iki olaydan dolayı tam anlamıyla uygulanamadı. Birincisi, kişisel

bir durumdan kaynaklanıyordu. Sırbistan'da gezdiği sırada, çok şiddetli ağrılar hissetmişti. Bükreş'e vardığında yatmak zorunda kaldı. Teşhisler birbirinden farklıydı ama hastalık tıkalı damarlardan birinden kaynaklanıyordu. New York'a döndüğünde bu teşhis doğru çıkmış ve yazar ameliyat geçirmişti. Demek ki, bu kitapta neşeli bir hava içinde anlatılan maceraları yaşadığı sırada, John Reed hastaydı.

İkinci olayı suskunlukla geçiştirmesi anlayışla karşılanabilir. Ama yolcuların Moldavya sınırından Petersbourg'a gitmelerine, oradan da yine güneye inmelerine ve Romanya'ya geçmelerine neden olan büyük dönüşü kitabında açıklamıştır. Bu açıklamasında, aptalca bir yanlış anlaşılma ve Rusya'daki Amerika Birleşik Devletleri elçisinin beceriksizliği yüzünden bu olayın beklenmedik kötü sonuçlar vermesinden söz eder. Yolcular düzenli pasaportlara sahipti, fakat ülkeye girmeye çalışan Alman casuslarını zamanında tespit edememiş olan Rus subayları bu hatalarını affettirmek için, kötü niyetli davranarak ellerine geçirdikleri ilk yabancı gazetecileri kurban diye seçmiş ve bunları düşman ajanı olmakla suçlamışlardı. Bu konuda fazla açıklama yapılmadı, çünkü basit bir yanlışlık olmadığı belliydi. Rus haber alma servisleri, ne kadar örgütsüz olurlarsa olsunlar, Alman siperlerinden ateş etme olayını ortaya çıkarmakta gecikmediler. Paris'te *Le Temps*'ın yazdıkları, Petersburg'da da geçerliydi. Fransız askerlerinin katili olan John Reed, Alman casusundan başka bir şey olamazdı. Grandük Nikala, nerdeyse Theodore Roosevelt'in Joffre'a verdiği görevi yerine getirecek, John Reed'i kurşuna dizdirecekti.

Bu beladan sağ kurtuldu, ama artık hiçbir zaman Rus ateş hatlarını ziyaret edemeyecekti. Batı cephesindekinden fazla bilgi sahibi olamayacaktı savaş konusunda.

John Reed, her şeyden önce iyi bir anlatıcıydı. Yerini başka hiçbir yazının tutmayacağı iki büyük eser kaldı ondan. Birincisi, Osmanlı yönetiminden yeni çıkan, büyük bir değişim içindeki, üzerlerinde "etnik temizlik" yapılan çeşitli halkların bir arada yaşadığı Balkan bölgelerinin betimi. İkincisi, çarlık rejiminin son günlerini yaşayan Rus halkının betimi. John Reed, ne kadar öngörüşlü olduğunu kendisi de farkına varmadan, Rus halkına

ilişkin şu soruyu ortaya atmıştı: "Eğer köylüler gerçekten birilerine karşı savaşmak istiyorduysa [bazı Rus subayları köylülerimiz dövüşçüdür diye övündüğü zaman sormuştu bunu yazar] niçin bunu kendi yurtlarında yapmıyorlar, kendilerini ezenlere karşı dövüşmüyorlar?" 1915 yılındayız, diyor (kitabı 1916'da çıkacaktı) ve şunu ekliyordu: "Daha sonra, gerçekten savaşmaya başlayıp başlamadıklarını göreceğiz."

Yazar da katılıyor bu savaşa. Rusya ile ilk temasında, bu büyük ülkede, bu büyük halkın sahip olduğu gücün her şeye yeteceği izlenimi edinmişti. Meksika'daki gibi burada da hiç kullanılmamış taze beyin gücü, kuvvet ve potansiyel vardı. İstemeyerek bu yolculuğu yapmasaydı, büyük bir olasılıkla Şubat 1917'de Petrograd'da bulanamayacak, geleceğini hissettiği ve kendisine "bir tür doğa gücü" gibi görünen devrimi yakından izleyemeyecekti.

*
**

"Salgın hastalığın kol gezdiği ülkeden yazıyorum..." Aragon'un bu dizesi, John Reed'in kitabında, Balkan ülkelerindeki yolculuğunu anlattığı bölümün başlığı olabilirdi. 1915 yılında, Balkanlar savaş ve tifüs gibi iki büyük felakete birden uğramıştı. Tifüs, bütün bir bölümü oluşturan sayfaların temel konusuydu. Okurun bunları okurken, yazarın da o tarihten beş yıl sonra tifüsten öleceğini bilmesi, o acı olayları okumanın verdiği hüznü daha da arttırır. Bu iki felaket 1914 Ağustos'undan çok önce ülkeyi etkisi altına almış, Balkanlarda ilk savaş 1912'de patlak vermişti.

Saraybosna'daki suikast, tarih içinde uzun süreli, kanlı olaylar arasında bir andır sadece, çatışmaların başlangıcı çok eskilere dayanır. Kısaca, XIX. yy başlarında, Karageorge'da ilk Sırp isyanı ve Yunanistan bağımsızlık savaşıyla başladığını ve günümüze kadar süregeldiğini söyleyebiliriz. Bosna'daki savaş da, belki son sayfası değildir bu kanlı tarihin. Avusturya Arşidükü François-Ferdinand'ın, Bosna'lı öğrenci Gavrilo Princip tarafından öldürülmesi, 1912-1913 yılları arasında, Balkan ülkelerinde-

ki korkunç katliamların sonucunda meydana gelmiş acı bir olaydır. O yıllarda, hem savaşan iki taraf, hem de sivil halk, son damla kanına kadar çarpışmıştır. Birinci Dünya Savaşını başlatan suikast olayı, Balkanlar'da ve bu civardaki yerlerde ortaya çıkan bütün siyasi olayların Avrupa için yalnızca bir çıban başı olmakla kalmayıp, tüm kıtayı yüreğinden vuracak kadar tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini bize daima hatırlatmalıdır.

John Reed'in tanıklığını değerli kılan, çok can alıcı bir anda, bölgenin durumunu ve halkların yaşamını anlatmasıdır. Beş yüz yıllık Osmanlı yönetiminin zorunlu kıldığı düzenin ve bu yönetimin hoşgörüyle karşıladığı ya da kullandığı çokuluslu toplumların kaybolmaya yüz tuttuğu bir dönemdir bu. Ortadan kalkan bu uygarlık, yerini teröre, sınırları hemen hemen bu günkü gibi çizilen, "çağdaş" ulus devletlerine bırakmıştı. John Reed şu gerçeği çok açık biçimde görüyordu: Kozmopolit İstanbul ve Selanik, yerlerini Türk İstanbul ve Yunan Selanik'e bırakmak üzereydi. Bu kentler uzun süreden beri ve etkili biçimde, çok sayıdaki etnik bileşenlerinden "arındırılmaktaydı".

Balkan bağımsızlık savaşlarının tarihi, Avrupalı büyük güçlerin sistematik bir dönüşümüyle ve bölge halklarının özgürlüğe kavuşma özlemleriyle birleşir. XIX. yy boyunca, bir yandan ulusal kültürlerdeki büyük Rönesans, devrimcilerin 1789 Fransız devrimi aydınlanmacılarından ve 1848 ilkbaharında, yeni tip okulların yaratıcısı, dil reformcuları olan halk hareketlerinden, halkın arasından çıkan karizma sahibi önderlerden etkilenmesi sonucu Avrupa'da yaşanan dönüşümler, Balkan halklarını etkilemişti. Öte yandan, Avrupa ülkelerinden birinin, Türklerin yenilgisinden yararlanıp Balkanlarda egemenlik kurması konusunda endişeye kapılan Avrupalı güçler arasındaki çatışmalar da sürüp gidiyordu. İngiltere ve Fransa, Akdeniz havzasında egemenlik konusunda çekişiyor, Rusya her zaman daha güneye doğru yayılma eğilimi gösteriyor, Avusturya-Macaristan sınırlarında rakip istemiyor, İtalya bir "denizötesi" hayali kuruyordu. Avrupa güçleri ikili oynuyordu: Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak ama ortadan kaldırmamak istiyorlardı, ayaklananları desteklemek istiyor ama iktidarı almalarına ve ellerinde tutmalarına izin vermeye yanaşmıyorlardı. Bağımsızlıklarını kazanacak olan bu

halkların, büyük ve tehlikeli bir birlik kurmak üzere uzun sürecek bir anlaşma içine girmeleri, Avrupa ülkelerinin hiç işine gelmiyordu. Yunanistan'daki ayaklanma sırasında, X. Charles'ten 1. Alexsandre'a kadar Viyana Antlaşmasıyla birbirine bağlı olan bütün Avrupa krallıkları, yeni bir cumhuriyet ortaya çıkacak diye korkudan titriyorlardı. Bütün yüzyıl boyunca, Londra, Berlin, Viyana, Saint-Petersbourg ve Paris bakanlar kabinelerinde, Balkan federasyonu hayaleti dolaşıyordu. Halkların bedelini o kadar pahalı ödediği bağımsızlık, demek ki yakından izleniyor, frenleniyor ve kontrol altında tutuluyordu. Bu bağımsızlık hareketleri, Sırbistan dışındaki Balkan ülkelerine yabancı hanedanlıkların dayatılması, her zaman olabildiğince dar tutulan sınırların yapay biçimde tespitiyle ülkeleri bölme gibi önlemlerle baskı altına alınıyordu. Yunanistan'da önce Bavyeralı bir kral hüküm sürmüş, onu attıklarında yerine bir başka yabacı, Danimarkalı bir kral tahta geçmişti. Bulgarları yönetenler, önce Battenberg daha sonra Saxe-Cobourg-Gotha hanedanıydı, Romanyalılar ise Hohenzolern'lerin yönetimindeydi.

Avrupalı güçler, ancak kendi çıkarlarına uygun geliyorsa, bağımsızlıkları kabul eder ve desteklerdi. Böylelikle, Fransa ve İngiltere, önce Yunanistan'ın daha sonraları da Romanya'nın bağımsızlığına taraftar olmuştu. Rusya, aynı nedenle, Sırbistan ve Bulgaristan'ın bağımsızlığından yanaydı. 1854'te, III. Napoleon tarafından gönderilen 200.000 kişilik Fransız ordusu, Rus yayılmacılığına karşı çarpışmak üzere Varna'da yeniden gemilere binip Kırımda konuşlanmadan önce, Ege Denizi ve Karadeniz kıyılarından dolaşarak ilerlediğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu savunmuş ve bu ordunun geçişi Balkan halklarının özgürlük mücadelesine hiçbir katkıda bulunmamıştı. Paradoksal görünmekle birlikte, Rus subayları 1877'de Bulgaristan'ın kurtarıcıları olmuş, dinsel ya da laik eğitim konusundaki misyonlarını yerine getirmeden önce, halkın kaymak tabakasına Fransız dili ve kültürünü aşılamışlardı.

Jandarma Avrupa tarafından çift yönlü bir sürtüşme dayatılmaktaydı: Halktan kopuk krallık karikatürleri ve halkları birbirinden ayıran sınırlar. Yunanlılar, Romanyalılar, Bulgarlar, Sırplar, Türkler ve Arnavutlar, o güne dek aralarında sınır olmaksı-

zın, bir arada yaşamışlardı. 1821'de, Byron Missolonghi'ye vardığında, Yunanistan'ın bağımsızlığı için en iyi çarpışanların Arnavutlar olduğunu görmüştü. Bulgar devrimcileri, Sırbistan'da ün kazanmışlardı: Belgrad'ta *Le Cygne du Danube* (Tuna Kuğusu) dergisini çıkartan G. Rakovski, Vasil Levski ve Hristo Botev gibi, Balkan federasyonu düşüncesini savunuyordu. (Sırplarda ise, bunun tam tersine, baştan beri fetih ya da sömürgecilik yoluyla yayılmacılık egemendir.) 1877 Plevne kuşatmasında, Rus ve Bulgarların Türklere karşı kazandığı zafer ve Bulgarların bağımsızlıklarını elde etmesi, Romenlerin gelişi olmasaydı olanaksızdı. 1903'teki başarısız ayaklanmanın önderi, Makedon ulusal kahramanı Goce Delcev, Balkan federasyonuna bağlı bir Makedonya Cumhuriyeti kurmak uğruna dövüşmüştü. Bugünse, Balkan bölgesi parçalandıktan sonra, bir ülkenin sınırların içinde, herkes ülke dışında kalan kardeşlerini düşünüyor. Avrupa'nın dayattığı düzene uymak adına, bu geniş topraklarda, halkların gerçek dağılımına uymayan dar sınırlar içine hapsedilmiş ulus-devletler halinde yaşamaya mahkum edilen bu halklar, hep ülke olarak büyümeyi hayal ediyor. İdealler de yerini başka düşüncelere bırakıyor: Büyük özgürlük ve bağımsızlık idealleri terk edilip herkesin kendi ulusal kimliğiyle, ya da bugün daha çok kullanılan sevimsiz kelimeyle ifade edilecek olursa, herkes kendi etnik kimliğiyle yetinmek zorunda kalıyor.

Bu anlatılanlardan, Balkan tarihinin bu büyük güçlerin müdahalesiyle özetlenebildiği ve yalnızca bununla açıklandığı sonucu çıkarılmamalıdır. Tarihsel olaylar, hiçbir zaman tek bir etkenle açıklanamaz. Fakat Balkanlar için, yukarıda anlatılan olayların özellikle belirleyici bir etken olduğu kesindir. Balkan halklarına özgü doğuştan zalimlik ve "vahşilik" masallarını unutturmak bakımından, bu gerçeklerin bilinmesi önemlidir. Bu vahşilik, aynı koşullar altında, başka halklar için de söz konusu olabilirdi. Ancak her şey bu kadar mekanik bir determinizmle açıklanamaz. İnsanlar ve halklar, hiçbir zaman tarihin basit piyonları değildir, böyle bir değerlendirme, onları her türlü özgür irade ve onurdan yoksun etmek demektir.

XX. yüzyıl başlarında Bulgaristan, 1878'de kendisine eski

topraklarının iki katının verildiği Aya Stefanos anlaşmasıyla elde ettiği haklardan yararlanmaktan yoksun edilmesini hazmedemiyordu. Hele Makedonya'nın kaybı bu ülkeye çok ağır geliyordu. Türkiye'ye geri verilen Makedonya üzerinde, Yunanistan ve Sırbistan da hak iddia ediyorlardı. Bu ülkelerden Yunanistan, Epir, Trakya ve Ege Adalarını Türkiye'den geri almak ve Sırbistan, en azından Bosna-Hersek topraklarını Avusturya yönetiminden kurtarmak istiyordu.

1912'de, bölgenin bir kısmı, doğuda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve batıda Avusturya-Macaristan'ın egemenliği altındaydı. Sırbistan, Montenegro, Yunanistan ve Bulgaristan'ın birleşmesini sağlayan Balkan Antlaşması, ilk başta Türklerin oradan uzaklaşmasını sağladı. Avrupalı güçler de pasif kalmıyordu bu durum karşısında. Silah satışı konusunda, aralarında kıran kırana bir rekabet sürüp gidiyordu. Sırpların Türklere karşı kazandığı ilk belirleyici savaş olan Kumanovo savaşı, 75'lik yeni Fransız topları sayesinde onlar için zaferle sonuçlanmıştı. Bu toplar, ilk kez bu savaş alanında denendi. 1913'te ise, Balkan Antlaşmasına bağlı ülkelerin dağılması, Yunanlılarla Sırpları, Bulgarlara karşı çıkardı. Özellikle Makedonya'da anlaşmazlıklar yoğundu, bu ülke iki galip ulus olan Sırplarla Bulgarlar arasında çekişiliyordu. Yunanlılar zoraki bir Helenizm ve öteki taraf zor kullanarak Sırplaştırmayla Makedonya Rönesans'ı hareketinin (ilk "komitacılar") yarattığı eseri ortadan yok etmeye çalışıyordu. Tabii, Bulgarların bütün eğitim ve kültür çabaları boşa gitmişti. Üstelik, Sırbistan ve Yunanistan, her biri Arnavutluğun birer parçasını işgal etmiş, bu ülke de yeni kazandığı bağımsızlığını kabul ettirmeyi başaramamıştı.

İlk Balkan savaşı bir bağımsızlık savaşı sayılabilir. İkinci Balkan savaşı ise bölücüydü. Her iki savaşta da, sivil halklar çok acılar çekmiş, düzenli ordulardan daha çok kayıp vermiştir.

1914 baharında, bu bölgede inceleme ve araştırma yapmak üzere, Amerikan Carnegie Kurumunun finanse ettiği bir uluslararası misyon çalışması başlatıldı. Misyona başkanlık eden, Nobel barış ödülü sahibi Fransız senatör, Paul d'Estournelles de Constant'dı. Misyonun iki amacı vardı. Birincisi, Balkanlarda savaşan tarafların işlediği savaş suçlarını, yaptıkları vahşice zu-

lümleri ortaya çıkarmaktı. Bu vahşet konusunda, savaşan taraflardan ikisi de karşısındakini suçluyor, bu konuda yoğun bir kampanya sürüp gidiyor, galipler bundan kârlı çıkıyordu. Bu galipler, batılı kamuoyunda, barbarlığı yalnızca Bulgarların yaptığı görüşünün yerleşmesini sağlayan Yunanlılar ve Sırplardı. İkinci amaç, savaşın yeniden başlamasını ve yayılmasını önlemek için, hakemlik etme fırsatı yakalamaktı. Paul d'Estournelles de Constant ömrünü barış uğruna hakemliğe adamış, uygar dünyadan savaşların kalkması için uğraşan biriydi. Avrupa Topluluğunun atası olan La Haye uluslararası mahkemesinin kurulmasında en büyük rolü o oynamıştı. Amerika ve Fransa'da yayınlanan raporu, bizim için acı vericidir, çünkü Birinci Dünya Savaşının patlak vermesinden tam üç ay önce yayınlanmış, bu barışçının "büyük düşüncesi" güme gitmişti. Düşünceleri hem ileri görüşlü hem de iyimserdi. İleri görüşlüydü, çünkü Balkan savaşına son veren ve Bulgarları yenik ilan eden Bükreş Antlaşmasında gelecekteki savaşların tohumlarını görmüştü. Çok uluslu toprakların yeniden paylaşımı ve ulus-devletlerin güçlendirilmesi gerekecekti. "Sınırların belirlenmesi doğal biçimde yapılmamıştır ve halkların ulusal eğilimlerine uygun değildir. Balkan toprakları, 1815 Viyana Antlaşmasının Avrupa'daki toprakları parçaladığı gibi, Balkan toprakları parçalanmıştır. [.....] Bu tarihi olaydan örnek alınırsa, o çağdaki diplomatik ve siyasi rutinin sonucunda ortaya çıkanlara benzer ulusal tepkiler kaçınılmazdır" diye yazıyordu raporunda. Yine de, o anki üzücü gerçeğe karşı çıkacak bir başka mantığın yürütülebileceğini umut ettiği ölçüde iyimserdi: "Burada ortaya çıkan sorun, manevi değerler sorunudur ve bu Balkan halklarının gelecekteki kaderine bağlıdır. Sınır sorunu arabuluculukla halledilebilirse, şimdi halklar arası düşünce alışverişi, ticaret ve dostça ilişkilerin lehine, bu halklar çıkarlarının ortak olduğunu, kelimenin en insanca anlamıyla birlik olduklarını, birbirlerini yaralamaya çalışırken özünde kendilerini yaraladıklarını anlayacaklardır.

Balkan Savaşlarının (geçici) bilançosunu Carnegie Komisyonu üç kelimeyle özetledi: "İmha, göç, asimilasyon".

"Vardığımız ilk sonuca göre bu savaşların amacı, itiraf

edilmiş ya da yalnızca ima edilmiş, açıkça anlaşılmış ya da hayal meyal hissedilmiş biçimiyle, yerli halkın toptan yok edilmesidir. Bazı durumlarda, bu amaca ulaşmak için işgal edilen bölgelerdeki bütün erkek nüfusu öldürün diye kesin ve kategorik bir "emir" verilmiştir. Yunanlı askerlerin yazdığı, otantikliğinden hiç kuşku duymadığımız mektuplar var elimizde: "Az sayıda esir aldık ve hepsini öldürdük, çünkü aldığımız emir böyleydi. Bu pis Bulgar ırkı bir daha doğmasın diye yok ediyoruz hepsini..." Irkı sürdürme yeteneğini henüz kazanmamış olanları, bu imha işleminin dışında tutma amacı apaçık anlaşılıyordu. Bu çocuklar, Yunan kültürüne göre eğitilebilirdi, bunlara milliyetleri kaybettirilebilirdi. [...] Slav ordularına verilen emirler belki daha az barbarcaydı. Fakat bunun anlamı, bir kez topraklar ele geçirildikten sonra, yerli halktan kurtulma niyetinden vazgeçildiği değildi. Trakya'da, komisyon delegelerinin ziyaret ettiği kentlerde, Türk mahallelerinin baştanbaşa yakılıp yıkılmış olması, bunun en iyi kanıtıydı. Sırplara gelince, özgün bir tanığımız var. Bir Sırp askerinin, sosyalist Sırp gazetesi *Radnitchke Novine*'de yayınlanan mektubunda şunları okuyoruz: Liuma (aynı adlı nehir boyunca uzanan Arnavutluk bölgesi) yok artık. Cesetlerden, toz ve külden başka bir şey kalmadı orada. 100, 150, 200 evlik köylerde şimdi tek bir insan yaşamıyor. Sivil insanları, 40-50 kişilik gruplar halinde topluyoruz ve en sonuncusu ölene kadar süngülerinizi saplıyoruz onlara." [...]

Balkan Savaşlarının ikinci karakteristik çizgisine ulaşıyoruz böylece. Bu nitelik de, birincisinin sonucunda ortaya çıkıyor. İşgal edilecek ülkelerin halkları, düşman ordularının onlara neler yapacağını içgüdüleriyle bildiklerinden, hiç vakit kaybetmeden bulundukları yerden kaçıyorlar. Ordular bu yarı ıssız köylere vardıklarında, yok etme emrini yerine getirmek için boş evleri ateşe vermekle yetiniyorlar. Sonunda, bölge halklarının tam bir göçü başlıyor. [...] Öyle tek tek değil, kitle haline yollara dökülüyorlar. Balkanlarda her yerde gördüğümüz tablonun bir parçası bu. Türkler, Hıristiyanlardan kaçıyor; Bulgarlar, Yunanlı ve Türklerden kaçıyor; Türkler ve Yunanlılar Bulgarlardan kaçıyor, Arnavutlar Sırplardan kaçı-

yor... Sırplarla Bulgarlar arasında böylesi bir kaçışma yoksa bunun nedeni, bu iki ulusun kendi topraklarında çarpışmamasındandır. Bu halkların ikisi de, kendi ırklarından insanların çoğunlukta olduğunu varsaydıkları Makedonya'ya göz dikmiş bulunuyor.

Bu nedenle, burada, aynı ilkenin yumuşamış bir biçimini görüyoruz. Yunanlıların Bulgarlara karşı, Türklerin Slavlara karşı, Sırpların Arnavutlara karşı kullandığı yöntem yok etme ya da göç ettirme değil; dolaylı bir yöntem fakat aynı sonucu veriyor: İnsanlar din değiştirmeye zorlanıyor ve asimilasyona uğratılıyorlar.

İşte, John Reed böyle bir panorama içinde dolaşıyor. Savaş sonrası manzarası bu. Savaş manzaraları da var, savaş öncesi görüntüleri de var bu bölgede. Neler görüyor?

- Yunanistan fethettiği toprakları, özellikle Selanik'i yönetmekte çok güçlük çekiyor. Ama yine de, katılımı müttefiklerin Yakındoğudaki askeri operasyonlarında belirleyici olacağı için Birinci Dünya Savaşına girmek istiyor.

- Makedonya, ister Yeni Yunanistan adına olsun, isterse Sırbistan adına olsun, bugün geriye kalanlardan hareket ederek, Yunanistan'la bağımsız Makedonya arasındaki sınırı belirliyor. Sırpların zavallı Makedonlara ulusal kimliklerini değiştirmeleri için yirmi dört saat süre verdiğini, bu insanların, kendilerinin Sırp olduğunu kabul etmek zorunda bırakıldığını, Yunanlıların da aynı şeyi yaptığını yazıyordu John Reed. O bölgelerden hızla geçtiği halde, Yunan tarafında etnik arındırmanın tamamlandığı yazarın gözünden kaçmamıştı. Bugün her şey ve herkes Yunanlı burada, yeni bir Yunan bölgesi burası, diye yazıyordu.

- Sırbistan savaşın tam ortasında. Sırpları başka toprak isteme davasından vazgeçiren Balkan Savaşı, Avusturya-Macaristan'ın işine geliyor. Yalnız, çok kısa vadeli bir hesap bu, çünkü Saraybosna'daki suikast bir bumerang etkisinin sonucuydu: Doğuda muzaffer olan Sırbistan, hırsları daha da artmış olarak batıda savaşa girişti ve Bosna üzerine yürüdü. John Reed'in oradan geçişi sırasında, ilk Avusturya saldırısını geri püskürmüştü Sırplar. Sırbistan'da, Orta Avrupa imparatorluklarına ait orduların, Macar-

ların ve Hırvatların saldırılarıyla taş taş üstünde kalmamıştı. Yerli halkları yok etme uygulamasından hiç de geri kalmıyordu bu saldırılar. Reed bir yandan Sırplı dağ köylülerinin cesaret ve dayanıklılığına, bağımsızlık geleneklerine hayran oluyor, bir yandan da "büyük Sırpların" açgözlülüğünün artması onu korkutuyordu. Yazar, kitabında: "Böyle bir miras ve böyle bir tarihi dokuyla, köylü askerler arasında, günden güne, saatten saate büyüyen yayılmacı iradeyle, Sırpların hırsı bu ülkeyi kim bilir nasıl korkunç savaşlara sürükleyecek!" diye yazıyordu.

- Bulgaristan, aşağılık duyguları içinde kıvranıyor ve yaralarını sarmaya uğraşıyordu. Arnavut ve Ermeniler sayılmazsa, beş yüz binden fazla Makedonyalı sığınmacı vardı burada. Gerçek demokratik partiler kurulmuştu Bulgaristan'da ve bunlar eski ataerkil geleneklerle bir arada varlığını sürdürüyordu. Bulgaristan'da, "özgün kamuoyu" vardı, "Balkanlara özgü" bir kralla bir arada varlığını sürdürüyordu bu da. Çar Ferdinand de Saxe-Cobourg, ulusal çıkarlarla emperyalist egemenlik hayallerini birbirine karıştırıyordu. Bulgaristan, savaşan taraflardan biriydi ve mezatçılar gibi, bir takım pazarlıklara girmekten çekinmiyordu. "Zulular bize Makedonya'yı vermek isteseler, Zulularla işbirliği yaparız" diyordu Bulgarlar.

- Romanya'nın krallık biçimindeki oluşumu, batılı güçler tarafından desteklenmişti; çünkü bu ülkeyi, Tuna Nehrinin sağ kıyısını ele geçirmek isteyen Rusların ezeli açgözlülüğü ve yine Rusların, Slav kardeşleri olan Bulgar ve Sırplara kaşı geleneksel sempatileri arasında tampon olarak kullanmak istiyorlardı. Romanya komşusundakine benzer hırslar besliyordu. Savaşa girip girmeme konusunda henüz duraksama halindeydi, Rusya'ya ilhak edilen Besarabya'yı ve Avusturya'nın bir parçası olan Transilvanya'yı yeniden ele geçirmeyi hayal ediyordu Romanya.

- Kuzeyde Moldavya, Avusturya tarafından kısmen işgal edildikten sonra, "Rus kurtarıcılarına" kavuşmuştu. Oysa Ruslar, fatihler ve yağmacılar gibi davranıyorlardı. Geri çekilen Ruslar, Polonya'da ve Beyaz Rusya'da yaptıkları gibi soykırımlar düzenlemeye vakit bulmuşlardı. Bu soykırımlar, "direnen bölgelerin", "ihanetle" suçlanan Yahudi halkına karşı yapılıyordu.

- Rusya'da çürüme hakimdi. Bu ülkede çarlık rejiminin sonu gelmişti artık; Rusya'daki atmosfer bunu gösteriyordu.

- Türkiye'de ise, kimse geçmişteki gibi yaşamak istemiyordu, ama gelecek de henüz belirlenmiş değildi. John Reed, Osmanlı İmparatorluğu'nun atalardan kalan geleneklerini yıkan ve gerçek bir iktidarı elinde bulunduran, gücünün doruğundaki Enver Paşa'yla değil, Boğaz kıyısındaki sarayında yaşayan, şehzadeler arasında yedinci sırada gelen, kimsenin tanımadığı bir prensle röportaj yapmıştı. "Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrü tamamlandı" diyordu prens, "Birinci Dünya Savaşını hangi ülke kazanırsa kazansın bizim için bir şey değişmez, savaşın sonu, imparatorluğun da sonu demek olacak."

*
**

John Reed için her yerde aynı şekilde büyülenme ve aynı korkular söz konusuydu.

Bu kadar çeşitli halklarla karşılaşmaktan, Meksika'da olduğu gibi bu bölgede de savaşın neden olduğu had safhadaki yıkımın ortasında, böylesine dostça karşılanmak, böylesine misafirperverlik görmek ve ağırlanmak onu şaşırtmıştı. Yola çıkmadan önce annesine yazdığı mektupta, "O bölgede yaşayan halkların hoşuma gideceğinden eminim" demiş ve yanılmamıştı.

Fakat bölgede, "milliyetçi hırslarla", "açgözlülükle" birlikte kinin hüküm sürdüğünü görmek onu korkutuyordu.

Burada onun görüşlerini, tepkilerini, yine büyük bir yazarın Albert Londres'ınkilerle karşılaştırmak ilginç olacaktır. Albert Londres, 1915 Nisan'ında Selanik'e gelmiş ve Sırp-Yunan sınırını aşmıştır. Reed, yazarı kendisini Selanik'e götüren gemide görmüş ve ondan "*La Boheme*'deki Rodolphe gibi giyinmiş Fransız yazar" diye söz etmiştir. İki yazar da Balkanlar'a ilişkin yazdıkları kitaplarda, aynı sahneleri, hemen hemen aynı kelimelerle anlatırlar.

Ama sınırsız kıtalar hayal eden, geniş alanların çocuğu Reed, saçma bulduğu bir savaşta gırtlak gırtlağa gelen halklar arasında, durmadan kardeşlik belirtileri arar. O, tarafsız bir ülkeden gel-

miştir, her şeyin nedenini, nasılını merak eder, bu savaşın kökenlerini anlamaya çabalar. "Avrupa'dan nefret etmeye başladım" diye yazan John Reed, Amerika'yı Avrupa'dan korumaya çalışıyordu. Bu anlamda, onun ruh hali, Carnegie misyonuna katılanlarınkine benziyordu. Burada söz konusu olan, "bütün genişliğiyle bir manevi değerler sorunu" idi. İnsanlığın ölüm kalım sorunuydu bu. Bu halklar, bir ve aynı halklar ailesinin bireyleri olduklarını niçin anlayamıyorlardı? Ona göre savaşın çıkış noktası çıkarlardı. Çıkarlarsa, onları kullanacak olanların iradesine göre, aynı insanları iyi ya da kötü yapabilirlerdi.

Albert Londres ise farklı düşünüyordu. Fransız askerlerinin kahramanlıklarını öve öve bitiremeyen yazar, yolculuk ettiği toprakların halklarına karşı John Reed gibi duyarlı değildi. Her zaman, "bunlar bizden", "bunlar bizden değil" gibi ayırımlar yapıyor, karşılaştığı insanlardan kimine iyi, kimine kötü diyordu. Merakı çok büyüktü, ama görüşü sınırlıydı. Reed için, Balkanlar insanlık ailesinin yaşadığı alanların bir parçası, Londres içinse tiyatro sahnesiydi. Albert Londres, Yunanistan'a gelir gelmez, Londres Venizelos'u görmeye koşmuş, krala muhalif ve müttefiklerin sempatizanı olan bu başbakanla röportaj yapmıştı; umutlanmak için ilk desteği orada arıyordu. John Reed ise, Yunanistan'da hiç kimseyle röportaj yapmamış, "Selanik'in yedi dülgeri" ile liman meyhanesinde sarhoş olmuş, Doğu Akdeniz'in dört bir bucağından gelen denizcilerle *"Ewiva Costantinopoli internazionale"* şarkılar söylemişti.

Fransızlar, "özgürleşmiş" yani Sırbistan'a geri verilmiş Makedon kenti Manastır'a girdiğinde, Albert Londres'in yüreği sevinçle dolup taşmıştı. "İşte, Fransız askerleri geliyor, daracık sokaklarda, kafeslerin arkasındaki kadınlar onları alkışlıyor, askerlerin üzerine çiçekler atıyor" diye anlatıyordu kentin istila edilişini. Oysa, Reed'in anlattıklarında işgalcilerin üzerine yağdırılan çiçekler yoktu, hiçbir zaman da olmamıştı. Bir Sırp siperinde, eski bir sosyalist yöneticiyle karşılaştığında hop etmişti John Reed'in yüreği. Bu adam şunları söylüyordu: "Sıfırdan başlamalı, uygarlığı yeniden kurmalıyız. Toprağı sürmeyi, aynı yönetim altında bir arada yaşamayı, sınır ötesi halklarla dost olmayı yeniden öğrenmeliyiz. Bu halklar bugün bizim için kötülüğün sem-

bolü oldu, bizimle aynı dili konuşmuyorlar diye düşmanlık besliyoruz onlara karşı. Dünya yeniden kaosa dönüştü."

Adaletli olalım ve on yedi yıl sonra, Londres korkunç *komitacılar* hakkında araştırma yapmak için Sofya ve Skopje kentlerine geldiğinde, Balkanlar'daki bazı durumlar hakkındaki görüşünü düzelttiğini de belirtelim. Kitabı, kurulacak bir Balkan federasyonu için açık ve coşkulu bir çağrıydı. Onun düşüncesine göre, Balkan federasyonu kurmak, durup durup tutuşan bu yangın odağını söndürmenin tek çaresiydi. Londres, şöyle yazıyordu kitabında:

"Makedonya'daki kıpırdanmalar sırasında, 1893'de, o zamanlarda hepsi Bulgar olmayan komitacılar, ülkelerinin bağımsızlığını istiyorlardı. Ne Bulgaristan, ne Yunanistan, ne de Sırbistan için çalışıyorlardı, Makedonya içindi bütün uğraşları. Ne oldu bu düşünce? Bölgeyi silindir gibi ezip geçen iki savaş yüzünden un ufak oldu gitti. Bugün, Balkanların en güçlü devleti olan Yugoslavya, içinden çıktığı eylemi, Makedonya'nın bağımsızlığı lehine, bir savaş durumu olarak kabul ediyordu. Buna rağmen, Balkanlar için ideal bir çözüm planı var. En küçük bir bulut bile bunun fark edilmesini önlüyorsa bunun nedeni, henüz insan kafalarının çok yükseğinde olmasıdır. Bu çözüm, bütün Güney Slavlarının kuracağı bir federasyondur."

Bunlar boş laflar

*
**

John Reed, 1915 sonbaharında, Amerika'ya döndüğünde, stratejik satranç tahtasında oyun netleşmiş, yani "kaos" daha da büyümüştü.

Yunanistan'da, Venizelos bir darbe ile, zorla iktidara geçti. Selanik, artık müttefik ordularının operasyon üssü olacaktı. Romanya, müttefiklerin tarafını seçti. Bulgaristan, Orta Avrupa imparatorluklarının kampına geçti. Bunlar uzun pazarlıklar, çekiş-

meler sonucunda gerçekleşti. Avusturya orduları, Sırbistan'ı yeniden istila etti. Avusturya ordularıyla Bulgar orduları arasında sıkışıp kalan Sırp askeri güçleri, savaşa savaşa Adriyatik kıyılarına kadar geri çekildi. Sırplar, Korfu adasında toparlanıp, yeniden kuvvet topladılar. Bu kez askere alınanlar, Makedonya'da yerleşmiş olan yüz bin Yunanlıydı. Bu insanlar, Fransız ordularının Selanik'ten yola çıkarak, kıran kırana savaşlar ve ağır insan kayıpları pahasına, Bükreş antlaşmasına uygun bir toprak paylaşımını sağlamasından önce, yerli halkların yok edilişini, Bulgarlar tarafından zorla göç ettirilişini yaşamışlardı. Öte yandan, Rus ordusu da ağır yenilgilere uğramış, bu da Rusya'daki çarlık rejiminin yıkılmasını çabuklaştırmıştı.

1919'da yapılan antlaşmalar, müttefiklerin görüşmeler sırasındaki vaatlerinin -Amerika'nın ve Wilson'un himayesi altında- yerine getirilmesini zorunlu kılıyordu. Müttefikler, "Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin krallığını" kurarak "Büyük Sırbistan"ın açgözlülüğünü doyurmak zorundaydı. Büyük Yunanistan'ın talepleri de kısmen yerine getirilecekti. Romanya'nın, Macaristan ve Moldavya topraklarından alacağı bir pay olacaktı. Bulgaristan ise, yeniden hayal kırıklığına uğrayacak ve dar sınırlar içinde sıkışıp kalacaktı, hiçbir zaman Büyük Bulgaristan diye bir ülke olmayacaktı dünyada. Türkiye'ye gelince, milliyetçilerin devrimiyle kozmopolit Osmanlı yönetimine son vererek ayakta kalacaktı.

Bölge halkları hiçbir zaman birleşemedi, tek bir halk olamadılar. Yüz yıl önceki Versailles anlaşması gibi Viyana Antlaşması da halklara dirlik düzenlik getirmiyordu. Balkan tarihçisi Georges Castellan'ın deyişiyle "bu, ulus-devletlerin hem zaferi hem de yenilgisidir". Zaferdir, çünkü bu halklar zorunlu olarak ve kesinlikle kendi sınırları içinde, ülkelerinin efendileridirler. Yenilgidir, çünkü bu zafer ardında kızgın yenikler bırakmıştır ve galipler, bundan böyle "azınlık" denilen gruplarla karşı karşıya gelmek durumunda kaldıklarından, tatmin olmuş değillerdir. 1920'de, Yunanistan Türkiye'ye tekrar saldırdıysa da, bu girişim 1922'de feci bir bozgunla sona erdi ve Anadolu'da yaşayan bütün Yunan kökenlilerin Yunanistan'a göçmesine neden oldu. Eğer Selanik, John Reed'in öngördüğü gibi haritadan silinmedi,

limanı kapanmadıysa, bunu Anadolu'dan göçen Yunanlılarla nüfusunun yeniden artmasına borçludur.

John Reed, Sırpların hırslarının yol açtığı tehlikeyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve Rus otokrasisinin yıkılışını önceden bilmişti. Orta Avrupa'da yaşayan Yahudilerin de göçeceğini ya da giderek ortadan kaldırılacaklarını –"son çözümün" kabulüne kadar sürecek olan soykırımlar– Türkiye'de Ermeni sorununun ortaya çıkacağını sezmiş, birçok kez bu konulara değinmişti.

Bölge tarihini günümüze kadar incelemek burada söz konusu değildir. Yalnızca bu tarihin, iki dünya savaşı arasında, otoriter milliyetçiliğin değer kazandığını, hatta bunun totalitarizme kadar vardığını, John Reed'in karşılaştığı sosyalist Sırp'ın dediği gibi "sınırların ötesindeki halklarla dost olmayı yeniden öğrenmek" için her yerde krallık ve askeri diktatörlük boyunduruklarından kurtulma girişimlerinin önlendiğini yazacağını belirtmekle yetineceğiz.

John Reed, 1915'te, Bulgar kralı Ferdinand'la ilerici tarım partisi şefi Stamboliski arasındaki anlaşmazlık konusunda da öngörüşlüydü. Kralı, savaşa girmek gibi bir çılgınlıktan korumak isteyen Stamboliski –daha çok Orta Avrupa imparatorluklarının safında savaşa girmeye karşı çıkıyordu– halkın isteklerine karşı çıkmanın tahtını kaybetme riski yaratacağı konusunda onu uyarınca, Ferdinand şöyle demişti: "Benim ihtiyarım... Siz iyisi mi kendi kelleniz için endişelenin!" Tarih, kralı haklı çıkardı, 1919'da savaş Bulgaristan için tam bir bozgunla sonuçlandığında, Stamboliski galiplerin talepleri karşısında halkı temsil edebilecek tek kişi olarak ortaya çıktı. Barış koşullarının tartışılmasına katıldı ve Balkanlarda sürekli bir denge kurmanın yollarını aradı. Kısa bir süre sonra, askerler tarafından öldürüldü. Krala gelince, o eceliyle öldü, yalnız ölmeden önce yenik düşen halkın öfkesi yüzünden yurttan kovulup tahtını oğlu Boris'e bırakmak zorunda kaldığı doğrudur. Halkların sınırlar ötesi ilkelere göre birleştiğini görmeyi hayal eden, yani Balkan Federasyonunun gerçekleşmesini isteyen tüm sosyalist liderler zamanla elimine edildi. Bu koşullarda, Mussolini faşizminin ve nasyonal sosyalizmin hemen yerde, iktidardaki devlet adamları arasında kendi-

ne uygun zemin buluşunu, demagojilerinin Hırvatistan'daki gibi, ulus devletlerinin kızgın milliyetçilerini ayartışını anlamak kolaydır.

1944'te, Churchill ile Stalin tarafından imzalanan küçük bir kağıt parçası, bir kez daha, İkinci Dünya Savaşı sonrası için, bölge halklarının kaderini onların tepeleri üstünde belirledi. Yunanistan, İngiliz bölgesinde, öteki Balkan ülkeleri ise Rusların kontrol ettiği bölgede kalacaktı. O dönemde, sosyalist geleneğe uygun olarak, Balkan ülkelerinin komünistleri bir tür federatif birlik kurmayı düşünüyorlardı. Bu nedenle, Yunanistan topraklarının Makedonları, kitle halinde ELAS'a, Yunan komünist ordusuna katıldılar. Stalin'in terk ettiği bu ordu, İngiliz birlikleri ve onların danışmanı olan Amerikan güçleri tarafından ezildi. Tito, Yugoslavya Federasyonunu kurdu, fakat onun daha geniş bir Balkan Federasyonu kurma projesi Stalin tarafından geri çevrildi. Sınır kapısı dibinde, böyle bir birleşik güç istemiyordu Stalin. Yugoslavya Federasyonu elli yıl yaşadı, halkların kendi aralarındaki barışı güvence altına aldı, fakat özünde Sovyet modeli temeline dayandırılarak, körü körüne taklit yoluyla kurulmak gibi bir kusur barındırıyordu. Kurucusunun ölümünden ve modelinin başarısızlığa uğramasından sonra yaşayamadı. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan bunalım yüzünden, eski Yugoslavya halkları, gelecek planları yapmaktan aciz kalıp yeniden aşırı milliyetçilik şeytanının pençesine düştüler. Bunun acısını en çok çeken, çokulusluluğun korunduğu ve yeni kuşaklara aşılandığı Makedonya, Bosna, Kosovo gibi Yugoslavya cumhuriyetleri ve bölgelerinde yaşayan insanlar oldu.

*
**

John Reed, 1915 sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'ne döndüğünde, ülkesinin Avrupa'daki savaş çılgınlığından uzak durması gerektiğine her zamankinden daha iyi ikna olmuş durumdaydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa'daki savaşa müdahale etme perspektifi, onun şu satırları yazmasına yol

açtı: "Bu saçmalığa biz de bulaşırsak, aklımı kaçırırım. Bir asker gördüğümde, tiksinti duyuyor ve öfkeye kapılıyorum."

Amerika Birleşik Devletleri savaşa girdiğinde delirmedi, ama büyük bir umutsuzluğa kapıldı. Otuz yaşına basmıştı, hayatının bilançosunu çıkardı:

> "Hayatımın bir döneminin kapandığını hissediyorum; gençliğim bitti artık. Sanki bütün dünyanın gençliği de sona ermiş gibi geliyor bana. [...]
>
> Dünyayı dolaştım, yaşama, savaşına, sevme, karşıma çıkan her şeyi işitme ve tatma hevesi duyuyordum. Doğu sınırlarına kadar, bütün Avrupa'yı dolaştım. Birçok maceranın beni beklediği Meksika'ya gittim. İnsanların katledildiğini, zafer çığlıkları atan galipleri gördüm; derin düşüncelere sahip insanlarla, esprili insanlarla karşılaştım. Bir uygarlığın değiştiğine, genişlediğine, yumuşadığına tanık oldum ve bu uygarlığa katılmak için elimden geleni yaptım.
>
> Yine bu uygarlığın sallandığı ve kendisini savaşa sürükleyen kanlı darbeler altında yıkılıp gittiğini gördüm.
>
> Bugün de gözlemlemekten tam anlamıyla bıkmış değilim, ama günün birinde usanacağımı biliyorum. Gelecekteki hayatım, geçmişteki gibi olmayacak.

Rusya'da 1917 Şubat devrimi patlak verdiğinde, John Reed dünyaya barışın oradan geleceğini ve halkların kendi hükümetlerine barışı dayatacaklarını ummaya başladı. 1917 yazının sonlarına doğru Petrograd'a vardı. *The Masses* dergisi hesabına yolculuk yapıyordu, yol masraflarını kendisinin karşılaması olanaksızdı. Yanında, hayatının en büyük aşkı, Louise Bryant vardı. Kerenski hükümetinin son günlerinde ve Sovyetlerin iktidarı alması sırasında Petrograd'daydı. Gördüklerini ***Dünyayı Sarsan On Gün*** adlı kitabında anlattı ve kitap derhal büyük bir edebi başarı kazandı. Gazetesine gönderdiği bir makalede, duyduğu heyecanı dile getiriyor ve "proletarya hükümetinin sonsuza dek insanlığı aydınlatacak bir anıt olarak kalması umudunu" dile getiriyordu.

Birleşik Devletler'de, Bolşevik devrim lehine yaptığı propa-

ganda giderek büyüyen ününe rağmen, ya da tam da kazandığı bu ün yüzünden, mahkemede yargılanmasına neden oldu. Artık yazdığı makaleler büyük basın kurumlarınca reddediliyordu. Mitingler düzenlemeye başladı. "Geçen gün Philadelphia'da, sokaktaki insanlara konuşma yaparken tutuklandım. Halkı isyana kışkırtmakla suçlanıyorum." Amerikan komünist partisinin kuruluşunda katkıda bulundu, ama Lenin'in istediği gibi parti başkanı olmayı reddetti. 1919'da, Rusya'ya yeniden yolculuk yaptı, Yazmayı planladığı fakat yazamadığı ***"De Kornilov à Brest-Litovsk"*** adlı kitabı için malzeme toplamak ve partisini komünist enternasyonale tanıtmak istiyordu. Bu kez bir yük gemisinin ambarında yolculuk etti ve Finlandiya'yı kızakla aştı. Rusya'dan çıkmak istediğinde, tutuklanıp aylarca Helsinki hapishanesinde tutuldu, sonra yeniden Petrograd'a gönderildi. Arkadaşı Emma Goldmann, Amerikalı bir anarşistti, bir süre Rusya'daki devrime bağlı kalmıştı. Bu kadın, John Reed'i "hastalıklı, sıska, uyuza yakalanmış ve iskorbüt hastalığından dolayı derisi solgun" olarak betimliyordu. Ama inançlarından asla vazgeçmiyordu yazar, devrim davasını benimsemişti. "Rusya'da her şey iyi gidiyor demek değil bu," diye yazıyordu John Reed, "halk açlık çekiyor, yoksulluk var, hastalıklar kol geziyor ve umutsuzluk kemiriyor insanları... Ama bütün bunlara rağmen, devrim yaşıyor, Avrupa kapitalist toplumunun alev almaz temellerini yalayan sakin bir alevle yanıyor."

1920 Temmuz'unda, John Reed İkinci Komünist Enternasyonal Kongresine Amerikan temsilcisi olarak katıldı. Burada büyük bir hayal kırıklığına uğradığı kesindir, çünkü Rus yönetim aygıtıyla karşılaşmıştı burada. "Solcu" tavırları yüzünden Yürütme Komitesi sekreteri Zinovyev'in şimşeklerini üzerine çekmişti, çünkü Amerikan sendikalarına yönetici rolünü yakıştıramıyordu bir türlü. Sonra, sendikal sorunlarla ilgilenen komisyonun başkanı Radek'e çattı. Öylesine köşeye sıkışmıştı ki, Rus yoldaşlarının yöntemlerinden ve Radek'in "şaşırtıcı taktiğinden" şikayet etmek üzere Lenin'e bir mektup yazdı: "Komisyon çalışmalarını sabote etmeye kalkışmakla bizi suçlayan Radek'i protesto ediyorum. Yoldaş Radek, kanıt da göstermiyor, bir takım imalarda bulunuyor; çünkü sendika sorunları konusunda hiçbir

şey bilmediğinden konuyla ilgili herhangi bir görüş bildiremiyor." Ama mektubu göndermedi, çünkü söz konusu taktiğin Lenin'in ta kendisi tarafından dikte edildiğini öğrenmişti. Zinovyev ise, çok kısa ve basit bir hükümle olayı sona erdirdi: "John Reed küçük burjuvadır" deyip çıktı işin içinden.

John Reed'in hayatının son sahnesi, 1920 Ekim'inde oynandı. Doğu Halkları Kurultayına katıldığı Baku'den dönerken, Moskova'da onunla buluşan Louise Bryant yazarın "daha yaşlı ve daha üzgün" olduğunu fark etmişti. "Tuhaf bir biçimde yumuşak huylu ve halsizdi." Kendi ülkesinde istenmeyen adam ilan edilen, yeniden hapse düşme tehlikesini göze almadan Rusya'yı terk etme olanağı da bulamayan yazar, davasından vazgeçmeyi mi düşünüyordu acaba, Rusya Devriminin geleceğinden kuşku mu duyuyordu? İlk gençlik çağında ileri sürdüğü gibi "düşüncelerini değiştirme hakkı"nı mı kullanıyordu? Yoksa; Amerikan işçi hareketi tarihçisi Theodore Draper'in düşündüğü gibi, her şeye rağmen ve her şeye karşı, "hayatına anlam kazandıran hareketin içinde kalmak" mı istiyordu? Bu soru da cevapsız kaldı, çünkü yazar hastanede, yolculuğu sırasında yakalandığı tifüsten öldü. Birkaç ay önce şu şiiri yazmıştı:

Bilirim, ölüm böyle gelir:
Yumuşak ve soğuk, kar gibidir.
Elle tutulmaz sis tabakaları ışığı içer birer birer, yavaşça
Gürültüleri yutar ağır ağır, boğuklaştırır.

Eskiden şefkatliydi sesin, gümüş gibi berrak,
Bak, nasıl da derinden geliyor ve nasıl uzak.
Işıklı yüzün kararıyor, basıyor hüzün.
El ele tutuşuyoruz ama, yalnızım, tek başıma.

François Maspero
Ocak 1996

ÖZGÜN METNE YAYINCININ NOTU

Doğu cephesinde olup bitenler savaşın şimdiye kadarki en karmaşık ve belirsiz kısmını oluşturmaktadır – Rusya'da, Balkanlarda ve Türkiye'de süregelen siyasi veya askeri gelişmeleri açıklayan bir kitap, yayına hazırlandığı dönemde ne kadar geçerli olursa olsun, matbaadan çıktığında artık tamamıyla yanlış yönlendirici bir hale bürünmüş olabilir. Ancak, fiziksel koşullar değişse de, kanımca, insan doğası pek değişiklik göstermez. Nitekim John Reed ile arkadaşı Boardman Robinson'un *Metropolitan Magazine* için bu ülkeleri dolaşırkenki esas derdi de *insanlar* idi. Nasıl bir roman veya biyografi yazarı yarattığı karakterin kişiliğini gözler önüne sererse, onlar da aynı şekilde bize bir ulusun "kişiliğini" sunmaktadırlar.

"Şöyle bir dönüp geriye baktığımda," diyor John Reed, "savaş hakkında bilinmesi gereken en önemli olgu değişik halkların nasıl yaşadıkları; bunların muhitleri, gelenekleri ile yaptıkları ve söyledikleri şeylerdir gibime geliyor. Barış zamanında geri planda kalan birçok beşeri vasıf, keskin bir kriz döneminde su yüzüne çıkar; öte yandan, büyük bir toplumsal gerilimin yaşandığı zamanlardaysa, birçok kişisel ve ırksal vasıf suyun altında yüzmeye terk edilir. İşte bu kitapta Robinson ve ben, 1915 yılının Nisan ve Ekim ayları arasında Doğu Avrupa ülkelerinde insanların o dönemki durumları hakkında edindiğimiz izlenimlerimizi aktarmaya çalıştık yalnızca."

Dolayısıyla bu yolculuğun ardından, fizikî koşullar siyasi ve askeri mücadeledeki dalgalanmalara koşut olarak birtakım değişimler geçirmiş olsa da, aktarılanlar değerini korumuştur ve hat-

ta bu ulusların ne olduğunun, niye ve nasıl savaştıklarının anlaşılmasıyla beraber değerini daha da arttırmaktadır."

Kitap "o dönemde perişan bir vaziyette" olan Sırbistan seyahatiyle başlıyor. Yazarın sözleriyle, "tifüsün kırıp geçirdiği ve son Avusturya işgalinin korkunç yaralarını yeni yeni sarmaya başlayan" Sırbistan'a çevrilmiştir rota. John Reed'in bu gezisi tam da büyük Rus Ricatı (Geri Çekilişi) zamanına denk gelmişti. Söz konusu geri çekiliş başladıktan sonra, John Reed Bükreş'teki Amerikan Nazırından araştırmak üzere Amerikalı yurttaşlarının listesini almış ve aynı gerekçeyle Robinson ile beraber bir gece küçük bir sandala atlayıp Prut Nehri üzerinden Rus sınırına ayak basmışlardı. "Bu yaptığımızın tek bir örneği bile yoktu. Öncesinde bu bölgeye hiçbir muhabirin alınmaması yönünde çok sıkı talimatlar vardı, ancak talimatlar kuzeyden gelen muhabirler için geçerliydi. Bizse güneyden geliyorduk; dolayısıyla ne yapacaklarını bilemediklerinden bizi kuzeye gönderdiler. Rus sınırının öte yakasından Bukovina, Galiçya ve Polonya üzerinden yolumuza devam ettik."

Tabiatıyla yetkililer birçok zorluk çıkarıyorlardı. Reed ve Robinson birçok kez tutuklanıp serbest bırakıldıktan sonra, en nihayetinde kapağı Petrograd'a atmayı başarırlar. Asker ve subaylardan geçilmeyen, geniş ve görkemli bir manzaraya sahip bölgede geçen yolculuğun tasviri okuyucunun zihninde kalıcı bir etki bırakacaktır. Öyle ki Rusya her aklına gelişinde zihninde ister istemez bu sahne canlanacaktır diye düşünüyorum.

"Bükreş'te bir kez daha," diyor John Reed, "gözüme hiç olmadığı denli huzur dolu ve güvenlikli görünen İstanbul'a (Konstantinopolis'e) geçmeye karar verdim. Robinson'un gelme imkânı yoktu, çünkü o İngiliz pasaportu taşıyordu. Enver Paşa Gelibolu cephesine geçme talebime ilk önce olumlu cevap verdi, fakat iki haftalık bir bekleyişten sonra, orduda artık Amerikalıların bulunmasına izin verilmeyeceğini söyledi. Çünkü muhabirlerden birisi Paris'e geri dönüp orada, Türk istihkâmlarını uzun uzadıya anlatan bir kitap yayınlamıştı. Yine aynı dönemde, resmi olmayan kanallar aracılığıyla Türkiye'yi terk etmemin iyi olacağı, zira polis tarafından birçok Ermeni ile konuşurken görüldüğüm bildirildi."

Bükreş'e geri döndükten sonra, Bay Reed ve Bay Robinson tekrar buluşurlar ve bu kez de Bulgaristan seyahati için paçaları sıvarlar. Savaşın arifesinde bir kez daha Sırbistan üzerinden ve birkaç gün de Selanik'te kaldıktan sonra deniz yoluyla Amerika'ya evlerine geri dönerler.

Belki Rus ricatı dışında, şahit oldukları askeri operasyonlar çok büyük çaplı değildi "ve tam da bu nedenle," diyor Bay Reed, "bu uzun süreli savaşın daimi basıncı altında Doğu uluslarının günlük yaşantısını çok daha iyi gözlemleme imkânı bulduk diyebilirim. Beklenmedik bir saldırının, umutsuz bir direnişin, şehirlerin zaptının ve yıkımının sıcağı içerisinde, sanki insanlar ayırt edici kişisel ve ırksal özelliklerini kaybediyorlar ve savaşın o *çılgın demokrasisi* içerisinde birbirlerine benziyorlar. Bizzat şahit olduğumuz gerçeklik şu ki, insanlar savaşı artık bir iş gibi görmeye, kendilerini bu yeni hayat tarzına alıştırmaya ve dolayısıyla başka şeyler düşünüp konuşmaya başlamışlardı."

Doğu Avrupa'daki savaşa ilişkin bu kesitler, Bay Reed ve Bay Robinson'un tutuklanması, Kazaklarla yaşadıkları deneyimler ve Petrograd'daki diplomatik girişimlerinde bürokrasinin ipliğine dolanmaları gibi kişisel maceralara vs. ilişkindir.

1916

I
GÖZ DİKİLEN ŞEHİR

İngiliz gizli ajanı küfrederek parasını sayarken, İtalyan host da cebinde kalan bozuk paraları teker teker çıkararak homurdanıyor, sızlanıyordu:

"Ah, *signore*! Ben yoksul bir adamım! Benden davacı olmanız gerekmiyor! Yine de her şeyimi alıyorsunuz!"

Bu sırada, İngiliz, soğukkanlı, anlatmasını sürdürüyordu:

"Bu, savaşın ilan edilmesinden bir hafta önce oluyordu. İngiltere elçiliği beni Küçük Asya'da iki Türk kolordunun yerini bildirmekle görevlendirmişti. Karadeniz üzerinden Kili'ye giden gemiye bindim, sonra da iki gün atlı arabayla yolculuk ettim. Yerleşim bölgelerinde kendimi, yeni pazarlar arayan bir İngiliz ticaret temsilcisi gibi tanıtıyordum. Türklerle pirinçten, buğdaydan, yollardan, Kalküta kenevirinden konuşmakla saatler geçirdim –sürekli Kalküta kenevirinden konuşmanın ne kadar sıkıcı olduğunu bilemezsiniz– ve sonunda aradığımı buldum. Yeterince ilginç şeyler yakalayınca İstanbul elçiliğine telgraf çektim –hep Kalküta keneviri maskesinin arkasına gizlenerek–. Kolordunun yerini belirlemiştim; cebri yürüyüşle Ermenistan'a gönderilmişlerdi. Savaş ilanı beni Pera'da yakaladı. Sürekli at arabasıyla giderek ülkeden, ama bu kez bir Amerikan pasaportuyla çıktım."

Anlatımın ardından oluşan sessizlikte, kırk Polonyalının cehennemi şamatası her şeyi bastırdı. Özellikle kadınlar ve çocuklar vardı; henüz açık olan Varşova'ya tek ulaşım yolu Selanik, Niş, Sofya ve Bükreş'ten yurtlarına dönmek için Avrupa'dan ge-

liyorlardı. Bordada Ruslarımız, Napolili geçinen ve İtalyancayı kaba bir Töton aksanıyla konuşan bir Avusturyalı, ya da kabul edildiği şekliyle, yanaklarında Heidelberg anısı olan kesik yarası izleri bulunan bir Almanımız, tahmin edileceği gibi yanında metresi olan bir Parisli, *La Bohem* operasındaki Rudolf gibi giyinmiş bir Fransız gazeteci, bakalit çerçeveli gözlüğüyle oynayan bir Bulgar diplomat vardı; payımıza, betimlemenin vız geldiği ve hangi ulus topluluğundan olduğu kesin belirlenmesi olanaksız olan Balkanlılarımız da düşmüştü.

Torino iyi bir gemiydi: Brindisi'den yola çıkmamızdan üç gün sonra, gemi Yunanistan'ın Pire kıyısı boyunca gidiyordu. Kahve saatinde limanı ve onun ötesinde Ege denizinin sularını ayıran, bembeyaz ışık halkasıyla çevrilmiş Sunion burnunu, tapınağının yıkıntılarının taç gibi süslediği ve çorak dağlardan ayrılan hoş bir sarılıktaki tepeyi fark edebildik. Sancaktan, puslu görünen adalar denizde mavi bulutlar gibi yayılıyorlardı; bunların arasında yan yatmış, kocaman yelkenler, teknelerinin ortası dalgalara gömülmüş ve siyah lombarları çarpan dalgaları geri itmek için yan taraflara sabit bir şekilde tutturulmuş gibi görünen, pruvası, pupası havaya dikilmiş, canlı renkli gemilerin üstünde kanat açmış kocaman martılar gibi kırmızı, beyaz dalgalanıyorlardı.

Savaş ilan etme sırası kimdeydi? Romanya yedeklerini bayrak altına çağırıyordu. İtalya yarışa başlama çizgisinde yerinde duramıyordu. Bütün yolcuların tartıştığı tek bir sıkıntılı konuydu: Yunanistan ve Bulgaristan ne zaman işe karışacak ve hangi tarafta yer alacak? Her an yurtlarıyla bağları kesilebilir ve yansız denizlerde sürekli dolaşmaya mahkum edilebilirlerdi; karaya çıktıklarında tutuklanıp, toplama kamplarına gönderilebilirlerdi; düşman bir kruvazör gemiyi durdurup, düşman uyruklu oldukları için, kendilerini gemiyi terk etmeye zorlayabilirdi. Barışçı ve uygar bir Avrupa'nın rahat yaşamına alışık bu insanların, yolculuklarının ortaçağa yaraşan koşullarına hiç şaşırmadan uyum sağlamaları olağanüstü bir manzaraydı. Vebanın kırıp geçirdiği Selanik'ten sonra, üçüncü sınıf ahşap vagonlarda altmış saat geçirerek tifüsün mahvettiği Sırbistan'ı bir uçtan ötekine aşacaklar ve her zaman öldürmeye hazır yasadışı *komiteci* çetelerinin iş

gördüğü Bulgar sınırını boydan boya geçeceklerdi; Sofya'da altı saatlik konaklama sırasında sağlık ekipleri onları, vagonlarında, davar gibi balık istifi tutacak, sonra da Bulgarların ve Romenlerin Tuna üzerinden titizlikle gözledikleri düşman sınırına doğru gitmeleri için bırakacaklardı; bir gün, bir gün daha derken, ver elini Rusya: Avusturya'nın ilerlemesi gibi sürekli tehlike altında, ülkede ağır aksak giden askeri trenlerin çekilmez belirsizliği.

Şimdi İstanbullu bir Ermeni tüccar konuşuyordu. Kendini, Doğu'da dünyadaki hiçbir kurumun üretmediği kadar maliye dahisi ve gözünü budaktan sakınmayan politikacı çıkaran Amerikan misyonerlerinin okulu –Robert College– mezunu olarak tanıtmıştı. Takılarla dolu, sucuk gibi parmaklarının arasına sıkıştırdığı sigarasını evirip çevirirken, yıllar boyu dinsel önyargılarını tiye aldığı Türklere ilişkin kişisel görüşünü sergiliyordu.

"Doğru, ben Türk uyrukluyum, kuşaklardan beri ailem de öyle. Türkler çok iyidir: konuksever, sevimli ve dürüsttürler. Onlardan yakınacak bir yanım yok, yine de ben Müttefiklerden yanayım. İngiltere Çanakkale'yi alsa, ah! işler açısından gerçekten iyi olur! Bir yığın para kazanılır!"

Yemyeşil yamaçlarında damları kırmızı kiremitli, her birinde bir gri minare bulunan Türk köylerinin yerleştiği burnu geçtik. Önümüzde, Selanik körfezinin çamurlu suları kuzeye, tepeleri parça parça dağlara: Balkanlara kadar yayılıyordu.

Uzaklarda beyaz duvarlar, yuvarlak kuleler ve bir sıra göz kamaştırıcı yapı, körfez kıyısınca uzanıyordu; yavaş yavaş, denizden fışkıran yalçın yamacı inen, damları kiremitlerle düzensiz bir şekilde örtülmüş, yüz minarenin yükseldiği yuvarlak kubbeli, gri ve sarı bir şehir çorak manzaradan koptu; Frank imparatorluğu döneminde yapılmış, mazgallı, büyük kale duvarlarının arasında hapsedilmiş bir kent: Selanik, savaşın doğu kapısı!

Dokların önünde kocaman bir Fransız savaş gemisi demir atmıştı. Geminin vinçleri, küçük kulelerin toplarını limana çıkartmak için kendi ekseni etrafında ağır ağır dönerken, öbek öbek Fransız denizci de, solgun alevlerinin görüldüğü dökümhanede çalışıyordu.

Ermeni dostumuz gülümseyerek onları gösterdi:

"Çanakkale'den geliyorlar. Dokuz gün önce, Çanakkale'den geçerken oradaydılar. Bir de Selanik'in tarafsız liman olduğunu söylerler!"

Rüzgâr Arap hamalların bağırmalarını, pazarın seslerini, ön taraflarında şekli tarihten önceye dayanır gibi görünen göz resimlerinin çizildiği gemilerinin Latin yelkenlerini açan Küçük Asya ve Karadeniz kıyısından gelen gemicilerin garip türkülerini bize kadar getiriyordu; bir müezzin ezan okuyordu; merkepler anırıyordu; Türk mahallesinde bir yerlerde, bir evin panjurlu pencerelerinin ardında davullar ve zurnalar tizce bir dans müziği çalıyordu. Yüz metreden daha yakınımızda, yağız ve çıplak ayaklı korsanların çalıştırdığı öbek öbek gemiler, kulakları sağır eden bağırmalar ve terslemeler konseri arasında itişip kakışıyorlardı.

Yunan bandıralı bir şalupa sıhhiye subayını getiriyordu. Subay bordaya atlarken bağırdı:

"Karaya inecek herkes burada kalacak. Şehir karantinada. Veba var!"

Sarı bayrak şimdiden ana serenimize çekilirken, bu sırada rengarenk kayıklar da bize doğru atılıyorlardı; her kayıkta, fesli ve türbanlı yarı çıplak esmer adamlar rakiplerini geçmeye çalışırken bağırarak çırpınıp duruyorlardı. Pupasında Rus bayrağı asılı büyük bir sandal bodoslamasına üstümüze geldi; iri yarı bir Kazak, kenarı kürklü, koyu kırmızı kaftanı içinde dimdik duruyordu; yine kürkten yapılma, kırmızı ve sim şeritli uzun bir başlık kocaman kafasını örtüyordu; gümüş düğmeleri, gümüş, kocaman bir hançeri ve kuşağının arasına sıkıştırdığı, gümüş saplı tabancaları vardı. Bulgar bandıralı bir başka gemi Bulgaristan konsolosluğunun *kavas*larını getiriyordu, onlar deniz mavisi giymişlerdi, onların da gümüş kılıçları ve şeritleri vardı. Eşyalarımızı becerebildiğimiz gibi sürükleyerek iskeleden indik: açgözlü yirmi el, eşyaları almak için aralarında kavga etti, sonunda en güçlüsü kazandı ve bir zafer narası atarak kayığıyla öne atıldı. Güney rüzgârı esmeye başlamıştı; geminin gövdesinden ayrıldığımız sıra barınağımızı sarı-gri, küçük bulutlar istila etti ve bizi suladı. Ardından, gözlerimizin neredeyse yuvalarından fırlama-

sına yol açacak giriş vergileri ödedik ve bitek toprakta kendimize yol açtık.

Sarıklı Arapların sürdüğü, lastik tekerlekli lüks gezinti arabaları, Türk haremlerinin peçeli kadınlarını çok modern tramvaylar arasında gezdiriyordu; gemici Sinbad'ın dillere destan kuşağından sarmış ve onun gibi gülünç giyinmiş hamallar yazı makinelerinin ve gramofonların ağırlığı altında iki büklüm koşturuyorlardı. Selanik'teydik, Pierre Loti'nin Aziyade'yle tanıştığı, Doğu'yla Batı'nın karşı karşıya durduğu Selanik'te.

Burası eski Selanik'ti. İskender gemileriyle oraya çıkartma yapmıştı. Selanik Roma imparatorluğunun özgür sitelerinden biriydi; İstanbul'dan sonra ikinci gelen Bizans metropolü ve bozguna uğrayan Haçlı ordularının, önce kazanıp sonra da kaybettikleri bu Doğu şehrine umutsuzca sarıldıkları dönemde Frank imparatorluğunun son üssüydü. Sarazenler[1] ve Franklar bu gün sararmış, yıkılan bu duvara akınlar düzenlemişler, yılan gibi kıvrıla kıvrıla uzanan bu yollarda talan etmişler ve kıyımlar yapmışlardı; Yunanlılar, Arnavutlar, Romalılar, Normandlar, Lombardlar, Venedikliler, Fenikeliler ve Türkler art arda kentin başına geçmişler, Aziz Paul ise orayı ziyaretlere ve havarilerine boğmuştu. İkinci Balkan Savaşı sırasında Avusturya'nın orayı sınırlarına katmasına ramak kalmıştı, Sırbistan ve Yunanistan orayı ele geçirmek için Balkan Paktı'nı bozmuş, Bulgaristan ise orayı elde etmek için yıkıcı bir savaşa atılmıştı.

Selanik hem hiçbir ulusun kenti değildi, hem de bütün uluslaın kentiydi: dilleri farklı, gelenekleri ve görenekleri farklı yüz halkın yaşadığı, yüz kentti. Sarp tepenin yarı yüksekliğinde Türk şehrinin dolambaçlı yolları ve panjurlu balkonları vardı; kuzeybatıda yıkıntı halindeki Bulgar mahallesi görülüyordu; onun altında Romenler, körfezin kıyısında da Sırplar yaşıyordu. Doğuda Hipodrom sitesinin çevresinde kümelenmiş otantik Yunanlılar, Helen ve Bizans geleneklerini hiç değiştirmeden bin beş yüz yıldır koruyordu ; batıda da, Hitit imparatorluklarının düşmesinden

1 Sarazenler: Ortaçağda Batılıların genellikle Müslümanlara verdikleri ad. (Ç.N.)

sonra Asya'yı terk ettikleri sanılan şu gizemli halk: Arnavutlar yerleşmişti.

Ne var ki, kentin tüm merkezi Fernando'yla Isabella'nın İspanya'dan kovduğu kalabalık Yahudi cemaati tarafından işgal edilmişti. Yahudiler XV. yüzyıldaki Castilla dilini konuşuyorlar, İbranice harflerle yazıyorlardı, sinagoglardaki dualar da aynı şekilde Castilla dilindeydi; ama Türklerin hoşuna gitmek için, nüfusun yarısı yüzyıllar önce Müslümanlığı seçmişti, onların gittikleri şu sırada kalanlar kara büyü ve tüm dinlerin sürekli değişen karmasını uygulayan mistik tarikatlar labirentinde yaşıyorlardı.

Erkeklerin tümü çarptıkça ses çıkaran pabuçlar, uzun bir gabardin ve türban dolanmış uzun bir hasır şapka giymişti. Kadınlarsa bol çiçekli etekler, beyaz patiska gömlekler, üstüne kenarları kürklü, ince ipek ceketler giymişler, altın kolyeler ve küpeler, saçlarını gizlemek için kenarları inci işli, yeşil ipek boneler takınışlardı ve ağır bakır takıların yanı sıra, genç kız, evli ya da dul gibi medeni hallerini gösteren canlı renkli şeritler taşıyorlardı. Yahudilerin evleri de başkalarınınkine benzemiyordu. Beş yüz yıl önce Toledo'daki varlıklı *juderia*'daki güneşli mahalleyi anımsatıyorlardı.

Dar, gürültülü ve tıklım tıklım dolu sokaklarda Batı dünyasının bütün deyimleri kullanılıyordu; İspanyolca yerliler arasındaki ticaret diliydi; Fransızca uluslararası dildi; Almanların doğuya doğru itilmesi, Almancayı sokmuştu; İtalyanca yüksek tabakanın kibar diliydi; Arapçayla, Türkçeyi de anlamak gerekiyordu, çünkü uşaklar Arap ve Türktü; Yunanca genel geçerdi, Sırpça, Arnavutça, Bulgarca yaygındı, çünkü Selanik uzun süre tüm Balkanların limanı olmuştu.

Bir gece, bir müzik-holde oturmuş, bir tür Yunan rakısı olan *Mastika*'mızı içiyorduk. Programın başında Yunanlı bir *şantöz* (sözcük Fransızca söylenmişti) vardı, Romence ve İspanyolca aşk şarkıları söylüyordu; onu Rus dansçıları izledi, sonra da Viyana'dan gelmiş bir Alman komedyen öykülerini Fransızca anlattı. Bir de Amerikalı gezgin komedyen vardı, üst üste yedi gömlek giymişti; adam gömleklerini arka arkaya çıkarıyor, her

kezde sırtında yazılı komik bir cümle görülüyordu ve bunların tümü İbrani harfleriyle yazılmıştı.

Özgürlük alanında kafeteryaların küçük masaları güneşte yol ortasına kadar uzanıyordu; orada, tarihin ve savaşın Selanik'e bol bol bahşettiği, görülmeye değer ekürinin tümü bir Yunan askeri orkestrasının müziğiyle içiyor, geziniyordu. Yunanlılarla yan yana yürüyen, kılıçları yana asılmış, yüksek rütbeli üniformalı Fransız, İngiliz, Rus ve Sırp subayları, savaş ve salgın hastalıklarla Belgrad'tan kovulmuş şık delikanlılar, bütün konsoloslukların barbar *kavasları* –baldırı çıplak hamalları iten- *Bin Bir Gece Masalları*'ndan fırlamış balıkçılar, Ortodoks papazlar, Müslüman *hacılar*, başlıkları ve dinlerine uygun sakalları olan hahamlar, peçeli kadınlar, Türkler ve Alman casuslar vardı. Kuzeyde, Özgürlük sokağı Çarşiya'ya çıkıyordu; bağrış çığrış bu pazar yerinde bağdaş kurmuş Türkler eski kehribarı, ikinci kalite zümrütleri ve Buhara, Semerkant kumaşlarını parmaklarının arasında çeviriyorlardı. Üstü örtülü, Doğu paletinin tüm renkleriyle ve hurda altın yığınlarının ve damarlı turkuvazların yığıldığı parlayan dar sokağın aşağısında, sola doğru, Kuyumcular Sokağı uzanıyordu; orada sakallı yaşlılar dükkanlarında, yüksek tezgahlarda, küçük ve saf gümüş parçalarını çekiçle döverek işliyorlardı. Bağrış çığrış pazarın küçük sokaklarında akşam saatlerine kadar sürdü; balyaların ve sandıkların altında neredeyse yere yıkılacak olan Arap hamalların seslenmeleri; beyazlar giymiş, boynunda altın toplardan bir zincirin asılı olduğu, üstünde kırmızılı mavili koşum takımı bulunan bir dişi katıra binmiş zengin bir ağaya yolu açan uşak ; sırtlarında bakırdan ibrikli güğümler ve yanında tıngırdayan bakır maşrapalar taşıyan, fesli limonata satıcıları, karşıdan karşıya bağırarak konuşan dükkancılar, bağıra bağıra son haberleri ilan eden küçük gazete satıcıları.

Bir zamanlar Adriyatik'ten Doğu'ya uzanan büyük Roma yolunun bir parçası olan sokak boyunca, Yunanlı savaşçıların, develerin, fillerin ve İndüs'ün ötesindeki yabancı halkların resmedildiği mermer zafer takının yıkıntıları arkasında, dolambaçlı, küçük sokaklar labirenti arasında kaybolduk. Birden kendimizi, düzensiz, birbirine yapışık dükkanlar ve evler arasına sıkışmış bir pazarda bulduk. Dev gibi çınarların altında yırtık pırtık tente-

lerin koruduğu küçücük tezgahların oluşturduğu anlatılamaz bir karışıklıkta, mavi, altın ve gümüş renkli balıklar yeşil yaprakların üstünde, yumurta sepetleriyle, yeşilli kahverengi sebzelerle, kırmızı biber piramitleriyle yan yana yığılı duruyordu. Ağaçların alt dallarına asılmış piliç kafeslerinden zayıf sesler duyuluyor, ayakları sımsıkı bağlanmış domuzlar bağırıyor, kenarları renkli motifler işlenmiş keten gömlekli Makedonyalı köylüler, solgun tenlerini parlak ipeklerle örtmüş Musevi kadınlar, Türkler, Çingeneler pazarlık ediyorlar, tartışıyorlar, satıcı arkasını döner dönmez sebze çalıyorlar ve başlarının üstünde dengede duran tıka basa dolu sepetin ağırlığı altında sendelerlerken kalabalığı yarıp geçiyorlardı.

Pazara açılan küçük bir Yunan tavernasında kahve içtik. Bir süredir bizi izleyen Yunanlı asker bizimle konuşmaya karar verdi:

"Nereden geliyorsunuz? Ne yaparsınız?"

Durumu anlattık. Askerin yüzü aydınlandı ve tek tek ellerimizi sıktı.

"Ben sekiz yılımı Amerika'da geçirdim. Kardeşimin Iowa'da, Mason City'de şekerci dükkanı var. Her tarafı gezdim: Kansas'ta, Colorado'da, New York'ta, İllinois'da. Springfield'in salonunda ayakkabı boyacısıydım."

"Oraya tekrar gidecek misiniz?"

Yapmacık bir gülümsemeyle:

"Elbette döneceğim! dedi. Buraya Balkan Savaşlarında çarpışmak için geldim, askerliğimin bitmesine yalnız üç ay kaldı. Ondan sonra özgürlük! Özgür ülkeye, güzel ülkeye, ülkeme geri döneceğim, Amerika'ya!"

"Bizimle bir şeyler için."

Kafasını salladı:

"Hayır, siz benimle bir şeyler için. Burası babamın lokantasıdır. Amerika'da Amerikalılar beni her zaman hoş karşıladı, ben de Amerikalıları hoş karşılamaktan mutluluk duyarım. Adım Constantin Chakiris."

Yanımıza iki asker daha geldi, hep birlikte oturduk. Askerler Constantin'le tartışmaya başladılar, sonra heyecanla bize yöneldiler, tam bir konuşma seliydi. Constantin:

"Bu çocuklar İngilizce bilmiyorlar, diye açıkladı. Ama onun Amerika'da altı erkek kardeşi var, ötekisinin de kız kardeşiyle, babası Amerika'da. Her ikisi de Amerika'nın büyük bir ülke, güçlü bir ülke olduğunu ve savaştan sonra oraya gideceklerini söylüyorlar."

"Yunanistan'ın savaşa girmesini ister misiniz?"

Constantin kafasıyla hayır işareti yaptı:

"Makedonya savaş istemiyor; Yunanistan'da barış istiyoruz."

"Venizelos hakkında ne düşünüyorsunuz?"

Güldü:

"Venizelos savaş istiyor. Venizelos'tan yana olsaydım şimdiye kadar çoktan ölmüştüm. Venizelos'u severiz; bizi özgürlüğümüze o kavuşturdu. Ama savaş istemiyoruz. Kral mı? Ha! Onu umursamıyoruz, o hiçbir şey değil.

"Bizim Yeni Yunanistan'da siyasetten hiç anlamayız. Henüz hiç oy kullanmadık, bu durumda siyasetten ne kadar anlamamızı bekliyorsunuz? Ah! Amerika'yı seviyorum!"

Sesi hayranlıktan kendinden geçmiş bir tona büründü:

"Amerika'da tüm arkadaşlarım kardeşim gibidir; buradaki yaşamak değil, kazanılacak para yok."

Bir an sustuktan sonra şu yargıda bulundu:

"Bizler Makedonyalıyız. Büyük İskender'in çocuklarıyız."

Otele dönerken Yunanlı iki askerle daha karşılaştık. Şimdiden peşimize takılmışlardı, o sırada biri dönerek: "Bu iki tipin Amerikalı olduğuna seninle bahse girerim," dedi. Onlara seslendik:

"Hello Bill!"

"Hello!"

Bize doğru geldiler.

"Sizin kesinlikle Amerikalı olduğunuzu söylüyordum. Birleşik Devletlerde yedi yıl yaşadım. İki yıl da orduda askerlik yaptım, orada yeniden yola çıktım."

"Yunanistan'ın savaş ilan etmesini istiyor musunuz?"

"Sen, biz istersek konuş! Konstantinopolis'i alacağız. Kralımızın adı Konstantin ve Konstantinopolis Yunanlıydı! Anlıyor musunuz? Konstantinopolis'e Konstantin'le döneceğiz. Çarpışacağız! Tabii ki çarpışacağız... ve Sırbistan'ı, Bulgaristan'ı, Romanya'yı, İtalya'yı... bütün dünyayı yeneceğiz, tamam mı!"

"Nerelisiniz?"

"Spartalı!"

Selanik'in dört bir yanını gezdiğimiz o günlerde düzinelerce insan: askerler, dükkancılar, hatta küçük gazete satıcıları bile kötü bir Amerikancayla bize seslendi. Otelin altında yeşil halı kaplı, görkemli bir lostra salonu vardı, salonu korkunç bıyıklı bir Yunanlı yönetiyordu, bizi şu sözlerle karşıladı:

"*Hello, boys! Glad to see you!* New York, 42. Sokaktaki *Chez George*'un şubesine hoş geldiniz! George, benim kardeşimdir."

Ve para almayı kabul etmedi.

Dükkanlar Amerikan ayakkabılarıyla, olmadık yerlerde düğmelerle dolu, omuzları vatkalı, Amerikan kolej üniformalarıyla, bir dolarlık Amerikan kol saatleriyle ve Amerikan malı güvenlikli tıraş makineleriyle doluydu.

Görünüre bakılırsa, Selanik'in erkek nüfusunun tamamı Amerika'ya gitmişti. "Amerika, zengin olunacak özgür ülke! Evet bir Yunanlıyız. Yunanlı olmaktan gurur duyuyoruz." Bir omuz silkme: "Ama Yunanistan'da yaşanamaz." Ve savaş biter bitmez, askerlik hizmetleri sona erer ermez hepsi oraya dönecek.

Sırbistan'da, Bulgaristan'da, Romanya'da da, Selanik'tekiler gibi Amerika'ya gitmiş ve aynı ateşi getirmiş başkalarıyla karşılaştık. Yurtseverlik adı verilen bu yırtıcı ve akıldışı duygu onlarda çok güçlüydü: ülkelerini seviyorlar ve onun uğruna can vermeye hazırlardı – ama artık orada yaşamak istemiyorlardı. Amerika'nın tadını almışlardı; orada yeni bir dünya geleceğinin, her zaman yaşanacak yeni bir serüvenin bulunacağı bir uygarlığın deneyini yaşamışlardı.

II
SAVAŞIN DOĞU KAPISI

Amerikan Kızıl-Haçı, yabancı tıp görevlileri: tehlikeye gülüp geçen ve gelecekteki başarılarıyla övünen katılaşmış doktorlar, güçlü kuvvetli hasta bakıcıları tifüsün kırıp geçirdiği Sırbistan'a ulaşmak için buradan geçiyorlardı, ama sağ kalanlar da vardı, zincirden boşanmışçasına, titreyerek gelip arkadaşlarının ölümlerini anlatıyorlardı.

Bu hep oluyordu. Selanik'te kaldığımız sürede, toplam yüz on dokuz kişi olmak üzere üç İngiliz yeni kurul geçmişti. En küçük eğitimi, en az teçhizatı, neyle karşılaşacağı konusunda en küçük bir fikri olmayan tazecik genç kızlar görülmeye değer sokakları ve pazarları keşfediyorlardı.

"Hayır, diyordu biri, hasta bakıcılık deneyimim hiç yok. Ama zor olmasa gerek, değil mi?"

Onu duyan, Kraliyet Sağlık Hizmetlerinden bir teğmen umutsuzlukla kafasını salladı.

"İngiltere'de, onların gitmesine izin vererek, keçileri hepten kaçırmışlar! Hemen her kezde kesin ölüm. Üstelik, biliyor musunuz yalnızca yararsız değiller, hastalığa ilk yakalanacak onlardır ve bu da bizim için iyileştirilmesi gereken daha çok insan demektir."

Kesinlikle her beş dakikada bir yeni bir söylenti dolaşıyordu. Bir günlük gazeteler cafcaflı başlıklarıyla gece gündüz sokakları ve kafeteryaları dolduruyorlardı:

KONSTANTİNOPOLİS ALINDI!

YARIMADADA KIRK BİR İNGİLİZ ÖLDÜRÜLDÜ!

TÜRK DEVRİMCİLER ALMANLARI BİRE KADAR KIRIYOR!

Bir akşam, galeyana gelmiş bir asker güruhu bayraklar havada, "Hurra!" diye bağırarak ve "Yunanistan savaş ilan etti!" diye böğürerek deniz cephesinde boydan boya gitti.

Her yanda casuslar kaynıyordu. İtalyan olduklarını iddia eden, kafaları tıraşlı, yüzlerinde ustura kavgası yaralarının izleri olan Almanlar; Türk geçinen, kafalarına yeşil Tyrol şapkası takmış Avusturyalılar; yalnızca kendilerini ilgilendiren altı dilli sohbetleri gözlemek için kahvelerde oturmuş, salak tavırlı İngilizler; kuytularda komplolar kuran Eski-Türk Partisinin Müslümanları ve gizli polisin günde on beş kez kılık değiştiren, bıyıklarının şeklini değiştiren Yunanlı ajanları.

Bazen, doğudan gelen bir Fransız ya da İngiliz savaş gemisi ağır ağır mazotlu suları yarıyor ve onarım için doklarda demir atıyordu. O zaman şehir gece gündüz kafayı bulmuş bahriyelilerle doluyordu.

Çünkü Selanik her şeydi, yansızlık dışında. Sokaklarda subayların sürekli varlığının dışında, her gün Sırp cephesi için malzeme yüklü İngiliz gemilerinin limana girişi görülebilirdi. Her gün İngiliz, Fransız ve Rus toplarıyla dolu vagonlar karanlık kuzey dağları yönünde gözden kayboluyordu. Özel vagonun üstündeki İngiliz hücumbotunun Tuna'ya doğru uzun yolculuğuna başladığını gördük. Yüzlerce pilot ve makinistin eşlik ettiği Fransız uçakları, tıpkı İngiliz ve Rus tüfekçi deniz erlerinin yaptığı gibi limandan transit geçiyordu.

Sığınmacılar her gün akın akın geliyordu; Konstantinopolis'ten ve İzmir'den siyasi mülteciler, Türkiyeli Avrupalılar, imparatorluğun yıkılmasının ardından görülecek infilak düşüncesiyle deliye dönen Türkler, Doğulu Yunanlılar. Limni ve Tenedos'tan (Bozcaada- Çev.) kaçak gemileri, Hint birlikleriyle gelen vebayı da getiriyorlardı- ve hastalık aşağı şehrin kalabalık mahallelerinde ortaya çıkmayı sürdürüyordu. Zavallı durumdaki bir yığın insanın sokaklardan geçtiği sık sık görülüyordu: bir köylü kulübesinden geriye kalan eşyaların yığıldığı, birbirine benzemeyen yük arabalarının yanında topallayarak, güçlükle yürüyen, ayakları kan içinde kadınlar, erkekler, çocuklar. Küçük Asya'da-

ki manastırlardan, siyah giysileri yırtık pırtık, sarı takkeleri toz içinde, ayakları bezlerle sarılı ve bütün malları omuzlarına attıkları kenevir çuvalda, yüzlerce Yunanlı papaz... Eski camilerin çiğnenen avlularında, kırmızıya ve maviye boyanmış kemerlerin altında, başlarını sıkıca saran siyah örtülü, yarım peçeli kadınlar, ordunun aldığı erlerini, boş bakışlarla, sessiz sessiz ağlayarak, sabırla bekliyordu; çocukları hacıların yabani ot bürümüş mezarları üstünde oyun oynuyordu; azıcık eşyaları bir köşede yığılmıştı.

Bir akşam, günün gürültülü hay huyundan sonra ıssızlaşmış doklar ve antrepolar mahallesinde geziyorduk. Zayıf bir ışığın sızdığı pencereden şarkılar ve ona eşlik eden ritim vuruşları geliyordu, kararmış camdan baktık. Alçak tavanlı, toprak döşemeli bir denizci meyhanesiydi, kaba tahtadan bir masa ve sandalyeler, üst üste yığılmış siyah şişeler, fıçılar ve tonoza asılı, tüten bir lamba vardı. Masanın çevresinde sekiz adam oturmuş, kadehleriyle ritim tutarak dertli bir doğu ezgisi söylüyorlardı. Penceredeki yüzlerimizi biri ansızın gördü; hemen sustular ve ayağa kalktılar. Kapı birden açıldı, eller uzandı ve bizi içeriye çekti. Kendimizi odada bulduğumuzda:

"*Girin! Pasen Ustedes! Herein! Herein!*" diye bağırarak, çevremizi sardılar.

Burnunda et beni bulunan, kel kafalı, ufak tefek bir adam elimizi bırakmıyor, çeşitli dillerden oluşan sözcükleri ağzında yutarak konuşuyordu:

"İçki! İçki! Size ne ikram edeyim dostlarım?"

"Ama *biz sizi* davet ediyoruz..." deyiverdim.

"Burada benim mekanımdayız! Benim dükkanımda hiçbir yabancı para ödemedi! Şarap mı? Bira mı? *Mastica* mı?"

"Kimsiniz? diye sordu başkaları. Fransız mı? İngiliz mi? Ah! Amerikalı! California'da yaşayan bir kuzenim var. Adı Georgopoulos. Tanır mısınız?"

Biri İngilizce konuşuyordu, öteki bir tür Fransızca denizci argosu, üçüncüsü Napoli İtalyancası, dördüncüsü Doğu ülkelerinin İspanyolcası, ötekiler de başka dillerle karışık Almanca konuşuyordu; hepsi Yunanca ve Akdeniz denizcilerinin garip dilini bili-

yordu. Savaşın azizlikleri onları kadim denizin dört bir yanından Selanik doklarının bu karanlık barına getirmişti.

"Garip, dedi İngilizce konuşan adam. Rastlantı sonucu buradayız, önceden hiç birbirimizi tanımıyorduk. Ve yedimiz de doğramacıyız. Ben Karadeniz'de Kili'den Rumum, o da Rum, şu ikisi de – Efes'ten, Erzurum'dan ve İşkodra'dan. Şu adam İtalyan –Suriye'de Halep'te yaşıyor– şu da İzmirli Fransız. Geçen akşam şimdi olduğu gibi oturmuştuk ve o da sizin gibi pencereden baktı."

Hiç konuşmamış olan yedinci doğramacı yerel Almancayı andıran bir iki söz söyledi. Patron tercüme etti:

"O Ermenidir. Ailesinin tüm üyelerinin Türkler tarafından öldürüldüğünü söylüyor. Sizinle Bağdat demiryolunda çalışırken öğrendiği Almancayla konuşmaya çalışıyor."

"Karımı ve iki çocuğumu orada bıraktım, diye bağırdı Fransız. Bir balıkçı gemisinde gizleneceğim..."

"Erkek kardeşimin nerede olduğunu tanrı bilir –İtalyan başını üzüntüyle salladı.– Askerler onu aldılar. Birlikte kaçamadık."

Meyhaneci içkileri getirdi. Kadehlerimizi onun onuruna kaldırdık: yüzü ışıl ışıldı.

"Böyle, diye açıkladı İtalyan el kol hareketleriyle. Paramız yok. O, bize yiyecek, içecek verdi ve biz zavallı sığınmacılar, burada toprak üstünde yatıyoruz. İyi yürekliliği için tanrı onu kesinlikle ödüllendirecektir!"

"Evet, evet. Tanrı onu ödüllendirecektir," diye onayladılar içerken, bu sırada patron da bilinçli bir şekilde Ortodoks tarzı –sadeliğin dışında her şey- istavroz çıkarıyordu.

"Tanrı biliyor ya, arkadaşları seviyorum, diye açıkladı. Ve şu zamanda ihtiyaç içindeki insanların, özellikle de bu insanların güzel yetenekleri varsa, suratına kapı kapatılmaz. Bir doğramacı iyi para kazanır, çalıştığı zaman: ileride öder."

"Yunanistan'ın savaş ilan etmesini istiyor musunuz?" diye sorduk.

"Hayır!" diye bağırdı biri.

Ötekiler sıkıntılı bir tavırla başlarını salladılar.

İngilizce konuşan Yunanlı ağır ağır:

"Bu böyle, dedi. Bu savaş bizi evimizden ve işimizden etti.

Doğramacılara iş yok artık. Savaş her şeyi yıkıyor ve hiçbir şey inşa etmiyor. Bir doğramacıysa inşaattan başka bir nesne bilmez."

Söylediklerini orada konuşmadan duranlara da çevirdi, denizciler onu içtenlikle alkışladı.

Peki ya Konstantinopolis?

"Konstantinopolis Yunanistan'ındır! Yunan Konstantinopolis!" diye bağırdı iki doğramacı.

Ama diğerleri ateşli bir tartışmaya daldı.

İtalyan ayağa kalktı ve kadehini kaldırdı:

"Evviva Costantinopoli internazionale![2]"

Koro halinde yinelemek için hepsi ayağa kalktı:

"*Costantinopoli internazionale*!"

"Haydi! dedi patron. Yabancılar için bir şarkı!"

"Biz geldiğimizde ne söylüyordunuz?" diye sordu Robinson.

"Bir Arap şarkısıydı. Şimdi size gerçek Türk şarkısı söyleyeceğiz!"

Kafalarını geriye attılar, kadehler tokuşturulurken parmaklar masada ritim tutmaya başladı ve tüm topluluk uzun hava söyledi.

"Bir başka tur! diye bağırdı meyhaneci coşku içinde. İçkisiz başka şarkı yok!"

"Tanrı onu ödüllendirecektir!" diye mırıldandı yedi doğramacı heyecandan sesi boğazına kaçmış bir halde.

İtalyan'ın güçlü bir tenor sesi vardı; *La donna è mobile*'i söyledi, ötekiler de oryantal doğaçlamalarla ona katıldı. Bizden de bir Amerikan şarkısı istediler; Robinson'la ben kafa göz yara yara bir *John Brown's Body*'yi söylemek zorunda kaldık, şarkı dört kez tekrarlatıldı.

Ardından şarkıların yerini oyunlar aldı. Lambanın can çekişen titrek ışığında, patron, bütün Balkanlarda popüler olan *kolo* için yerinde duramayan bir üçlüyü yönetti. Kaba botlar yeri dövüyor, kollar hareket ediyor, parmaklar şaklatılıyor, hırpani giysiler kahverengi loşlukta ve donuk sarı ışıkta dalgalanıyordu... Bunu bir Arap dansı izledi, bütün bedenler sallanıyor, kısa ara-

2 Yaşasın uluslararası Konstantinopolis. (Ç.N.)

lıklarla süzülüyor, sonra da gözler kapalı bir halde olduğu yerde dönüyordu. Sabahın birinde gruba boston dansı ve *turkey trot* öğretiyorduk. Selanik'teki yedi doğramacıyla serüvenimiz bu şekilde sona erdi.

Ertesi sabah, valiliğin –beyaz balerin etekleri ve yeşil ponponlu sivri uçlu pabuç giymiş devriyelerin nöbet tuttuğu yerdeöte yanında Çarşiya'nın gürültü patırtısı içinde dolaştık, sonra da Türk şehrinin dik ve dolambaçlı yollarını tırmandık. Upuzun bir servi ağacı ve gri minaresi olan, pembe boyalı küçük camiyi geçtik; arkasında gizemli kadınların –hepsinin ayın şekilde gizemli bir güzellikte olduğuna hiç kuşku yoktu- kıkırdadığı, hışıl hışıl sesler çıkardığı *shanishar*'ların sıralandığı küçük sokakları izledik. *Han*larda, sırtına yükler vurulmuş, içeriye giren çıkan merkeplerin uzun bir sıra oluşturduğunu, yığılmış semerleri, karanlıkta bağdaş kurmuş, kahveleri önlerinde köylüleri ve Türkleri fark edebiliyorduk. Avlunun döşemesindeki karaltılar birden kesiliyor, kadınlar, omuzlarında boyalı bir toprak testi güneşte geçiyorlardı. Daha uzakta işsiz güçsüz ve sakin kalabalığıyla Türk pazarı bulunuyordu. Kasap dükkanlarının, balıkçı sepetlerinin, manav tezgahlarının sıralandığı bir sokakta satıcıların *çubuklarını* tüttürdükleri kahvehaneler vardı. Orada, Mekke'ye hacca gitmiş, yeşil sarıklı, kutsal adamlar olan *hacılar*, köylerinden gelen krem renkli gömlekler, gocuklar, soluk kırmızı giysiler, kül rengi bol etekli giysiler ve gri, uzun başlıklar takmış Mevleviler, peçeli saraylı kadınları izleyen tüysüz harem ağaları görülebilirdi.

Daha uzakta Arnavut kaldırımı döşemeli sokak sakin bir bölgeye ulaşıyordu. Orada pancurlu pencereler fısıldaşıyor, sessizliği yalnızca gezgin satıcının eşeğinin tesadüfen geçişi bozuyordu; peçeli çok az sayıda kadın, testileri bellerinde çeşmeye gidiyordu. Birden, yokuş düzenlenmemiş, küçük bir alana açılıyor, dev gibi bir anıt ağacın gölgelendirdiği bu yerde iki ya da üç küçük kahveye Türkler geliyor, düşünceli bir tavırla sigara içerlerken, diğerleri de girişte, sakin bir sesle usul usul konuşuyordu. Bize ilgilenmeyen, kayıtsız bakışlarla bakıyorlar, hemen ardından da kendi işlerine dönüyorlarlardı.

Yukarıda, büyük, sarı surlar her şeye tepeden bakıyor, V biçiminde oyulmuş mazgalları sıcak öğleden sonrasının mavilikle-rinde ortaya çıkıyordu. Orada oturanların kendi evlerinin yapı-mında kullanmak üzere aldığı taşlarla, yüzyıllar boyunca gerçek-leştirilen bir yarıktan geçtik, yeşil tepelerin, koyunların otladığı uzak yamaçların manzarasını seyrettik. Ufukta, kuzeye doğru, kızıl renkli dağlar parıldıyor, onların ötesinde savaş ve salgın hastalıklar tüm şiddetiyle sürüyordu. Daha yakında, dağınık bir şekilde konuşlanmış Çingene çadırları ve çayırın bir köşesinde kırmızı şortlu ve sarı türbanlı, ayakları çıplak adamlar top oyna-yarak hoplayıp zıplıyordu. Arkasında bez giymiş köylülerin ava-relik ettiği şıngır şıngır sesleri gelen, art arda dizilmiş katırlar, ufuk çizgisinin arkasında bir yerlerde, görülmeyen köylere götü-ren belirsiz yolları izliyorlardı. Sur dibine yapılmış izbeden bir Eski Türk çıktı. Bizi selamladı ve yeniden gözden kaybolmadan önce iki tahta sandalye getirdi. Onu ancak gitmek üzere ayağa kalktığımızda yeniden gördük: izbesinden çıktı, bizi selamladı ve sandalyelerini topladı. Ona birkaç kuruş vermek istedim; o ise gülümseyerek kafasını salladı ve anlamadığımız bir şeyler söyledi...

Güneş çayırları ve bulutsuz gökyüzünü altın renkli ışıklara boğarak alçalıyordu. Sefalet içindeki kerpiç evler arasında kıvrı-lan küçük bir keçi yoluna saptık, açık bir alana geldik; taraçalar halindeki şehrin göz kamaştırıcı manzarası oradan denize kadar uzanıyordu. Sonsuz sayıda soluk kırmızı damlar, çıkma balkon-lar, beyaz, yuvarlak kubbeler, kuleler, üstünde soğan kubbeleriy-le Ortodoks kuleler, uzun servilerin yanında gök yüzüne doğru uzanan minareler; görünmez sokaklardan yükselen, bir doğu kentinin tebelleş olan uğultusu. Suyun kıyısında Venedik kalesi-nin yuvarlak ve beyaz kulesi dikiliyor, onun ötesinde Çin'in ye-şim taşı renginde, yana yatmış sarı, beyaz ve kırmızı yelkenlerin lekeler halinde gözüktüğü puslu deniz uzanıyordu. Güneyde, karlı kaplı ve her zaman bir bulutla gölgelenen Olympos dağının güçlü silsilesiyle taçlanmış Yunan topraklarının girintili çıkıntılı kitlesi körfezi kesiyordu. Sağda altın renkli duvarlar vadiye göz kamaştırıcı bir şekilde dalıyor ve Batıya doğru kilometrelerce uzanarak, dağın yamacını tırmanıyorlardı. Gümüş renkli Vardar

nehri söğüt ovasında tembel tembel akıyordu; onun ötesinde Makedonya'nın kurtuluşu için savaşan Bulgar *komitacıların* birkaç yıl önce bir Türk ordu birliğini kıstırdığı bataklık uzanıyordu; görüş sınırında da belli belirsiz şekilleriyle Thessalia dağları sıralanıyordu.

Karanlık birden bastırdı. Bir an, Olympos'un beyaz doruğu doğaüstü bir pembeliği yansıttı ve bu pembelik yavaş yavaş soldu. Sonsuz gökyüzünde milyonlarca yıldız birden yandı; gecenin içinden bir hilal yükseliyordu. Altımızda, müezzinler titreşen minicik fenerlerle on yedi minarenin korkuluk duvarına çıktılar ve fenerlerini direklere astılar. Onların müminleri namaza çağıran tiz ve uyumsuz seslerini bulunduğumuz yerden duyabiliyorduk: Allahü ekber! Allahü ekber!..

Şimdilerde Türk şehir geriliyor ve dingin akışlı Türk yaşamı, hareketli ve teklifsiz Yunanlıların giderek artan akınlar halinde gelmesiyle yıldan yıla azalıyor. Camiler bir biri ardına yıkıntı haline geliyor ve her ay, müezzinin yüzyıllardır ezan okuduğu yeni bir minare daha susuyor ve ıssızlaşıyor. Mekke uzak ve güçsüz olmuştu; savaşın sonucu ne olursa olsun, İstanbul artık hiçbir zaman Selanik'te hüküm süremeyecekti; Selanik Türkleri can çekişiyordu. Kentin kendisi de can çekişiyordu: art ülkesinden koparılmıştı, Vardar bataklıklarından düzenli aralıklarla ateşli hastalıklar yükseliyordu, çamurlu bölge görkemli limanını yavaş yavaş istila ediyordu, ırmağın doymak bilmez akışı kenti şimdiden parçalayıp yutuyordu. Selanik yakın bir gelecekte savaşmaya değmeyecekti.

III
ÖLÜLER ÜLKESİ

Bedenimizi tepeden tırnağa kâfurlu yağla ovalamış, saçlarımıza gazyağı sürmüş, ceplerimizi naftalin toplarıyla doldurmuş ve eşyalarımızın olduğu bagajı enikonu naftalinlemiştik. Kişisel tedbirlerimiz yetmezmiş gibi, bindiğimiz tren de öylesine formaline bulanmıştı ki gözlerimiz ve ciğerlerimiz feci halde yanıyordu. Selanik'teki Standard Oil bürosundaki Amerikalılar, son bir kez bize güle güle demek için yanımıza gelmişlerdi.

"Çok kötü," dedi Wiley. "Üstelik çok da genç. Cesedin memlekete gönderilmesini ister misiniz, yoksa burada mı gömelim?"

Bunlar tifüs ülkesi Sırbistan'a giden yolcuların sıradan önlemleriydi – abdominal tifüs, mükerrer ateş ve kurbanlarının yarısını öldüren ve hiç kimsenin bakterisinin ne olduğunu çözemediği gizemli ve şiddetli lekeli humma. Çoğu doktor bit yoluyla geçtiğini düşünüyordu, fakat bizimle birlikte yolculuk eden İngiliz R.A.M.C. teğmeninin bu konuda şüpheleri vardı.

"Üç aydır orada kalıyorum ve çok uzun zamandır, her gün banyo yapmak haricinde ihtiyati bir tedbir almaya gerek duymuyorum. Bitlere gelince – insan bir saatten sonra bunları öldürerek huzurlu bir akşam geçirmeye alışıyor." Naftalin konusuna değininee biraz homurdandı. "Biliyorsunuz, bundan oldukça hazzettiklerini söyleyebilirim. Tifüs hakkındaki hakikat şu: Hiç kimse bir şey bilmiyor! Tek bilinen Sırp ulusunun altıda birinin bu sebepten öldüğü..."

Salgın bahar yağmurlarının sonlanması ve sıcak hava sayesinde şimdiden bir nebze de olsa denetim altına alınabilmişti.

Nitekim virüsün etkisi de gün geçtikçe zayıflıyordu – tüm Sırbistan'daki hasta sayısı günde yüz bine, ölü sayısı da bine inmişti. Ancak, bu sayının içine korkunç tifüs-sonrası kangren vakaları dâhil edilmiyordu. Anlaşılan o ki Şubat ayında durum içler acısıydı – sokaklarda çamur içerisinde yüzlercesi sırf hastane yokluğundan ötürü öleyazmış ya da aklını yitirmişti.

Yabancı sağlık ekipleri ağır darbe yemişlerdi. Elli papaz ölmekte olanlara karşı görevlerini ifa ettikten sonra, hastalığa yenik düşerek son nefesini vermişti. Sırp ordusunun savaşın başında sahip olduğu dört yüz küsur doktordan geriye iki yüz tane ya kalmış ya kalmamıştı. Üstelik tek dert tifüs de değildi. Çiçek hastalığı, kızıl, kızıl humma, difteri tüm ülkeyi cenderesine almış, kırıp geçiriyordu. Ayrıca daha şimdiden kolera vakalarına da rastlanıyordu. Şüphesiz ki savaş alanlarında, köylerde, yollarda lalettayin gömülmüş ölülerin dayanılmaz bir koku yaydığı, derelerin at ve insan cesetleriyle yıkandığı bu harap topraklara yazın gelmesiyle birlikte, kolera ülkenin geri kalanına da yayılacaktı.

Teğmenimiz buraya kolerayla savaşmak üzere gönderilmiş İngiliz Ordusu Sağlık Ekibine bağlıydı. Tam tekmil üniformalı geziyor ve bacakları arasında tuttuğu ve kendisini korkunç şekilde rahatsız eden büyük bir kılıç taşıyordu.

"Bu kahrolası şeyi ne yapacağımı bilmiyorum," dedi, bir köşeye doğru savurarak. "Biz artık orduda kılıç taşımıyoruz. Fakat burada taşımamız lazım, çünkü Sırplar kılıç taşımadığın müddetçe subay olduğuna inanmıyorlar..."

Kıraç tepelerin arasından Vardar Nehrinin taşkınca akan sarı suları hizasında yavaşça yukarı doğru tırmanırken bize, İngilizlerin hastalığın yayılmasını engellemek için tüm tren hizmetini bir ay boyunca durdurmaya Sırp Hükümetini nasıl ikna ettiklerini ve sonrasında da pis kentlerde sıhhi önlemler aldırdıklarını, zorla kolera aşısı yaptıklarını ve nüfusun her kesimini mikroplardan arındırmaya başladıklarını anlattı. Sırplar dudak büküyorlardı – hakikaten amma da korkak adamlardı bu İngilizler. Kışlayı temiz tutmayı başaramayan Albay Hunter adamlarından birisi öldüğü takdirde Sırbistan'ı terk edeceği tehdidini savurduğunda, bir ironi sağanağına tutulduk. Bu Albay Hunter korkağın tekiy-

di! Keza birimlerinin yarısı şifayı kaptığında Gievgieli'yi terk ettiklerinden ötürü Amerikalılar da korkaktılar. Sırpların gözünde tedbirler almak bir ürkeklik göstergesiydi. Sırplar söz konusu salgının yol açtığı toplu ölümleri kasvetli bir gururla değerlendiriyorlardı – tıpkı ortaçağ Avrupa'sının Kara Veba karşısındaki tutumu gibi.

Yunan Makedonya'sı ile Yeni Sırbistan'ın yüksek vadileri arasında kısır bir hudut bölgesini andıran Vardar geçidi, doruklarında tek tük kar birikintilerine de rastlanan daha yüksek dağların eteklerindeki taşlık tepelerle çevrili geniş bir vadiye açılıyordu. Her kanyondan deli çaylar fışkırıyordu. Vadide hava sıcak ve nemliydi; büyük söğüt ağaçlarıyla çevrili su hendekleri, genç tütün fideleriyle dolu tarlalardan, yüzlerce dönüm dut ağaçlarının arasından geçerek, pamuk diyarını andıran ağır, zengin killi topraktan süzülüyordu. Buradaki her tarla, her toprak parçası işlenmişti. Daha yukarıda, kayalıklar arasındaki çıplak bayırlarda koyun postuna bürünmüş sakallı köylüler koyunlarını ve keçilerini otlatıyorlardı. Küçük öküzlerin ve siyah mandaların çektiği yük arabalarının tekerlek izlerini bıraktıkları yol boyunca düzensiz bir halde kırmızı-çatılı beyaz evler sıralanmıştı. Her an eski rejimin zengin Türklerinden birine ait, sarı-yeşil söğüt veya badem ağaçları arasına yerleşmiş bir konağa rastlamak mümkündü. Nitekim bu küçük kentin semalarında, gri ince bir minare görüntüsü veya bir Yunan kilisesinin kubbesi de göze çarpabiliyordu.

İstasyonlarda her türlü insana rastlamak mümkündü – sarıklılar, fesliler veya koni biçiminde kahverengi kürklü şapkalı adamlar, Türk tarzı pantolonlu veya uzun gömlekli ve vücudu saran el işi keten giysiler içerisindeki insanlar. Üzerlerinde son derece zengin çiçek ve çark desenleriyle işlenmiş deri yelekler ya da siyah şeritleri olan koyu kahverengi yün giysiler vardı. Bellerine birkaç kat kırmızı kuşak sarmış, ayaklarına ise deri çarıklar geçirmişlerdi. Kadınlarsa Türklere özgü *yaşmak* ve şalvar türü pantolonlar giymişler ya da açık renkli işlemelerle süslenmiş deri ve yünlü ceketler, köylerde dokudukları ham ipekten bluzlar, işlemeli keten iç etekler, çiçek işlemeli siyah önlükler, canlı renklerde ve arkadan birleşen üst-etekler giymişlerdi. Kafalarındaysa sarı veya beyaz renkte ipek başörtüleri vardı. Yine

yas göstergesi olarak birçoğunun siyah başörtüsü taktığı göze çarpıyordu. Ve her an her yerde çingeneler vardı – erkekleri bir nevi parlak renkte sarık takan; kadınları ise altın parçaları ve canlı renkli paçavralar takıp takıştıran çıplak ayaklı çingeneler, kervanlarıyla beraber yollarda gezinirler ya da kamp kurdukları yerlerde siyah çadırlarının etrafında aylak aylak dolaşırlardı.

Siyah kıyafetler içerisinde, uzun, sakallı bir adam kendisini Fransızca takdim etti. Bir Sırp gizli teşkilatı mensubu olduğunu ve görevinin bizi gözetim altında tutmak olduğunu söyledi. Bir keresinde şık, genç bir subay bulunduğumuz vagona geldi ve başıyla bizi işaret ederek kim olduğumuzu sordu. Diğeri topuklarını vurup selamlayarak,

"*Dobra!* Güzel!" diye cevapladı.

Tren yeniden harekete geçtiğinde gizli teşkilat çalışanı, "Bu istasyon hudut bölgesidir," diye açıklamada bulundu. "Artık Sırbistan sınırları dâhilindeyiz."

Peronlarda birkaç uzun sıska adam gözümüze çarpmıştı. Süngüsü çekik tüfeklerini omuzlarına atmışlar, bir o tarafa bir bu tarafa gidip geliyorlardı. Üzerlerinde üniformadan sayacağımız tek şey kafalarındaki asker kepiydi.

Yüzünde inceden bir gülümsemeyle, "Ne yaparsın," diye omuz silkti Sırp dostumuz. "Biz Sırpların artık sırtlarına geçirecek üniformaları yok. Üç yılda tam dört savaşa girdik – Birinci ve İkinci Balkan Savaşı, Arnavut ayaklanması ve şimdi de bu... Öyle ki, üç yıl var ki, askerlerimiz daha üzerlerindeki giysileri değiştirmediler."

Şimdi yaklaşık birer metre aralıklarla küçük tahta haçların dikili olduğu küçük bir tarlanın yanından geçiyorduk. Saf safa, üzüm kütükleri olsa gerek, diye düşündük. Beş dakika boyunca bu görüntü devam etti.

"Gievgieli'nin tifüs kabristanı," dedi kısaca. Sanırım bu küçük haçlardan neredeyse binlerce vardı ve işin acı tarafı bunların her biri bir mezar demekti!

Ötedeki yamaçta kümelenmiş çamur yığılı oyukların olduğu bir alan belirdi. Bu çukurlara sırtlarına türlü çeşit yarı-üniforma geçirmiş, üstü başı berbat vaziyette adamlar girip çıkıyorlardı. Palaskalarını Meksikalı devrimciler gibi göğüslerinin üzerinden

çaprazlama takmışlardı. Arada toplar ve tüfekler yığılıydı, yan taraftaysa elli öküz arabası vardı, ama açıkçası öküzlerin adım atmaya mecali yoktu. Biraz ötedeyse aksak öküzler otluyordu. Çamurdan barakaların aşağısında tepenin dibinde insanlar eğilmiş, vadinin yukarısındaki hastalıklı köylerden akıp gelen sarı nehirden su içiyorlardı. Bir ateşin etrafında yirmi küsur insan çömelmiş, koyunun alevlerin üzerinde çevrilen cansız bedenini izliyorlardı.

"Bu alay hudut bölgesini savunmak için buraya gönderildi," diye açıkladı arkadaşımız. "Bulgar *komitacı*ların geçen hafta demiryolunu kesmeye çalıştıkları yer tam burasıydı. Tekrardan gelmeleri an meselesi... Bulgar Hükümeti mi sorumlu yoksa Avusturyalılar parayla mı tuttular? Balkanlarda hiçbir şey için kesin olarak *şu şudur* diyemezsin."

Şimdi her kilometrede bir, çamur ve ince dallardan yapılmış derme çatma bir barakaya rastlıyorduk. Her barakanın önünde pejmürde, avurtları çökmüş, üstü başı kir pas içinde ve genel görüntüsünden ağzına ne zamandır doğru düzgün bir şey koymadığı anlaşılan, omzunda tüfeğiyle bir asker bekliyordu. Sırbistan'ın hangi köşesine giderseniz gidin, azıcık aşıyla ve berbat kıyafetleriyle çamur içinde yaşayan, kaç zamandır ıssız kalmış demiryollarını bekleyen bu insanlara –ülkenin erkeklik adına son ümitsiz başakları– rastlamanız mümkündü.

İlk bakışta bu ülkeyle Yunan Makedonya'sı arasında hiçbir fark yok gibiydi. Köyler aynı köylerdi, ama birazcık daha dağınıktı – çatıların kiremitleri uçmuş, duvarların sıvası dökülmüştü. İnsanlar desen o da aynıydı, ama sayıları daha azdı ve çoğunluğunu kadınlar, ihtiyar erkekler ve çocuklar oluşturuyordu. Fakat çok geçmeden farklılıklar insanın dikkatini çekmeye başlıyordu. Dut ağaçları kaderine terk edilmişti; geçen yıla ait tütün bitkileri çürüyüp sararmıştı; mısır sapları yabani otlarla dolu tarlalarda on iki veya daha fazla aydır aynı şekil bekliyordu. Yunan Makedonya'sında ekilebilir her toprak parçası işlenmişti; hâlbuki burada on tarladan yalnızca biri ekildiği izlenimini veriyordu. Arada sırada birkaç öküz görmüyor değildik, açık sarı başörtülü, parlak renk etek giymiş bir kadının çektiği. Öküzler oyulmuş meşe da-

lından yapılma sabanlara koşulmuştu. Bunların başındaysa bir asker omzunda tüfeğiyle komutlar veriyordu.

Gizli teşkilat çalışanı o tarafı işaret ederek, "Sırbistan'daki bütün erkekler şu anda ya askerde ya da ölü. Ayrıca topları ve trenleri çekebilmek amacıyla öküzlerin hepsine hükümet tarafından el konuldu. Fakat Avusturyalıları kovduğumuz Aralık ayından beri hiç muharebe olmadı. Bu nedenle, hükümet asker ve öküzleri çift sürülmesine yardım etmek için istek olan bölgelere gönderiyor."

Ara sıra bu gibi ayrıntılar vesilesiyle, gözümüzün önünde bu ölüler ülkesinin resmi canlanıyordu: gençliğinin baharını soldu-ran iki kanlı savaş, iki ay süren ağır bir gerilla mücadelesi ve ardından yeryüzündeki en büyük askeri güce karşı verilen bu korkunç mücadele ve bir de bunlara adeta tuz biber eken baş belası salgın. Yine de tüm bir halkın yıkıntıları arasından daha şimdiden emperyal arzular baş gösteriyordu, ki bu bir gün tüm güney Avrupa'yı tehdit edebilir.

Gievgieli ile Valievo Sırbistan'daki en bela yeri olma ayrıcalığını aralarında paylaşıyorlardı. Ağaçlar, istasyon ve tüm binalar kireç kaymağı ile dezenfekte edilmişti. Silahlı askerler hali perişan yüz kişinin mızmızlanarak dayandığı parmaklıkların önünde nöbet bekliyorlardı – zira Gievgieli karantina altına alınmıştı. Çamurlu, bozuk kaldırım taşlarının göze çarptığı, dezenfekte edilmiş beyaz tek katlı binaların olduğu geniş bir sokağa bakıyorduk. Hemen her kapının önünde, o evden ölü çıktığı anlamına gelen siyah bir bayrak dalgalanıyordu.

Giysisinin yakası kirli, Panama şapkasını gözünün üstüne kadar indirmiş, bıyıklı, iri kıyım bir adam etrafını çeviren askerlerle peronda bekliyordu. Elinde küçük bir çiçek vardı. Heyecanlı bir ses tonuyla gizli teşkilatçıya seslendi.

"Bak bak," diye bağırdı. "Bu çiçeği nehrin öte tarafındaki tarlada buldum. Çok tuhaf! Ne olduğunu bilmiyorum! Besbelli ki *orkide* ailesinden bir çiçek!" Kaşlarını çattı ve tehditkâr gözlerini gizli teşkilatçıya dikti. "*Orkide* ailesinden değil mi sence?"

"Hakikaten de bazı benzerlikler var," dedi diğeri çekinerek. "Şu ağız bölgesi... Fakat dişiorganı –"

Şişman adam çiçeği salladı: "Ne alaka! Bu çiçek *orkide* ailesinden!"

Etrafındaki askerler de bu sıkı tartışmaya ortak oldular: "*Da! Orchida!*" "*Ne je orchida!*" "Besbelli bu bir orkide!" "George Georgevitch, *sen* ne anlarsın orkideden? Senin geldiğin yerde, Ralya'da ot bile bitmez!" Bu laf üzerine gülüşmeler oldu. Ancak, şişman adam gülüşmeleri bastıran heyecanlı bir sesle ısrarını sürdürdü: "Size orkide olduğunu söylüyorum! Bu elimdeki yeni türde bir orkide! Botanik biliminin bile haberi yoktur –"

Tartışmanın mikrobu Robinson'a da bulaşmıştı. Bana dönerek, "Orkide mi?" dedi, dudağını bükerek. "Elbette orkide falan değil!"

"Evet, *bu* bir orkide!" dedim hararetle. "Şekli tıpkı Amerikan ormanlarında rastlanan *venüs çarığı* çiçeğine benzer."

Şişman adam olduğu yerde dönerek, bozuk bir İngilizce ile lafa atladı. "Evet, evet!" dedi ateşli ateşli. "Gerçekten de aynısı. Sizler Amerikalı mısınız? Ben Amerika'da kalmıştım. Kansas ve Missouri'de bulunmuşluğum var, orada buğday tarlalarında çalışmıştım. Keza çiftlik işi için Teksas'ta da bulundum. Yaya olarak Seattle üzerinden San Fransisco'ya, oradan Sacramento'ya gittim; Sierraları geçtim ve Arizona'daki Yuma'ya giden çöl – Yuma'yı biliyor musunuz? Hayır mı? Deneyimlerimi Sırbistan çiftliklerinde uygulayabilmek amacıyla her türlü çiftçilik yöntemini birinci elden öğrenmeye çalışıyorum. Adım Lazar Obichan. Tarım bilimciyim ve aynı zamanda Belgrad'taki hükümetin Tarım Bakanlığında görevliyim. Evet." Boğazını temizledi, kalabalıkta kendisine yer açmak için dirseklerini salladı ve ikimizi de klapadan yakaladı.

"Buraya Yeni Sırbistan'ın toprağını, iklimini ve ekin koşullarını incelemek üzere gönderildim. Uzmanım. Herhangi bir ülkede, herhangi bir toprakta ne yetiştirilebileceğini söyleyecek yeni bir yöntem keşfettim. Bu yöntem otomatik, aynı zamanda oldukça da basittir. Herkes tarafından uygulanabilir – yeni bir ilim. Bakın dinleyin! Siz bana rutubet sağlıyorsunuz – Onu *şuraya* koyuyorum." Robinson'u omzundan sertçe dürtükledi. "Sonra sen bana ortalama sıcaklığı veriyorsun – onu da *şuraya* koyuyorum." Robinson'un bu kez böbrek tarafına doğru bir dürtüş.

"Rutubetten aşağıya doğru dikey bir çizgi çiziyorum, tamam mı? Ortalama sıcaklıktan da yatay bir çizgi çiziyorum." Ağzıyla elleri uyumlu bir şekilde çalışıyordu. Sesini yükseltti. "Ta ki iki çizgi birleşene kadar! Ve birleştikleri noktada, alın size bir günlük buharlaşma rakamı!" Bir yandan da söylediği her sözcüğü vurgulamak için bizi dürtükleyip duruyordu. Ve tekrar etti: "Bir Günlük Buharlaşma!" İki elini de salıverdi ve ne anlattığının iyice anlaşılması için durup, neşe içerisinde gülümsedi. Ne yalan söyleyeyim, etkilenmiştik.

"Ancak, aklımdan geçenler yalnızca bununla sınırlı değil," diye devam etti. "Aklımda muazzam bir ticari ve mali proje var – çok büyük! Bakın dinleyin! Savaş bittikten sonra Sırbistan'ın çok paraya, çok fazla yabancı sermayeye ihtiyacı olacak. Nereden gelecek bu para? İngiltere'den mi? Hayır. İngiltere'nin bunlara bizzat kendisinin ihtiyacı olacak. Fransa ve Rusya desen, onlar savaştan tamamen perişan bir halde çıkacaklar. Yani Avrupa'dan bize hayır yok. O halde bu değirmenin suyu nereden gelecek? Söyleyeyim size. Amerika'dan! Amerika zengin. Ben orada bizzat bulunmuş biri olarak ne kadar zengin olduklarını gözlerimle gördüm ve biliyorum. Bakın dinleyin! Amerikan sermayesi ve Amerikan yöneticilerinden oluşan bir Sırp-Amerikan bankası kuracağız. Merkezi Belgrad'ta olacak bu banka Sırplara ödünç para verecek –büyük kâr! Sırp yasaları yüzde on iki faize izin veriyor– yüzde on iki! Banka çiftçilere büyük faizle borç verecek. Yoksul köylülerden toprak satın alacak, küçük parçalara bölecek ve sonra yüzde dört yüz kârla geri satacak. Sırplar şimdi fakir olduklarından toprağı ucuza satacaklar. Ancak, Sırpların toprağa ihtiyacı var, ellerinde toprak olmadan yapamazlar. Şimdi iflas etmiş durumdayız –satın alabilirsiniz– yani nasıl söyleyeyim, tüm Sırbistan'ı yok fiyata kapatabilirsiniz! Sonra bu banka, Belgrad'ta daimi bir Amerikan ürünleri sergisi açacak ve siparişler alacak –Amerikan ayakkabıları, Amerikan makineleri, Amerikan kıyafetleri– ve daha sonra bir sergi de New York'ta Sırp ürünleri için açılacak ve o da siparişler alacak. Sonra gelsin paralar! Gazetelerinizde yazacaksınız. Sermayeniz varsa bu bankalara yatırın!"

İstasyonda bir zil sesi duyuldu. İstasyon görevlisi düdük çaldı, motor öttü ve tren hareket etmeye başladı. Klapalarımızı Bay

Obichan'ın parmakları arasından kurtarıp koşmaya başladık. Konuşmayı sürdürerek o da bizimle beraber koştu.

"Sırbistan doğal kaynakları bakımından çok zengin," diye bağırıyordu. "Buradaki toprak pamuk, tütün, ipek için gayet müsait – çok verimli alüvyonlu topraklar var. Güneydeki bayırlar üzüm yetiştirmek için birebir! Daha yukarıda dağlarda buğday, erik, şeftali, elma. Machva'da kuru erik–" Trene atladık. "Yeraltı zenginlikleri–" diye çığırıyordu arkamızdan. "Altın–bakır – Ucuz işgücü –" Ve sesi havada kayboldu. Sonrasında Sırp memura sorduk, neyin nesi kimin fesidir diye.

"Lazar Obichan mı?" dedi. "Ha, evet. Tanımaz mıyım, tanıyorum elbette. Kendisi nezaret altında tutuluyor – askeri sırları Avusturya Hükümetine sattığından şüpheleniliyor!"

İkindiye doğru askeri bir trenin geçmesi için bir yan-hatta durakladık. Parçalanmış üniformaları içerisinde, renkli battaniyelere sarılmış askerlerin bulunduğu on iki açık yük vagonuydu bunlar. Hafiften yağmur yağmaya başlamıştı. Çingene bir kemancı büyük bir aşkla çalgısını çalıyordu; at kafasına benzeyecek şekilde oyularak yapılmış tek telli bir çalgıydı bu. Etrafında askerler uzanmış, Avusturya bozgununun en yeni baladını söylüyorlardı:

"*Swabo*'lar* Ralya'ya kadar geldiler,
Ama daha ileri geçemediler –
Hey, *Kako to*?
Yoy, *Sashto to*?

"Rashko Pol'u kolay kolay unutamazlar,
Sırplarla tam orada karşılaştılar çünkü!
Hey, nasıl oldu?
Yoy, niye oldu?

"Ve artık Swabolar iyi biliyorlar
Sırpların işgalcileri nasıl karşıladıklarını!
Hey, *Tako to!*
Yoy, işte *böyle* imiş!"

* ***Swabo***'lar: Avusturyalılar (ç.n.)

Her alayda mutlaka askerlerle birlikte yürüyen, Sırp kemanı veya gayda çalarak askerlerin durmadan besteledikleri şarkılara –aşk şarkıları, zafer kutlamaları, epik nağmeler– eşlik eden iki veya üç tane çingene de oluyordu. Onlar tüm Sırbistan'da bölgeden bölgeye seyahat eden, dans edilip şarkılar söylenmesi için sanatlarını konuşturan halk müzisyenleriydi. Doğrusu tuhaf bir değişiklik! Eski zamanların kadim ulusal destanları kuşaktan kuşağa aktaran gezgin ozanlarının (*goosslari*) yerini çingeneler almışlardı. Gelgelelim Sırbistan'da söz hakkı olmayan tek topluluk da onlardı. Ne evleri ne köyleri ne de toprakları vardı – tek sahip oldukları şey çadırları ve viran kervanlarıydı, o kadar.

Vagonun içindeki askerlere birkaç paket sigara attık. Bir müddet ne olduğunu kavrayamadılar. Evirip çevirdiler, sonra paketleri açıp, dingin ve anlamsız bir yüz ifadesiyle bize baktılar. Yüzlerinde bir ışık belirmişti, gülümsediler. Bize doğru selam vererek, kibarca "*Fala*," dediler. "*Fala lepo!* İçten teşekkürler!"

IV
SAVAŞIN BAŞKENTİ

Niş. Ölmek üzere olan iki atın çektiği ve kafasında kürkten başlık olan bir eşkıyanın kullandığı, orası burası dökülen köhne bir arabaya atlamıştık. Sivri uçlu kaldırım taşlarının çamurla kaplı olduğu geniş bir sokağa daldık. Kentin çevresinde güzel, yeni açmış yaprakların ve türlü çeşit meyve ağacının göze çarptığı yeşil tepeler yükseliyordu. Türk tipi çatıların ve sıvaları dökülen Avrupai tarzda binaların üzerinden Yunan katedrallerinin yuvarlak kubbeleri göze çarpıyordu. Her an ince sivri uçlu bir minarenin arasından geçen bir telefon kablosuna rastlamak mümkündü. Sokak, etrafını harap kulübelerin çevirdiği, çamur deryasını andıran geniş bir meydana açılıyordu. Meydanın öbür tarafında büyük modern ark lambaları ve yüzlerce kabloyu taşıyan çelik direkler dikiliydi. Bir köşede köylüler bir öküzü ayakları ağacın gövdesine bağlı bir şekilde sırt üstü yatırmışlar, beş yüz yıldır yaptıkları gibi demir levhalarla ayaklarına nal çakıyorlardı.

Avusturyalı tutsaklar muhafızsız bir şekilde ellerini kollarını sallayarak ortalıkta dolaşıyorlardı. Kimileri yük vagonlarını çekiyor, kimileri hendek kazıyordu; yüzlercesi ise aylak aylak dolaşıyordu. Öğrendik ki, hükümete elli *dinar* ödemek suretiyle, bu tutsaklardan birini hizmetkâr olarak satın alabiliyordunuz. Elçiliklerde ve konsolosluklarda bunlardan geçilmiyordu. Üstelik tutsaklar da hizmetkâr olmaktan mutluydular, çünkü ne yaşayacakları düzgün bir yerleri ne de karınlarını doyurabilecekleri bir

lokma ekmekleri vardı. Zaman zaman belinde kılıcıyla tam takım üniformalı bir Avusturyalı subay geçiyordu.

"Kaçıp kaçmadıklarını mı, soruyorsunuz?" diye sordu bir hükümet yetkilisi. "Hayır, böyle bir şeye yeltenmiyorlar. Yollar metrelerce çamura batmış durumda, köyler desen nüfus bakımından dibe vurmuş halde, salgınlardan geçilmiyor, yiyecek bir lokma ekmek yok... Sırbistan'da trenle bile yolculuk etmek çok zor, hele bir de yürüyerek, mümkün değil... Dahası tüm sınır boyunca muhafızlar var..."

Pencerelerinden soluk yüzlü tutsakların sarktığı büyük bir hastanenin önünden geçtik. Keza yol boyunca kuru çamur yığınlarının üzerine serilmiş tutsakların varlığına da şahit olduk. Elbette bunlar yalnızca hayatta kalmış olanlardı, çünkü savaşta tutsak alınan altmış bin Avusturyalıdan on iki bini zaten tifüsten ölmüştü.

Meydanın öte tarafında kötü tek katlı evlerin olduğu bir sokak vardı. Pazaryerine gelmiştik. O yöreye özgü on değişik ulusal kıyafet –evde örülmüş, çiçeklerle süslü keten elbiseler, kürk şapkalar, fesler, sarıklar ve sınırsız çeşitlilikte Türk pantolonları– içerisindeki yüzlerce sıkı pazarlıkçı köylünün olduğu bölgeden rahatsız edici bir gürültü yükseliyordu. Domuzlar cıyaklıyor, tavuklar da nazire yaparcasına bağrışıyorlardı. Köylülerin ayaklarının önünde yumurta, şifalı ot, sebze ve kırmızıbiber dolu sepetler vardı. Koyun postuna bürünmüş heybetli ihtiyarlar, kollarının altına aldıkları kuzularıyla etrafta dolanıyorlardı. Kentin merkezi burasıydı. İki-üç lokanta, kötü kokan kafeler, izbe Hotel Orient, hiç eksik olmayan bir Amerikan kunduracısı vardı. Ayrıca ucuz küçük mağazaların arasında, pahalı mücevherlerin ve şaşalı kadın şapkalarının ışıldadığı camekânlar dikkati çekiyordu.

Kaldırım boyunca yürürken envai çeşit insanla karşılaşıyordunuz: çingeneler, yoksulluğun vurduğu gariban köylüler, büyük kılıçları, kırmızı ve mavi üniformalarıyla jandarmalar, general gibi giyinmiş, yine büyük kılıçları olan vergi tahsildarları, madalyalı zarif subaylar, kirli paçavralar içerisinde ve ayakları bez parçalarıyla sarılı askerler (topallayan, koltuk değneklerine tutunarak yürüyen, kolsuz, bacaksız, aşırı kalabalık hastanelerden zorunluluktan ötürü taburcu edilmiş askerler) ve her yerde ama

her yerde Avusturyalı tutsaklar. Hükümet yetkilileri kollarının altında evrak çantalarıyla oradan oraya koşuşturup duruyorlardı. Kirli kahve masalarında göbekli Yahudi ordu müteahhitleri siyasi tufeylilerle düşüp kalkıyorlardı. Kadın devlet memurları, subayların eşleri ve metresleri, sosyete kadınlar renkli uzun çorapları ve canlı parlak etekleri içerisinde köylü kadınları omuzlayarak kendilerine yol açmaya çalışıyorlardı. Belgrad hükümeti Niş'e sığınmış olduğundan, yirmi bin nüfuslu bir dağ köyü yüz yirmi bin kişilik bir kent haline dönüşüvermişti – tabiî ölenleri saymazsak.

Çünkü tifüs tüm kentin altını üstüne getirmişti. İnsanlar tek göz odalarda altışar onar kişi yaşamaya çalışıyorlardı. Her yerde siyah bayraklar dalgalanıyordu. Kafelerin camları ölü çıktığını haber veren siyah ölüm ilanlarıyla kaplanmıştı.

Şimdi çamurlu Nişava Nehri üzerine kurulu köprüden geçiyorduk. Bu yol, heybetli arabesk bir kapısı olan eski bir Türk kalesine açılıyordu. Kale Türklerin eline geçmeden önce Romalıların elindeymiş. Aynı şekilde Büyük Konstantin'in doğum yeri de burasıdır. Büyük duvarın dibindeki çimenlerde yüzlerce asker sere serpe uzanmıştı. Kimileri uyuyor, kimileri bir yerlerini kaşıyor, kimileri de soyunup vücutlarında bit arıyor ve bulduklarını sinirle fırlatıp atıyordu. Niş'te nerede bir yeşillik parçası görseniz, mutlaka üzerinde birbirlerinden haşarat toplayan zavallı insanlar oluyordu.

Kenti tam anlamıyla berbat bir koku kaplamıştı. Yan sokaklarda kaldırım taşları arasından kanalizasyon suları akıyordu. Birtakım sıhhî önlemler alınmıştı – örneğin her gün saat ikiden altıya kadar kafeler ve restoranlar kapatılıyor ve dezenfekte ediliyordu. Ama hâlâ daha bir otelde veya umumi bir yerde kaldığınızda tifüse yakalanma riskiniz vardı. Bereket versin ki, Amerikalı misafirperver konsolos vekili Bay Young bizi konsolosluğa götürdü ve Diplomasi Kulübüne takdim etti. Terkedilmiş bir lokantanın üst katında kulübe ait yemek odaları vardı. Kentin yarısı açlıktan kıvranırken burada iyi bir yemeğe ulaşmak mümkündü. Yemek odalarına açık bir lağım üzerinden atlayıp mezbelelik bir yerden geçerek giriliyordu. Kulüp odasının kapısını açtığınızda şaşkınlıktan fal taşı gibi açılan gözlerinize çiçeklerle süs-

lenmiş, bembeyaz ve gümüş rengi kumaşlarla örtülü masalar ve zarif bir smokin içerisinde servis yapan başgarson (daha önceden Londra'da Carlton'da başgarsonluk yapmış Fritz adında bir Avusturyalı tutsaktı) çarpıyordu. İngiliz bakanın sanki Piccadilly'deymiş gibi, tüm haşmetiyle o mezbeleyi geçip, kulüp merdivenlerini tırmanmasını seyretmek için kilometrelerce yol tepmeye değerdi doğrusu.

İşte ilk gördüğümüzde Niş'in hali pürmelâli böyleydi. Biz iki hafta sonra geri döndük; yağmurlar tamamen dinmiş, kavurucu güneş ortalığı resmen kurutmuştu. Sırbistan'da baharın gelişini muştulayan Aziz George festivalinden birkaç gün sonrasıydı. Bu önemli günde tüm Sırbistan'da şafakla birlikte kalkılır, ormanlara ve çayırlara çıkılıp, tüm gün boyunca çiçek toplanır, şarkılar söylenir ve dans edilir. Ve burada, her evde savaşın yarattığı trajik kederin ve salgının hâkim olduğu bu kirli, aşırı kalabalık kentte bile sokaklar neşe içerisindeydi. Köylü erkeklerin sırtlarındaki kirli kalın yünlülerin ve pöstekilerin yerini, süslü ve göz alıcı yazlık kıyafetler almıştı. Kadınların hepsi yeni kıyafetler giymişler, çiçek ve yapraklarla süslü yeni ipek başörtüleri takmışlardı – öküzlerin boyun bağları ve kafaları bile mor leylak dallarıyla bağlıydı. Sokaklarda şaşalı ve parlak renkli Türk pantolonları giymiş çılgın çingene kızlar koşuşturuyorlardı. Kıyafetlerindeki parıldayan altın şeritlerin yanı sıra, kulaklarından da altın sikkeler sallanıyordu. Ve omuzlarının üzerinde kazmalarla beş iri yarı kadın gördüğümü hatırlıyorum. Ölen kocalarının tarladaki yerini almak üzere şarkılar söyleyerek işbaşı yapmaya tarlaya gidiyorlardı.

Kızıl Haç'ın baş sorumlusu olan Albay Soubotitch tarafından karargâhında kabul edildik. Bize Sırbistan'da her çeşit tıbbi malzeme eksikliğinin duyulduğundan bahsetti. Ayrıca çok değil bir ay önce Niş sokaklarında hayatlarını kaybeden insanların durumunu anlattı. Yatağının üzerine serili hoş bir köylü battaniyesi gözüme ilişmişti.

"Köydeki annem benim için örmüştü," dedi. "Kendisi köylüdür. Sırbistan'da hepimiz köylüyüz – biz bununla gurur duyarız. Başkomutan Voyvoda Putnik fukara bir adam; onun babası da

köylüydü. Avusturya ordusunu ülkemizden defeden o büyük muharebeyi kazanan Voyvoda Michitch de köylüdür. Hakeza Skouptchina'daki, yani parlamentomuzdaki vekillerin çoğu da köylüdür ve orada bile köylü kıyafetleri içerisinde otururlar." Yatağa baktı. "Ve bu yatakta, sizin pek beğendiğiniz bu battaniyenin üzerinde, şimdi durduğum bu yerde dikilerek biçare oğlumun tifüsten ölmesini seyrettim. Tam iki ay önceydi. N'apacaksın? Vazifemizi yapmak zorundayız..."

Gözle görülebilir bir hareketle omuzlarını silkti. "Demek bir tifüs hastanesi görmek istiyorsunuz? Ah, şimdi pek ilgi çekici değiller. En berbat dönem geride kaldı. Fakat size Chere Kula'daki Stanoievitch adına bir mektup vereceğim."

Kasvetli bir öğle sonrası yağan yağmur altında, kentin birkaç kilometre dışındaki Chere Kula'ya doğru yolumuza devam ettik. Bu ad Türkçede "Kurukafa Höyüğü" gibi bir anlama geliyor; kelimenin gerçek anlamıyla bir kurukafa kulesi. Sırp savaşçıların kafataslarından oluşan bu kule yüz yıldan daha uzun bir süre önceki bir savaşın yapıldığı alanın yanına Türklerin zaferine ithafen dikilmiş. Hastaneden sorumlu Teğmen Stanoievitch, Sırpların kutsal mekânın üzerine inşa ettikleri Yunan şapelinin kapısını açtı. Şapelin içinde loş ışığın altında, hâlâ birkaç sırıtan kafanın gömülü olduğu ve üzeri solmuş çiçeklerle kaplı büyük bir kilden kule yükseliyordu.

Bu netameli anıtın etrafında tifüs hastanesinin tuğla binaları ve ahşap barakalar kümelenmişti. Yüksek ateşle terleyen vücutların ve çürümüş cesetlerin kötü kokularını sürükleyen rüzgârın peşine takıldık. Açılır kapanır karyolaların birbirine değecek sıklıkta dizildiği bir barakaya girdik. Elimizdeki iki fenerin güçsüz ışığı sayesinde kirli battaniyelerinin altında kıvranan hastaları görebiliyorduk. Bazıları oturdukları yerde dikilmiş, kayıtsızca yemek yiyordu; bazıları ölü gibi yatıyordu; keza bazıları homurtulu homurtulu inlerken, bazıları da ani sayıklamalarla yerlerinden fırlıyorlardı. Avusturyalı tutsaklardan oluşan hademelerin hepsi hastalarla aynı odada yatıyordu.

"Bu hastanenin sorumluluğunu alalı daha üç gün olmadı," diye söze başladı teğmen. "Ben gelmeden önce oldukça kötü durumdaydı. Ama artık günde yalnızca yirmi ölü veriyoruz. Sekiz

yüz hasta var – görüyorsunuz, bunlar için bile yeterli odamız yok."

Ağır kokuların dışarı kadar yayıldığı koğuşları sırasıyla dolaştık. Burnumuza çürümüş ceset ve ölü kokuları geliyordu. Bunun etkisiyle boğazımız acımıştı.

Sonrasında, Stanoievitch ve onun genç doktorlar ile tıp öğrencilerinden oluşan personeliyle akşam yemeği yedik. Ülkenin güzel kırmızı şarabından herkese yetecek kadar vardı. Savaşa ilişkin canlı ve renkli bir tartışmanın gölgesinde, bir an duvarın öbür tarafında yatan zavallıları unutmuştuk. Şarapla kendinden geçen Stanoievitch, Sırpların Avusturya ordusunu nasıl yerle bir ettiğini böbürlenerek anlatıyordu.

"N'apmaya çalışıyor bu Fransızlar ve İngilizler?" diye bağırdı sabırsızlıkla. "Neden Almanları yenemiyorlar ki? Bence tek ihtiyaç duydukları şey kendilerine nasıl savaşılması gerektiğini öğretecek birkaç Sırp! Biz Sırplar tüm ihtiyaç duyulan şeyin ölüme karşı duyulan isteklilik olduğunu biliyoruz – o zaman savaş çok geçmeden biter..!"

V
CEPHEYE DOĞRU

Ertesi sabah erkenden ordu karargâhı Kruçevac'a doğru yolumuza koyulduk. Trenimiz cephedeki askerlere götürdüğümüz Amerikan unuyla ve mühimmatla doluydu. Ayrıca üzerlerinde pöstekiler, köylü kıyafetleri ve Aralık bozgununda ele geçirilen Avusturya üniformaları olan (hatta adamlardan birinin başında Alman kaskı vardı) beş vagon dolusu asker götürüyorduk. Yaşlı Kral Peter'in Kolubara Nehri muharebesinde nasıl siperlere gittiğini anlatan bir balad tutturmuşlar, kırık plak gibi döndürüp döndürüp bunu söylüyorlardı:

"Kral Peter kalktı bir sabah yatağından
Ve pek kıymetli oğlu Prens Alexander'e dedi ki,
'Ey babayiğit, gözüpek prens,
Sırbistan ordusunu fevkalade yöneten biricik mahdumum,
Swabo'lar Kroupaign'i geçtiler, –
Güçlü orduları çoktan
Valievo'yu arkada bıraktılar...
Yenmeye ya da onlarla birlikte ölmeye gidiyorum!'
Ve keskin kılıcını kuşandı..."

Demiryolu Morava Nehri'nin yanından geçiyordu. Burada her yer yemyeşildi. Ongun tarlalarında öküzlerini sabana koşmuş kadınlar bir yandan da örekelerinde yün eğiriyorlardı. Erik ve elma ağaçlarının arasına beyaz, alçak, mevzun Türk tarzı kemerli balkonları olan, köşeleri renkli baklava biçiminde boyalı

kiremit evler mevzilenmişti. Biraz ötedeki suyun altında çayırlar uzanıyordu. Binlerce kurbağa kulak tırmalayıcı sesleriyle, trenin gürültüsünü bastıracak denli büyük bir vıraklama korosu oluşturmuştu –Morava'nın sel altında kalmış olmasının hazin bir sonucu. Teshitza'yı, Bagdran'ı, Dedrevatz'ı ve ardından Lapovo'yu formalin koklaya koklaya geride bıraktık– mikrop yuvalarının tekmili birden ilaçlanmıştı.

Kruçevac'ta eskiden Belgrad Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat derslerine de girmiş olan Basın Bürosundan bir görevli tarafından karşılandık. Geniş yüz hatları olan, dalgın genç bir adamdı. Tombul dizlerinin üzerine bir süvari pantolonu geçirmişti. Gözünün üzerinde açık yeşil bir fötr şapka ve gözlerinde haylaz bir ışıltı vardı. Buluşalı iki saat olmamıştı ki, kendisine "Johnson" diye hitap etmeye başlamıştık – isminin harfi harfine çevirisi buydu.

Johnson'un tanımadığı bir Allahın kulu yoktu, aynı şekilde herkes de Johnson'u tanıyordu. Gördüğümüz insanlar hakkında itham edici yorumlarda bulunmak gibi bir özelliği vardı. Kimi zaman arabayı uzun süreli durdurur ve iner, gördüğü arkadaşlarıyla taze dedikodu alışverişinde bulunurdu. Biz de dayanamaz, en sonunda bağırırdık: "Tanrı aşkına, Johnson, acele et!"

O ise bozuk lisanıyla, "Affedersiniz, bayım!" diye sakin sakin cevap yetiştirirdi. "Biraz sabırlı olun, rica ederim. Malumunuz savaştayız!"

Eskiden Belgrad Üniversitesi'nde kamu hukuku profesörü olan Basın Bürosu başkanını, George Meredith'in bir romanını okurken bulduk. Johnson, Basın Bürosunun çok önemli ve faal bir örgüt olduğundan bahsetti.

"Burada önde gelen birçok insan hakkında nükteli sözler, şiirler döktürmek âdetimizdir. Mesela, Arşidük Ferdinand suikastına katılan suikastçılardan biri ricat sırasında Sırp ordusunda subaydı. Tutsak alınması durumunda tanınacağından korkuyordu. Bu nedenle sakalını kazıtmıştı. Biz de Basın Bürosunda kendisi hakkında, göze batan burnunu kazıyamadığı müddetçe sakalını kazımasının boşa olduğu vs. şeklinde bir sone bestelemiştik!

Evet, bayım. Basın Bürosunda kimi zaman günde iki yüz sone bestelediğimiz olur."

Johnson aynı zamanda kalburüstü bir oyun yazarıydı. Théatre Antoine'nin *Comédie Rosse*'sini Sırpçaya uyarlamıştı ve bu vaka saygın çevrelerce aforoz edilmesine yol açmıştı. "Çünkü," diye açıkladı, "oyunum müstehcendi. Fakat Sırp yaşantısının gerçekliğine uygundu. Nitekim sanatın ideali de bu değil midir?"

Johnson Avrupa kültürünü, Avrupa şıklığını, modernizmini ve sinizmini içselleştirmiş bir insandı. Ancak, kabuğu sıyırdığınızda karşınıza yine bir Sırp çıkıyordu: gücü kuvveti yerinde, dağ köylülüğünün yarı-yabanıllığını hâlâ tam olarak üzerinden atamamış genç bir ırkın diriliği, son derece yurtsever ve son derece bağımsız.

Fakat Sırp "entelektüelleri"nin birçoğu Belgrad şehrine benzer – o Belgrad ki köylüler daha üç yıl önce, çamura batmış asfaltsız yollarında gıcırdayan öküz arabalarını sürerken, Niş'teki gibi tek katlı evler yükselirken; şimdilerde Paris ve Viyana'nın binalarını, kaldırımlarını, debdebesini ve ahlaksızlığını barındıran bir kenttir. Modern sanata, modern müziğe, tangoya ve fokstrot dansına teşne görünürler. Köylü türkülerini ve kıyafetleriniyse tiye alırlar.

Ne yalan söyleyeyim, bu sahte tavırlar bazen oldukça gülünç kaçıyordu. Genç bir subayla Gouchevo Dağındaki savaş alanında at sırtında tüm bir gün yolculuk etmiştik. Aynı zamanda fakülteli de olan subay üç yıl süreyle savaşçı göçebe hayatı sürmüştü, ki böylesi bir yaşantıya benim diyen bir İngiliz, Fransız veya Alman evladı dayanamaz. Korkunç ricat dönemini ve yine şu kış seferinin daha da korkunç saldırısını birebir yaşamıştı. Yağmur altında ya da sıçanlarla dolu barakalarda uyumuşlar, köylülerin kaba yemeklerini yemişler (veya onu bile bulamadıklar günler olmuş) ve bu şekilde ayakta kalmaya çalışmışlardı.

"Köyü öyle çok seviyorum ki," dedi yola devam ederken. "Öylesine pastoral ki, öyle değil mi? Ne zaman buralara gelsem Beethoven'in Pastoral Senfonisi aklıma gelir." Birkaç mırıldandı. "Yok yok, karıştırdım. Bu Üçüncü Senfoniydi, öyle değil mi?"

Daha sonradan babasının köylü olduğunu öğrendik. Sırplar Macaristan düzlüklerinden göç ettiği günden bu yana atalarının

hepsi köylüymüş ve hepsi de bu köyde –ona yalnızca Beethoven'i çağrıştıran bu köyde– yaşamışlar!

Ayrıca öğrendiğimiz bir şey daha oldu ki, o da Sırbistan'da Bernard Shaw'un ***Arms and the Man*** (Silahlar ve Kahraman) oyunu hakkında hâlâ duyarlı olunduğuydu...

Akşam yemeğini genelkurmay yemekhanesinde, Sırp krallarının birincisi olan Milaş Obrenoviç'in sarayının gösterişsiz taht odasında yedik. Obrenoviç'in kırmızı pelüşlü ve yaldızlı tahtı hâlâ oradaydı. Duvarlarda Miloş Obiliç'in ve Sırbistan'ın fırtınalarla dolu tarihinin diğer kahramanlarının, bir de Balkan Savaşı'ndan önceki yıllarda Makedonya'da Türkler eliyle öldürülen Sırp *komitacı* liderlerinin resimleri asılıydı.

"Bu saray bizim en eski ulusal abidelerimizden birisidir," dedi Johnson. "Yapıldığından bu yana elli yılı aşkın süre geçti."

Sırp krallığının gençliği insanı şaşırtıyor. Beş yüz yıllık Türk boyunduruğundan kurtulup bağımsız bir devlet haline geleli yüz yıldan az zaman geçmesine karşın bu kısacık tarihe neler neler sığdırdılar!

Sırp halklarının tamamının tek ve büyük bir imparatorluk altında birleşmesi her Sırp'ın rüyalarını süslüyor: ırkları ve konuştukları dil bakımından özdeş Macaristan Hırvatistan'ı, Sırp edebiyatının merkezi Dalmaçya, Sırp şiirinin ve türkülerinin kaynağı Bosna, Karadağ, Hersek ve Slovenya. Bulgaristan'dan Adriyatik'e ve Trieste'den, doğu ve kuzey, ta Macaristan düzlüklerine kadar uzanan ve Sırp krallığının delişmen halkının enerjisini açığa çıkaracak on beş milyonluk bir imparatorluk.

Sırbistan'da her köylü asker hangi gaye uğruna savaştığını gayet iyi bilir. Mesela anneler çocuklarını şöyle uyuturlar: "Hoş geldin, Kosova'nın minik intikamcısı!" (Sırbistan on dördüncü yüzyılda gerçekleşen Kosova muharebesinde Türklerin eline geçmişti.) Keza hatalı bir davranışta bulunduğunda, anne çocuğunu şöyle paylar: "Böyle yaptığın sürece zor kurtarırsın Makedonya'yı!" Çocukluktan erkekliğe geçiş merasimine eski bir şiir damgasını vurur:

"Ja sam Serbin,"

diye başlar,

"Ben bir Sırp'ım, asker olmak için doğmuşum,
İliya'nın, Miloş'un, Vasa'nın, Marko'nun evladıyım."

(Burada uzun uzadıya ulusal kahramanların kahramanlıkları anlatılıyor)

"Erkek kardeşlerim üzüm bağındaki üzümler kadar sayısız,
Fakat hür bir Sırbistan'ın evladı olan benden daha bahtsız!
Demek ki çabucak büyümeli, şarkı söylemeyi ve silah kullanmayı öğrenmeliyim,
Öğrenmeliyim ki, beni bekleyenlere yardım elini uzatabileyim!"

Ayrıca Sırp okullarında coğrafya derslerinde çocuklara yalnızca eski Sırbistan'ın değil, tüm Sırbistan topraklarının bilgisi verilir; *kurtarılış sırasına göre*, ilk önce Makedonya, sonra Dalmaçya, Bosna, Hersek, Hırvatistan, Banat ve Başka!

Şu anda Kosova'nın intikamı alınmış ve Makedonya kurtarılmış durumda. Annelerinin sözünü dinleyen ve "üzüm bağındaki üzümler kadar sayısız" kardeşlerini asla unutmamış olan askerler Kosova'nın intikamının alınışını ve Makedonya'nın bağımsızlığı kazanışını görme bahtına eriştiler. Buna karşın biz Sırbistan'dayken hâlâ başka zorluklar bahis konusuydu.

Bir hükümet görevlisine, "Ya İtalya Dalmaçya'yı alırsa?" diye sormuştum bir keresinde.

"Çok sinir bozucu bir durum olur bu dediğiniz," diye cevaplamıştı, "çünkü savaşın yaralarını daha yeni sarmışken tekrardan savaşmamız gerekir o zaman!"

Sonradan rastlaştığımız yaşlı bir subay kutsal bir şevk içerisinde şunları söylemişti:

"Büyük bir Sırbistan rüyasının gerçeğe dönüşeceğini düşünüyorduk – ama yıllar sonra, yıllarca sonrası içindi hayallerimiz. Hâlbuki şimdi, şu an bu rüya gerçekliğe bürünüyor! Bu, insanın uğruna canını verebileceği bir şey!"

Ve "Hür Sırbistan'ın Evladı" şarkısını söyleyen çocuk, ülke-

sini dünya üzerindeki en demokratik ülkelerden birisi yapıvermişti. Sırbistan tek meclisli bir parlamento olan *Skouptchina* tarafından ve nispi temsil yoluyla yönetiliyor – kinayeli bir şekilde "Müze" diye adlandırılan Senato 1903 yılında kaldırılmıştı. Kral Alexander otokratik bir yönetim yerleştirmeye çalışmış, ancak bunu canıyla ödemişti. Şimdiki Kral aslına bakılırsa göstermelik, yetkileri liberal bir anayasa tarafından kısıtlanmış durumda. Sırbistan'da aristokrasi yok. Yalnızca Kralın erkek kardeşi ve Kralın oğulları Prens olarak gözüküyor. Gerçi aşırı-demokratlar ve sosyalistler Kral Naibine bu sıfatı bile çok görüyorlar ama. Nitekim kendisi "beyannameci" diye anılıyor. Vakti zamanında Prenses Draga bir soylular sınıfı oluşturma teşebbüsünde bulunmuştu, "ama," diyor Johnson gülerek, "onu öldürdük."

Romanya'nın büyük toprak beyleri, Sırbistan açısından yabancı bir olgu. Burada her köylünün iki hektarlık toprak hakkı var ve bu hak ne borç yoluyla ne de vergilerle devredilebilir değil. Her köylü oğulları-kızları ve erkek-kız yeğenleriyle tarlalarını birleştirmiştir ve bu vesileyle tüm Sırbistan'da *zadrouga* diye bilinen kooperatif mülkler bulunmaktadır. Her aile kuşaklar boyunca, tüm mülkiyetin ortaklaşa (komünel) sahip olunduğu bir topluluk halinde yaşıyor. Ancak, Sırbistan'da hiç sınaî nüfus bulunmamaktadır ve zengin insan sayısı çok azdır.

O gece, Aralık ayındaki büyük Sırp zaferinin çarpıcı öyküsünü dinledik. Avusturyalılar ülkeyi iki kez işgal etmişler ve iki kez geri püskürtülmüşlerdi. Valievo sokakları yağmur altında yatan yaralıların iniltilerine ağlıyordu. Fakat düşman ikinci denemede Shabatz, Losnitza ve zengin Machva ve Podrigna vilayetleri ile Gouchevo tepelerini ele geçirmeyi başarmıştı. Sırplar düşmanı sıkı sıkıya yerleştiği mevzisinden çıkartamamışlar. Ardından Aralık ayının o şiddetli soğuğunda Avusturyalılar iki yüz elli bine karşı beş yüz bin askerle üçüncü saldırıya geçmişler. Birbirinden geniş aralıklarla ayrılmış üç ayrı bölgeden sınıra doğru saldırıya geçen işgalci güçler Sırp hatlarını yarmışlar ve karşılarındaki küçük orduyu dağlara geri püskürtmüşler. Böylelikle Belgrad düşmana terkedilmiş oluyordu. Sırplar iki kez ümitsiz bir karşı duruşta bulunmuşlar ama ikisinde de geri çekilmek zorunda kalmışlar. Mühimmat azalmaya başlamış. Düşman

Krupaign ile Valievo'yu geçmiş, Sırp genelkurmayının karargâhı olan Kruçevac'ın yetmiş kilometre yakınına kadar ilerlemiş.

Ve ardından, son dakikada, bir şeyler olmuş. Selanik'ten cepheye yeni mühimmat ulaşmış ve genç subaylar, siperlerde katledilmektense savaşarak ölmeyi yeğ tuttuklarını haykırarak daha ihtiyatlı olan kıdemlilere karşı başkaldırmışlar. General Michitch taarruz emrini vermiş. Mağlup Sırplar siperlerinden çıkıp, dar dağ geçitlerinden geçerek saldırıya hazırlanan Avusturya askerlerinin üzerine binmişler. Yürüyüş halinde, büyük yüklerle ve ağır yük trenleri çamurda çakılı bir halde yakalanan Avusturyalılar şiddetle direnmişse de, geri çekilmek zorunda kalmışlar. Hat yarılmış. Michitch ve ilk ordunun parçaladığı merkez panik içerisinde çil yavrusu gibi dağılmış. Çantalarını, mühimmat ve silahlarını bırakıp kaçmanın yanı sıra, geride de binlerce ölü ve yaralı bırakmışlar, hastaneler tifüsle boğuşan insanlarla dolup taşmış. İşte Macaristan düzlüklerinde bir yerlerde başlayan tifüsün, Avusturya ordusuyla birlikte Sırbistan'a girişinin öyküsü budur. Sol kanat bir müddet Belgrad'ı elinde tutmaya çalıştıysa da, perişan halde ama coşkulu Sırplar kelimenin gerçek anlamıyla Avusturyalıları Save Irmağına dökmüşler ve karşıya geçmeye çalışanları teker teker vurmuşlar.

Voyvoda Michitch'in mağrur bir eda içerisinde, "Sırp topraklarında tutsaklardan başka tek bir Avusturyalı asker kalmadı!" şeklinde kısa bir telgrafla bildirdiği bu büyük muharebeye herhangi bir ad verilmemiş. Kimileri Kolubara Nehri Muharebesi derken, kimileri de Valievo Muharebesi diye adlandırıyor. Fakat belki de tüm Birinci Dünya Savaşı'ndaki en harikulade kahramanlık hikâyesidir.

Albayın sağ tarafında Yunan Kilisesinin siyah uzun cüppesini kuşanmış bir papaz oturuyordu. Yunanlar gibi samimiyetsiz ve sinsi değildi. Şarabını subaylarla içmekte bir beis görmeyen ve sesli kahkahalar atan kocaman, al yanaklı bir adamdı. Sırp papazları sözü edilmeye değer insanlardır. Köylüler arasında yurtseverliğin öğreticisi onlardır. Ayrıca bölge vekilleri olarak parlamentoda da yer alırlar.

"Neden olmasın?" dedi Fransızca. "Sırbistan'da rahiplere özgü bir parti yok. Burada hepimiz aynıyız, değil mi?" diye sordu,

kafasını subaya doğru çevirerek. O da evetler anlamda başını salladı. "Tam üç yıldır orduda savaşıyorum – bir papaz sıfatıyla değil, bir asker olarak. Evet, biz Devlet Kilisesiyiz, fakat hükümet aynı zamanda Protestan ve Katolik Kiliselerine ve hatta Müslüman hacılara da para yardımı yapıyor. Evet, gerçekten de hiç alışılmadık bir durum. Hükümet Müslümanların müftüsüne yılda otuz bin *dinar* ödüyorken, Sırp Kilisesinin metropolitine yalnızca yirmi bin ödüyor! Milan Obrenoviç Türklere karşı yapılan devrimi bir köy kilisesinde ve yanında papa varken ilan etmişti, halkımız bunu iyi hatırlar. Bizler Sırp'ız ve ilk önce insanız, ondan sonra askeriz," diyerek güldü. "Sırp Piskoposu Duchitch'in Londra Piskoposunu nasıl şaşkına çevirdiğini duydunuz mu? Hayır mı? O halde anlatayım. "Bunlar İngiltere'de birlikte akşam yemeğindeydiler.

"Çok şanslısınız," dedi Londra Piskoposu. "Kulağıma halkınızın çok dindar olduğu söylendi."

"Evet," dedi Bay Duchitch, "Sırbistan'da biz Tanrı'ya pek güvenmeyiz. Beş yüzyıl boyunca bizi Türklerden kurtarması için Tanrı'ya yakardık ama nafile. En sonunda baktık ki olmuyor, silahlara sarılıp kendi işimizi kendimiz kotardık!"

Belgrad'a gitmek üzere trene bindiğimizde gece yarısını geçmişti. Yüz kilometreden daha az yolumuz kalmıştı, ama sabah olduğunda hâlâ daha şehre yaklaşmamıştık. Asker ve erzak taşıyan kuzey istikametindeki trenler ile güneye yol alan boş trenlerin geçmesi için kör hatlarda saatlerce beklediğimizden çok yavaş ilerliyorduk. Çünkü şu anda Tuna Ordusunun sınırları içerisinde yer alan ve elli bin insana hizmet veren askeri arterdeydik. Burası yüksek ve engebeli tepelerin olduğu bir bölgeydi. Ayrıca Türkler zamanından kalma, bir Dahee derebeyinin enkaz halindeki şatosuyla taçlanmış büyük bir dağ vardı. Bölgede artık tarım yapıldığına dair hiçbir iz yoktu. Savaşın özellikle şiddetli geçtiği noktalarda, meşe ağaçlarının kertikli kütükleri, üzerlerine yağan kovanlar ve tüfek mermileri yüzünden dalsız ve yapraksız dımdızlak kalmışlardı.

Belgrad tren istasyonu bombardıman sonucu yerle yeksan olmuştu. Keskin Avusturya topları yakındaki istasyonları birer enkaz yığınına çevirdiğinden, Rakovitza'da trenden inmek mecburi-

yetinde kaldık ve geri kalan on kilometrelik yola arabayla devam ettik. Yol güzel ve bereketli bir vadinin içinden geçiyordu. Sıra sıra kestane ağaçlarının önünü beyaz villalar ve çiftlik evleri kesmişti. Belgrad sosyetesinin yazın en şık arabalarını ve en yeni kıyafetlerini sergilemek üzere arz-ı endam ettiği, büyük bir meydanın içindeki bir yola girdik. Artık yollar yabani otlarla dolu, yeşilliklerse cansız ve dağınıktı. Bir mermi kovanı yazlık kameriyeyi enkaza çevirmişti. Büyük ağaçların altındaki süs fıskiyesinin kenarında bir süvari birliği sıraya dizilmişti. Biraz ötedeki tenis sahası iki Fransız topu için tabyalar oluşturmak maksadıyla yeniden düzenlenmişti. Silahlı bölüğe bağlı Fransız bahriyeliler çimenlerin üzerine uzanmışlar, bize doğru neşe içerisinde bağırıyorlardı.

Arabamız Sava Nehrine uzanan bir yola doğru yönelmişti ki, birdenbire uzaklardan gelen şiddetli bir patlamanın etkisiyle sarsıldık. Bu olanların herhalde dünyada eşi menendi yoktur: büyük topların üst üste patlaması ve kovanların havadaki kulak tırmalayıcı seyri. Ve şimdi, hemen dibimizde, sol cenahta büyük silahlar iade-i ziyarette bulunuyorlardı. Köşede dörtnala giden iki atın çektiği bir araba belirdi. Şişko bir subay kafasını arabadan dışarı doğru sarkıtarak,

"Bu tarafa doğru gitmeyin," diye bağırdı. "*Putzaiyu!* Yolda çatışma var! İngiliz topçu birlikleri de karşılık veriyorlar!"

Köşeyi dönüp, uzun ve dolambaçlı bir yoldan sağa doğru yola devam ettik. Yaklaşık bir çeyrek saat boyunca uzaktaki çatışma devam etti. Ardından durdu. Derin ve daimi bir uğultu gittikçe daha duyulur hale geliyordu. Nitekim bir müddet sonra bütün havayı kapladı ve birdenbire kafamızın üstünde bir gürültü duyduk. Kafamızı yukarı doğru kaldırdığımızda, uzanılamayacak denli yukarıda, güneş altında solgun bir yusufçuk gibi parıldayan bir uçak süzülüyordu. Aşağı kanatları eşmerkezli kırmızı ve mavi çemberlerle boyanmıştı. "Fransız!" dedi Johnson. Uçak yavaş yavaş doğuya ve güneye doğru yol aldı. Görüntü itibarıyla taş çatlasın yüz metre mesafede patlayan bir şarapnelin beyaz dumanı süzülüyordu arkasında. Uzakta başka bir silah daha ve bir başkası daha. Ağaçların arkasında bizim menzilimizden çıkarken arkasından kovanlar fırlıyordu.

Sarp bir tepeye tırmandık ve asfalt olmayan, düz, beyaz bir

yoldan diğer tarafa çıktık. Önümüzde, Tuna ile Sava arasında yüksek bir burnun üzerine tünemiş Belgrad – Sırpların *Beograd*'ı duruyordu. Onlar Macar dağlarından aşağı indiklerinde çok yaşlı olan Beyaz Şehir yine de şu an dünya kentleri içerisindeki en gençlerinden birisidir. Tepenin eteğinde Rakovitza'dan yaptıkları uzun yürüyüş sonrasında pestilleri çıkmış Avusturyalı tutsaklar vardı. İki Sırp subay güneş altında metanetle bekleyen bu tutsakları sorguluyorlardı.

"Hangi millettensiniz?"

"Ben Bosnalı bir Sırp'ım, *gospodine*," diye cevapladı tutsak, sırıtarak.

"Ya sen?"

"Dağların *Kratti*'si Hırvat'ı."

"Peki, çocuklar," dedi subay, "*Swabo*'lar için savaşıyor olmak sizin için hoş bir şey olmalı."

"Ah!" diye yanıtladı Hırvat. "Sizinle birlikte savaşmak için müsaade istedik, fakat izin vermeyeceklerini söylediler." Herkes güldü.

"Ya sen hangi millettensin?"

"Trieste'den bir İtalyan."

"Çek yani!"

Soluk yüzlü, bodur bir adam nefret dolu bir bakışla, "Ben Macar'ım!" diye hırıldadı.

"Ya sen?"

"Ben *Rumaniassi*'yim" (Romanyalı), dedi en sonuncusu gururla.

Birkaç yüz metre ötede ordu için her türlü erzak, yem, saman ve hububat depolanmış büyük bir silo vardı. Avusturyalı tutsaklar öküz arabalarını un torbalarıyla doldururken kızgın güneş altında kan ter içinde kaldıkları gibi, üniformaları, elleri ve yüzleri de undan bembeyaz olmuştu. Süngüsü çekili tüfeğiyle bir nöbetçi, tutsakların başlarında bir ileri bir geri volta atıyor, bir yandan da tilavetle dua ediyordu:

"Tanrım, sen kırk yıl önce Sırbistan'a yerleşmiş olan büyükbabam Vladislav Wenz'i koru. Eğer buraya yerleşmemiş olsaydı, ben de şimdi bu tutsaklarla birlikte un paketliyor olacaktım!"

VI
BELGRAD AVUSTURYA ATEŞİ ALTINDA

Belgrad'ın ölüm sessizliği çökmüş sokaklarında tıngır mıngır yolumuza devam ediyorduk. Altı aydır üstünden tek bir araba geçmeyen kaldırım taşlarının arasında çimenler ve yaban otları bitmişti. Silah sesleri tamamıyla susmuştu. Evlerin beyaz duvarları arasından süzülen kavurucu güneşin yanı sıra kendini hissettiren hafif ılık bir rüzgâr asfaltsız yolun üstündeki tozları havaya kaldırıyordu. Avusturya ağır toplarının insafına kaldığımızı ve daha önce düzinelerce kez yaptıkları gibi her an şehri bombardımana tutabileceklerini bilmek katlanılmazdı. Topçu ateşinin izlerine her yerde rastlamak mümkündü. Sokak ortasında beş metre çapında büyük delikler oluşmuştu. Bir mermi kovanı askeri okulun çatısını parçalayarak içeri girmiş ve orada patlayarak tüm camları tuzla buz etmişti. Keza Harp Dairesinin batıya bakan duvarı da top ateşi altında yerle bir olmuştu. İtalyan elçiliğiyse şarapnel parçasının izlerini taşıyordu. İtalyan bayrağı yırtık pırtık haliyle kırık gönderde dalgalanıyordu. Ortalıkta kapısız, çatıları dağılmış, pencereli ama camsız evlerden geçilmiyordu. Belgrad'ın en önemli ve tek asfalt sokağı olan o dolambaçlı bulvara uzandığınızda savaşın yol açtığı hasarın daha vahim olduğunu gözlemleyebiliyorduk. Kraliyet Sarayı'nın çatısını delip geçen mermi kovanları binanın içini yakıp kül etmişti. Bir dönem Saray bahçesini süsleyen tavuskuşu, artık yıkık bir pencerenin üzerinde cıyaklıyordu. Bir grup asker de pencerenin altındaki kaldırımda durmuş, hayvancağızın taklidini yaparak kıkırdıyorlardı. Bu ateş fezeyanından kurtulabilmiş hemen hemen hiç-

bir şey yoktu; evler, barakalar, ahırlar, oteller, lokantalar, dükkânlar ve kamu binaları. Ayrıca daha on gün önce gerçekleşen son bombardımanın izlerini taşıyan dumanı üstünde yıkıntılar vardı. En üst iki katı 30.5 santimetrelik bir topçu mermisiyle havaya uçan beş katlı bir handa, bir odanın yarısı görülüyordu. Demir bir yatak tehlikeli bir şekilde havada sallanıyordu; resim çerçevelerinin süslediği çiçekli duvar kâğıdı patlamadan pek nasibini almamış gibiydi. Belgrad Üniversitesi artık salt bir kuru enkaz yığınından ibaretti. Avusturyalılar burayı özel olarak hedef seçmişlerdi, çünkü Belgrad Üniversitesi Pan-Sırp propagandasının kalesi konumundaydı. Aynı şekilde Arşidük Franz Ferdinand'ı öldüren gizli cemiyet, bu üniversitenin öğrencileri arasından filiz vermişti.

Bu cemiyetin üyesi olan bir subayla tanıştık. Kendisi Franz Ferdinand'ın suikastçısının sınıf arkadaşıydı. "Evet," dedi, "hükümet bunu biliyordu. Bizi bu işten caydırmaya çalıştı, fakat yapabilecekleri bir şey yoktu. Elbette hükümet bizim propagandamıza teveccüh göstermiyordu." Güldü ve ardından göz kırptı. "Nasıl önüne geçilebilirdi ki? Anayasamız toplanma ve örgütlenme hakkını saklı tutmaktadır... Biz özgür bir ülkeyiz!"

Johnson eski üniversite binasının enkazından etkilenmemişe benziyordu.

"Yıllarca bu eski binanın içinde tıkılıp kalmış ve onca zahmet çekmiştik," dedi. "Fakat Üniversite yeniden inşa edilemeyecek denli kötü durumdaydı. Hâlbuki şimdi barış şartları içerisine –kütüphaneleri, laboratuarları ile dört başı mamur bir Alman üniversitesinin de– sokulmasını talep edebileceğiz. Onlarda üniversite bol, fakat bizde yalnızca bir tane var. Ancak, Heidelberg'i mi isteyelim yoksa Bonn'u mu işte ona henüz karar verebilmiş değiliz..."

İnsanlar daha şimdiden altı ay önceki ilk bombardımanda terk ettikleri şehre geri dönmeye başlamışlardı. Her akşam güneş batana yakın, sokaklar daha da kalabalıklaşıyordu. Birkaç dükkân ufaktan ufağa kepenk açmaya başlamıştı – bazı lokantalar ve gerçek Belgradlıların biralarını yudumlayarak zaman geçirdikleri kafeler. Johnson masada oturan veya sokaktan geçen insanlar hakkında yorumlarını aktarmaya devam ediyordu.

"Şu mühim görünüşlü, küçük, gözlüklü adamı görüyor musunuz? Kendisi Bay R-'dir, acayip hırslı bir adam olup kendisini çok büyük bir insan telakki eder. *La Dépêche* adında önemsiz bir gazetenin editörlüğünü yapıyor. Bombardıman esnasında gazetenin her gün basılmasını sağladı ve dolayısıyla kendisini büyük bir kahraman olarak görüyor. Fakat kendisi hakkında tüm Belgrad'ın dilinde olan kısa bir şarkı var ki...

"'Bir Avusturya topu havada süzülüyordu.
Dedi ki, 'Şimdi Belgrad'ı, o Beyaz Şehri havaya uçuracağım';
Fakat baktı ki bizim R'ye çarpacak –
Burnunu tuttu ve 'Püff!' deyip yönünü değiştirdi!"

Köşede bir Yahudi siyasetçi görünümünde iri yarı ve üstü başı kirli bir adam duruyordu.

"Bu gördüğünüz adamın adı S–'dir, *Mali Journal* gazetesinin editörlüğünü yapıyor. Bunlar üç kardeşler. Kardeşlerden birisi bisikletçi. Bu adam ve diğer kardeşi ünlü kişilere şantaj yaparak ayakta duran küçük bir gazete kurdular. Fevkalade para sıkıntısı içindeydiler. Hiç kimse şantaja prim vermiyordu. Bunun üzerine onlar da iki hafta boyunca her gün boynunda madalyalar olan çıplak bacaklı ve çıplak kollu bir bisiklet sürücüsünün fotoğrafını yayınladılar. Böylelikle milyonlarca dinara sahip bir mirasçı kadın onun güzel fiziğine vurulup kendisiyle evlenecekti!"

Sava ve Tuna Nehrinin birleştiği yerdeki sarp bir burnu taçlandıran eski Türk kalesini ziyaret ettik. Sırp silahlarının yerleştirildiği bu bölge Avusturya bombardımanının en yoğun hissedildiği yerdi. Abartmadan söylüyorum, yerle bir olmamış neredeyse tek bir bina yoktu. Yollarda ve açık alanlarda büyük topçu mermilerinin yol açtığı çukurlar görülüyordu. Çatışmanın etkisiyle ağaçlar dımdızlak kalmıştı. İki yıkık duvarın arasından, nehre yukarıdan bakan tepenin zirvesine tırmandık.

Bizden sorumlu olan yüzbaşı, "görünmemeye çalışın," diye uyardı bizi. "*Swabo*'lar ne zaman burada kıpırdayan bir şeyler görseler, tepemize bomba yağdırıyorlar."

Kenardan bakıldığında Tuna'nın harikulade bir görüntüsü

vardı. Sular altında kalmış adalarda ağaçların tepeleri gözükürken, Macaristan'ın geniş düzlükleri denizin sarısı içinde kaybolmuştu. Birkaç kilometre ötede, Sava'nın öbür tarafında, Avusturya'ya bağlı Semlin kenti parlak güneş ışıkları altında uykuya dalmıştı. Batı ve güneye doğru yer alan bu alçak tepelere gözle görünmeyen tehditkâr toplar yerleştirilmişti. Sava'nın kıvrımlı akışını güneybatı yönünde takip ettiğinizde karşınıza, soluk gökyüzüne nazire yaparcasına Bosna'nın mavi dağları çıkıyordu. Hemen altımızda, öncesinde İstanbul'u Batı Avrupa'ya bağlayan uluslararası demiryolu köprüsünün parçalanmış çelik rayları yatıyordu. Rayın payandaları sarımtırak suyun bulanık derinliklerine gömülmüştü. Suyun yukarısındaysa yarı yarıya suyun içerisinde kalan Tzigalnia adası bulunuyordu. Sırp öncü kuvvetlerinin mevzilendikleri siperler buradaydı. Bu adadan, suyun ötesinde yaklaşık dört yüz kilometre uzaklıkta bir başka adadaki düşmana ateş açmışlardı. Yüzbaşı, Tuna'nın kilometrelerce uzağında yatan birkaç siyah noktaya işaret etti.

"Bunlar Avusturya zırhlı gemileri," dedi. "Şu gördüğün kıyıya yakın duran siyah araç ise İngiliz gambotu. Dün gece karanlıktan istifade bir Avusturya zırhlı gemisini torpilledi. Bizim açımızdan şu an şehrin bombalanması bir an meselesi. Avusturyalılar olup bitenlerin acısını genellikle Belgrad'tan çıkartırlar."

Fakat gün bitti ve düşmandan hiç ses seda çıkmadı, yalnızca, o da bir defaya mahsus olmak üzere, Sava üzerinde bir Fransız uçağı dolaşmıştı. Uçakla beraber kafamızın üstünde şarapnel sesleri duyuldu. Epey sonra çift satıhlı uçak tekrardan doğuya doğru yönelirken arkasından hâlâ silahlar ateşleniyordu.

Johnson halinden memnun bir şekilde, "derslerini aldılar," dedi. "Belgrad'ı son bombaladıklarında büyük İngiliz, Fransız ve Rus gemi toplarıyla karşılık verildi. Üstelik bunların burada olduğundan haberleri yoktu. Semlin'i bombaladık ve iki Avusturya mevzisini susturduk."

Ertesi gün yabancı bataryaları ziyaret ederken yüzbaşı da bize eşlik etti. Fransız silahları ve deniz kuvvetleri Sava'ya yukarıdan bakan yüksek ve ağaçlarla kaplı bir tepedeki ağaçların arasında konuşlanmıştı. Biraz daha ötede çimenlerin üzerine Rus

denizcileri yayılmışlardı. Belgrad çayırlarında ise İngilizler mevzilenmişler ve Avusturya gemilerine karşı Tuna nehrinin ön bölgesini müdafaa ediyorlardı. Türklere götürecekleri silah ve mühimmatla dolu botlar Tuna nehrini geçmek için fırsat kolluyordu. Sırp bataryaları garip bir savaş gereçleri karışımından oluşuyordu: Fransa'da Creusot tarafından Birinci Balkan Savaşı'nda kullanılmak üzere yapılmış eski sahra topları, Türk Savaşı'nda Kral Milan için dökülmüş eski bronz toplar ve Avusturyalılardan ele geçirilmiş her türde ve kalibrede silah – Alman sahra topları, Viyana'da Sultan için üretilmiş ve Türk simgelerle bezenmiş ağır silahlar ve Yuan Shi Kai tarafından buyrulmuş, namlusunun arka tarafı Çin karakterlerle kaplı yeni toplar...

Penceremiz kenti boylu boyunca kaplayan çatıların üzerinden Sava'yı ve hemen arkasında düşman silahlarının bulunduğu netameli dağlık bölgeyi görebiliyordu. Geceleri büyük Avusturya ışıldağı aniden suyun ve kentin üzerinde parıldar, adalardaki ağaçların arasında kıvılcımlar çakar sönerdi. Bu renk cümbüşü içerisinde, ayakları çamura batmış ileri karakol askerlerinin karanlıkta birbirlerini öldürürken çıkardıkları ürkütücü silah seslerini işitirdik. Bir gece kentin gerisinde İngiliz silahlarının neden olduğu korkunç sesleri duymuştuk. Avusturya zırhlı gemilerini geri püskürtürken kullandıkları topçu mermilerinin uğultusunu kafamızın üzerinde hissetmiştik. Ardından Sava'nın karşısında bulunan dağlık arazideki görünmez silahlar kızıla çaldı; mermiler bir saat boyunca havada uçuştu. Bulunduğumuz yer resmen zangır zangır sallanmıştı.

"Demek siperleri gezmek istiyorsunuz," dedi yüzbaşı. Kentin dışında, Sava boyunca uzanan ve her daim Avusturya silahlarının tehdidi altında bulunan yolda birkaç kilometre ilerledik. Arabalarımız arasında iki yüzer metre mesafe bırakılmıştı, çünkü yan yana iki taşıt görülmesi ateş açılmasına yol açabiliyordu. Durduğumuz noktada kıyı, nehirden içeriye doğru çıkıntı yaptığından Avusturyalılar bizi göremiyorlardı. "Çok güvenli değil. Bir kayığa atlayıp Avusturya toplarının denetimindeki üç yüz metrelik açık alanı geçmemiz gerekiyor."

Karşıya geçmek için yıllanmış bir zırhlı işkampaviyeye bine-

cektik. Sandalın motor çukuru kalayla kaplıydı. Korunmamızı sağlayan ağaç öbeklerini döner dönmez, dümencimiz ve aynı zamanda çarkçımız olan asker ayağa kalktı ve Avusturya silahlarının olduğu noktaya doğru yumruğunu salladı.

"Korkaklar! Korkak oğlu korkaklar!" diye bağırdı. "Hadi, ateş etsenize, korkak *Swabo*'lar sizi! Silahsız Sırpları görünce bacaklarınız birbirine vurmaya başlıyor, değil mi?"

İşkampaviye, siyah boyalı, tüfekler için mazgal delikleri olan, kocaman bir yük dubasının yanından Pruvasında büyük sarı harflerle (Sırpçada *diretnot* anlamına gelen) *Neboysha*, yazıyordu. Tzigalmia'nun arkasına, menzilden çıkana kadar bağırmayı sürdürdü.

"İşte Sırp donanması," diye güldü kaptan. "Bununla büyük bir savaşa tutuşmuştuk. Ocak ayında karanlık bir gecede, içi askerlerle dolu bir halde nehirden aşağıya doğru saldık. İşte bu adayı ele geçirmemiz böyle oldu."

Neboysha'dan su yüzündeki kütüklerin üzerine oturtulmuş dayanıksız tahta bir köprü, yarısı suyun altında bulunan söğüt ağaçlarının arasından neredeyse otuz metre genişliğinde ve iki yüz metre uzunluğunda dar bir toprak parçasına uzanıyordu. Askerler siperlerini buraya kazmışlardı. Yüzü tıraşsız, yıkanmamış, paçavra kıyafetler içerisinde ve yetersiz-kötü yemek sonucu bir deri bir kemik kalmış askerler çamurlu toprak setin üzerine yüzükoyun uzanmışlardı. Askerler baştan aşağı çamura bulanmışlardı. Hendeklerin çoğu sel seviyesinin altındaydı ve suyun girmesine izin vermiyordu; burada topu topu iki gün önce nehir suyu, askerlerin bel hizasına gelecek kadar taşmıştı.

Saçı sakalına karışmış, kuşaklarını omuzlarının üzerinden çapraz bir şekilde geçirmiş ve el bombaları taşıyan kalpaklı birkaç adam silahlı bir birliğin denetiminde işe koyulmuşlar, gönülsüzlüklerini surat ifadelerine yansıtmış bir halde kerhen siper kazıyorlardı. Yüzbaşının dediğine göre bunlar *komitacı*'lardı; Türk, Bulgar ve Yunanlara karşı Makedonya'da yıllarca gerilla savaşı yürüten yarı devrimci, yarı-eşkıyalardan seçilen üniformasız ve başıbozuk gönüllülerdi.

"Tevkif edilmiş durumdalar," diye açıkladı. "Siper kazmayı da yollarda çalışmayı da reddettiler. "Biz *Swabo*'larla savaşmaya

geldik," dediler, "kuyu kazmaya değil. Biz savaşçıyız, amele değil!"

Şapkalarımızı çıkartarak tüfekler için yapılmış deliklerden dikkatle baktık; ağaçların tepesinden dört yüz metre ileride çorak bir toprak parçası göze çarpıyordu. Tüm bu arazi üzerinde zamanında Avusturyalılar vardı. Yanımdaki asker homurdandı ve ardından ateş etmeye başladı. Demeye varmadan düşmanın savruk yanıtı geldi. Kulağımızın dibinde mermiler vızıldıyor, yeşil yapraklar tutundukları ağaçlardan yere düşüyordu.

Dümencimiz hemen sandalı iskampaviyeyi *Neboysha*'dan uzaklaştırmaya girişti. Çok geçmeden birkaç kilometre ötede bulunan Avusturya topçularının silip süpürdüğü kanala girmiştik.

"Daha da yaklaşacağız," dedi, "belki bu onları harekete geçirtir."

Hantal, ağır aksak giden tekne tamamen açıktaydı. Dümenci teknenin kıçında ayağa kalktı, ellerini göğüs hizasında birleştirdi ve askerlerin terennüm ettiği hicivli bir şiiri okumaya, daha doğrusu haykırmaya başladı:

"İmparator Nikola'nın siyah bir atı vardır,
İmparator Franz Joseph ise katıra biner –
Ve kafasına vuracağına kıçına gem vurduğundan
Geçmişler ola, geldi Avusturya'nın sonu!"

Şiiri yeni bitirmişti ki tekne sığındığı adanın 60 metre kadar açıklarındaydı – ani bir patlamayla sarsıldık. Başımızın birkaç metre üstünde bir şeyler çığlık çığlığa bağırırken aynı anda sandalın kıçını bir yerlere çarptık. Kıyıdaki bir binanın çatısı büyük bir dağdağayla havaya uçtu. Havada kiremit kırıkları ve şarapnel parçaları uçuşuyordu.

"Hoop!" diye bağırdı serdümen. "Çok şükür, yeltenmeye kalkacak babayiğidi alt edecek kadar topumuz var!"

Artık bize korunaklık yapan ağaçların arkasındaydık. Kıyıdan askerlerle dolu bir patalya açılmıştı.

"O tarafa gitmeyin," diye bağırdı kaptan. "Ateş ediyorlar!"

"Biz de tam bu yüzden gidiyoruz ya!" diye çocuklar gibi hep bir ağızdan cevap verdiler. "Kimbilir belki bize de isabet ettire-

cekler!" Bağırış çağırışlar ve kürek sesleri eşliğinde adanın etrafını döndüler...

Öğle yemeğimiz adanın komutasını elinde tutan albayın karargâhının bulunduğu, enkaz halindeki büyük bir şeker fabrikasının içinde hazırlanmıştı. Yemeğimize ulaşabilmek için kahverengi şeker bataklığının üzerine kurulmuş kalas köprüyü geçmek zorundaydık. Tonlarca ama tonlarca şeker Avusturya taburlarının binayı ateşe vermesi sonucu erimişti.

Yemekte bize albay ve beraberindeki iki yüzbaşı, dört teğmen, bir onbaşı ve iki er de katılmıştı. Sırbistan'da amirlerle memurlar arasında yakınlık olmasının disiplini bozacağı gibi saçma bir gelenek yok. Lokantalarda bir erin veya bir astsubayın albayların oturduğu bir masaya yaklaşıp, asker selamını çaktıktan sonra tek tek herkesin elini sıkarak bir sandalye de kendine çekip oturduğuna birçok kez şahit olmuşumdur. Ve burada da servis yapan çavuş kahvesini aldıktan sonra gelip aramıza oturdu ve takdim edildi.

Erlerden birisi savaştan önce Sırbistan Ulusal Tiyatrosu'nun sekreterliğini yapmıştı. Bize bir sezonda en az elli Shakespeare oyununun programa koyulduğundan ve Sırpların en çok da *Coriolanus* oyununu tuttuğundan bahsetti.

"*Hamlet* çok popülerdi. Fakat on beş yıldır bu oyun hiç oynanmadı, çünkü bu rolü kotarabilen yegâne aktör 1900 yılında öldü," diye ekledi.

VII
SAVAŞ HATTINDA

İki bin feet yükseklikte iki Fransız uçağı batı yönünde yavaşça ilerliyordu. Sabahın ilk ışıkları altında pırıl pırıl gökyüzünde süzülen uçakları görebiliyorduk. Uçağın sol alt tarafında bir şarapnel parçasının patladığını gördük. Birkaç dakika geçmeden patlamaların gürültüsü ve motorun çıkardığı vızıltı azaldı. Şimdi arabamız yeşilliklerin ve çiçek açmış meyve ağaçlarının arasında kamp kurmuş villaların bulunduğu bir tepeyi ağır aksak tırmanıyordu. Geriye dönüp Beyaz Şehir Belgrad'ın siluetine doğru son bir kez seyre daldık. Ardından, dalları havada birleşen ağaçların gölgesinde kalan ve tekerlek izlerinin olduğu dolambaçlı, dar bir yola saptık. Aşağı tarafta, çatıları ağır Türk kiremitlerinden yapılmış beyaz köy evlerinin yanı başında bulunan tarlalarda, işlemeli süet kıyafetler ve kadife etekler giymiş kadınlar tarlalarını sürüyorlardı. Sabana koşulacak öküzleri ordu emanet olarak vermişti. Askerler saban süren kadınların tepesinde yine zabitlik yapıyorlardı. Çitlerin üzerine ve iplere asılmış çamaşırlar, sarkan uzun ipleriyle güneşte ağarmaya terk edilmişti. Askerler dışında ortalıkta başka tek bir erkek yoktu.

Rotamızı ülkenin iç kısımlarına doğru çevirdik. Patikadan pek de farklı olmayan kasaba yollarında ilerliyorduk, çünkü nehrin 300 yarda ötesindeki Avusturya siperlerinin doğrudan görüş alanı içerisindeki anayolları kullanmak pek akıl kârı değildi. Sürücümüz birçok kez yolunu şaşırıp kayboluyordu. Kâh dağ eteklerinde akan çayların azizliğine uğruyoruz ve yüklerimiz ıslanıyor, kâh çamur içinde bataklıklara saplanıyoruz, kâh kurumuş

sel yatakları sırasındaki derin ve bir o kadar da dolambaçlı vadileri tırmanıyoruz. Ve yeri geliyor devasa meşe korularının gölgesinde kalan, yarı-yabani domuz sürülerinin atların önünden geçtikleri acı acı bağırarak sarp yokuşlardan aşağı uzanıyoruz. Bir keresinde, insan boyundan da büyük üç tane kocaman mezar taşının yanından geçtik. Tepesinde hacıların anıt mezarlarını süsleyen oyma sarıklar vardı. Mezarın taban kısmına kocaman tekuçlu kavisli kılıçlar oyulmuştu. Johnson merakını yenemeyip yoldan geçen köylülerden birkaçına bu mezarın neyin nesi olduğunu sordu. Köylüler umursamaz bir edayla "kahramanlar işte," cevabını yapıştırdılar. Daha ileride, bir çukurun içinde sere serpe yatan taştan yapılma beyaz bir lahit gördük. Bir zamanlar içinde saklandığı Roma mezarı kırılarak açılmış ve köylüler tarafından götürülmüştü; bu hadise gerçekleşeli belki de yüzyıllar oluyordu. Ardından eski bir köy kabristanının ortasına düştü yolumuz. Kabristanın yosun tutmuş Yunan haçları sık fundalıklara doğru dehşetengiz bir görüntü içerisinde yan yatmıştı. Geçtiğimiz her yerde küçük damların altına sarı, yeşil ve kırmızı renge boyanmış taştan haçlar dikilmişti. "Bunlar," diye izahata girişti Johnson, "kasabanın bilinmeyen yerlerde ölmüş ve cesetlerine hiçbir şekilde ulaşılamamış insanlarının anısına dikiliyor." Tepeler üzerinde türlü çiçeklere, ağaçlara ve yeşilliklere rastlamak mümkündü. Geçen sene ekilmiş ve öylece kalmış tarlalarda yabani otlardan geçilmiyordu. Bakımsız asmaların ortasında, kapıları yarı açık, pencereleri sonuna kadar dayalı evler uzanıyordu. Bazen köyün ihtiyarlarının bizi görmek için kapılara kadar çıktıkları sessiz bir köyün geniş sokağından geçiyorduk. Çocuklar toz toprağın içinde haşin koyun köpekleriyle oynarken, kadınlar da kazmaları omuzlarında gruplar halinde tarladan dönüyorlardı. Burası rakı (*rackia*) memleketiydi; yöresel bir içki olan erik brendisinin hammaddesi buradan geliyor. Enfes erik ve kuru erik bahçelerinden havaya usulca tatlı bir koku yayılıyordu.

Yanımızda getirdiğimiz nevalelerimizden oluşan öğle yemeğimizi yemek için bir *mehana*'da (köy hanında) konakladık. Herkesin nevalesi kendine aitti çünkü tüm kasabada buranın sakinlerine yetecek kadar bile yemek yoktu. Loş ve bir o kadar da serin odada toprak zeminin üzerine tahta masalar konmuştu. İçe-

ri girdiğimizde yaşı geçkin köylüler çocuklara has sadelik içerisinde şapkalarını çıkarıp kibarca bize selam verdiler: "*Dobar dan, gospodine*!" "İyi günler, beyler! Ümit ediyoruz ki, yolculuğunuz iyi geçiyordur." Yaşlı han sahibi toprak fırının üzerine eğilmiş, pirinç fincanlarda Türk kahvesi yaparken, bir yandan da Avusturyalıların nasıl geldiğini anlatıyordu:

"Tüfekli süngülü bir asker tam şu kapıdan içeri girdi. "Sökül paraları," dedi; "ne var ne yoksa dökül – çabuk!" Ben de hiç param olmadığını söyledim. "Ne demek para yok, olmalı. Sen hancı değil misin?" Ben yine aynı cevabı verdim ve yok dedim; ardından bana süngüsüyle vurdu – tam şurası, görüyor musun?" Titreye titreye gömleğini sıyırdı ve daha iyileşmemiş olan derin yarasını gösterdi.

"Tifüs!" Johnson yolun her iki tarafındaki evlerin önünde uzanan çitleri işaret ediyordu. Evlerin hemen hemen hepsinin üstünde beyaz boyayla çizilmiş haç işareti vardı, hatta bazılarınınkinde iki veya üç tane vardı. "Her haç o evde bir kişinin tifüslü olduğunu gösteriyor." Yaklaşık bir kilometrelik bir mesafede yüzden fazla işaretli ev saydım. Göründüğü kadarıyla, bu kaygısız, verimli topraklarda ölümden veya ölülerin anılarından başka hiçbir şey tutmuyordu.

İkindiye doğru bir tepenin zirve noktasına tırmanmıştık. Alabildiğine geniş akan Sava'yı ve öte tarafında dizi dizi kümelenmiş yemyeşil Boşnak sıra dağlarını görebiliyorduk. Bu noktada nehir büyük bir kavis yapıyor ve bir kısmı ağaçlarla kaplı bir ovanın ortasına saklanıyordu. Uzakta kırmızı çatıları, beyaz çalımlı burçları ve ince minareleriyle Obrenovatz görünüyordu. Tepeden aşağı indik ve nehir seviyesinin çok az üstündeki anayola çıktık. Sanki su atıklarının üzerinden geçen bir geçit-yol gibiydi. Her iki taraftaki bataklıklarda kutsal beyaz leylekler tüm ağırbaşlılıklarıyla balık kovalıyorlardı. Beyaz küçük bir Sırp kasabasının taşlı, asfaltsız sokağından tıngır mıngır geçerken, yeşilliklerin arasına gömülü evlere denk geldik. Evler vampirlerden korunmak amacıyla çift pencereli yapılmıştı.

Bizi bin bir debdebe içerisinde postane müdürü Gaia Matitch'in evine götürdüler. Yüzünde hafiften bir gülümseme olan bu zayıf, tedirgin adam bizi kapıda karşıladı. Kocasının arkasın-

da durmuş ve heyecanı yüzünden okunan karısının, yabancı konukları ağırlıyor olmanın verdiği gururla etekleri zil çalıyordu. Aile kendilerinden önce bizi yatak odasına buyur etti. Odaya en temiz çarşaflar, en güzel işlemeli ipekler serilmiş ve bilumum yerlere bataklık çiçekleriyle dolu vazolar konulmuştu. Bölge karargâhından iki subay bizi nasıl rahat ettirtebileceklerinin telaşına düşmüşler, ayakta kara kara düşünüyorlardı. Küçük bir kız kâseler dolusu elma, erik reçeli ve şekerli portakal getirdi yememiz için. Askerler dizleri üzerine çöküp çizmelerimizi çıkarmaya yeltenirken, bir diğeri de lavabonun başında ellerimize su dökmek için bekliyordu. Gaia Matitch ise elinde bir şişe *rackia* odanın içinde bir o tarafa bir bu tarafa koşuşturuyordu. Bir yandan bize içki ikram ediyor, bir yandan da masaları ve sandalyeleri düzeltip hizmetkârlara tiz sesiyle öfkeli emirler yağdırıyordu.

"Bizleri ziyadesiyle şereflendirdiniz," diye söze başladı Fransızca, Almanca ve İngilizce karışımı bir dille. "Sırbistan'da en büyük şeref yabancı bir konuğun evimizi ziyaret etmesidir."

Sırpların yabancılara gösterdikleri bu hoş misafirperverliğe birçok kere şahit olduk. Bir keresinde hiç unutmuyorum, yolumuz tuhaf bir kasabaya düşmüştü. Kasabaya haftalar boyunca hiç erzak ulaşmadığı gibi, bir gram tütün de yoktu. Sigara bulmak amacıyla bir bakkala gittik.

"Sigara mı?" dedi bakkal ellerini havaya kaldırarak. "Beyim, sigara şimdilerde ağırlığının iki katınca altın ediyor." Sonra bir müddet bizi, şöyle bir yukarıdan aşağıya süzdü. "Sizler yabancı mısınız?" diye sordu. Evet, cevabını verdik. Bunun üzerine, gözümüzün önünde demir bir kasa açtı ve ikimize de birer paket sigara uzattı. "Paranın lafı mı olur, ne de olsa sizler yabancısınız," dedi.

Dostumuz Matitch gözlerinden yaşlar süzülerek duvarda asılı iki fotoğrafı işaret etti. Birisi beyaz sakallı yaşlı bir adamdı, diğeri ise genç bir kız.

"Bu adam benim babam olur," dedi. "Yetmiş yedi yaşındaydı rahmetli. Avusturyalılar Shabatz'ı ele geçirdiklerinde onu savaş esiri olarak Budapeşte'ye gönderdiler ve Macaristan'da hayatını kaybetti. Şu diğer fotoğrafta gördüğünüz kız kardeşimi ise, yine

onlar götürdü. Ve Ağustos'tan beri kendisinden hiçbir haber alamadım. Hayatta mı değil mi onu bile bilmiyorum."

Avusturyalıların batı sınırında yaptıkları zalimlikleri ilk kez burada duyduk. Anlatılanlara ilk önce inanamadık; fakat sonradan, Belgrad'ta, Shabatz'da, Losnitza'da kaçmayı başarmış olanlardan, yakınları ölmüş veya hapiste olan ailelerden, yeminli ifadelerden ve Sırp Kızıl Haçı'na gönderilen Avusturya resmi tutuklu listelerinden bunları tekrar tekrar duyma ve görme fırsatımız oldu. Avusturyalılar sınır köylerini ele geçirirken sivil nüfusu kadın erkek genç yaşlı dinlemeden toplayıp savaş esiri olarak Avusturya-Macaristan'a göndermişler. Belgrad'tan bu şekilde getirilen esir sayısı yedi yüzü, Shabatz'dan getirilenlerin sayısı ise beş yüzü buluyordu. Avusturya hükümetinin resmi savaş esirleri listelerinde alay eder gibi şunlar yazılıydı: İon Touphechitch, yaş 84; Darinka Antitch (kadın), yaş 23; Georg Georgevitch, yaş 78; Voyslav Petronievitch, yaş 12; Maria Wenz, yaş 69. Avusturyalı subayların bunu açıklarken kullandıkları gerekçe, giriştikleri şeyin bir savaş değil, Sırplara yapılmış misilleme operasyonu olduğuydu!

Shabatz'a seyahatimizi gece yapmamız söylendi, çünkü nehir yatağı boyunca uzanan yol düşman siperlerinin menzili dâhilindeydi. Dolayısıyla yemekten sonra tüm erkân bizi Matitch'e götürmek üzere seferber oldu. Köyün sokağı boyunca kol kola şarkılar söyleyerek ilerledik. Matitch geceyi onun evinde geçirmeyeceğimizi duyduğunda handiyse ağlıyordu.

"Lütfen kalın!" diye bağırdı kollarımızı sıkarak! "Yoksa evim kalmanız için yeterli bir yer değil mi? Bir eksiğimiz mi oldu ki?"

Matitch allem etti kallem etti ve en sonunda bizi yemek odasına sokmayı başardı. Biz orada vedalaşmak için otururken, Matitch ve eşi Bayan Matitch şarap ve bizi susatmak için tuzlu et ikram ettiler. Kibar bir subay Johnson'a, Fransızcada nasıl şerefe içildiğini sordu. Ancak, tek anladığı "*A votre sentir*!" lafı oldu ve durup durup bunu tekrarladı. Bayan Matitch'in sağlığına kadeh kaldırdık. Kadıncağız bu jestimiz üzerine utanmış, kıpkırmızı olmuştu. Kızılca kıyamet koparan alkışlar eşliğinde Amerikan şarkıları söyledik. Tüm bunlar olup biterken, içlerinden birisi Robinson'un ceplerini kuru etle tıka basa doldurmuş. Bunu bir-

kaç gün sonra etler birer ikişer düştüğünde öğrendik. Velhasıl vakit epey ilerlemiş, gece yarısına yaklaşmıştı. Saat onda çoktan yola koyulmuş olmamız gerekiyordu. Birdenbire Matitch ayağa fırladı. "*Pobratim*!" diye bağırdı ve diğerleri de hep bir ağızdan "*Pobratim*!" diye Matitch'e eşlik ettiler. "Şimdi seninle *pobratim* yani kan kardeş oluyoruz," dedi. Gözlerinden adeta dostluk akıyordu. "Bu bahsettiğim eski bir Sırp merasimidir. Kolunu benim koluma atıyorsun, hah öyle!"

Kollarımızı birer birer birbirine kenetledik ve bu vaziyette içkilerimizi yudumladık. Ardından yine kollarımızı birbirimizin boynuna doladık ve sıkıca sarıldık. Orada bulunanlar vaveylayı kopardı ve masayı yumrukladılar. Olmuştu, Matitch ile kankardeş olmuştuk ve biz bugün hâlâ daha Gaia Matitch ile *pobratim*'izdir.

En sonunda arabalarımıza doluştuk, sürücüler kırbaçlarını şaklattılar ve "*S Bogom*! Güle Güle! *Laku Noch*! Mutlu geceler!" bağırışları içerisinde yola koyulduk.

Ay ışıl ışıl parlıyordu. Köy civarında yol alırken, at üstünde iki silahlı şahıs bize tehlikeli bölgenin çıkışına kadar eşlik etti. Ardından taşların üzerinden atlayarak, çamura bata çıka yolumuza devam ettik. Atlar tekerleğin poyrasına kadar gelen suyun içinden geçerken su sıçratıyorlardı. Çünkü tüm yolu nehir suyu kaplamıştı. Artık sürücüler kırbaçlarını şaklatmayı da atlara bağırmayı da bırakmışlardı – yalnızca ufak sesle alttan alta sövüyorlardı. Bunun nedeni artık Avusturya siperlerine duyuş mesafesi kadar yaklaşmış olmamızdı. Atların toynaklarından gelen ses ve arabanın çıkardığı gıcırtı haricinde hiçbir ses duyulmuyordu.

Ay yavaş yavaş gözden kaybolup gecenin derinliğine doğru yol aldı. Atlı muhafızlar da tıpkı geldikleri gibi esrarengiz bir şekilde gözden kayboldular. Hâlâ yolumuza devam ediyorduk. Yıldızlarla dolu engin gökyüzü yavaş yavaş renk değiştirmeye başlamıştı. Doğudan, Sırpların ilk saldırıyı koyuverdikleri büyük Tser dağlarının arkasından, beyaz ve gümüşsü şafak sökmek üzereydi. Çimen kaplı bir tepenin üstünde topçu atışı sonucu yerle bir olmuş beyaz bir Yunan kilisesi vardı. Tepenin aşağısındaki tarlaya yüze yakın kağnı arabası yayılmıştı. Sürücülerden

bazıları rengârenk battaniyelere sarılmış el ense uyurken, bazıları da yüzlerini al al yapmış ateşin etrafına çömelmişlerdi. Bunlar Belgrad yolcusuydu ve bu uzun yolculuğa çıkmış olmalarının nedeni, bizim biraz önce terki diyar ettiğimiz açlık içinde kıvranan bölgeye yiyecek götürmekti.

Güneş dağların üzerinden sıcak ve göz kamaştıran yüzünü göstermeye başlıyordu. Daha kasaba uykudan uyanmamıştı. Yerle bir olmuş, yağmalanmış, boş evlerin hâkim olduğu Shabatz sokaklarına daldık.

Soluğu açık bulduğumuz bir kafede aldık ve hemen sıcak birer kahve söyledik. Yiyecek bir şeyler var mıydı acaba? Kurt gibi acıkmıştık. Kadın başını salladı. "Shabatz'da yiyecek bir parça ekmek bile yok!"

"Peki, ya yumurta?" diye bağırdık. Johnson kollarını cevap bekler şekilde havaya kaldırdı.

"Saygıdeğer beyler. Beni mazur görün. Hiç yumurta yok. Malum savaştayız!"

"Fakat sokağın öte tarafında tavuk gördüm, o ne iş?" diye üsteledim. Neyse ki en sonunda kadına gidip sorması konusunda Johnson'u ikna etmeyi başardım.

"Burada satılık yumurta yok," diye cevapladı kadın. "Fakat madem *gospodine* yabancı, size birkaç tane vereyim."

Shabatz önceleri zengin ve önemli bir kentmiş. Sırbistan'daki en zengin merkez olan Machva'nın başkenti ve ayrıca büyük meyve, şarap, yün ve ipek ticaretinin kalbiymiş. Burada tam yirmi beş bin ev varmış. Kimisi açılan ateş sonucu yok olmuş ve en az bir iki katı kadar ev de sebepsiz yere yakılmış. Üstelik evlerin her birine zorla girilmiş ve yağmalanmış. Sokak boyunca kilometrelerce ilerliyorsunuz ama manzara hep aynı: yağmalanmış evler. Yağmacılar çarşaflardan resimlere, çocukların oyuncaklarından mobilyaya kadar her şeyi kaldırmışlardı. Kendilerince pahada hafif yükte ağır gördüklerini veya kullanışsız bulduklarını da baltalarla parçalamışlardı. Güzel gördükleri evlerin odalarını ahır olarak seçmiş ve atlarını buraya bağlamışlardı. Kişisel kitaplıklardaki tüm kitaplar yere saçılmış, pislik içerisinde yatıyordu. Hepsinin kapakları, ciltleri itinayla sökülmüştü. Bu şekilde muameleye maruz kalmamış yalnızca birkaç ev vardı, onun hari-

cinde hepsi aynı barbarlıktan nasibini almıştı. Tek kelimeyle, korkunçtu.

İlk saldırı olduğunda insanlar emniyette olacaklarını düşündüklerinden Shabatz'ı terk etmemişler. Fakat askerler şehrin göbeğinde ipini koparmış hayvanlar gibi her tarafı yakıp yıkmışlar, malları talan etmişler ve buldukları insanlara tecavüz etmişler. Yağmalanmış Avrupa Hotelini ve üç bin erkek, kadın ve çocuğun dört gün aç susuz bir halde kilitlendikleri kiliseyi gördük. Avusturyalılar bu insanları iki gruba ayırmışlar, bir grubu Avusturya'ya savaş esiri olarak yollamışlar, diğer grubu da güneyde Sırplara karşı ilerlerken ordunun önünde kalkan olarak kullanmışlar. Bu bahsettiklerim, Fransa'da veya Belçika'da genelde olduğu türden, desteksiz atılmış bir dedikodu veya histerik bir suçlama değil. Tüm bunların gerçekleştiğine yemin eden ve bu yürüyüşe reva görülen bir dolu insanın tanıklığı var. Birkaçıyla bizzat konuşma şansımız oldu. Birisi çok yaşlı bir kadındı. Süngüyle ite kaka Valievo'ya kadar elli kilometreden fazla bir yolu yürümek zorunda bırakıldığını anlatmıştı. Ayakkabıları aşınıp, ayakkabı olmaktan çıkınca onbeş kilometrelik taşlı yolu çıplak ayak yürümek zorunda kalmış.

Karargâhta mağdurların isimlerini, yaşlarını, adreslerini belirten ve Avusturyalıların yaptığı iğrenç eylemlerin ayrıntılarını geçen yüzlerce rapor, yeminli beyan ve fotoğrafı inceleme fırsatımız da oldu. Lechnitza köyünde çekilmiş bir fotoğrafı hatırlıyorum. Elleri bağlı yüzden fazla kadın ve çocuğun kafaları uçurulmuş ve ayrı bir tarafa yığılmıştı. Kravitza'da yaşlı erkekler, kadınlar ve çocuklar acımasızca işkenceden geçirilmişler ve insanlık dışı muameleye maruz kalmışlar. Ardından da hunharca katledilmişler. Yvremovatz'da elli kişi bir mahzene tıkıştırılıp diri diri yakılmış. Beş savunmasız kent yerle bir edilmiş - kırk iki köy "boşaltılmış" ve köy sakinlerinin büyük çoğunluğu toplu kıyımdan geçirilmiş. Avusturya ordusunun ülkeye soktuğu tifüs Shabatz'da ve tüm bölgede hâlâ etkisini sürdürüyordu. Ve burada ne doktorumuz ne de hastanemiz vardı.

Hiç eğip bükmeden dürüstçe konuşmak gerekirse, gittiğimiz her yerde bize söylenen, bu vahşilikleri yapanların Avusturyalı

Almanlar değil, gerek Hırvatistan'da gerekse de burada Sırpların her daim düşman olarak belledikleri Macarlar olduğuydu. Avusturyalıların olabildiğince iyi davrandıkları anlaşılıyor; aldıkları şeylerin karşılığını ödemişler ve masum sivillere dokunmamışlardı.

Fakat Macarlar geçmişteki o vahşi ataları Hunların ruhunu yeniden canlandırmışlardı: Aralık ayında Shabatz'tan geri çekilirken, savaş esiri olarak aldıkları üç yüz kişiyi Gachitch eczanesinin avlusunda toplamışlar ve bunları *aheste aheste* kurşunlayıp boyunlarını kırmışlar. Öyle ki Belçika'da olup bitenler bu iğrençliklerin yanında solda sıfır kalır... Bu rezillikleri işlemiş duygusuz, insanlıktan nasibini almamış canavarlar gerekçe olarak kent halkının *komitacılara* yataklık etmiş olmasını gösteriyorlardı. Komutanlarının söylediğine göre, *komitacılar* vahşi bir haydutlar güruhuydu ve görüldükleri yerde tez elden vurulmaları gerekiyordu. Gel gör ki bu bölgede hiçbir yerde *komitacılar* yoktu ve hiçbir zaman da olmamıştı. Güya Sırp köylü kıyafetini *komitacı* üniforması ile karıştırmışlardı. Ve her sivil, erkek, kadın ve çocuk bu kıyafetleri giydiğine göre, onlar da hepsini katletmişlerdi. Savaş esirlerinin öldürülmesinin hiçbir açıklaması yoktu.

Bir zamanlar ışıl ışıl olan bu güzel şehirde artık iki yüz insan bile yaşamıyordu. Enkaz halindeki evlerinde çok kötü koşullar altında ve yiyecek sıkıntısı içinde barınmaya çalışıyorlardı. Öğleye doğru kavurucu güneş altında kimseciklerin olmadığı sokaklarda dolaşmaya çıktık. Yolumuz bir zamanlar kuzeybatı Sırbistan'ın en büyük pazarına ev sahipliği yapmış olan meydana düştü. Meydanda toplanmış parlak giysileri içindeki köylüler, yüzlerce kilometre uzaktaki zengin vadilerinden ve verimli topraklarından geliyorlardı. Kentin pazar gününe denk gelmiştik. Yırtık dökük kıyafetler içinde birkaç perişan kadın, çürük sebzelerini doldurdukları sepetlerinin yanında mahzun bir surat ifadesiyle bekliyorlardı. Ve talan edilmiş merkez karargâhının basamaklarında gözleri Macar süngüleri tarafından yuvalarından sökülmüş genç bir delikanlı oturuyordu. Uzun boylu ve geniş omuzluydu, al al yanakları vardı. Üzerinde köylülerin yaz kıyafeti olan göz kamaştırıcı bir örme keten giysi, kafasında da sarı

karahindibalar olan bir şapka vardı. Elindeki kemanıyla hüzünlü bir name tutturmuş, bir yandan da kendi kendine söylüyordu:

"Üzgünüm, çünkü Güneşin ve yeşil tarlaların ve meyve veren erik ağaçlarının görüntüsünü kaybettim ben. Tanrının rahmeti bana bir *grosh* (dört sent) verenin üzerine olsun. Ufak bir yardımda bulunan herkesin üzerine olsun..."

Şehrin yıkık binalarına nazır merkez karargâhının önündeydik. "Savaş bittiğinde yeni bir Shabatz yaratacağız," dedi. "Hükümet şimdiden hiç kimsenin yıkılmış evlerini tamire kalkışmaması emrini verdi. Evlerin hepsi yeniden yapılacak."

VIII
YOK EDİLMİŞ BİR ULUS

Ertesi sabah, Machva'nın en bereketli bölgesini kat eden ve Drina ile Sava vadilerini birbirine bağlayan bir trene bindik. Bizim treni zavallı mültecilerle yüklü dört furgan daha takip ediyordu. Özellikle de çocuklardan ve kadınlardan oluşan mülteciler, bundan altı ay önce Avusturyalılardan –yürüyerek ve aç bilaç– kaçarak terk ettikleri evlerine dönüyorlardı. Çiçek açmış meyve bahçelerinin, yemyeşil çimenlerin ve yaprakların rengârenk bir hava verdiği geniş verimli bir ovaya paralel olarak yolumuza ağır ağır devam ediyorduk. Yabani otlarla tıka basa dolu işlenmemiş tarlaların arasından ve dumandan kapkara olmuş beyaz evlerin yanından geçtik. Tüm ülke yakılmış, yağmalanmıştı; insanları öldürülmüştü. Ortalıkta tek bir öküz bile yoktu, bıraktım öküzü kilometrelerce yol gidiyorduk da, tek bir insana bile rastlamıyorduk. Sokaklarında ot bitmiş ve tek bir insanın bile yaşamadığı küçük kasabalardan geçtik. Tren bazı bazı mültecilerin inmesi için duruyordu; yolun kenarında durup, tüm yükleri omuzlarında, harap olmuş evlerine bakıyorlardı...

Bölge valisi de bizimle birlikte geldi. Görülmesi gereken yerleri göstermek için treni farklı köylerde belli aralıklarla durduruyordu. Bunlardan birisi Prnjavor köyüydü. Bir zamanlar üç bin kişinin ikamet ettiği zengin, küçük, nezih bir yerdi. Şimdilerdeyse yıkık dökük, yanmış evlerin olduğu bir enkaz yığınından başka bir şey değildi. İstasyonda kaba kahverengi yünden yapılmış köylü kıyafeti içerisinde uzun boylu bir çiftçiyle tanıştırıldık: Skouptchina mebusu Bay Samourovitch. Rayların altındaki ça-

murlu su birikintisini işaret etti; üzerinde iki tahta haçın olduğu bir toprak yığını gözüküyordu.

"Bu benim rahmetli babamın ve annemin mezarı," dedi duygusuz bir şekilde, "*Swabo*'lar tarafından *komitacı* oldukları için öldürdüler." Kente doğru yürüdük. Bir zamanlar yerinde bir evin bulunduğu, şimdiyse kara kül yığını ve yanmış kerestelerden başka hiçbir şey göremediğimiz bir yere geldik. "Tam burada," diye devam etti, "Macarlar Prnjavorlu yüz yurttaşı bir araya topladılar –hepsini bir eve sıkıştıramadıkları için geri kalanları birbirlerine iyice yanaştırıp iplerle bağladılar– ve ardından evi ateşe verdiler. Kaçmaya çalışanları da vurarak öldürdüler... Şu uzun, alçak toz yığını onların mezarı oluyor." Nereden bakarsak bakalım korkunç bir hikâyeydi bu anlatılan. Dolayısıyla bu konuda özellikle sorup soruşturdum. Anlatılanlar harfi harfine doğruydu. İsviçreli doktorlar olay mahallini incelemişler ve gömülmeden önce cesetlerin fotoğraflarını çekmişler. Ölenlerin hepsi yaşlı, kadın ve çocuklarmış.

Sokak ortalarında son dönemde yağan yağmurların neden olduğu, üstü yapışkan çamur kaplı gölcükler oluşmuştu. Ceset kokularının ve sokak ortasına bırakılmış çöplerin etrafa yaydığı pis kokuyu duymamak mümkün değildi. Hemen her evin önünde çitlerin üstüne en az bir tane beyaz haç işareti yapılmıştı; bu o evde öncesinde veya şu anda tifüs olduğuna delaletti. Bu evlerden birinin bahçesi birçok insana yetebilecek kadar büyüklükte bir mezara dönüştürülmüştü. Yüzünde kırışıklık dolu ve hafif topallayan bir kadın etrafında hepsi de on beş yaşın altında dokuz çocukla bahçede dikilmiş duruyordu. Çocuklardan ikisi ayakta durmakta feci halde zorlanıyordu ve yüzleri bembeyazdı. Hummaya yakalanmışlardı. Diğer üçünün, ki birisi daha bebek yaştaydı, vücutları yara bere içerisindeydi. Kadın mezar öbeğini işaret etti,

"Bu bebecikler haricinde kimim var kimim yok hepsini kaybettim. Kocam, kız kardeşim, babam ve kayınbiraderim ve onun eşi, hepsi burada yatıyor. Maalesef bu hasta çocukları doğru düzgün beslemek için hiçbir şeyimiz yok. Hükümetin çocuklar için dağıttığı şekerli konsantre sütü kent başkanı, o sahtekâr sosyalist, yalnızca kendi seçmenlerine verdiriyor!"

Pislik içinde bir yerde yaşayan bu kadın ve yanındaki çocuklar güçlü bir *zadrouga*'dan ayakta kalan tek şeydi. Bir sonraki durağımız uzun, tek katlı iki beyaz ev oldu. Evin önünde uzanan geniş bir çimenlik, onun üzerinde de yabani çiçekler vardı. Yaşlı bir meşe ağacının gölgesi evin üzerine vuruyordu. Evlere bahçeden giriliyordu ve arkada çalışma odaları, ahırlar ve rakı damıtımevleri vardı; aile burada kendi erik brendisini kendisi imal ediyordu. Burada üç kuşak bir arada yaşıyordu; kadınlarla kocaları, erkeklerle karıları, çocukları – kuzenlerden, amcalardan ve teyzelerdense hiç bahsetmiyorum. Kısacası, kırktan fazla insan topraklarını ve mülklerini ortaklaşa kullanıp birlikte yaşıyordu. Binalar harap olmuş veya yanmıştı; insanların kimisi muharebe esnasında ölmüş, kimisi Macarlar tarafından öldürülmüş, geri kalanları da tifüs alt etmişti.

"Korkunç şeyler yaptılar," diye anlatıyordu ihtiyar Samourovitch, trenimize dönerken. "Şükürler olsun ki, Aralık ayındaki ezici zaferle Avusturyalılara tüm bu yaptıklarını ödetmiş olduk." Sırbistan'da gittiğimiz her yerde benzer duyguları taşıyan insanlarla karşılaştık; insanlar Avusturya'ya tattırılan hezimetin, yapılan tüm bu rezilliklerin –kardeşlerinin öldürülmesi, tifüs salgını– intikamını aldığını düşünüyorlardı sanki.

Mor hezaren çiçekleri ve düğün çiçekleriyle dolu çayırların, hepsi de dal dal meyve vermiş şeftali, elma, kiraz ve erik ağaçlarının arasından geçiyorduk. Burada Türklerin etkisi hiç kalmamış ve çamur evler tamamıyla Sırplaşmıştı. Artık tepesinde kırmızı kiremitler yerine, tahta yarma kiremitler vardı. Ardından batıdaki düzlüklerin arkasında yeniden Boşnak dağları yüzünü gösterdi. Losnitza'daydık. Tabii yine Drina'nın karşısındaki Avusturya namluları altında.

Burada bir tifüs hastanesini ziyaret ettik. Bu bina bir zamanlar okulmuş. Sırp doktor, odaların kapılarını birer ikişer açtıkça etrafı bunaltıcı bir pislik, havasızlığın yol açtığı berbat bir koku sarıyordu. Bütün pencereler kapalıydı. Hastalar –çoğunlukla yaralandıklarında üzerlerinde olan kirli kıyafetleri içerisinde yatan askerler– yere serilmiş kirli saman yığını üzerinde tıkış tıkış bir halde yatıyorlardı. Herhangi bir dezenfektan izine rastlamadık. Askerlerden bazıları mecali olmamasına karşın dirsekleri üzeri-

ne yaslanmış, haşaratla boğuşuyorlardı. Diğer bir kısmı sayıklama halinde bir yandan ileri geri sallanıyor bir yandan da çene çalıyordu. Ve bir kısmı da gözleri yarı açık, yüzleri ölü gibi bembeyaz sere serpe yatıyorlardı.

"Gün geçtikçe daha iyiye gidiyor," dedi doktor ellerini ovuşturarak. "İki hafta önce burada dört yüz hasta vardı – şimdi yalnız seksen altı tane..." Düşünceli düşünceli hastalarına baktı. O denli sıkışık bir halde yatıyorlardı ki, neredeyse birbirlerinin üzerine çıkmışlardı: "O zamanlar oldukça *kalabalıktık*."

Akşam olduğunda Losnitza'nın büyük meydanında bir kafeye oturduk ve Türk kahvesi içip siyah ekmek ve *kaymak* (yani leziz sarı renkli tereyağı) yedik. Akşam karanlığı bastırmıştı. Öküzler arabalarının yanına çökmüş, beyaz kıyafetler içerisindeki köylüler de bir araya toplanmış, sohbet ediyorlardı. Meydanda on içki dükkânı vardı. Bunlardan dışarı doğru sarı ışık huzmeleri akıyordu ve keman eşliğinde söylenen şarkılar kulağımıza kadar geliyordu. Kalkıp seslerin geldiği mekânlardan birisine doğru yürüdük. Sarı saçlı sıska bir kadın olan ev sahibesi bizi gördü ve kulak tırmalayıcı bir sesle bağırdı: "Ne diye orada öyle duruyorsunuz? Buraya gelip masamıza oturmak istemez misiniz? Her çeşit kaliteli şarap, bira ve konyak bulunur!" Sessizce çağrıya uyduk.

"Biz Amerikalıyız," diye açıkladım elimden geldiğince, "ve sizin dilinizi bilmiyoruz."

"Bu içki içmemeniz için geçerli bir mazeret değil!" diye bağırdı pişkin pişkin ve sırtıma bir şaplak patlattı. "Hangi dilde içki içtiğiniz beni pek ırgalamıyor!"

İçeri girdiğimizde iki çingene yan yana oturmuş, biri keman öbürü de kornet çalıyordu. Köylülerden birisi kafasını geriye doğru atmış, burnundan çıkan sesiyle "Belgrad Bombardımanı" adlı baladı okuyordu:

BELGRAD BOMBARDIMANI

"Bir rüyası vardı Madame Georgina'nın
Meşhur Sırp başbakanı Nicola Pachitch'in
O vefakâr hayat arkadaşının.

Belgrad'ın göbeğindeki sarayında
Bir rüyası vardı ve şöyleydi rüyası:

"Dünya kuzeye doğru sarsılıyor-
Sarsılıyor Srem, Batchka ve Macaristan–
Ve korkunç bir karanlık
Kol geziyor Belgrad üzerinde
Suların üzerinde gezen Beyaz Şehir'de.
Önce kasvetli şimşekler çakıyor
Ve ardından gök gürültüleri,
Vuruyor evleri, sarayları,
Mahvediyor otelleri ve yalıları
Ve Belgrad'ın güzel mağazalarını.
Sava'dan ve Tuna'dan
Su ejderhaları haykırıyor–
Belgrad üzerine, Beyaz Şehir'e
Şimşekler ve yıldırımlar fırlatıyor;
Sokakları ve evleri yerle bir ediyor,
Otelleri ve sarayları enkaza çeviriyor,
Ahşap döşemeleri parça parça ediyor,
Güzelim dükkânları yakıyor,
Ve kiliseleri ve şapelleri yıkıyor;
Her yerde çocukların ve sakatların çığlıkları–
Her yerde yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin figanları!
Sanki o son korkunç Kıyamet Günü
Belgrad'a gelmiş gibi!

"Ardından geceleyin Madame Georgina uyandı,
Sordu kendisine ne oluyor diye,
Ve başladı ağlamaya,
Çünkü bilmiyordu rüyasını neye yoracağını.
Sonra Nicola Pachitch de uyandı
Ve sordu vefakâr eşine:

"N'oldu sana vefakâr kadın
Niye kalkarsın gecenin bir yarısı
Ve yanaklarını gözyaşlarınla ıslatırsın?

Nedir seni böyle korkutan?
Söyle bana, vefakâr eş, söyle,
Tanrı seni korusun"

"Sonra cevap verdi Madame Pachitch:

"Efendim! Pachitch, Nicola!
Bu gece korkunç bir rüya gördüm.
Rüya gördüm ve rüyamda birçok şey gördüm.
Ama bunları neye yoracağımı bilmiyorum,
Bu nedenle perişanım ve üzgünüm."

Ve başladı rüyasını anlatmaya..."
(Bu şekilde devam eden ve çoğunlukla Bay Pachitch'in olacakları harfi harfine öngördüğü üç yüz mısra daha vardı.)

Sivri uçlu, yıkık çatıların öte tarafında, batıya doğru bir Yunan Kilisesinin mağrur kubbesi yükseliyordu. Ve sönük yıldızların parıldadığı gökyüzüne dantel gibi yayılmış büyük ağaçlar vardı. İnce, hilal şeklindeki ayın şavkı, Sırp şarkısının kalbi ve doğuş yeri olan loş Boşnak dağlarının üzerine vuruyordu: *vatanım kaç zamandan beridir uzaktayım senden...*

IX
GUÇOUTCHEVO VE CESETLER VADİSİ

Ertesi sabah şafak sökerken, Loznitza'dan, birkaç bin metre rakımlı dorukları bir dizi ormanlık zirveyle son bulan Goutchevo dağına giden yolda, güneye doğru dört nala at koşturuyorduk. Avusturyalılar ikinci istilaları sırasında Goutchevo'nun zirvesinde siper almışlardı. Avusturyalıların coşkuları azalmaya başladığında, Sırplar daracık zirvede kendi siperlerini kazabilecekleri ana kadar yamaçları metre metre tırmanmışlardı: dolayısıyla vahşi bir dağın zirvesi boyunca, bu on beş kilometrelik cephede, "bulutların üzerinde" garip bir savaş yapılmış, savaş kırk beş gün sürmüş ve Sırpların geri çekilmesiyle sonuçlanmıştı – çünkü bu arada Avusturyalıların üçüncü saldırısı onların Krupajn yönetimindeki hatlarını bozmuştu. Avusturyalıların Goutchevo'yu direnmeden terk etmeleri ancak Valjevo bozgunundan sonra gerçekleşmişti.

Bize eşlik eden genç ve sempatik yüzbaşı başlangıçta *komitacı* subaylardanmış; önce Makedonya'daki, sonra da Avusturya Bosna'sında ve Hersek'te isyanı örgütlemesi için hükümet tarafından gönderilmişti. Bize açıklamada bulundu:

"*Komitacılar* için gönüllü olmadan önce, devrimlerin örgütlenmesini, özellikle de İtalyan Risorgimento'sunu[1] incelemek amacıyla Berlin ve Viyana üniversitelerine gönderildik..."

1 Risorgimento: Yeniden doğuş ya da dirilme anlamında. Ulus birliğini oluşturmak, ulusal duygunun gerçek bilincine vararak İtalyan devletinin gerçek kuruluşu gibi siyasal anlamlar içerir. (Ç.N.)

Çamur içinde, sert ve dolambaçlı bir köy yolunda, sonra da basit bir yolda at üstünde gittik; yalnızca yayaların ve katırların geçebileceği, devasa dişbudakların ve meşelerin arasında kıvrılarak ilerleyen, sellerin kestiği ve çalılıkların tıkadığı yol kıvrılarak uzanıyordu. Zorlu bir saatlik çıkış bizi birinci zirveye ulaştırdı; oradan, dağlar arasına sokulmuş küçük vadinin üzerinde dikilen, ilkbahar bitki örtüsünün yeşilliğinde ve kapkara kayalarının parlayan çıkıntılarıyla görmeye değer ve mükemmel kaygan Eminove Vode tepesi –Türklerin adlandırışıyla "Sular Dağı"- görülebiliyordu.

Vadinin yukarısında bir köyün beyaz evleri erik çiçekleri denizine boğulmuştu. Evlerin pencereleri ardına kadar açılmıştı, açık kapılar çarpıyordu. Bir duvarın arkasında –orayı göremiyorduk- bir kadın sesi isterik çıkışlarla, tek düze ve tiz bir sesle ölülerin uzun ağıtını okuyordu. Yüzbaşı atını durdurdu ve güçlü bir sesle seslendi; sonunda çok zayıf bir kadın meyve bahçesinde ağır ağır ilerledi.

"*Rakija*n var mı bacım? "

"*İmam*. Var."

Kadın taştan bir testiyle ve uzun boyunlu bir şişeyle geldi, şişeden içtik.

"Burası neresi?"

"Güzelim Rakija – Çekicileri köyü."

"Peki köylüler nerede?"

"Hepsi kara lekeden (tifüsten) öldü."

Altın renkli sessizlik içinde, erik ağaçlarının ağır kokusu ve arıların vızıltısı arasında ilerlemek için atlarımızı mahmuzladık. Ağıt kesildi. Yol orada sona eriyordu: bir zamanlar yalnızca avcıların ve Goutchevo'daki keçi çobanlarının sık sık gittiği, şimdi ise binlerce insanın geçişiyle ve çalılıklar, kayalıklar arasından sürüklenen ezici ağırlıklarla çiğnenmiş, çukur dolu bir keçi yolundan başkası yoktu.

Yüzbaşı: "Ordu Goutchevo'ya buradan çıktı, diye açıkladı, bu izler de yukarı çıkardığımız topların izleridir."

Eminove Vode'nin doruğunu gösterdi:

"Burada koşum atları kullanılamıyordu, öküzler de yorgun-

luktan geberiyordu. Bu yüzden topları insanlar çekti: top başına yüz yirmi adam."

Keçi yolu dağın yamacında kıvrıla kıvrıla ilerliyor ve sığ yerinden geçtiğimiz bir selden geçiyordu; ondan sonra da tam olarak kesiliyordu; ama öte yanda yüzlerce metre dik yamaç yükseliyordu.

Soluğu kesilmiş, sendeleyen, ufak yapılı dağ atlarımızdan indik, bir toprak düzlüğünden ötekine zikzaklar çizerek ve un ufak olan kayaları ezerek, yaya devam ettik. Yüzbaşı soluk soluğa:

"Topları çıkarabilmek için üç gün gerekti" dedi.

Biraz mola veriyor, sonra yeniden yola koyuluyorduk, bazı düz zeminleri aşmak için yeniden ata biniyorduk; yaklaşık üç yüz metre yukarıdaki zirveye kadar uzanan ormana daldık: yer bakır fişek kovanlarıyla, meşin koşum takımlarıyla, Sırp askerlerinin paramparça olmuş üniformalarıyla ve top arabalarının yerinden çıkmış tekerlekleriyle kaplıydı. Ormanın her yanında dallarla, yapraklarla gizlenmiş asker barınakları ve Sırp ordusunun kar altında iki ayını geçirdiği toprağa kazılmış çukurlar görülüyordu. Daha yukarıda ağaçların alt kısımlarının yapraklı, ama üst kısımlarının ölmüş olduğu dikkatimizi çekti; biz tırmandıkça gövdenin ölü kısmı giderek toprağa daha çok yaklaşıyordu, çok geçmeden de ormanı yitirmiş bir bölgeye geldik; gövdeler kırılmış, obüs mermilerinin öldürücü esintisiyle kırılan üst dallar yüzünden tepelerinden yoksun kalmışlardı; ardından dalsız ağaçlar göründü. Bir zamanlar kendisi de ağaçlıklı olan ama şimdi kurşun parçalarının parladığı çotuklardan başka bir nesnenin görülmediği Goutchevo tepesine çıkmak için iki derin siper hattını aştık.

Sırp siperleri bu açık alanın bir kıyısında, Avusturyalıların siperleri öteki kıyısında bulunuyordu. Aralarındaki uzaklık ancak yirmi metre kadardı. Her iki siper de aralıklarla, düşmanın dinamitlediği ve mayınladığı yerleri gösteren dev gibi kraterlerle çizgi halinde uzanıyordu. Onların arasındaki alan düzensiz taş yığınlarıyla engebeli olmuştu. Yakından baktığımızda kanımızı donduran bir görünüşle karşılaştık: bu küçük tepeciklerden üniforma parçaları, saçların ve et parçalarının hâlâ dökülmediği kafatasları, uçları bozulmuş ellerle beyaz iskeletler, askerlerin botlarından uzanan kanlı

kemikler fışkırıyordu. Dayanılmaz bir koku dalgalanıyordu. Ormanın kıyısında yabanileşmiş köpek sürüleri dolaşıyordu, onların az ilerisinde de topraktan yarı yarıya çıkmış bir ölü için kıran kırana kavga eden iki köpek gördük. Yüzbaşı tek kelime etmeden tabancısını çıkardı ve ateş etti. Köpeklerden biri sendeledi, bir iki sallandı ve kaskatı yere düştü; öteki, havlayarak ağaçların altına doğru kaçtı; ve birden, çevredeki ormanın derinliklerinden, cephe hattı boyunca kilometrelerce uzayan, yırtıcı ve uğursuz, uzun bir havlama cevap verdi.

Kalın bir ceset halısı üstünde yürüyorduk: zaman zaman ayaklarımız çürümekte olan et çukurlarına gömülürken, kemiklerin çatırdamasına yol açıyordu. Ansızın, derin ve beyaz kurtçukların kaynadığı çukurlar açılıyordu. Cesetlerin çoğu yağmurun da kısmen sürüklediği, yalnızca ince bir toprak tabakasıyla örtülüydü, çoğu ise hiç gömülmemişti. Orada yatan Avusturyalı yığınlar umutsuz bir saldırıya uğramış gibiydiler, tam eylem halindeyken korkunç duruşlarda donmuşlardı. Sırplarla karışmışlardı. Bir yerde, bir Avusturyalıyla bir Sırpın yarı yarıya yenmiş cesetleri iç içe girmiş, kolları ve bacakları çözülmesi olanaksız, ölümcül bir kucaklaşmayla birbirine karışmıştı. Avusturya siperlerinin *ardında* dikenli tellerden bir engel uzanıyor, bu ölüm tuzağına yöneltilen insanların ruh halini yansıtıyordu: çoğu, kardeşlerine kurşun sıkmak için tabanca tehdidiyle oraya getirilen, Avusturya'nın Slav eyaletlerindeki Sırplardı.

Ölüler bu şekilde Goutchevo doruklarının on kilometresinde yığılmıştı: yüzbaşı, on bin diyerek kesin sayı verdi. Oradan, seksen kilometreye kadar uzağı görülüyordu: Drina'nın ötesinde Bosna'nın yeşil dağları, beyaz, küçük köyler, yeni buğdayların başaklarıyla yeşil, sarı, sürülmüş topraklarıyla kahve rengi uzanan tarlalar, ırmağın kıyısında muhteşem koruluklarıyla ışıldayan, Avusturya kenti Zvornik'in eşsiz evleri, kuleleri; güneye doğru devinimli, neredeyse canlı gibi duran, uzun bir şerit oluşturan Goutchevo tepelerinin ve geçitlerinin oluşturduğu silsile dalgalanıyor, onun üstünde iki sıra siper ve onların arasında uğursuz alan uçsuz bucaksız uzanıyordu.

Kestane ağacı, meşe, gürgen ormanlarının arasında çiçekli meyve bahçelerinden geçerek yeniden aşağıya indik; ormanlık dağların

eteğinde, güneş, şarkı söyleyerek akan yüzlerce dereciği ipek gibi harelendiriyordu. Her yanda çağlayanlar fışkırıyor, etleri çürüyüp dağılmakta olan ölülere doymuş Goutchevo dağlarından gelen berrak sular, yeşiller içindeki boğazlara doğru akıyordu. Sırbistan'ın bu bölgesinin tümü Goutchevo'nun sularıyla sulanıyordu; öteki yamaçta ise sular Sava'ya ve Tuna'ya kavuşmak üzere Drina'ya doğru akıyor, kıyılarında oturan milyonlarca insan bu suları içiyor, bu sularla yıkanıyor ve bu sularda balık avlıyordu. Goutchevo'nun zehri Karadeniz'e kadar akıyordu...

İkindi sıralarında Avusturyalıların ülkenin içerilerine ilerlediği Valjevo ana yoluna ulaştık; gece karanlığı çöktüğünde atlarımızın nalları beyaz, küçük bir köy olan Krupajn'ın anayolunu dövüyordu; köyde vali yardımcısı, emniyet müdürü, belediye başkanı ve tümen kurmay heyetinin subayları en güzel üniformalarıyla bizi karşılamaya geldi. Akşam yemeğinde bizi parçalanmış ve kızartılmış süt domuzu, bira, şarap, *rakija*, konyak ve yağlı bir hamur içinde kızartılmış kıyma olan *pita s mesom* bekliyordu.

İlkbahar akşamının ılıklığında bir gaydanın tiz sesi, yeri döven adımlar ve kısa, vahşi çağrılar kulağımıza ulaştı. Pencereye koştuk. Şişman bir Çigan, koltuğunun altında bir Sırp gaydası, taş döşenmiş yolu tırmanıyor, el ele tutuşmuş, kaba bir tür polka adımlarıyla: yeryüzünün bu bölgesinde her yerde görülen *kolo* dansıyla ilerleyen yüzlerce asker onu izliyordu. Bağırış çığırış sallanıyorlardı ve tüm köy alanını kaplamışlardı; Çingene ortalarında, sıkışık ve düzensiz bir daire oluşturmuşlardı. Ritim daha hızlanmış ve vahşileşmişti. Oyuncular bacaklarını kaldırıyorlar, her tür çeşitlemeyle –her biri farklı bir köyü temsil ediyordu- giderek daha yüksek zıplıyorlar ve dans ederken de, güçlü kahkahalar arasında, koro halinde kısa bir şarkı söylüyorlardı.

Yüzbaşı: "Her Pazar günü, diye açıkladı, Sırbistan'ın bütün köylüleri köylerinin meydanlarında toplanıp, *kolo* oynarlar. Düğün *kolo*ları, vaftiz *kolo*ları, her fırsatta *kolo*lar vardır. Her siyasi partinin de seçimler için kendi *kolo*su vardır. Şu anda oynadıkları radikallerin (halen hükümette olan parti) *kolo*su, söyledikleri şarkı da radikal şarkı:

Vergilerimi ödersen benim adıma
O zaman oy veririm sana!...

Sabah beşe çeyrek kala, kahvaltımız göründü: bir kadeh konyak, bir bardak çay ve bir fincan Türk kahvesi. Büyük olasılıkla gün boyu tüm yiyeceğimiz bu olacaktı, çünkü ülke Krupajn'dan Valjevo'ya kadar tümüyle yakılıp yıkılmıştı. Saat beşte Batı Amerika'daki ova arabalarını andıran, üstü yay biçiminde hasırla örtülü, ancak eğilerek oturulacak kadar alçak bir öküz arabasına bindik. Saltanat arabamız süspansiyonsuz olmakla kalmıyor, adeta her sarsıntıyı yüz kat arttırmak ve bunu bedenimizin her tarafına yaymak için yapılmış görünüyordu. Güzergâhımız Sırbistan'ın en kötü yolundan geçiyor, yol, kış ortasında iki büyük ordunun çifte geçişiyle büsbütün kullanılamaz hale geliyordu. Yolculuğun büyük bölümü dipsiz bucaksız çamurlara gömülmüş iri taşlar üstünde sarsıla sarsıla giderek geçmek zorundaydı: Krupajn'ı Valjevo'dan seksen kilometre ayırıyordu.

"*Hayde!*" diye bağırdı arabacı, atları kamçılayarak.

Arabacı acınacak kadar yoksul giyimli, pis ve bit içindeydi, bitler benim ve Robinson'un sırtından geçinerek ziyafet çekmekte sabırsızlanıyorlardı. Taş döşenmiş yolu cehennemi bir hızla, tavana kadar sıçrayarak, kemiklerimiz arabanın taşlar üstündeki gürültüsü arasında, birbirine çarparak indik. Asker gururla bağırdı:

"Atlarımın nasıl gittiğini görün işte! Onlar Bütün Sırbistan'ın en iyi atlarıdır. Aygıra Voyvoda Michitch, kısrağa da Kral Pedro adını verdim."

Arabacı köyün son kahvesi önünde birden durdu, arabadan indi, bir masaya oturdu, bir kadeh şarap getirmeleri için güçlü bir sesle seslendi. Orada yarım saat kalarak garson kızları öptü, çocukların kafasını okşadı ve yaptığı her şakaya kikirdeyen kızlar arasında şarabını yudumladı. Kendimizi daha fazla tutamayıp, Johnson'u sertçe azarlayarak arabacıyı çağırmasını istedik.

"Özür dilerim, *sirs*, diye yanıt verdi rehberimiz. Biraz sabredin. Savaştayız!"

Arabacı taştan taşa atlayarak ve çamurları çiğneyerek geldi.

"Geç kaldım! Acele etmek gerekecek!"

"Öyleyse kahvede niye o kadar uzun zaman kaldın?"

Bize şaşkın şaşkın baktı:

"Çünkü bir tek atmaya ihtiyacım vardı, ne yani! Üstelik, birazcık sohbet etmek de yasak değil, değil mi? "

Sonunda çamurlar, kocaman taş yığınları arasında tükenen atlar yürüyemeyecek hale geldi; yol o kadar kötü oldu ki, arabacılar bağırarak ve hayvanları kamçılayarak dizginleri çekerken, biz yürüyerek gitmeye başladık.

Yolun iki yanı Avusturyalıların geri çekilirken bıraktıkları parçalarla kaplıydı: yüzlerce kamyon, top kundakları, bir alay paslanmış tüfek ve kullanılmamış kurşun, üniformalar, kamalar, dana derisinden sırt çantaları ve meşin fişeklikler. Yol, aşağısında derenin aktığı bir boğazdan geçiyordu. Mide bulandırıcı bir koku yükseliyordu. Geri çekilme sırasında ölen atlar ve insanlar derenin yatağına atılmıştı. Orada dere genişliyor, sonra da gök gürültüsünü andıran bir sesle barajı aşıyordu; eğildiğimizde şişmiş cesetlerin ve üniformaların oluşturduğu siyah bir yığının üstünden akan duru suyu görebiliyorduk; birden, su akışının ortasında parça parça etlerle ve doku parçalarıyla bir kemik dikildi, sonra da suyun akışıyla yüzerek gitti.

Karabasanı andıran bu yolculuk beş saat, iğrenç bir şekilde yıkılmış ve talan edilmiş Zavlaka köyüne ulaşıncaya kadar sürdü. Acıkarak, Johnson'a yiyecek bir şeyler bulması için yalvardık. Johnson uykusundan uyandı ve başladı:

"Özür dilerim *sirs,* ama bu..."

"Savaş olması ya da olmaması hiç umurumda değil! diye patladı Robinson. Git bize yumurta bul! *Hayde!"*

Yumurtalarımıza kavuştuk ve yeniden yola koyulduk. Gün boyunca, artık yalnızca ölen Avusturyalıların mezarı olan, elli kilometre uzunluğundaki vadide süründük.

Gecenin geç saatlerinde, 1. Ordunun kamp ateşlerinin yandığı, ateşlerin çevresinde askerlerin savaş destanlarını söylediği, ağaçlıklı, yüksek bir alanın çevresini dolandık ve kendimizi yeniden Valjevo sokaklarında bulduk.

Valjevo bütün Sırbistan'da en korkunç tifüs yuvalarından biri olmuştu. Salgının oldukça gerilediği şimdi bile, sokaklar salt hastaneler zinciri halindeydi. Hastanelerden birine girdik.

Hastaneyi yöneten Sırp doktor: "Burada iyi bir Sırp hastanesi

göreceksiniz, dedi. Şu ana değin en kötülerini gördünüz, oralarda temel ihtiyaç malzeme yokluğunun kurbanı olduk. Ama *benim* hastanem Belgrad Amerikan hastanesine eşittir."

Kireçle beyazlatılmış bir hole girdik, koşullar göz önüne alındığında olabildiğince temiz ve mikrop kırıcı kokuyordu. Koğuşlarda, her yatakta bir hasta yatıyordu; yatağın üstündeki örtü, hastanın geceliği temizdi ve bütün pencereler güneşe ve temiz havaya açılıyordu. Doktor, üniformasının üstüne beyaz bir gömlek giydi, ellerini süblimeyle yıkadı, aynı işlemi bize de yaptırdı. Gözlerimiz kamaşmıştı. Ama hastanenin ortasında, nekahet dönemindekilerin yavaş yavaş gezindiği, duvarları kireç badanalı bir avlu vardı. Bir köşedeki küçük garajda beş ölü duruyordu, hâlâ hastaneye geldikleri andaki pis, yırtık pırtık giysilerleydiler. İki gündür orada bekliyorlardı, çünkü Sırplar tabutsuz gömmeyi kabul etmiyordu ve Valjevo'da marangozlar tabut siparişinden bunalmıştı. Avlunun diğer tarafında açık hava tuvaletleri vardı. Avlunun zemini huni biçimindeydi ve ortada *içme suyu kuyusu vardı*!

Orada tifüs sonrası kangren olmuş –tifüs vakalarının yüzde ellisinde görülen, etlerin şiştiği ve kemiklerin un ufak olduğu çok kötü bir hastalık- adamlarla dolu ürkütücü bir koğuş bulunuyordu. Hastalığı durdurmanın tek yolu kangren olan yeri kesmekti; bu nedenle de koğuş, kolunu, bacağını yitirmiş insanlarla, çürümüş yüzlerle ve bedenlerle doluydu. Hastalar inliyor, bağırıyordu: "*Kuku Mayka!* Aziz Anamız yardın edin bana!" Çoğu ölüme mahkumdu. Etleri beyne ya da kalbe ulaşıncaya kadar dökülüyordu ve korkunç bir can çekişmenin ardından ölüm geliyordu.

İki gün boyunca Valjevo'yu boydan boya dolaşarak, salgın hastalığı durdurmak için alınan sağlık önlemlerini saptadık. Önlemler genellikle her nesneyi mikrop kırıcılarla ıslatmaktan oluşuyordu. Sokakta ve avlularda çöpler tepeleme yığılmıştı. Buna çözüm bulmak için ciddi bir iş yapılmıyordu: sürekli yeni çöp yığınları geliyor, eskilerin üstünü kaplıyordu – ama yakın bir zamanda kireçlenmiş olarak. Sırpların sağlık önlemleri karşısında davranışlarının anahtarı burada yatıyordu. Bu önlemleri hiçbir zaman anlamışlardı, bunun ne anlama geldiği konusunda en küçük fikirleri yoktu. Onlara göre çağdaş, Batılı bir şeyler, uygar

dünyanın yıkımların önüne geçmek için yararlandığı bir şeyler söz konusuydu, dolayısıyla her yere mikrop kırıcı koyarlarken, bir yandan da korkaklık kanıtı gözüyle baktıkları bu tür önlemlere karşı tiksintilerini açığa vuruyorlardı - ve çöplerini yarışırcasına yığınayı sürdürüyorlardı.

Gece Niş ve Rusya trenine binmek için gara gittik. Uzun kuyruklar halindeki Avusturyalı tutuklular, kemer lambalarının mavi ışığı altında, yakılıp yıkılmış ülkenin, yeniden ekip dikebilmeyi beklerken yiyecek gereksinimini sağlamaya yönelik unları boşaltıyorlardı. Rıhtıma gelerek, bu Sırpları, onların kökenlerini, yazgılarını hayranlıkla düşündüm. Sekiz yüz yıl öncesine kadar bölgeye gelişlerinden bu yana, başka halklarla karışmamış ve kimsenin değiştiremediği kendi uygarlığını kurmuş tek Balkan halkı Sırplardı. Romalıların dağlarda bir dizi kaleleri vardı, ama koloni kurmamışlardı. Haçlılar oradan yalnızca geçmişti. Sırplar küçücük topluluklarını Bulgaristan Tatarlarına, Romanya Daçyalılarına, Hunlara ve Kuzeydeki Çeklere karşı ayakta tutmuşlardı ve komşuları, Türklerin boyunduruğundan kurtulmak için Avrupa uluslarının silah yardımını alarak savaşırlarken, Sırbistan özgürlüğüne tek başına kavuşuyordu. Avrupa Bulgaristan'a, Romanya'ya ve Yunanistan'a yabancı hanedanları zorla kabul ettirirken, Sırbistan gerçek Sırp kral-lar tarafından yönetiliyordu. Böylesi bir miras ve böylesi bir tarihle, asker köylülerinin yüreğinde günden güne, saatten saate artan emperyalist istençle, Sırp hırsı ülkeyi ne korkunç çatışmalara sürüklerdi!

Rıhtımda bir asker nöbet tutuyordu, iri yapılı, sakallı, kaslı bir adamdı, takım sayılmayacak, parça parça üniformalar giymişti, ayağında deri sandallar, kenarları çiçek işlemeleri uzun çoraplar vardı. Bir Avusturya tüfeğine yaslanmıştı, gözleri, karanlığa boğulmuş, dağ gibi yığılı ticaret eşyalarının üstünde çalışırken ter içinde kalan işçilerin kafalarının üzerinden çevreyi tarıyordu. Bir yandan onları gözlerken, bir yandan da ritmi tutturmak için hafifçe sallanarak, çok eski şarkılardan birini söylüyordu:

Nereye gidersin Sırbistan, sevgili anacığım?

X
RUSYA'NIN ARKA KAPISI

Mayıs ayının sonunda Rus ordusu tüm dünyayı şaşkına çeviren bir hareketle, Karpatlardan yaklaşık 350 kilometrelik muazzam bir ricat gerçekleştirdi. Bukovina'da Czernowitz'i güçlü Avusturya saldırısına açık halde terk ederek Prut Nehrinin gerisine kadar çekildi. Biz de Romanya Moldova'sı, Avusturya Bukovina'sı ve Rus Besarabya'sının birleştikleri nehrin kıvrımındaki sınırı geçmeye ve Rus cephesini hareket halinde "basmaya" karar verdik.

Romanya demiryolunun kuzeydeki bitiş noktası olan Dorohoi ile cephe arası, tepelerin üzerindeki yoldan gidildiğinde yirmi mil mesafedeydi. Dört atlı bir arabayla pazarlığa tutuştuk; fakat Dorohoi polis şefi gülümseyerek, olmaz anlamına kafasını salladı:

"Yüksek mercilerin izni olmadan kati suretle sınırı geçemezsiniz," dedi. "Romanya gümrük binası şu anda kapalı." Düşünceli düşünceli yüzümüze baktı. "Ancak, ben kendim bu akşam Rusya yolcusuyum ve dilerseniz siz de otomobilimde bana eşlik edebilirsiniz. Sizi Üçüncü Ordu Karargâhı olan Novo Sielitza'nın kumandanıyla tanıştırabilirim... Kendisi yakın arkadaşım olur, sık sık ziyaretine giderim. Ruslar misafirperver insanlardır. Ha, bu arada unutmadan söyleyeyim, eğer onlara yanınızda alkollü bir şeyler götürürseniz size minnettar kalacaklardır."

Neşe içerisinde dışarı fırladık ve bir şişe konyak satın aldık. Ardından buraya kadar bizi getiren at arabasını yolladık. Gri gökyüzü bir günlük yağmurun ardından yüzünü göstermeye baş-

lamıştı; bulutlar perde gibi bir bir geri çekiliyorlardı. Motorlu aracımız Hertza'nın nemli ormanından gümbürdeyerek yola koyuldu. Küçük bir köyün beyaz duvarlarının ve saz damlarının ötesinde, buğday ekilen tepeler ve yağmurdan sonraki ağır toprağın kokusunu içine çeken siyahın hâkim olduğu ormanlar gözüküyordu. Biraz daha ötede, sol tarafa doğru yönünüzü çevirdiğinizde yeşil, altın sarısı ve kahverenginin değişik bir ambiyans yarattığı Bukovina'yı, sağ tarafa meylettiğinizde ise Prut'un ötesindeki düzlükte, küçük ve daha büyük tepelerin arkasında Rus Besarabya'sını seçebiliyordunuz. Yüzünüzü Avusturya tarafına doğru çevirdiğinizde, biraz uzakta beyaz dolambaçlı yollar, yeşillikler içerisine gömülü göz kamaştırıcı villalar, yer yer parıldayan bir kent, yani düzen ve gönenç görebiliyordunuz. Rus tarafındaysa yığın halinde ahşap barakaların kalaydan yapılma çatıları ve yol niyetine kullanacağınız başıboş çamurlu bir patika vardı yalnızca. Tüm bu geniş manzarada hareket eden yalnızca tek bir şey vardı: bir tepenin arkasından, ki bu Czernowitz idi, yükselen gizemli siyah bir duman ve Novo Sielitza'da öten tren düdüğünün eşlik ettiği istim. Ancak, yine de havayı sarsan başka bir ses, derin, uyuşuk bir hırıltı vardı: Prut boyunca görüş alanımızın dışında kalan topçu atışı.

Hemen önümüzde tepelerin arasında, gözümüze öyle cansızca akan bir nehrin parıltısı çarpıyordu. Tren düdüğü eşliğinde Hertza köyünden geçerek yolumuza devam ettik. Köylüler hepsi çiçeklerle süslü beyaz keten kıyafetler içinde çimenlerin üzerine yayılmış, akşam türkülerini söyleyerek dans ediyorlardı. Geniş kenarlı, siperi şemsli şapkalarını çıkararak bizi selamladılar. Üzüm bağlarından ve mısır tarlalarının arasından çamurlu nehrin kıyısındaki Mamornitza'ya doğru ilerledik.

Batmakta olan güneşin son demleri batı bölgesini yakıp kavuruyor, tarlaların üzerine yeşil-sarı bir görüntü veriyordu. Güneşin parlaklığı azalmaya başlamıştı, nitekim nehir kıyısına vardığımızda epey karanlık olmuştu. Gökyüzünün yalnızca kuzeye bakan kısmında geniş kızıl bir çizgi uzanıyordu. Bunun karşısında çorak bir kum, taş ve çamur yığınının içine kurulmuş –tam Prut'un baharları taştığı noktadaydı– viran bir baraka gözükü-

yordu. Burası Rusya'ydı, o ağırbaşlı, görkemli, uçsuz bucaksız, tutarsız, kendisi için bile bir muamma olan Kutsal Rusya.

Terkedilmiş gümrük binasının, uzun zamandır insan eli değmemiş olmaktan kaynaklı küflenmiş bir odasında pejmürde kılıklı kısa bir adam pasaportlarımızı kontrol edip onayladı. İki asker eşliğinde nehirden aşağıya doğru yolumuza devam ettik. Altı düz, yarı su dolu bir mavna suyun içinde dinlenirken, kıyıya bağlı bir halat karanlığa doğru gerilmişti – Rusya'ya doğru! Diğer tarafı göremiyorduk; kendimizi kahverengi akıntıya bıraktıktan sonra, Romen kıyısı geride kaldı ve gözden kayboldu. Bir an uçsuz bucaksız denizde başıboş kalmıştık, sonra kızıl gökyüzünün karşısında bir şey belirdi ve tekrardan kayboldu: uzun süngülü tüfeğiyle dev gibi bir askerdi bu. Siperli şapkasını Rus askerlerine özgü bir şekilde takmıştı. Askerin arkasında iki atın çektiği bir arabanın gölgemsi görüntüsü vardı.

Nöbetçi er tek bir kelime bile etmeden bagajımızı arabaya koydu, biz de kendisini takip ettik. Sürücü koltuğuna atladı – kamçının şaklaması duyuldu ve derin kuma bata çıka yola koyulduk... Derken karanlığın içinden birdenbire bir bağırış sesi duyduk. Sesin sahibi olan kocaman bir asker gecenin o karanlığında arabamızın yanında beliriverdi. Nöbetçi er kendisine bir kâğıt parçası uzattı, o da evirip çevirerek okur gibi yaptı – her ne kadar hava göz gözü görmeyecek kadar kararmış ve kendisi de pek okuma yazma bilmiyor olsa da!

"*Koracho*! Güzel!" diye homurdandı ve bizi uğurladı. "*Pajal'st*!"

Gecenin son kızıl ışığı da gökyüzünden kaybolmuştu. İstirahata çekilmiş bir ordunun karmaşık sesleri arasında ve yıldızsız gökyüzünün altında gecenin karanlığına doğru yolculuğumuza devam ettik. Uzakta sağ tarafımızdan sıkıcı akordeon sesleri geliyordu. Ayrıca güçlü bir koronun derinden gelen bir makamla eşlik ettiği yavaş ama kuvvetli bir şarkı sesi de duyuluyordu.

Sol taraftaki çayırda birdenbire alevler görülmeye başladı. İnsanlar atları kurtarmaya çalışıyordu – bir köşede iki damızlık at acı acı bağırarak iplerini koparmayı başardı. Yerde semerler, rengarenk battaniyeler ve pirinç semaverler vardı. Ayrıca alevlerin üzerinde bakır kapların dumanı yükseliyordu. Yassı suratlı, ya-

ğız adamlar küçük gruplar halinde ateşin başında çömelmişler ve doğululara özgü tarzda oturuyorlardı. Adamların Çinlilerinkine benzeyen gözleri ve tik ağacına benzer yanak kemikleri vardı. Üzerlerine uzun kaftanlar, başlarına da kaba tüylü kürk şapkalar geçirmişlerdi. Konuşmalarının genizden gelen ağır, uyuşuk sesi bize kadar ulaşıyordu. İçlerinden birisi ateşin başında dikilmişti. Alevlerin ışığı kemerinin gümüş kabartmalarına ve bellerine taktıkları altın kakmalı uzun kavisli *yatağan*larına vuruyordu.

'Türkmen," diye açıkladı nöbetçi er.

Hazar Denizinin ötesinden – Avrupa'yı büyük Moğol istilalarıyla kasıp kavuran kaynak gayzer; insanlığın o gizemli beşiği Asya steplerinden gelen Türkmenler. Bu savaşçıların ataları Cengiz Han, Timurlenk ve Attila'nın takipçileriydi. Kuzenleri, İstanbul'da Sultanlık etmişler ve Pekin'deki Dragon Tahtına oturmuşlardı. Rusya'nın güçlü sürüler halinde Batı'ya saldığı bu insanların küçük bir nüvesini kısa bir süre de olsa görme şansı yakaladık. Çok geçmeden o bölgeden ayrıldık ve biraz sonra eski sınır olan Avusturya Novo Sielitza'sının yıkıntıları arasındaydık.

Burada çatısız evlerin açık pencereleri, yıkılmış ve kömüre dönmüş duvarları ve gümrük ardiyeleri ateş altında kalmıştı. Ruslar savaşın başlangıcında her şeyi harabeye çevirmişlerdi – insanların akıbetinin ne olduğunu ise düşünmek bile istemiyorduk. Büyük bir otel topçu mermisiyle vurulmuştu. İçeriden alevlerin parıltısı göze çarparken, kapı aralığında durmuş büyük çizmeli askerlerin siluetleri gözüküyordu. Devam ettiğimiz yol düz ve aydınlıktı. Hayal meyal gölgesini gördüğümüz süvariler tıkır tıkır seslerle yanımızdan geçtiler. İleride gözümüze çarpan parıldayan beyazlık Moldovalı köylüler olmalıydı, İtalyan lehçeleriyle gülüp kibarca konuşuyorlardı.

Bir köprünün üstünde bir başka nöbetçi er, beyaz kâğıdın parıltısını görünce bize el salladı. Rus Novo Sielitza'sına gelmiştik. Burada hiçbir tahribat yoktu. Yolumuza geniş ve uzayıp giden çamurlu su birikintileri ile kurumuş oluklar arasında devam ediyorduk. Sokağın her iki tarafında da lağım ve drenaj için derin bir çukur vardı. Geniş, dağınık ahşap evler ile küçük Yahudi dükkânları bir aradaydı. Burada bağrışıp çağrışarak pazarlık

eden insanlar toplaşmıştı. Orada gördüklerimiz New York'un aşağı Doğu Yakasını hatırlatıyordu. Uzun paltolu, melon şapkalarını kulaklarına kadar çekmiş, düzensiz sakalları olan, elleri kolları sürekli oynayan yaşlı Yahudiler –taşlamalardaki komik Yahudilerden– ışık altında emekleyen pasaklı bebekler ve kapı önünde bebeklerini emziren ve İbranice dedikodular çeviren kahverengi perukalı anneleri...

Zifiri karanlığın olduğu bir yan sokağa daldık. Sokağın her iki tarafındaki çitlerin arkasında uzun ahşap evler sıralanmıştı.

"İşte geldik," dedi rehberimiz. "Şimdi gerçek bir Rus evi ve ailesi ile tanışacaksınız."

Kapı açıldı ve iri yarı, sakallı bir adam eşikte kafasının üzerinde bir lambayla bizi buyur etti. Novo Selitza kumandanı Yüzbaşı Vladimir Constantinovitch Madji idi. Onun arkasında uzun beyaz bıyıklı ve keçi sakallı, kafası kel bir adam ve onun arkasında da, omzunun üstünden gördüğümüz kadarıyla, ağzında sigara, alnına sıkı sıkıya beyaz ipek bir tülbent sarılmış, küçük şişman bir çocuğun yüzünü andıran gülen bir yüze sahip bir başka adam vardı.

"Lütfen! Lütfen! *Povtim*!" dedi kaptan Romence ve hoş geldiniz jestleri yaparak. "*Paja'lst*!" diye yineledi diğerleri Rusça.

Polis şefi (*Amerikanska*) Amerikalı iki dost getirdiğini söyledi; bir kez daha gelsin "*Povtim*!"ler gitsin "Pajal'st"lar... Bizi görebilmek için birbirlerini itiyorlar, hepsi de hızlı hızlı Rusça bir şeyler söylüyorlardı.

"Misafirlerimiz ne Rusça ne de Romence konuşabiliyorlar. Yalnızca Fransızca."

Yüzbaşı Fransızcayı yeni öğrenmiş bir insanın aksanıyla, "Entrez!" diye bizi buyur etti. Sonra bir o kadar amatörce bir Almanca ile, "*Kommen Sie herein, meine Herren*!" dedi.

"*Voilà! Comment! Comment! Voilà*!" diye bağırdı kel adam.

Biz içeri doğru geçerken Madji, "Burada yalnızca kardeşim adamakıllı Fransızca biliyor!" diye açıklama yaptı. Kapıda gördüğümüz şişman yüzün, inanılmaz derecede tombul ve korkunç neşeli bir kız çocuğuna ait olduğu anlaşıldı. Sigarasını hiddetle üfledikten sonra, ikimizin de elini sıktı, paltolarımızın yakalarını

tuttu ve bizi şöyle bir salladı. Ardından Rusça bir şeyler söyledi ve anlamadığımızı görünce kahkahalarla gülmeye başladı.

Yüzbaşı ikramda kusur olmaması için çırpınıyordu: "Alexandra Alexandrovna, semaveri getir!"

Kadın bir koşu fırladı. Bizim göremediğimiz hizmetkârlara emirler yağdırıyordu. "Antonina Feodorovna! *Prinissitié samovarou*!" Ve demeye varmadan kafasına doladığı sarı renkli yeni bir tülbent ve dumanını havaya savurduğu yeni bir sigara ile çıkageldi.

Madji eliyle onu işaret ederek, "*Mon mari*! Kocam!" dedi kötü Fransızcasıyla.

Erkek kardeşi küçük yaşlı bir kısrak gibi hoplayıp zıplıyor, bir yandan Madji'nin yaptıklarını taklit ediyordu. "Kocam!" dedi ve ardından ekledi: "*Très jolie*! *Très* jolie!" Tekrar tekrar "*Très* jolie!" dedi, başka bir Fransızca kelime hatırlıyor olmanın verdiği mutlulukla...

Şişman kıza gelince, onun "koca"sının kim olduğunu hiçbir zaman öğrenemedik... Ve tabii bir de Alexandra Alexandrovna vardı. Rusya'daki tüm küçük kızlarda olduğu gibi, yetişkin bir kadında olan karmaşık gözlere sahip on üç yaşlarında küçük, hanım hanımcık bir kızdı. Onun evdeki konumunun ne olduğu da bizim için bir muamma olarak kaldı. Her neyse, bu tür şeylerin çok fazla önemi yok, çünkü burası böyle şeylerin pek bir anlam ifade etmediği Rusya idi.

Yemek odasında çay içmeye başladık, fincanın biri boşalıyor biri doluyordu. Masa sigara paketleriyle doluydu. Bir köşede oturmuş olan Alexandra Alexandrovna, bir sigarayı söndürüp bir diğerini yakıyor, kahkahalarıyla hem kendisini hem evi inletiyor ve önüne gelene, kim olursa olsun bağırıyordu. Diğer köşede o yaşlı adam oturuyordu. Durup durup neşe içinde gülümseyerek, "*Voila! Comment*! *Très jolie*!" diye bağırıyordu. Evin hizmetkârı Antonina bir içeri bir dışarı mekik dokurken muhabbetten de geri kalmıyordu. İnanılmaz bir gayretle her seslenene, her işe yetişiyordu. Semaverin suyunu tazeleme görevi de buna dâhildi. Üstelik bunların hepsini aynı kusursuzlukla yerine getiriyordu.

Robinson yaşlı adama, kendisinin Gorki'nin Kazak kahramanı Taras Bulba'ya tıpatıp benzediğini söyledi. Adamcağızın çok

hoşuna gitmişti. Bundan böyle kendisine hep "General Taras Bulba" diye seslendik.

Ara sıra başka subaylar da gelip gidiyorlardı – düğmeleri boğazına kadar ilikli, beli kemerli üniformalar içerisinde ve saçları kısa kesim subaylar. Alexandra'nın elini öptükten sonra isimlerini bahşedip masanın etrafında yuvarlak oluşturuyorlardı. Çoğu Almanca ya da Fransızca konuşuyordu ve hepsi de genel durum hakkında şaşırtıcı derecede dürüsttü.

"Uçuruma doğru son hızla gidiyoruz. Bunun asıl nedeni mühimmat yetersizliği. Ancak, başka şeyler de var. Yolsuzluklar, örgütsüzlük."

Bir teğmen araya girdi: "Albay B hakkında anlatılan hikâyeyi duydunuz mu? Kendisinin Japonya savaşından dolayı başarısız bir sicili vardı, fakat bu savaş patlak verdiğinde General Ivanov'un yanına atanmış. Karpatlar'dan geri çekilme emrini zorla veren ta kendisiydi. İvanov'un yokluğunda tüm kolordunun geri çekilmesi emrini o vermişti ve bunun için geçerli nedeni yoktu. İnsanlar çıldırmış olduğunu düşünüyorlar... Ancak, bu hadise sümen altı edildi ve gel zaman git zaman General Dimitriev'e kurmay subay oldu. Ve ne oldu dersiniz? Aynı naneyi orada da yedi! Bu hareketiyle artık kendi ipini kendisinin çekmiş olacağını düşünüyorsanız, fevkalade yanılıyorsunuz. Çünkü kendisinin Petrograd'da hatırlı, hatırlı olduğu kadar da nüfuzlu arkadaşları vardı. Dolayısıyla şu an başka bir generalin kurmay subaylığını yapıyor!"

Bir diğer teğmense şunları söyledi: "İşler tam da bu minval üzere yürüyor. Taarruz, sonra ricat. Taarruz, sonra bir daha ricat. Şimdi ricat etsek – sonra bir bakmışsın tekrardan taarruza kalkışmışız."

"Fakat savaş daha ne kadar devam edecek?"

"Ne fark eder ki?" dedi bir yüzbaşı gülerek. "Bizim için ne fark eder ki – İngiltere'de para, toprakta insan bol olduktan sonra!"

Saat ona gelmek üzereydi ki Alexandra aniden yemek yenmesine karar verdi. Onlar Antonina ile beraber sofrayı hazırlarlarken, Taras Bulba da birbiriyle çelişen emirler yağdırarak ortalığı velveleye veriyordu. *Zakouska* için sardalye, hem füme hem

de çiğ olmak üzere ringa balığı, orkinos, havyar, sosis, yumurta ve salatalık turşusu vardı. İştah açması için bunlar yedi değişik likörle yıkanmıştı: konyak, benedikten, kümmel, ahududu ve erik brendisi ve Kiev ve Besarabya şarapları. Ardından büyük servis tabaklarında mısır unlu *polenta* geldi. Ondan sonra sırada büyük domuz eti parçaları ve patates vardı. Masada toplam on iki kişiydik. Yemek ziyafetimiz konyak dolu şarap kadehlerinin sırayla elden ele dolaştırılmasıyla başladı, birkaç fincan Türk kahvesi ve tekrardan yedi farklı likörün yudumlanmasıyla sona erdi. Ardından semaver geldi ve kendimizi eşsiz çayın lezzetine bıraktık. Saat gece yarısını bulmuştu.

"Ah, keşke şimdi votkamız da olsaydı," diye iç çekti subaylardan biri.

"Rusya'da votkanın yasaklanmış olduğu gerçekten doğru mu?"

"Doğru, fakat Kiev, Odessa, Moskova gibi büyük şehirlerdeki birinci sınıf restoranlar bu yasağa dâhil değil. Yabancı içkilere de ulaşma şansınız var, ama fiyatları oldukça tuzlu... Malumunuz, *ukase*'nin amacı alt sınıfları alkolden uzak tutmaktı; zenginlerse hâlâ içebiliyorlar..."

Amethystov adında, Kırım Tatar alayında teğmen olan bir genç, Bismarck *Denkmal*'ın hikâyesini duyup duymadığımı sordu.

"Tannenberg'in ardından, Doğu Prusya'dan geri çekildiğimiz dönemdeydi," diye söze girişti, beyaz yüzünü aydınlatan bir tebessümle, "ve benim alayım Bismarck'ın 3,5 metre uzunluğunda bronz bir heykelinin bulunduğu –Almanya'da bunlardan yüzlercesi vardır– Johannisberg'de konuşlanmıştı. Benim Tatarlar heykeli devirmek ve zafer nişanesi olarak yanlarında götürmek istediler, fakat komutan kati bir dille bu isteği geri çevirdi. "Bu uluslararası boyutta bir olay olur sonra," dedi, sanki savaşın kendisi yeterli derecede bir uluslararası hadise değilmiş gibi! Neyse, biz heykeli çaldık – geceleyin önce devirdik, sonra taşıyacağımız araca dik bir şekilde yerleştirdik ve üstünü bir muşambayla örttük. Gelgelelim Bismarck'ın koskocaman bronz ayakları yine de dışarıda kalmıştı... Tilsit'e kadar sorunsuz bir şekilde gittik.

Ancak, bir gün komutan bizim yanımıza geldiğinde Bismarck'ın o kocaman gümüş ayaklarını gördü!

"Bu şeyi kim getirdi buraya?" diye bağırıp çağırmaya başladı. Aman yarabbi, hatırlıyorum da, resmen deliye dönmüştü! "Sabah olunca suçluları tek tek ortaya çıkartacağım, tüm alayı askeri mahkemeye çıkartmama mal olsa bile bunu yapacağım! Bu şeyi burada bırakacaksınız, vakit kaybetmeden anlaşıldı mı?"

Elbette, sinirlenmekte haklıydı, çünkü o şeyi çekebilmek için orduya ait dört at kullanıyorduk ve araç yokluğundan ötürü eşyalarımızdan bir kısmıyla vedalaşmak zorunda kalmıştık...

"Böylece o gece Bismarck'ı arabadan çıkarttık ve tarlanın birine dik bir şekilde koyduk. Hatırlıyorum da son bir kez etrafında veda kutlaması gerçekleştirmiştik. Konuşmalar yapmış ve üstünde şampanya şişeleri kırmıştık. Ama gel gör ki gün ağardığında, al başına belayı, heykel sırra kadem basmıştı – daha doğrusu Sibirya piyade alayı tarafından çalınmıştı. Kim bilir Bismarck şimdi nerelerdedir?" diye düşündükten sonra, "Belki de Sibiryalılarla birlikte Galiçya'dan geri çekiliyordur!" diye kıvrak bir cevap verdi.

Masanın diğer ucunda Ataman Kazaklarının başında bulunan bir yüzbaşı oturuyordu. Küçük gözbebekleri konuşurken parıldıyordu: "Kabzasız Kazak kılıçlarından gördünüz mü hiç?" Kendisininkini çıkarıp gösterdi. "Bu kılıçlar Kazakların elinde korkunç bir hale bürünüyor. Yan bir vuruşla, fişşt! İnsanı ortadan ikiye ayırıyor. Hoş! Öldürmeyi seviyorlar. Tutsakları teslim aldıklarında, albaylarına hep aynı şeyi söylüyorlar: 'Aga! Hadi şunları keselim! Tutsak diye götüre götüre bu bebekleri götürürsek memlekette bizi tefe koyarlar!'"

Ne vakit sebebi ziyaretimizi açıklamaya çalışsak, yüzbaşı içten bir gülümsemeyle lafımızı balla kesiyor ve:

"İstediğiniz yere gidebilirsiniz, dostlarım. Hele yarın olsun, bunların hepsini ayarlar, hal yoluna koyarız... Şimdi yiyin için, yiyin için." diyordu.

Alexandra Alexandrovna bir duman halesi içinden çığlık çığlığa bağırarak birilerine takılıyordu:

"İnsanın, dostlarını ziyarete geldiğinde gitmekten bahis açması hiç de nazik bir davranış değil doğrusu!"

"*Très jolie*!" diye bağırdı Taras Bulba. "Bana Fransızca, Almanca, İspanyolca, İtalyanca ve Çince öğretmeden hiçbir yere gidemezsiniz. Dil öğrenmek için yanıp tutuşuyorum!"

Saat biri geçiyordu. Yorgunluktan haşatımız çıkmıştı.

"*Voyons*!" diye çıkıştı Madji. "Geceyi uyuyarak geçirmek bence çok saçma bir yol..."

XI
NOVOSİELİTSA'DA YAŞAM

Gece kalacağımız bir yer bulundu, oraya bir askerin sürdüğü at arabasıyla gittik. Kentte subayların konakladıkları çok az sayıda evin dışında hiçbir ışık görülmüyordu. Birbirine yapışık Yahudi dükkanlarının arasında sıkışmış kalmış, sıvasız, tuğladan bir evin önünde durduk, lağım kokan bir birikintiyi aştık. Asker kapıya vurdu, aralıktan bir ışık süzüldü, sızlanan bir kadın sesi duyduk. Asker ona bir Yahudiye davranırcasına çağırdı: *"Germanski!"* -"Yabancılar!"- diye seslendi. Zincirler, sürgüler çekildi ve buram buram mide bulandırıcı kokular boşaldı. Kahverengi, kaba bir peruğu kafasına ters takmış kadın, zayıf bedeniyle iki kat eğildi; koridorda geri çekilirken, yalak gülümseyişi dişsiz, dişetlerini açığa çıkardı. Bizi Paskalya'dan beri süpürülmemiş bir merdivenden yukarı çıkarırken, boğuk bir Yidişceyle gevezelik etmeye başladı:

"Asil *Herren* kimdir? Burada ne yapıyorlar? Nereden geliyorlar? Amerika'dan!"

Birden durdu ve şaşkınlıkla yüzümüze baktı.

"*Wun-der-bar!* Amerika'da dostlarım var: örneğin, Jozef Hertzovoci. Onu tanır mısınız? Tabii ki hayır. Orası büyük bir ülke, buradan büyük... Amerika'da yaşam nasıl? Çok para, ha? Ya *Neu Yorch*'un kocaman evleri. Elli katlı mı? *Grosser Himmel!*... Peki ama Amerika'dan neden ayrıldınız, Rusya'ya neden geldiniz?"

"Ya siz, neden böyle diyorsunuz? diye sordum. Burada yaşam iyi değil mi?"

Bana kuşku dolu bir bakış fırlattı ve sızlanmaya başladı:

"Burada, altın çok az asil beyefendiler ve yoksullar için çetin bir ülke... Ama çok hoş..."

Kadın kapının rezesine çivilenmiş dua yazılı kağıda dokunduktan sonra kapıyı açtı, ayaklarının ucuna basarak ilerlerken onu izlememizi işaret etti. Bir köşede, siyah giysili, terliklerinin topukları aşınmış, takke takmış, masaya oturmuş, mum ışığında Torah* okuyan yaşlı bir Musevi duruyordu. Bağa çerçeveli gözlüğünün arkasındaki gözleri nemliydi ve ak sakalı kutsal sözcükleri mırıldanış ritmine uyarak titriyordu. Yaşlı adam yarım dönerek, bizi bakışlarıyla taltif etmeden saygılı bir tavırla selamladı... Gerçek ve aziz bir *Rebbe***!

Odamız dipteydi, morgdaki teneşir sağlamlığında ve görünüşünde iki yatak konmuştu. Doğrusunu söylemek gerekirse örtüler temizdi ama keskin bir *gefülltsfich**** kokuyorlardı...

Balkonumuz kocaman bir alana bakıyordu; alan çamur, çöp ve çiğnenmiş saman içindeydi, köylüler şehre indiklerinde yüklü arabalarını oraya bırakıyorlardı. Alan pis kokulu ve çirkef suyun aktığı derin çukurlarla çevriliydi ve dört bir yanında Musevilerin yaşadığı sefalet içinde yıkık dökük evler sıralanmıştı. Burası gün boyunca çeşitli ırkların –kimi zaman anlaşılan, kimi zaman da anlaşılamayan ve tanınmayan- sürekli devinim sahnesiydi. Beyaz pamuklu giysiler giymiş, geniş kenarlıklı, yassı şapkalı ve omuzlarına dökülen dalgalı uzun saçlı, uysal Moldavyalı köylüler; yanlarında, saçları topuzlu, kadınların evli olduğunu belirten işaret, bir şalla örtülü eşleri –kalın bacakları dizlerine kadar çıplak, yerinde duramayan, iri yarı yaratıklar– görülüyordu. Gömlek giymiş mujikler, sivri külahlı, yüzleri yalın ve ifadesiz bu sakallı devler ağır çizmelerinin tok adımlarıyla yolları arşınlıyorlardı; giysileri alaca bulaca eşarplarla ve başka renkli bluzlarla –sarıyla, kiraz kırmızısı ya da nar çiçeğiyle elma yeşili ve bebek giysisi mavisi yan yana duran- korkunç bir karışımdan oluşan, değirmi yüzlü Rus kadınları da öyle. Şurada burada kurnaz su-

* Torah: Musevilerin Kutsal kitabı (Ç.N.)

** Rebbe: Haham, Musevi din adamı. (Ç.N.)

*** Gefülltfische: Kötü bir telaffuzla söylenmiş, kızarmış balık. (Ç.N.)

ratlı, hesapçı bakışlı, uzun saçlı, göğsünde kocaman bir haç sallanan bir Rus papazı görülüyordu. Pantolonlarının alt kısımlarında uzun, kırmızı bir şeritten, gümüş kakmalı, kabzası açıkta kamalarından, hoş bir şekilde sola eğilmiş başlıklarından başka üniformaları olmayan Don Kazakları; bir zamanlar kutsal Moskova'ya akınlar düzenleyen Altınordu soyundan gelen –şimdi ise Rus ordusunun mızrak demiri– çiçek bozuğu izi damga gibi duran, tümünün dar kırmızı bir şerit taşıdığı Tatarlar; siyah ya da beyaz ayı gocuklarına sarınmış, mor ya da mavi, solmuş kaftanlar, çarık giymiş, altın köstekleriyle, kakmalı kemerleriyle, fişeklikleri ve yatağanlarıyla olağanüstü görünen Türkmenler vardı. Ve her yerde Yahudiler, kamburu, cılızı, çağa uymayan melon şapkalı, yağ içinde uzun redingotlu, karışık ve uzun sakallısıyla, jandarmalara, askerlere ve rahiplere bakmamaya çalışan umutsuz bakışlarıyla, köylülere küfredeniyle yine Yahudiler vardı – av hayvanı gibi kovalanan, yolsuzluklar ve zulümlerle, Direniş bölgesinin aşırı yoğun nüfuslu çeşitliliği içinde sağ kalabilmek için ölümüne savaşla kinci edilmiş bir nüfus. Kaba peruklar ve iğrenç taraklar takmış, sinirli ve sızlanan Yahudi kadınları; saygın *rav*lar*, koltuklarının altında kocaman kitaplarla, erdemlerinin ve geçen yıllarının ağırlığı altında ezilmiş bilgeler; *heder*** yolundan derslerini tekrarlayarak geçen, yüzleri duyarlı çocuklar: babadan akrabalığa mahkum ve İsa'nın bayrağını kaldıranların soykırımlara uğrattığı, "kendi batıl inançlarının işkencesine uğradıkları için" dar görüşlü bir eğitimle zehirlenen bütün bir halk...

Kiremit damların üzerinde bir Rus kilisesinin devrilmiş soğan kubbesi yükseliyordu. Gözleri görmeyen, kısa boylu bir köylü balkonumuzun altındaki çamurda diz çökmüş, sürekli haç çıkararak dualar mırıldanıyordu. Yandaki sokakta bir pazar en hareketli anını yaşıyor, heyecanlı tartışmaların ve bağrışmaların yankısı bize kadar ulaşıyordu. Mahmuzlu çizme, sarı uzun gömlek giymiş jandarmalar boyunlarından kocaman tabancalarına kadar uzanan kırmızı kordonla oynayarak, gözleriyle çevreyi ta-

* Rav: Musevi din adamı (Ç. N.)

** Heder: Musevilerin kutsal kitabı olan Torah öğretme kursu. (Ç.N.)

rayarak dolaşıyorlardı – Yahudilere kötü davranıyorlar, bütün dünyada polisin güçsüzlere yaptığı gibi, köylüleri itip kakıyorlardı. Ve pis kokan hava, yaklaşık on beş kilometre ötedeki top atışlarının sesleriyle, kimsenin en küçük ilgisini çekmeden sürekli sarsılıyordu.

Madji'nin evinde, aile üyeleri ayaklarını sürüyerek, gözlerini ovuşturarak arka arkaya ortaya çıkıyordu. Saat onu geçmişti. Girişte, Antonina semaverin homurdanan ocağına koymak için küçük tahtaları kırmaya uğraşıyordu. Sonra, semaveri odun kömürüyle doldurdu, yukarı kısmına da tepeleme taze çay koydu ve biz bütün Rus evlerinin gecelerini gündüzlerini süsleyen, sonu gelmeyecek çay dizisinde ilk bardağımızı içtik.

Ustalıkla yüzbaşının dikkatini tasarılarımıza çektik.

"Cepheye elbette gidebilirsiniz! Ama asıl sorun, orada ilginç bir şey olmadığıdır – topçuların karşılıklı atışlarına meraklıysanız, o zaman başka. Şu anda burada tam bir dinginlik var. Şimdilerde Kuzey ısınıyor. Kuzey'e gitmek ister misiniz?"

Fırsatı ganimet bildik.

"Nereye gitmek istersiniz?"

Bükreş'teki Birleşik Devletler elçisinin, Rusların işgali altındaki Bucovine ve Galiçya bölgesindeki çeşitli Amerikan yurttaşlarının yazgısını soruşturmak üzere bize izin verdiği ortaya çıktı: dolayısıyla listeyi inceledim. Cephenin nerede yer aldığını kimse tam olarak bilmiyordu, ama Rusların her gün geri çekilme sırasında kat ettiği kilometreleri hesaplayıp, haritayı inceledikten sonra, Amerikalı yurttaşların yaşadığı kent olan Zalestchiki'nin, çarpışmaların tam ortasında olması gerektiğini gördük.

Generalle görüşebilmemiz için Madji bizi kurmaya götürdü, general bize hemen izin verdi; izinden güç alan komutan bize Zalestchiki için izin kağıdı yazdı. Daha da güzeli, bir Yahudiyi çağırttı; adam, bir köylüye sahip –bedeni ve ruhu da içinde olmak üzere atıyla, arabasıyla- şanslı mülk sahiplerindendi; bizi götürmek için pazarlık etti. Saptanan fiyata göre önceden yirmi beş ruble ödenecek, bunun iki rublesini köylü alacaktı; ertesi sabah altıda yola çıkmayı kararlaştırdık.

Türkmenlerin kolsuz komutanı albay Dochodovski, Saint-

Georges nişanı, bunun yanı sıra birinci ve ikinci dereceden Vladimir liyakat nişanı taşıyordu –o gerçek ve tam bir kahramandı– ürkütücü kılıcı da altın kakmalı Farsça dizelerle kaplıydı. Albayla birlikte adamlarının kampını teftiş ettik. Savaşçılar, atlarının tutulduğu alanda açık bir barınakta yaşıyordu – her at, ötekinden ayrı tutulmak amacıyla kazığa bağlanmıştı, çünkü hepsi vahşi, damızlık aygırdı. Onlar kadar güzel at hiç görmedim: esnek, sağlam yapılı, kaslı, boynu yay biçiminde ve yarış atlarına özgü özellik olan küçük kafalıydılar. Bazı yerlerde, binicileri onları tımar ediyordu: atların toynaklarını cilalıyorlar, temizliyorlar, yelesini tarıyorlar, çok kısa ya da çok uzun tüyleri yolmak için cımbızları ustalıkla tüylerin arasında dolaştırıyorlar, atların örtülerinin kaymasını engelleyen önlemler alıyorlardı.

"Atlarını kendileri sağlamak zorundalar, diye açıkladı albay, bu onların gururudur. Çoğu zaman atları tek servetleridir. Devriyeler arasındaki bir çarpışmada atı ölürse, zavallı adam iflas eder. Türkmenler yaşam boyu askerlik hizmetindedir."

Çoğu, uzun kaftanını çıkarmıştı, bedenlerini iyece saran ve kırmızı şalvarın üstüne kadar inen ince, siyah fanilaları açıkta görülüyordu. Bir kısmı da kalın kürk başlıklarını çıkarmış, tepede küçük, ipek bir takkeyle örtülen topuzlarının dışında tümüyle tıraş edilmiş, esmer kafaları açığa çıkmıştı. Çevrede gümüşle değerli kılınmış yüksek semerler, Khiva'dan, Buhara'dan ya da Semerkant'tan kumaş balyaları, renginin ve motiflerinin gizini sahibinin mezara götüreceği seccadeler ve sedir halıları sağa sola saçılmıştı. Sırtlarında karışık ve dolanmış gümüş zincirler, parlak ipekten geniş kemerler, değerli madenlerle kakmalı hançerler, Timurlenk'in büyük bir olasılıkla görmüş olduğu, kılıfları zengin bezemeli kılıçları vardı. Moğolların badem gözleriyle kayıtsızca, dünya fatihlerinin şu sakin üstünlüğüyle bize bakıyorlar ve aralarında alaycı yorumlarda bulunarak eğreti gülümsüyorlardı. Neyse ki Robinson portrelerini yapıp dağıtarak buzları eritti: birden, sabırsız çocuklar gibi hepsi çevremize üşüştü.

Madji'de gün boyunca oluk oluk çay aktı, yemekler büyük bir düzensizlik içinde birbirini izledi ve insanlar geldi, gitti. Alexandra Alexandrovna bağırıyor, gülüyor, hiç durmadan sigara

içiyordu, yirmi kez eşarp değiştirdi. Taras Bulba aynı anda Fransızcayı, Almancayı ve İngilizceyi öğrenmek için diretiyor, dil başarısından büyük gurur duyduğu halde, en küçük bir sonuca ulaşamıyordu. Yüzbaşıya gelince çözümlenmesi gereken bir sürü olayla bunalmış ve dalgınlaşmıştı; kurmaydaki subaylar tomar tomar kağıtla giriyorlar, hepsi aynı anda ve yüksek sesle konuşarak bürosunda yığılıyorlardı. Görünüşe bakılırsa bir yöntem yoktu. Herkes odadan odaya dolaşarak, çay içip, şuradan buradan gevezelik ediyordu. Madji çalışmaya başlayacakmış gibi, kararlı bir tavırla kağıdı, kalemi alıyor, sonra da her şeyi unutarak yemek odasına gidiyor ve büyük tezahüratlarla anlatılan gülünç bir öyküyü dinliyordu. Akşam karanlığında yemek yemek için yeni bir subay kalabalığı çıkartma yaptı; yarım saat sonra –bizim çok erken kalkmamız gerekiyordu– bu konuksever ellerden kopmak zorunda kaldık. Alexandra, yüzbaşı ve yaşlı Taras Bulba bizi kapıya kadar geçirdi. Madji bütün yüzüne yayılan bir gülümsemeyle bize iyi yolculuklar diledi. Alexandra azıcık aşırı bir heyecanla elimizi sıktı ve *sağ salim* gelmemiz için yüreklendirdi. Yaşlı Taras Bulba'ya gelince, düzgün bir Fransızca cümle kurma çabalarının altında ezilmiş gibiydi. Tam arabaya bineceğimiz sırada aradığını buldu. Yüzü aydınlandı; bir hatip gibi durdu, görkemli bir hareketle kolunu uzattı ve söyleve yoğunlaşmış bir tavırla:

"Sizi seviyorum! Size tapıyorum!" dedi.

XII
BUKOVİNA SIRTLARINDA

Ertesi sabah erkenden, İbranice edilen serzenişle karışık dualar eşliğinde gecelediğimiz yerden çıktık. Çıkar çıkmaz da karşımızda sırıtarak ellerini ovuşturan bir Yahudi bulduk.

Daha fazla para sızdıracağından şüphelenerek, "Gideceğimiz araba neyin nesi?" diye sordum adama. Yahudi bize üzerinde bezgin-görünümlü bir *mujik*'in* oturduğu, artezyen kuyularını kazmak için kullanılan türde bir yapı iskelesini işaret etti. Daha yakından incelediğimizde kablolarla ve iplerle bağlanmış tekerlekleri olduğunu gördük. Ayrıca gövdeye sağlam bir şekilde tutturulmadığı anlaşılan iki yaşlı ve meyus at birbirlerine yaslanmışlardı.

Mujik, "B-r-r-r-r-r-r!" diye bağırdı hayvanlara, böyle yapmasa kaçacaklarmış gibi sanki. "B-r-r-r-r!"

Biz arabaya binerken, *mujik* de arabacıya küfürlü bir ağızla bizi Boyan ve Zastevna üzerinden Zalezchik'e götüreceğini belletmeye çalışıyordu. Ayrıca bizden ne kadar verirsek o kadar para almasını da sıkı sıkıya tembih etti... Tiradının sonunda, köylü oturduğu yerde diklendi ve bir sopanın ucuna bağladığı uzun iple atları kayıtsızca kamçıladı: "Deh, deh!" Atlar şaplağın etkisiyle kendilerine geldiler ve nefes alıp vererek ilerlemeye başladılar. Tekerlekler kesinlikle bir mekanik mucize sayesinde dönüyordu. Doğrusu içimizi bir ürperti kaplamamış değildi ama, öyle ya da böyle, gidiyorduk işte.

* **Mujik:** Çarlık Rusya'sında yoksul köylü. (ç.n.)

Avusturya Novo Sielitza'sına giden köprüden tangır tungur yolumuza devam ettik. Yolda giderken, askerlerin sürdüğü ve mühimmat dolu öküz arabalarının yanından geçiyorduk. Bu uzun konvoyu geride bıraktığımızda artık Bukovina'daydık. Sol tarafta, Prut Nehri boyunca taze ekinlerin süslediği yemyeşil tarlalar uzanıyor, onun arkasındaysa zengin Romanya tepeleri yükseliyordu. Sağ tarafımızda ise alabildiğine geniş bir vadi vardı. Haçünkün güneşi rüzgârsız, nemli bir hava ile daha şimdiden varlığını hissettiriyordu. Arabacı yavaşça geriye doğru kaykıldı. Atların hızı yavaş yavaş azaldı ve bir müddet sonra da tümden rahvan rahvan ilerlemeye başladılar. Üstümüz başımız toz duman içinde kalmıştı, tıpkı bulutun içinde gizlenmiş Zeus'a dönmüştük.

"Hey!" Sırtına vurduk. "Kıpırdan biraz, Dave!"

Bize doğru dönüp, burnunun ucundan sert bir bakış attı. Matlaşmış tüylerinin arasından bakan gözlerini görebiliyorduk. Korkutucu ama tanıdık bir şekilde dişlerini sıktı – belli ki yiyecek bir lokma ekmek istiyordu. Kendisine o an Korkunç İvan lakabını verdik...

"Deeehh!" diye bağırdı, düzmece bir vahşilikle ve ipi sallayarak. "Deh! Deh!"

Atlar bu numarayı yutmuş gibi davrandılar. Ancak, on dakikaya varmadan İvan yeniden ebediyeti düşünmeye dalmış, atlar neredeyse hareketsiz durumda ve biz de toz toprağın bulanmış bir halde yolumuza devam ediyorduk...

Yavaş yavaş top seslerinin geldiği yere doğru yaklaşıyorduk. Novo Sielitza'da yankılanan tüm gürültünün içerisinden top seslerini çok net bir şekilde ayırt edilebiliyorduk. Tepesine dağınık bir köyün kurulu olduğu sarp bir yamacı tırmandıktan sonra artık bataryaları görebiliyorduk. Toprağın üzerinde uzun kızıl bir rahnenin göze çarptığı inişli çıkışlı bir tepenin öte tarafına siperlenmişlerdi. Yarım dakikalık aralarla ağır patlama sesleri duyuluyordu ama ne bir duman ne de ateş görebiliyordunuz. Mermi kovanları fırlatıldıkça bir tınlama sesi duyuluyordu ve ardından nehrin karşısındaki yapraklarla kaplı tepelerin üzerinde havaya duman kümeleri yükseliyordu. Beyaz Czernowitz'in kuleleri güneşin alnında inci gibi parıldıyordu. İçinden geçtiğimiz köy tıka

basa kahverengi kıyafetli askerlerle doluydu. Önlerinden geçişimizde somurtkan bir tavırla ve mütecessis gözlerle bizi süzdüler. Bir geçidin üzerine Kızıl Haç bayrağı asılmıştı. Yol boyunca onlarca yaralıya rastlıyordunuz – kimisi arkadaşının omzuna yaslanmış, kimisinin kafası bandajla sargılı veya kolu askıda. Ve köylülerin kağnıları inceden inceye inildeyen bacak ve kol yığınlarını taşıyorlardı...

Çarpışan bataryalara gelinceye kadar yol yokuş aşağı devam ediyordu. Yolculuğumuza saatlerce devasa bir topçu savaşının gölgesinde devam ettik. Silah üstüne silah, silah üstüne silah patlıyordu... Uçakların görüş alanından çıkarmak amacıyla hepsi de bir çukurun içerisine konulmuş ve üzerleri çalılıklarla örtülmüştü. Mermi sağanağı altında kan ter içinde kalmış insanlar cephane sandığının çevresinde döne dolaşa sersemlemişlerdi. Topçular ufak çengeli falya ipini çekince, öfkeli bir sis dumanı havaya püskürüyor, silah geri tepiyor ve topçu mermisi asil bir uyum içerisinde millerce öteye fırlıyordu...

Topçu bataryalarının olduğu tarlada köylüler hiç umurlarında değilmişçesine öküzlerini sabana koşmuş, topraklarını sürüyorlardı. Patlayan silahların ortasında, beyaz kıyafetli bir delikanlı hayvanlarını nehir boyunca uzanan çayırlara otlatmaya götürüyordu. Uzun saçlı, şapkalarında turuncu renkli gelincikler olan çiftçilerle karşılaştık. Doğu yönünde, sert rüzgârlara karşı duran, yeni ekilmiş kavisli buğday tarlalarının olduğu uzun bir bayır uzanıyordu. Tepenin başı kazılar sonucu açılan çukurlarla delik deşik olmuştu. Dikenli tellerle çevrili bu siperlerde sayısız mini minnacık adam mevzilenmişti. Bu ikinci hat, kesin gözüyle bakılan geri çekiliş için hazırlanmıştı.

Topçulardan uzaklaşarak, yolumuzu büyük bir tepenin üzerinden kuzeye doğru çevirdik. Rüzgârın etkisiyle mi bilinmez, dünya burada sanki parıldayan yeşil, kahverengi, sarı tarlaların oluşturduğu harikulade dalgaların tepesine oturtulmuş gibi duruyordu. Yan kısımları kuşun aniden iniş yaparkenki kanatlarını andıran vadilerin arasından seçilen rengârenk çalılıkların ve çayırların manzarası görülmeye değerdi. Kafanızı batıya doğru çevirdiğinizde, Karpatların tüm ufuk boyunca uzanan belli belirsiz çizgisi seçilebiliyordu. Ağaca boğulmuş köyler birbirleriyle iç

içe geçmiş bir halde kurulmuşlardı. Titizlikle ve gayri muntazaman kalıp verilmiş balçık evlerin üzerine bembeyaz bir boya çekilmişti. Ayrıca tabanının çevresinden parlak mavi bir şerit geçecek şekilde bir boya da atılmıştı. Damlar ise incelikli bir şekilde sazla kapatılmıştı. Evlerin birçoğu terk edilmiş ve açılan ateş sonucu paramparça olmuştu – özellikle de Yahudilerin oturduğu evler. Hepsi de keyfekeder yürütülmüş bir talanın izlerini taşıyordu, çünkü burada hiç muharebe yaşanmamıştı. Kapılar zorlanarak kırılmış, pencereler yerlerinden sökülmüştü. Yerlerde dağınık halde yırtık kıyafetler ve paramparça edilmiş mobilyalar vardı. Savaşın başlangıcından beri Avusturyalılar buraya adım atmamışlardı. Dolayısıyla bu fecaat Rusların başının altından çıkmıştı...

Köylüler, önlerinden geçerken hemen o yumuşak-dostça tebessümlerini takınıyorlar ve şapkalarını çıkartarak bizleri selamlıyorlardı. Minnacık bebeğini kollarının arasında sıkı sıkıya tutmuş sıska bir adam kendisine bir parça çikolata ikram ettiğimde öne doğru atıldı ve elimi öptü. Yol boyunca, eski Slav dilinde kutsal ayetler kazınmış eski taş haçlara rastladık. Köylüler bunların önünde şapkaları ellerinde istavroz çıkarıyorlardı. Ve yine, tıpkı Meksika'da olduğu gibi, insanların öldürüldüğü yerleri imlemesi için dikilmiş kaba tahta haçlar olduğunu gördük...

Bukovina'nın inişli çıkışlı ovalarına ve bir ırmağa nazır yüksek bir çayırlıkta Türkmenler kamp kurmuşlardı. Biz geldiğimizde ateş yakmışlar ve semer vurulmuş atlarını otlatmak üzere bağlamışlardı. Sert görünümlü ve çekik gözlü Türkmenlerin bir kısmı yemek pişirdikleri çömleklerinin etrafında çömelmişken bir kısmı da atların arasında amaçsızca geziniyordu. Kimbilir belki de ataları bundan bin yıl önce bu kuzey yeşilliğinde Attila ile birlikte çadır kurmuşlardı. Irmağın öte yakasındaki düşman siperlerinde bunların kuzenleri yatıyordu – batı tarafındaki semavi dağların ötesinde Macaristan, yani Asya'da Tanrının gadrine uğrayanların en nihayetinde istirahata çekildikleri o zengin topraklar vardı. Yolun tekrardan vadiye doğru indiği yerde taştan yapılma eski bir şapel vardı. Bu yuvarlak şapelin etrafı sıra sütunlarla çevriliydi. İçiyse yanıp kül olmuştu ve artık Türkmen subaylarının atlarının karargâhı konumundaydı...

Ne zaman bir kavşağa gelsek, hangi yöne doğru gitmemiz gerektiğini biliyorduk: İvan'ın seçtiği tarafın tam tersi istikamet! Novo Sielitza'da yirmi üç kilometre uzaklıkta doğup büyümüş olmasına karşın, bu kadar uzağa daha önce hiç seyahat etmemişti. Daha da kötüsü, unutkanlığı yüzünden gittiğimiz yerin adını bile (ne kadar tekrarlarsa tekrarlasın nafile) hatırında tutmakta güçlük çekiyordu. Bize her dönüp bakışında, ne olduğunu tahmin ederek, hep bir ağızdan "Zalezchik!" diye bağırıyorduk. O da buna mahsuben, kaba bağırışlar eşliğinde atları kamçılamaya girişiyordu. Kimi zaman duraklıyordu, o zaman biz de oranın bir yerlisini işaret ederek yolu sormasını söylüyorduk.

"İyi günler," diye mırıldanıyordu İvan. "Biz şeye gidiyorduk da, şeye işte?'"

"Neresi dedin dostum?" diye soruyordu adam haliyle.

İvan bu kez başlardı kafasını kaşımaya.

"Yolculuk ne tarafa?"

İvan utana sıkıla gülerdi. Biz de dayanamaz,

"Zalezchik!" diye haykırırdık!

İvan da peşi sıra tekrarlardı:

"Ah, evet evet, Zalezchik'e gidiyoruz biz!"

Öğlenleyin çam ağaçlarıyla dolu bir ormanın içerisinden zigzaglar çize çize sarp bir dağa tırmandık. Yolda bizden ters istikamette giden uzun bir kamyon konvoyuna rastladık. Kamyonların içi tombaz köprüler için kullanılan çelik dubalarla doluydu. Konvoyu ince midillilerin üzerinde yolculuk eden Büyük Don Kazakları koruyordu. Uzun saçlarından sarkan perçemlerini kasketlerinin altından görmek mümkündü.

"*Aie, Barin*!" diye bağırdı arabacılardan birisi güneybatı yönünü işaret ederek. "*Eto Pruth*? Prut o tarafta mı?"

Kafamı salladım.

"İki gün!" diye bağırdı dubasını okşayarak. "İki güne ırmağı geçeriz... Czernowitz!"

Onlar dağ zirvesi boyunca yollarına devam ededursunlar, biz ormanın içine daldık. Burada bağırış çağırışlar ve şakırdayan

kamçılar eşliğinde çekilmeye çalışılan büyük vagonlara rastladık. Yol gittikçe daha da dikleşiyordu. Aynı şekilde yukarı doğru çıktıkça ağaçlar inceliyor, ardından birdenbire kayboluyor ve ortaya Dniester vadisinin muazzam görüntüsü çıkıyordu – verimli tarlaların oluşturduğu türlü çeşit renkte ve şekilde bir doğa manzarası. Hep bir ağızdan bağıran yirmi askerin ittiği ve her biri sekiz at tarafından çekilen dubalar arabaları yoluna zar zor devam ediyordu. Bir millik mesafe boyunca yol hantal hantal ilerleyen büyük dubalarla doluydu. Kan ter içinde kalmış atlar ıkına ıkına ilerlerken, aynı durum insanlar için de geçerliydi. Orada gördüğümüz geniş omuzlu adamların adeta adım atacak mecali kalmamıştı...

Şimdi yeni bir toprak parçasına ayak basmıştık. Köylülerin üzerinde hâlâ beyaz keten elbiseler olmasına karşın, artık kafalarındaki başlıklar farklıydı. Kimisi siyah renkli, uzun yuvarlak kürk başlıklar takarken, kimisi de Galli kadınların taktığı türden yüksek silindir şapka kullanıyordu. Slav haçlarının yerini bu sefer Katolik İsa'lı haçlar (çarmıh) almıştı. Bunların üzerinde İsa'nın çilesini ifade eden türlü türlü aksesuar vardı: kargı, sünger, çekiç vs. Tek kelime Romence bilmeyen insanlarla karşılaştık; Romencenin yerini Lehçe almaya başlamıştı. Baba tarafından tüm sülalenin bir arada yaşamış olduğu büyük çiftlikler uzanıyordu yol boyunca. İçerisinde oturma odalarının, ahırların, hepsi tek bir çatı altında toplanmış ambarların bulunduğu çok geniş evlerdi bunlar. Ayrıca binanın ortasından bir yol geçiyordu önünden arkasına doğru uzanan. Bölge tam anlamıyla mahvolmuştu, savaşın sillesini yemiş bir yer demek yanlış olmaz, çünkü iki büyük orduya hem de üç kez ev sahipliği yapmıştı. Tarlalarda kirli sarı renkteki çiğnenmiş tahıllar çürümeye terk edilmiş bir halde yatıyordu. Yıkıntı içerisindeki köyler boşalmıştı; Rus askerleri saymazsak, adeta in cin top oynuyordu, bir tek yaşlı ve kötürüm kalmışlar ile kaçamak bakan gözleri ve çökük yüzleri ile kadınlar ve çocuklar vardı etrafta. Ürün ekilmiş tarlaların orta yerine siperler kazılmış, buğdayların arasından paslı dikenli-teller çekilmişti. Yolun sol tarafında kilometrelerce mesafe boyunca adeta yangından mal kaçırır bir hızla yeni ve büyük siperler ve topçu mevkileri oluşturuluyordu. Ortalıkta çalışan binlerce

asker vardı. Bunlar bellerini indirip kaldırdıkça öğle güneşi üzerlerine vuruyordu. Alet edevat ve dikenli-tel dolu vagonlar yolu kapamıştı. Zastevna yakınlarında astsubayların denetiminde kazı çalışmalarına iştirak eden köylü kadınlara ve çocuklara şahit olduk. Bunlardan büyük bir kısmı kazıp çıkartılan çamuru kafalarında kovalarla başka bir yere taşımakla meşguldü. Yalnızca bir ay önce Rusların işgal ettiği bölgenin 20 kilometre ötesindeki bu hummalı faaliyetin esbabı mucibesi neydi acaba? ...

XIII
KORKUNÇ ZALEZCHIK

Avusturyalı tutsaklarla ilk kez Zastevna'nın diğer yakasında birkaç yıkık evin yanı başında bir şeyler içmek üzere mola verdiğimizde karşılaştık. Yaklaşık otuz tutsak kavurucu sıcağın altında ağır aksak bize doğru yürüyorlardı. Kendilerine gri üniformaları toz içerisinde kalmış, sakallı suratları yorgunluktan çökmüş iki Don Kazak'ı eşlik ediyordu. Tutsaklardan birinin yüzünün sol üst tarafı sarılıydı ve bu bölge kan toplamıştı. Bir diğerinin kafası bandajlıydı ve kimileri de uyduruk değneklere yaslanarak hareket edebiliyordu. Atlarından inen Kazakların verdiği işaretle yolun kenarına doğru yöneldiler ve kendilerini sere serpe gölgenin koynuna bıraktılar. Başı yaralı adam acıyla inlerken, kafası bandajlı olansa titreye titreye gazlı bezi sökmeye girişti. Kazaklar, sağ olsunlar, onlarla konuşmamıza izin verdiler. Biz de elleriyle yaptıkları çağrıya uyarak, avuç dolusu sigarayla yanlarına gittik. Tutsaklar bunları uzun zamandır tütüne hasret tiryakilerin açlığıyla elimizden kaptılar – içlerinde yalnızca kibirli bir genç cebinden filtreli sigaralarla dolu güzel bir kutu çıkardı ve bizim uzattıklarımızı soğuk bir şekilde geri çevirdi. İçinden bir sigara çekip yaktı ve kimseye ikram etmeden tüttürmeye başladı.

"Kendisi Kont," diye durumu açıkladı köylü suratlı bir genç korkuyla.

Kafası yaralı adam en sonunda bandajı çıkarmayı başarmıştı ve büyülenmiş bir şekilde kanlı avuçlarına bakıyordu.

Kızıl Haç pazı bandı takmış olan iri yarı ve somurtkan görünümlü adama doğru yüzünü dönerek, "Sanırım tekrardan sarsak

iyi olacak," dedi. Görevli miskin bir bakış fırlattı ve omuzlarını silkti.

"Bizde birkaç tane bandaj olacaktı," diye araya girdim ve bir tanesini çıkarıp uzattım. Ancak, Kazaklardan birisi kaşlarını çatıp kafasını sallaya sallaya yanımıza geldi. Kızıl Haçlı adamı hiddetle kenara iteledi ve eliyle diğerini işaret etti. İri yarı adam bir şeyler mırıldanarak kızgın kızgın kendi çantasını karıştırdı ve içinden bir bandajı çekip aldı.

Otuz tutsak vardı ama bunların içerisinde otuz beş ayrı milletten temsilci vardı: Çekler, Hırvatlar, Macarlar, Polonyalılar ve Avusturyalılar. Bir Hırvat, iki Macar, üç Çek kendi dillerinin dışında başka bir dil konuşamıyorlardı ve elbette Avusturyalıların hiçbiri ne Bohemce veya Hırvatça ne de Macarca veya Lehçe biliyordu. Avusturyalıların arasında Tirollüler, Viyanalılar ve ayrıca Pola'dan bir yarı-İtalyan vardı. Hırvatlar Macarlardan nefret ediyorlardı, Macarlar da Avusturyalılardan; Çeklere gelince, verdikleri selamı bile alan yoktu. Ayrıca sosyal statü açısından da aralarında bölünmüşlük vardı, hepsi kendi altındakini hakir görüyordu... Bu grup, Franz Joseph'in ordusunun küçük ama gerçekçi bir numunesi olması bakımından oldukça manidardı.

Bunlar Prut'taki bir gece saldırısı sonucu tutsak düşmüşler ve iki günde yirmi milden fazla yol kat etmişlerdi. Fakat söz açıldığında hepsi de Kazak muhafızlarından sitayişle bahsediyordu.

"Çok düşünceli ve nazikler," dedi bir adam. "Gece durduğumuzda Kazaklar tek tek herkesin yanına gelip iyi olup olmadıklarını soruyorlar. Ayrıca bize sık sık dinlenme fırsatı tanıyorlar."

"Kazaklar iyi askerler," diye lafa girdi bir başkası; "Onlarla bizzat savaşmışlığım var ve oldukça cesur olduklarını söylemeliyim. Doğrusu onlar gibi süvarilerimiz olsun isterdim!"

Polonya alayından genç bir gönüllü Romanya'nın "arkadan geliyor" olup olmadığını sordu. Biz de öyle gözüktüğü cevabını verdik ve aniden titreyerek haykırdı:

"Tanrım! Tanrım! Ne yapabiliriz? Bu korkunç savaş daha ne kadar devam edecek! Tek istediğimiz barış, sükûnet ve huzur! Evet, yenildik, şerefimizle yenildik! İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, tüm dünya bizim karşımızda. Artık şerefli bir şekilde si-

lahlarımızı bırakma zamanıdır! Bu sebepsiz kıyım neden devam etsin ki?"

Ve geri kalanlar orada oturmuş, tek bir söz bile söylemeden üzgün bir halde adamı dinliyorlardı...

Akşama doğru yüksek kayalıkların arasındaki dik bir vadiden aşağı iniyorduk. Yol kenarından bir dere akıyordu. Bu dere, değirmenleri topçu ateşleri sonucu paramparça olmuş yüz su çarkının dönmesini sağlıyordu. Su yatağı boyunca kısmen harabe halindeki kulübeler sıralanmıştı. Doğu tarafındaki uçurumun tepesinde boşaltılmış siperleri ve bükülmüş, iç içe geçmiş dikenli telleri görebiliyorduk. Ruslar bir ay önce buradaki Avusturya savunma mevzilerini bombalamışlardı. Yüzlerce insan kalan enkazı temizlemek ve yenilerini inşa etmek üzere işe koyulmuştu. Birdenbire bir köşeyi döndük ve kendimizi Dinyester ırmağının kıyısında bulduk tam o uzun demiryolu köprüsünün dinamitlenmiş kirişlerinin ve kablolarının suyla bağlantısının olduğu yerde. Irmak burada, otuz beş metre yüksekliğindeki toprak uçurumların aşağısında büyük bir kavis yapıyordu. Topçu birliğinin kapadığı bir dubalı köprünün öbür tarafında, ağaçların içerisine gömülmüş bir zamanların o çok sevilen kenti Zalechik yatıyordu. Bizim geçtiğimiz sırada çıplak Kazaklar akıntıda atlarıyla beraber bağırıp, birbirlerine su sıçratarak yüzüyorlardı. Bu sayede cüsseli beyaz vücutları da güneş ışığına doymuş oluyordu...

Zalechik iki farklı ordu tarafından üç kez zapt edilmiş, yakıp yıkılmış ve yağmalanmıştı. On beş gün boyunca ateş altında kalan şehrin nüfusunun büyük kısmı iki kesim tarafından da temizlenmişti, çünkü düşmana yardım ve yataklıkta bulunmuşlardı. Yüksek binaların şok edici enkazı altındaki pazar meydanına vardığımızda karanlık neredeyse bastırmıştı. Yamuk, derme çatma barakalarda kerhen bir alışveriş sürdürülüyordu. Askerler güruhunun orta yerinde, yüzünden düşen bin parça köylü kadınlar sınırlı miktardaki sebzelerini ve ekmeklerini önlerine yaymışlar, satmaya çalışıyorlardı. Birkaç Yahudi köşe başlarında sinsi sinsi dolaşıyordu. İvan kalmak için bir otel sordu, ama adam gülümsedi ve üzerinde boydan boya kalın harflerle "Grand Hotel" yazılı, dökülmekte olan uzun bir tuğla duvarı işaret etti – otelden tüm geriye kalan bundan ibaretti. Peki, nerede bir şey atıştırabilirdik acaba?

"Bir şeyler atıştırmak mı? Bu kentte karımı ve çocuklarımı doyurmaya yetecek kadar bile yemek yok."

Bölgede sanki bir dehşet havası hâkimdi, bunu yakından hissedebiliyorduk. Ha yıkıldı ha yıkılacak duvarların önünde çömelmiş, sinsi sinsi etrafı kolaçan eden Yahudilerde; köylülerin şapkalarını çıkartıp selamlayarak arabamıza yol verirkenki tavırlarında; askerlerin her geçişinde korkudan ödleri patlayan çocukların yüz ifadelerinde bu ruh halini sezinlemek mümkündü.

Karanlık bastıradursun, biz de arabanın içinde oturmuş hararetli hararetli ne yapacağımızı tartışıyorduk. İvan'a iki ruble bozukluk verdik, önce dişleyip bir kontrol etti, kalite kontrol bitince minnettarlığını belirten sesler çıkartarak cebine attı. Kendisini meydanın ortasında arabanın içinde bırakarak aşağı indik.

Köşede bir "*Apteka*" Eczane vardı. Nispeten hasar görmemiş bir binaydı. Işık yanan dükkânın içinde eczacı tek başınaydı. Kendisi Almanca konuşan bir Yahudi'ydi.

Beni süzerek, "Sen kimlerdensin?" diye şüpheyle sordu.

"Amerikalıyım!"

"Burada otel bulamazsınız," diye haykırdı aniden. "Ne kalacak bir yer var ne de yiyecek bir lokma bir şey. Bir ay önce Ruslar buradaydı – Yahudileri kılıçtan geçirdiler, kadınları ve çocukları sürdüler," dedi batı yönünü göstererek. "İşin özü kalacak bir yer yok burada."

"O halde bizimle buradaki kumandan ilgilenecek. Nerede bulabilirim kendisini?" diye sordum.

"Yardımcımı yanınıza vereyim," diye cevapladı. Yüzü korkudan sertleşmişti. "Onlara size söylediğim hiçbir şeyden bahsetmeyeceksiniz, öyle değil mi sayın bayım? Bunu yapmazsınız değil mi?"

Sözünü bitirmek üzereydi ki içeri giren iki Rus askeri sözünü kesti. Ayağa kalktı ve kaba bir üslupla bana doğru konuşmaya başladı:

"Sizi dükkânımdan zorla dışarı çıkartamam. Sonuçta burası kamuya açık bir dükkân. Fakat hatırlatmış olayım, sizinle ilgili hiçbir mesuliyeti kabul etmiyorum. Sizi buraya ben çağırmadım. Ayrıca tanımam etmem." Neme lazım, sakıncalı kişiler olabilirdik!

Apteka'dan çıktığımızda İvan bıraktığımız gibi arabada oturu-

yordu. Bir saat sonra albayın karargâhından döndüğümüzde de yerinden hiç kımıldamamıştı, üstelik karanlık da iyiden iyiye varlığını hissettiriyordu. Zihninden neler geçiyordu acaba? Belki de Novo Sielitza'nın, yani evinin ismini hatırlamaya çalışıyordu – belki de kara kara oraya nasıl gideceğimizi düşünüyordu, kimbilir...

Arkadaş canlısı albay ve kurmayıyla yemek faslımız oldukça uzun sürdü. Çat pat Almancamızla politikadan konuşup, dedikodu yaptık. Diğer subaylar arasında Finli bir teğmen ile buruşuk Moğol suratı Li Hung Chang'ın resimlerini andıran yaşlı bir Kazak binbaşısı da vardı. *Lusitania*'nın batmış olması kendisini oldukça heyecanlandırmıştı ve Amerika'nın savaşa gireceğinden adı gibi emindi.

"Sizin için ne yapabiliriz?" diye sordu albay.

Biz de eğer devam etmekte olan bir muharebe varsa, cephenin bu kısmını gezmek istediğimizi söyledik.

"Şunu söyleyebilirim ki, bu isteğiniz için buradan izin koparmanız imkânsız," dedi üzülerek. "Ancak, Tarnapol'a, genel karargâha giderseniz, oradan izin vereceklerine eminim. Ardından buraya dönersiniz ve ben de size zevkle eşlik ederim. Bu gece on birde Tarnapol yolcusu bir tren var."

Cephede ne olup bittiği konusunda bize biraz bilgi verebilir miydi?

"Memnuniyetle anlatırım," dedi istekle. Emireri olan askere haritaları getirmesini emretti. Haritaları masaya serdi:

"Şimdi, burada, Zadagora yakınlarında konuşlanmış on ağır topumuz var. Bunlar Prut tarafından yan taarruzda bulunabilecek Avusturyalıları durdurmak için bekletiliyor. Şuranın yukarısında, Kaluz yakınlarında, Avusturyalılar atlılardan başka hiçbir gücümüzün olmadığını düşünüyorlar. Fakat üç güne kalmadan şu küçük derenin oradaki noktadan üç alay asker göndereceğiz."

Masadakilerin tümünün Avusturya veya Alman haritaları gibi durduğunu söyledim.

"Ah, evet," diye yanıtladı. "Savaşın başında bir tane bile Bukovina veya Galiçya haritamız yoktu. Hatta şöyle söyleyeyim, bir kısmını ele geçirene kadar bu toprak parçasını pek tanıdığımızı da söyleyemem..."

XIV
RUSLAR GERİ ÇEKİLİYOR

Sabahleyin üçüncü sınıf trenin koltuklarının azizliğine uğramış bir halde uyandık: her yanımız tutulmuştu. Pencereden kafamızı dışarı doğru uzattığımızda, gözümüz incelikle sürülmüş buğday zengini Galiçya bozkırlarına takıldı. Denizde nasıl gemilerin uç kısmı ufukta seçilirse yel değirmenlerini de aynı şekilde seçmek mümkündü. Dokuz saat içerisinde otuz dokuz mil yol gelmiştik.

Tren düdüğünü muzafferane bir şekilde çalarak dik yokuşları iniyor ve millerce mesafe boyunca uzanan dağ yamaçlarını tırmanıyordu. Tren bir araya geldiklerinde her zaman gırgır şamata yapan Rus subaylarla doluydu. Ayrıca arkamızdan takip eden askerlerle dolu on marşandizden akordeon eşliğinde söylenen şarkı sesleri, bağırış ve tezahüratlar duyuluyordu. Yassı suratlı, iç bunaltan kıyafetler giyen Polonyalı köylüler ve onların açık renk başörtüsü takan ve kocaman kalçaları olan eşlerinin trenlere duygusuzca baktığı küçük istasyonlarda, yüzlerce asker ve subay ellerinde demliklerle *kipiatok* (Rus tren istasyonlarının istisnasız hepsinde bulabileceğiniz büyük kaynar su deposu) için itişip kakışıyordu. Doğrusu Rusya'da çay hiçbir zaman eksik olmuyordu. Emrinde bir er de bulunan yüksek rütbeli bir subay yan kompartımanda küçük pirinç bir semaver kurdurtmuştu.

Omzunun üzerinden geçirdiği kayışında altın saplı bir Kazak kılıcı asılıydı. Bu kılıç göstermiş olduğu üstün kahramanlıktan ötürü Çar tarafından kendisine bahşedilmişti. Kılıcın Vladimir rütbesini simgeleyen saçakları da vardı. Büyük ihtimalle kendi

toprağından bir *mujik* olan emireri, kendisine samimi bir şekilde "İvan İvanoviç" diye hitap ediyordu. Gerçek bir Rus misafirperverliği göstererek yanımıza geldi ve Fransızca konuşarak bizi bir fincan *çay* içmeye davet etti.

Savaş hakkında konuşmaya başladık.

"Ancak, Rusya'yı dize getirmek olanaksız," dedi.

Rusya'nın daha önce birçok kez yenilmiş olduğunu belirterek itirazda bulundum.

"On yıl önceki Japon savaşını kastediyorsunuz. O savaşta ben bizzat Mançurya'da görev başındaydım ve yenilmemizin nedenini size söyleyebileceğimi sanıyorum. Her şeyden evvel o zaman köylüler savaşın nedenleri hakkında hiçbir bilgiye sahip değillerdi ve kimse de lütfedip bunları anlatmamıştı. Japonları hiç ama hiç tanımıyorlardı. 'Japonlara kızgın değiliz, artık her kimse onlar,' diyordu *mujik*ler. 'Ne diye savaşalım ki onlarla?'"

"Ve üstüne üstlük her şey çok kötü yönetildi. Yetersiz iaşeyle kırk gün tren yolculuğu yapan, yıpranmış, yarı-aç askerlerin trenden iner inmez, bir saat bile dinlenmeden savaşa yollandığına şahit oldum. Ve tabii bir de bugün hesaba katmak zorunda olmadığımız votka meselesi var. Mukden muharebesinden önce tüm bir alayın sarhoş bir halde yerde yattığını bizzat gözlerimle gördüm... Halkın istemediği bir savaştı – köylüler arasından yurtseverlik duygusundan eser yoktu.

"Peki, şimdi yurtseverlik duygusu var mı?"

"Evet, oldukça yurtsever olduklarını söyleyebilirim. Almanlardan nefret ediyorlar. Tarımda kullanılan makinelerin çoğu, biliyorsunuz, Almanya'dan geliyor ve bu makineler aynı anda birçok insanın yapacağı işi yapabiliyor. Bu da birçok köylünün işinden olmasına ve Petrograd'a, Moskova'ya, Riga'ya ve Odessa'ya fabrikalara sürülmesine yol açıyor. Almanlar Rus mallarından daha ucuza mal ettikleri ucuz mallara boğuyorlar Rusya'yı. Böylece fabrikalarımız kapanıyor ve binlerce işçi işsiz kalıyor. Baltık eyaletlerinde de Alman toprak sahipleri tüm toprağı ellerinde tuttuklarından köylüler sefalet içinde yaşıyorlar. Almanlara karşı hiçbir şey hissetmedikleri her yerde onlara bunları anlatıyoruz. Ah, evet, Ruslar bu kez niçin savaştıklarını biliyorlar!"

"O halde köylüler Almanları yenerek yoksulluktan ve baskıdan kurtulacaklarını düşünüyorlar, öyle mi?"

Keyifli bir şekilde başını salladı. Robinson'un da benim de aklımdan aynı soru geçiyordu: Eğer köylüler birilerini alaşağı edeceklerse, neden bu işe öncelikle içeride başlamasınlar? Sonradan gerçekten de düşmanı dışarıda değil, içeride aradıklarını öğrendik.

Sabah geç saatlerde Tarnopol kulelerini görebildiğimiz bir yerde durakladık. Hemen yanı başımızda, üzerindeki imparatorluk arması göze çarpan büyük bir hastane treni vardı. Üstünde "Hastane Treni, İmparatoriçe Alexandra Feodorovna'nın Hediyesi" yazılıydı.

"Hadi gelin," dedi yol arkadaşımız, bagajının indirilmesi emrini vermişti. "Tren değiştirsek iyi olacak. Bizimki sanırım öğleye kadar burada kalacak."

Hastane trenine atladığımızda hareket etmek üzereydi. Kendimizi iki kompartımana ayrılmış küçük bir vagonda bulduk. Kenarlara doğru ahşap ranzalar koyulmuştu. Bir köşede kirli çanak çömlek dolu bir ocak vardı. Hortumlar, duvara tutturulmuş bir sandığın üzerindeki kalay lavabo ve duvara tutturulmuş çivilerden sallanan kıyafetler buraya bir gemi güvertesi görüntüsü vermişti.

Kompartımanların birinde iki orta yaşlı subay, diğerindeyse tombul, rahat görünüşlü bir kadın ve genç bir kız oturuyordu. İki adam ve kadınlar sigara içiyorlar ve külünü de zaten kirli olan döşemeye atıyorlardı. Buharı üstünde çaylar bardaklara doldurulmuş halde masadaydı; pencereler sıkı sıkıya kapalıydı.

Kız Almanca ve biraz da Fransızca konuşabiliyordu; yanındaki kadın annesiydi, kır saçlı sağlık uzmanı teğmen babası, çarkçıların ikinci kaptanı da amcasıydı. On ay önceki savaşın başlangıcından beri bu vagonda yaşıyorlardı. Vilna ve Kiev ile cephe arasında yaralıları getirip götürmek suretiyle mekik dokuyorlardı.

"Annem, babamın savaşa onsuz gitmesine izin veremezdi. O denli yaygara kopardı ki babam ikimizi de yanına almak zorunda kaldı. Babamın kaynatası üniversitede görevli ve aynı zamanda

Minsk hükümetinde bilirkişi olarak çalışıyor. Bize de bu arabada yaşama iznini o aldı."

"Hiç muharebede yer aldınız mı?"

"İki kere," diye yanıtladı. "Geçtiğimiz kış Varşova yakınlarında bulunduğumuz trene bir Alman topçu mermisi çarpmış ve tren paramparça olmuştu – tüm gün top ateşi altında kalmıştık. Bir de daha geçen hafta, Kalusz'u geçtikten sonra tüm tren Avusturyalılar tarafından ele geçirildi. Fakat daha sonra bıraktılar... Şu an yaralılarla tıka basa dolu Vilna'ya gidiyoruz. İki güne kalmadan geri döneriz..."

Geleneksel Rus misafirperverliğinin bir örneği olarak, hemen çay ve sigara ikramına geçildi. Biz de o esnada sürekli seyahat ederek geçirilen bir tatilin güzellikleri üzerine keyifli bir sohbete daldık – sonuçta tıpkı ataları göçebe Rus kabileleri gibi, orası senin burası benim dolaşıyorlardı.

Tarnapol istasyonu tam bir keşmekeş içindeydi. Uzun bir askeri trenin içerisinden askerler ellerinde çaydanlıklarla *kipiatoh*'a hücum ediyorlar, bu arada olan da binmek üzere bir başka trene gitmeye çalışan çarptıkları piyade askerlerine oluyordu. Sinirlenen subaylar kılıçlarının tersiyle vuruyor, bir yandan da sövüp sayıyorlardı. Lokomotiflerin düdüğü çılgınca ötüyordu, yolculara hareket işaretini veren borazan sesleri duyuluyordu. Bazıları tereddüt ediyor, ileri mi geri mi gideceğini bilemediğinden dururken, diğerleri daha da hızlı koşuyorlardı. Sıcak su tanklarının çevresinde kaynaşan, bağıran bir kalabalık bekliyordu. Musluklardan havaya buhar bulutları yayılıyordu. Yüzlerce köylü mülteci –Polonyalısı, Moldovalısı, Macarı– yanlarında bohçaları ve rulo yaptıkları döşekleriyle kayıtsız ve şaşkın bir halde çömelmiş etrafı seyrediyorlardı. Geri çekildiklerinden ötürü Ruslar bölgeyi her türlü canlıdan temizliyor, evleri ve ürünleri yok ediyorlardı. İstasyon şefi oradan oraya bağıran subayların ve sivillerin ortasında kalmış, pasaportlarını gösteren ve trenlerinin ne zaman kalktığını öğrenmek isteyen yolculara beyhude yere el kol işaretleri yapıyordu...'

Silahlı bir asker bizi kapıda durdurmaya çalıştı ama biz yine de geçtik. Tüfeğiyle yarı bir hamle yaptı, bir adım attı ve ardın-

dan kararsız bir şekilde durdu. Pasaportlar hakkında bir şeyler geveledi yse de yolumuza devam ettik. Tarnapo'ya yüz casus sızmayı başarmıştı...

"*Na Stap*!" diye bağırdık arabacıya. "Kurmaya çek!" Yol boyunca her iki tarafta, boyları evlerden de büyük çuval ve kutu istifleri dikkatimizi çekti. Tarnapol modern Alman binaların yanında Polonya mimarisinin ağır bastığı bir kentti. Dar kalabalık caddeler boyunca yüzlerce dükkân yan yana sıralanmıştı. Hepsi de sattıkları malları resmeden işaretlerle boyanmıştı. Etrafta uzun siyah paltoları, başlarında kenarları kıvrımlı şapkalarıyla Yahudiler kol geziyorlardı. Buranın Yahudileri Novo Sielitza'da gördüklerimizden her açıdan daha iyi durumdaydılar. Her yerde olduğu gibi Galiçya'da ve Polonya'da birbirine karışmış "*kosher*", kösele ve "Polak" kokusu vardı. Bu karışık koku havayı kaplamış, yediğimiz yemeklere bulaşmış, uyuduğumuz yatak takımlarına kadar sinmişti.

Sokakta tek kol dörtlü sıra halinde yürüyen askerlere rastgeldik. Yaklaşık üçte biri silah taşıyordu bunların.

Kafaları dik, kolları hareketli bir şekilde ağır, sakin bir tempoda yürüyorlardı – sakallı, cansız, kiremit rengi elleri ve yüzleri, kirli kahverengi kayışlı üniformaları, omuzlarında battaniye rulolarıyla dev gibi askerlerdi. Onlar yürürken sanki dünya ayaklarının altında sallanıyordu. Sıra sıra güçlü, boş ve meraklı suratlar, nedenleri kendileri açısından anlaşılmaz olan meçhul muharebelere katılmak üzere batıya doğru gidiyorlardı. Bir yandan yürüyor bir yandan da şarkı söylüyorlardı – bir İbrani ilahisi kadar harikulade ve sade bir nağme tutturmuşlardı. Askerlerin başını çeken bir teğmen belirli bir ölçüyle söylemeye başlıyor, sonra çavuş sazı eline alıyor ve en sonda da bir ırmak nasıl yükselirse üç bin insanın sesi aynı şekilde coşarak eşlik ediyordu:

"Sizlerle son kez yürüyorum dostlarım–
Sizlerle son kez!
Ve yarın, sabah erkenden,
Gözyaşı dökecek annem ve kardeşlerim,
Çünkü ben savaşa gidiyorum!
Tabii yıllardır, uzun yıllardır sevdiğim

Canım sevgilim de ağlayacak arkamdan...
Bir gün el ele kiliseye gitmeyi umduğum kız...
Ant olsun ki seveceğim onu ölene dek!"

İşte bu şekilde geçip gittiler. Koronun sesi gittikçe daha belirsizleşti ve sonunda da tamamen kesildi. Şimdi camlarından bitkin, beyaz giysili insanların kayıtsızca sarktıkları hastanelerin olduğu bir bölgeden geçiyorduk. Sokaklar asker doluydu – değnekle yürüyen yaralılar, yaşlı muharipler, erler ve yaşı on yediyi geçmeyen delikanlılar. Her sivile karşılık üç asker düşüyordu; bunun nedeni belki de Ruslar kente girdiklerinde birçok Yahudi'nin kentten "sürülmüş" olmasıydı – işin orası açıkçası mualläktaydı. Ancak, her köşede silahlı bir nöbetçi asker duruyor, bunlar yoldan geçenleri evhamlı bir köylünün tehditkâr bakışlarıyla süzüyorlardı. Şanssızlık bu ya, bizim üzerimizde de Stetson şapkalarımız, Amerikan tarzı bol pantolonlarımız ve dolaklarımız olduğundan –ki bu ülkede daha önceden hiç görülmemiş bir şeydi– ağızları açık şaşkın şaşkın bize bakıyorlardı. Bize karşı duydukları şüpheyi yüzlerinden rahatlıkla okuyabilirdiniz – fakat neyse ki biz o zamana kadar çoktan oradan uzaklaşmış oluyorduk.

Genelkurmay karargâhının önündeki muhafız, süngüsünü indirerek "*Stowi*!" diye homurdandı. "Dur! *Shto takoi*?"

Fransızca veya Almanca konuşabilen bir subay olup olmadığını sorduk.

"Siz *Niemetski* misiniz?" diye sordu, Almanlar için kullanılan bu eski köylü sözcüğü "dilsiz" anlamına geliyordu, çünkü Rusya'daki ilk Almanlar Rusça konuşamıyorlardı.

"Biz Amerikalıyız!" dedik. Diğer askerler dinlemek için başımıza toplanmışlardı.

İçlerinden birisi kurnaz bir gülümsemeyle "*Amerikanska*!" dedi. "Madem Amerikalısınız, o halde söyleyin bakalım Amerikalılar hangi dili konuşurlar."

"*Angliiski* konuşurlar."

Bunun üzerine hepsi yüzünü bu mürekkep yalamış askere doğru çevirdiler, o da başını olumlu anlamda salladı. Tüm bunlar olup biterken bir subay geliverdi. Önce oldukça sert bir şekilde

yukarıdan aşağıya bizi süzdü ve Almanca konuşarak kim olduğumuzu ve burada ne yaptığımızı sordu. Biz de açıkladık. Kafasını kaşıdı, omuz silkti ve gitti. O gitti, ardından bir diğeri, bu sefer uzun sakallı bir tanesi geldi ve Rusça, Lehçe ve bozuk bir Fransızca ile bizi sınadı. Bu durum onun için de şaşırtıcı bir durum olsa gerek, düşünceli düşünceli bir aşağı bir yukarı gidip geldi sakalıyla oynayarak. En sonunda kendisini takip etmemizi söyledi. Önceden tiyatro olduğu anlaşılan büyük bir odaya girdik. Tahminimiz bu yöndeydi, çünkü odanın bir ucunda cafcaflı bir perdenin asılı olduğu bir sahne vardı. Üniformasız yaklaşık otuz kişi sıraların üzerine doğru eğilmiş, bilindik bürokratik işlemlerle ilgili belgeleri kâğıda geçiriyorlardı. İçlerinden birisi, kendileri açısından yeni bir icat olan daktiloyla dikkatli bir deneye girişmişti. Belli ki daha önce hiçbiri daktilo görmemişti ve bu durum onlar açısından oldukça eğlenceliydi.

İçerideki odadan genç bir subay çıktı ve hızlı konuştuğu Fransızcasıyla bizi soru bombardımanına tuttu. Kimin nesiydik? Burada n'apıyorduk? Buraya nasıl gelmiştik? Biz de anlattık hikâyemizi.

"Bukovina ve Galiçya'dan geçerek ha!" diye bağırdı hayretler içerisinde. "İyi de hiçbir sivilin Bukovina veya Galiçya'ya girmesine izin verilmiyor ki!"

Pasaportlarımızı çıkarttık.

"Muhabirsiniz, öyle mi? Fakat hiçbir muhabirin Tarnapol'a gelemeyeceğini bilmiyor musunuz?"

Yanıt olarak aslında tam da oradan geliyor olduğumuzu belirttik. Çok şaşırmıştı.

"Ne işiniz vardı orada?" diye sordu şüpheyle.

Dokuzuncu Ordu cephesine gitmeyi ve Bükreş'teki Amerikan maslahatgüzarının ricası üzerine orada bulunan kimi Amerikalı vatandaşlar hakkında haber almayı amaçladığımızı söyledim. Listedeki isimlere göz gezdirdi.

"Peh peh peh! Yahudiler ha!" diye tepki gösterdi, yüzünde tiksinti dolu bir ifadeyle. "Ülkeniz neden Yahudileri vatandaşlığa kabul ediyor ki? Veya hadi diyelim ki vatandaşlığa geçirdi, niye orada yaşamalarına izin veriyor? Siz nereye gitmek istiyorsunuz? Strij mi? Kalusz mu? Bu tümüyle olanaksız!"

"O halde Strij ve Kaluszu şu anda birinci hat konumundalar, öyle mi?"

Güldü. "Hayır. İkinci hatta; *Alman* ikinci hattı?

Almanların ilerleyişinin çabukluğu karşısında şaşkınlığa düşmüştük.

"Bu yalnızca bir zaman sorunu," diye devam etti kayıtsız bir tavırla. "Yakında burada olurlar." Ve aniden esas duruşa geçti. "General!"

Otuz kâtip tek bir hamleyle ayağa fırladılar.

"İyi günler evlatlarım," dedi hoş bir sesle.

"İyi günler komutanım!" diye yanıtladı kâtipler hep bir ağızdan ve yeniden işlerinin başına döndüler.

General Lichisky canlı, güleryüzlü, orta yaşlı bir adamdı. Samimi bir şekilde elimizi sıktı ve bizi selamladı.

Durumu açıkladıktan sonra, "Demek cepheye gitmek istiyorsunuz?" diye sordu. "Buraya kadar nasıl geldiğinizi anlayabilmiş değilim, çünkü Tarnapol'da hiçbir şekilde muhabirlere izin verilmiyor. Ancak, belgeleriniz yeterince tatmin edici. Gel gör ki yine de birinci hatta geçmenize izin veremem; bunun için Grandükün kesin emri var. En iyisi Lvov'a –Lemberg– gitmeniz ve Galiçya valisi Prens Bobrinski üzerinden bu işi halletmeye çalışmanız... Ben size pasaport temin edeceğim. Siz de bu arada istediğiniz kadar burada kalabilirsiniz..."

İngilizce bilen genç bir astsubayı bizimle ilgilenmesi için görevlendirdi. Ayrıca genelkurmay görevlilerine tahsis edilmiş olan otele yerleştirilmemiz ve orduevinin lokantasında yemeğe alınmamız talimatını verdi.

Kentte dolaşmaya çıktık. Tarnapol'da her yer askerlerle doluydu – cepheden dinlenmek üzere dönenler, cepheye gidenler, Rusya'dan daha üniforması savaş yüzü görmeden dönmüş olanlar. Ancak, askerlerden çok azının silahı vardı. Muazzam miktarlarda un, et, konserve yiyecek dolu yük trenleri rotasını batıya çevirmişti, fakat hiç mühimmata rastlamadık.

Genç bir teğmen bize neler olup bittiğini anlattı. Masurian Gölleri muharebesinde yer almış, o felaketi tatmıştı. Ayrıca Karpatlarda bulunmuşluğu da vardı.

"Geri çekilme olayından önce bile," diye başladı, "ihtiyacı-

mızın yarısı kadar tüfek ve mühimmatımız yoktu. Mesela benim bölüğüm ön ve geride olmak üzere iki siperde mevzilenmişti. Adamlarımın üçte biri ilk siperdeydi ve tüfekleri vardı. Geri kalanların hiçbirinin tüfeği yoktu – onların görevi birer birer ilerlemek ve öldürülmüş olanların tüfeklerini almaktı."

Biz yürümeye devam ederken, köşebaşlarındaki muhafızlar toplanmış, bize bakıp fısır fısır konuşuyorlardı. En sonunda Alman casusu olduğumuzda karar kıldılar ve bizi tutuklayıp karargâha götürdüler. Hiç kimse ne yapacağını bilmiyordu. Dolayısıyla doğru kurmay dairesine götürüldük ve orada Fransızca konuşan subay arkadaşımız bizi tutuklayanlara sövüp sayarak serbest kalmamızı sağladı. Zavallı muhafızlar afallamış bir halde tabanları yağladılar. Kendilerine verilen görev, şüpheli görülenleri tutuklamaktı, ama bunu yaptıklarında aldıkları ödül kırbaç cezasıyla tehdit edilmek olmuştu. O gün düzenli aralıklarla başka askerler tarafından da alıkonulduk ve aynı komedi gün boyu devam etmişti.

"Hayvan herifler!" diye ünledi subay, yumruğunu şaşkınlık içerisindeki zavallı askerlere doğru sallayarak. "Aptal herifler! Sizi cezalandırmazsam ne olayım!"

Kendisine yumuşak bir üslupla, bize bir pasaport vermesini ve yoldan çeviren askerlere onu göstermemizi önerdik, fakat buna yetkisi olmadığını söyledi...

İkindiye doğru kışlaların çevresinde durup, muhafızlar eşliğinde yürüyen soluk benizli Avusturyalı tutsakların geçişini izledik. Nöbetçi askerlerden birisi uzun bir süre üzerimizdeki dolaklara baktı, gözlerini ağır ağır kıyafetlerimiz üzerinde gezdirdi ve elbette en sonunda bizi *tutukladı*! Kolumuzdan tuttuğu gibi bizi köşedeki gözlüklü binbaşının yanına götürdü.

Binbaşı bizi Almanca sorguya çekti ve ben de yanıtladım. Gözlüklerinin üzerinden kuşkulu gözlerle bizi süzdü.

"Pasaportlarınız nerede?"

Otelde bıraktığımızı söyledim.

"Sanırım sizi kurmay dairesine götürmem gerekecek," dedi.

"Biz zaten oradan geliyoruz," dedim.

"Hmm!" diye düşündü ve "o halde doğru polis merkezine!"

"İyi de bunun ne yararı olacak. Biz oraya da gittik zaten."

"Hmm!" Doğrusu kafa karıştırıcı bir durumdu. Dolayısıyla konuyu değiştirdi:

"Muhabirsiniz öyle mi? Hangi ülkelerde bulundunuz şu ana dek?"

"En son Sırbistan'daydık."

"Sırbistan'da durum nedir?"

Hastalığın had safhada olduğunu söyledim.

"Hastalık mı? Ne hastalığı?" diye sordu. Tifüs salgınından haberdar değildi. "Gerçekten mi?" dedi ilgisizce. "Söylesenize, sizce İtalya savaşa girecek mi?"

"İtalya zaten altı aydır savaşta!"

"Ne diyorsun!" diyerek esnedi. "Peki baylar, sizi yalnız bırakmak zorundayım. Tanıştığıma çok mesut oldum- *sehr angenehm*..." Ve başıyla selam verip yanımızdan ayrıldı.

Lemberg treninin ne zaman kalktığını kimse bilmiyordu. Yanımızdaki görevli bilgi almak için levazım subayına telefon açtı; o da ulaştırma amirini aradı, o da demiryolları müdürlüğü amirine sordu. Gelen cevap her şeyin fevkalade karışmış olduğu ve kesin bir şey söylenemeyeceği yönündeydi: beş dakika içinde de kalkabilirdi, yarın sabah da.

Bunun üzerine biz de kendimizi istasyondaki korkunç hengâmenin içine bıraktık. Çantalarımızı öylece duvara yaslayıp oturduk ve beklemeye koyulduk. Sedyelerin üzerindeki inleyen hastalar sıra sıra hastane trenlerine taşınıyorlardı. Koşuşan askerler birbirlerini iteliyorlar, subaylar boğuk sesleriyle bağırıyorlar, kan ter içinde kalmış kondüktörler tıkanmış yola ilişkin el kol işaretleri yapıyorlardı. Şişman bir albay saatlerdir bekleyen askerlerini işaret ederek yorgun istasyon şefine feveran etti.

"Nerede şu lanet olası tren?" diye bağırıyordu. İstasyon şefi omuz silkti.

Yeşil pantolonlu, kılıçlı süvari subayları da oradaydı. Keza kılıç yerine kör, fildişi saplı bir hançer taşıyan otomobil ve uçak birlikleri astsubayları; sivri uçlu botları, önü açık belden bağlanmış uzun kaftanları, tepesi sarı ve kırmızı çizgili uzun kürk başlıkları, bellerinde üzerinde değerli metaller ve gümüş kakmalı yatağanları olan kemerleri ile Ural ve Kaban'dan gelen Kazak

atamanları; çeşitli rütbelerde generaller de oradaydı. Ayrıca yumru ayaklı subaylar, okuyamayacak denli miyop subaylar ve tek kollu ve saralı subaylar da vardı. Posta servisinin ve demiryollarının ast memurları mareşal gibi giyinmişlerdi ve bellerinde kılıç taşıyorlardı. Hemen hemen herkesin üzerinde altın veya gümüş omuz kayışları olan bir üniforma vardı; üniformaların sayısı ve çeşitliliği ise şaşırtıcıydı. Göğsünde Politeknik veya Mühendislik Okulunun altın ve gümüş nişanları veya Vladimir Nişanının parlak şeritleri olmayan bir subay neredeyse yok gibiydi. Keza altın kabzalı onur kılıçlarına da çok sık rastlıyorduk. Ayrıca herkes devamlı olarak birilerini selamlıyordu.

Nihayet yedi saat sonra Lemberg'e hareket eden trene bindik. Hırpani kıyafetli, orta yaşlı iki teğmenle aynı kompartımandaydık. Teğmenler tipik alt kademe Rus bürokratlarının onda dokuzu gibiydiler. Çat pat bir Almanca ile sohbet ettik. Kendilerine votkanın yasaklanmasına ilişkin görüşlerini sordum.

"Votka!" dedi teğmenlerden biri. "Şuna emin olabilirsin ki, votkadan kaybedecekleri parayı başka bir yerden çıkaracaklarını garanti altına almasalardı bu yasağı hayatta getirmezlerdi. Savaş zamanı için anlaşılır – biliyorsunuz, 1905'teki Devrim tamamıyla köylülerin votka içerek sarhoş olmalarından kaynaklanmıştı. Fakat savaştan sonra votkaya tekrardan kavuşacağız. Bunun önüne geçemezler."

Yanındaki arkadaşı Amerika'da zorunlu askerî hizmet olup olmadığını sordu. "Hayır," cevabını verdim.

"İngiltere'deki gibi," diye başını salladı. "Bu sizler açısından çok iyi, fakat Rusya'da bu pek işlemez. Böyle bir durumda köylüler asla savaşmayacaklardır."

"Ben halkın savaşmak için can attığını düşünüyordum?"

"Peh!" diye yanıtladı küçümser bir tavırla. "Rus köylüsü oldukça aptaldır. Ne okuma bilir ne de yazma. Köylüye gönüllü olmasını söyle, sana "vallahi, ben böyle çok iyiydim ya!" diye yanıt verecek ve öldürülmekten pek hazzetmediğini söyleyecektir. Yok, ama eğer emir verirsen, işte o zaman tıpış tıpış gider!"

Savaşa karşı örgütlü bir muhalefetin olup olmadığını sordum. İlki kafasını salladı.

"Duma'daki on beş [Bolşevik] milletvekili orduda devrimci

propaganda yaptıkları gerekçesiyle şu anda hapis yatıyorlar – Duma temsilcilerini infaz edemezler. Askerler arasında devrimci propaganda yapanların hepsi öldürüldü. Ve bunların çoğunluğunu da Yahudiler oluşturuyordu."

Hepi topu altmış beş kilometrelik mesafeyi gitmek tam on dört saatimizi aldı. Çünkü makaslara geldiğimizde askeri trenlerin ve iyodoform kokan uzun beyaz araçların geçmesi için saatlerce bekliyorduk. Çevremizde yine millerce mesafe uzunluğundaki sapsarı buğday tarlaları vardı – müthiş bir hasat alınacaktı. Bölge askerlerle doluydu. Her istasyonda kalabalık gruplar halinde bunları görmek mümkündü. Yan silahlı bir alay peronda boylu boyunca yayılmış, trenlerinin gelmesini bekliyordu. Önümüzde ve arkamızda süvariler ve onların atlarını taşıyan trenler ile erzak dolu açık yük vagonları gidiyordu – veya diğer yönden geliyorlardı. Her yerde tam bir düzensizlik, bir hercümerç hâkimdi. Mesela, bir tabur asker tüm gün boyunca aç biilaç yan hatta beklemişti, ama, çok değil, biraz ilerideki büyük yemek kulübelerinde binlerce kap yemek birileri gelip yemediği için çöpe atılıyordu. Lokomotifler yolun açılması için sabırsızca düdük çalıyorlardı... İnsan orada burada muazzam kaynakların dikkatsizce savrulduğu, büyük ölçekli bir adamsendeciliğin, çok büyük bir çarçurun var olduğu izlenimini alıyordu.

Kuzey Fransa'da işgalden dört ay sonra işbaşında gördüğüm Almanların hatasız işleyen mekanizmasından ne kadar da farklıydı! Fransa'da da milyonlarca insanı oradan oraya taşımak, orada da insanlara silah, mühimmat, iaşe ve kıyafet yetiştirmek önemli bir meseleydi. Fakat Galiçya'nın aksine, kuzey Fransa demiryollarıyla kaplı olmasına karşın, Almanlar tüm ülkeyi baştanbaşa dolaşan ve şehir içinden geçen sağlam yeni demir raylar döşemişlerdi, üstelik on sekiz gün içerisinde. Alman Fransa'sında trenler hiç geç kalmıyordu...

XV
ALMANLAR GELMEDEN ÖNCEKİ LEMBERG

Lemberg'teki –veya Lehçedeki adıyla Lvov'daki– büyük istasyon oradan oraya bağrışıp koşuşturan veya yerde kir pas içerisinde uyuklayan askerlerle ve etrafta aval aval dolaşan şaşkın mültecilerle hıncahınç doluydu. Lemberg en yasaklı bölgelerden birisi olmasına karşın, burada bizi kimse ne durdurdu ne de bir şeyler sordu. Bir zamanlar dünyanın en mağrur soyluluğuna ev sahipliği yapmış olan Roma ve Floransa saraylarını andıran büyük taş binaların kasvetli duvarları arasından geçerek, eski ve azametli Polonya şehrini geride bıraktık. Ortaçağdan kalma karmaşık sokakların arasındaki küçük meydanlarda uzun ince çatıları, harikulade taş süslemelerden oluşan sivri uçlu tepeleri ve zengin gül-pencereleri ile o büyük döneme ait Gotik kiliseler vardı. Devasa modern Alman binaları gökyüzüne paralel uzanıyordu. İnsanın dikkatini ilk planda göz alıcı dükkânlar, restoranlar, kafeler ve büyük kentlerde gördüğümüz geniş yeşil meydanlar çekiyordu. Hırpani giyimli Yahudilerin oturduğu semtler şık sokaklarla iç içe geçmişti; bunlar pislik içinde ve gürültücü İbranilerle doluydu, ama bulunduğumuz diğer yerlere kıyasla Yahudilerin evleri ve dükkânları daha genişti, daha fazla gülüyorlardı ve daha özgür davranıyorlardı. Askerler – her zamanki gibi yine askerler; ayaklarını sürüyerek yürüyen Yahudiler ve aceleci, elleri kolları durmayan Polonyalılar -dünyanın en çirkin milleti- kaldırımları aşındırıyorlardı. Her yerde nekahet dönemlerinde hastalara ve yaralılara rastlıyordunuz. Evler her yerde geçici olarak hastaneye çevrilmişti. Şöyle söyleyeyim, savaş boyunca Rus

cephesinin gerisinde gördüğüm kadar yaralıyı başka hiçbir ülkede görmedim.

Hotel Imperial eski bir saraydan devşirmeydi. Odamız sekiz metreye on metre boyutlarındaydı, tavan yüksekliği dört buçuk metre, ayrıca dış duvarlar da üç metre kalınlığındaydı. Bu büyük apartmanın ıssızlığında kahvaltımızı yaptık ve ardından geçiş iznimizde, "İşbu belgenin hamillerinin vakit geçirmeksizin Galiçya valiliğine müracaat etmeleri..." diye yazılı olduğundan, Polonya krallarının eski sarayına doğru, daha lokmalarımızı yeni yutmuştuk ki, yola koyulduk. Yerel Rus bürokrasisi tüm o hantal hamhalatlığıyla burada çalışıyordu.

Girişteki kâtibin masasının başı, siviller ve mülteciler yüzünden ana baba günüydü. Bir vakit bekledikten sonra nihayet geçiş iznimizi aldı, dikkatlice iki üç kez okudu, evirip çevirdi ve omzunu sallayarak geri iade etti. Bunun dışında bizimle pek muhatap olduğunu söyleyemem. Kendi başımızın çaresine bakacağımızı anladığımızdan, birkaç nöbetçi eri atlatarak daha içerideki bir odaya daldık ve masanın başında bulunan yazı yazmakla meşgul görevliye geçiş iznimizi uzattık. Baktı ve sevimli bir gülümsemenin ardından,

"*Ya nisnayo*!" dedi. "Bu konuda hiçbir bilgim yok."

Fransızca veya Almanca konuşabilen birilerinin olup olmadığını sorduk. Aramaya gittikten kırk beş dakika sonra geri geldiğinde yanında çat pat Almanca konuşabilen, oldukça yaşlı bir yüzbaşı vardı. General Lichisky'nin bize valilik makamına gitmemiz gerektiğini söylediğini anlattık ve cepheye geçmek istediğimizi söyledik.

"Ben size yardımcı olayım. Şöyle buyurun."

Eliyle koridoru işaret etti. Bir müddet yürüdük ve bir ara dönüp batığımızda o yoktu, adam adeta kaşla göz arasında sırra kadem basmıştı. Nitekim bir daha da kendisini görmedik.

Hemen karşımızda, üzerinde "Valilik Personeli" yazılı bir kapı vardı. İçeri girdik ve emirerine doğru yaklaşarak Fransızca veya Almanca bilen birisiyle görüşmek istediğimizi söyledik. Hemen canayakın bir albay belirdi ve elimizi sıkıp kendisini tanıttı:

"Piotr Stefanovitch Verchovsky, emrinizdeyim."

Hikâyemizi anlattık.

"Baylar, lütfen birkaç dakika bekleyin, sizin işinizi tez elden halledeceğim."

İzin kağıtlarımızı aldı ve kayboldu. Dört saat sonra bir emireri geldi ve gayet rahat kağıtları elime geri tutuşturdu.

"Albay Verchovsky nerede?" diye sorduk.

"*Ne poriiemayor*!"dedi, "Sizi anlamıyorum!"

Kapıya gittim ve emirerinden albayı bulmasını istedim. Birkaç dakika geçmemişti ki albay karşıdan göründü. Her zamankinden daha da kibar ama bizi hâlâ burada gördüğüne fevkalade şaşırmış bir ifade vardı yüzünde.

"İzin kağıdınızda valilik makamına başvurmanız gerektiğini belirtiyor açıkça," diye söyledi, "fakat ilgili bölümü bulma çabalarım sonuçsuz kaldı. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu sabah gelen haberlerden ötürü muazzam bir telaş içerisindeyiz. Size tavsiyem Prens Bobrinski'nin hususi karargâhına gitmeniz ve yaveri Prens Troubetskoi ile görüşme talebinde bulunmanızdır... Fakat benim gönderdiğimi söylemeyin!"

Valiliğe giderken yolumuzun üstünde, başka hiç derdimiz yokmuş gibi, dört kuşkucu emirerine çarptık! Kâğıtlarımızı sunduk ve hemen bir odaya alındık. Odada şık giyimli subaylar sigara içiyor, konuşup gülüyor, gazete okuyorlardı. Üzerinde eski Macar üniforması olan atılgan bir genç, etrafında toplanmış neşeli bir kalabalığa Fransızca olarak kendisi ve Nice'de buluştuğu bir Polonyalı kontes hakkındaki hikâyesini anlatıyordu... Üzerinde uzun siyah ipek cüppesi, boynunda gümüş gerdanlıktan sallanan büyük gümüş haçıyla Rus kilisesinin kibar yüzlü, sakallı papazı, ensesi kalın ve madalyası bol bir albayla kol kola volta atıyordu... Bu ehlikeyf, latif grup kadar savaştan uzakta hiçbir şey yok gibiydi.

Parıldayan dişleri ve kalın bıyığıyla yakışıklı bir genç yaklaştı ve elini uzattı.

"Bendeniz Troubetskoi," dedi İngilizce. "Nasıl oldu da buralara gelebildiniz? Muhabirlerin Lemberg'e gelmeleri mümkün değildir!"

Generaller ve kurmay başkanları tarafından imzalanmış bir ton kâğıdı kendisine uzattık.

"Amerikalılar!" dedi, gülmemek için dudaklarını ısırarak. "Amerikalılar! Amerikalılar söz konusu olduğunda yönetmeliklerin esamisi okunur mu ki? Benim burada olduğumu nasıl öğrendiniz veya niye bana geldiniz, doğrusu pek anlayabilmiş değilim."

New York'ta heykeltıraş Troubetskoi ile görüşmüş olduğumuz türünde bir şeyler geveledik.

"Ah, evet," dedi. "Yabancı olan. Rusça konuşamıyor sanırım... Fakat sonuçta şu an buradasınız. Sizin için ne yapabilirim?"

"Biz cepheye geçmek istiyoruz." Kafasını işkilli bir halde salladı. "Valinin en azından Przsemysl'yi ziyaret etmemize izin vereceğini düşünmüştük."

"Eminim verir *idi*," diye güldü prens, "fakat bu sabah gelen üzücü haber şu ki Avusturyalılar sekiz itibarıyla Przsemysl'ya girdiler!"

Doğrusu Przsemysl'nin bu kadar çabuk düşeceğini düşünmüyorduk. "Lemberg'e kadar ilerleyebileceklerini düşünüyor musunuz?"

"Büyük ihtimalle," diye yanıtladı aldırışsız bir edayla. "Artık ikisi de stratejik bir öneme sahip değil. Biz savunma hattımızı düzeltiyoruz." Ardından konuyu değiştirdi; valiyi bizzat göreceğini ve bizim için neler yapabileceğini soracağını söyledi. Sabahleyin tekrar gelebilir miydik?

Bu arada kulak misafiri olan Papaz çok iyi bir İngilizceyle Amerika'nın neresinden olduğumuzu sordu.

"Amerika'da on altı yıl kalmışlığım var," dedi gülümseyerek. "Sekiz sene New York'ta Yonkers, Yunan kilisesinin papazlığını yaptım. Savaş çıkınca elimden gelen yardımı sunabilmek için geri döndüm. Şimdi tekrardan dönmek için savaşın bitmesini bekliyorum."

Sokağa çıktığımızda bir manga dev gibi asker köşeyi dönmüş, akşam yemeği için mutfağa doğru yola koyulmuşlardı. Tam sarayın önüne gelmişlerdi ki, ön sıra şarkıya başladı ve peşi sıra diğerleri katıldı:

"Hiç unutmam ben genç bir kızken

Ordunun manevraları sırasında
Genç bir subay gelmişti bizim köye askerlerle
Ve "bir bardak su verir misin?" demişti bana
Suyu içtikten sonra, atından inmiş
Ve beni öpmüştü.
O giderken öyle kalakalmıştım arkasından
Ve tüm gece uyuyamamıştım–
Tüm gece rüyamda gezinip durmuştu...
Yıllar sonra, ben artık dul bir kadınken
Ve dört kızımı evermişken
Bizim köye yaşlı bir general geldi;
Ve sakattı, birçok yerinden yaralanmıştı.
Acıyla inliyordu. Ona bakınca kalbim hızla çarpmaya başladı–
Bu o genç subayın ta kendisiydi, nasıl unutabilirdim:
Her zamanki gibi cesur – aynı ses tonu,
Her zamanki gibi cesur – aynı gözler,
Ama bıyıklarına aklar düşmüştü.
Ve yine, yıllar önce olduğu gibi, o gece de uyuyamadım,
Ve ben her gece rüyalarımda onu görürüm..."

Tüm sokaklarda askerler ırmak olmuş şarkılarla çağlıyorlardı. Caddenin diğer ucu boyunca, ufak bir yükseltinin üzerinde şapkalarının sıra sıra dizildiğini görüyorduk. Yüksek binaların arasında bu büyük koroların söyledikleri şarkıların yankısı birleşiyordu. Tüm şehir derin bir melodinin etkisi altındaydı. Bu Rusya'nın bitmek tükenmek bilmez gücüydü, damarlarındaki kuvvetli kan erkekliğin dipsiz kuyularından dikkatsizce dışarı akıyordu. Güç toplayan bir mağlup ordu ile geri çekilişi fatihlerine ölümcül gelen ricat halindeki evsahibi arasındaki paradoks.

Üzerimizdeki Rus parası bitmek üzereydi, dolayısıyla sabahleyin altın bozdurmaya gittik. Ancak, gel gör ki kimse İngiliz altını kabul etmiyordu. Herkes kısık bir sesle aynı soruyu soruyordu, tabii etrafta duyuş mesafesinde bir askerin olup olmadığını kontrol ettikten sonra: "Üzerinizde Avusturya parası mı var?" Çünkü şimdiden Avusturyalıların tekrardan geldiğine ilişkin bir dedikodu alıp başını yürümüştü.

Troubetskoi ile olan randevumuza yetiştik. Bizi sarayın eski taht odasından geçirerek vali yardımcısının ofisine götürdü. Subay cana yakın birisiydi; üzerindeki ceket madalyalarla parıl parıl parıldıyordu.

"Prens Troubetskoi ve ben sizin için elimizden geleni yaptık," dedi dostane bir tebessümle. "Fakat vali cepheyi ziyaret etmenize izin veremeyeceği için duyduğu üzüntüyü bizzat belirtmemizi istedi. Bunun için askeri yetkililere başvurmanız gerekiyor – biliyorsunuz, kendisi yalnızca sivil bir görevli... Ancak, askeri yetkililerin başvurunuzu kabul edeceğine şüphem yok. Bu durumda, buraya dönün ve sizinle ilgilenmekten mutluluk duyarız."

İzin için nereye başvuracağımızı sorduk.

"İki yol var. Ya Petrograd'a kadar uzanırsınız ve büyükelçileriniz aracılığıyla konuyu Ekselansları Grandük Nicolai Nicolaievitch ile halledersiniz ya da Polonya'ya Cholm'a gidersiniz, orada General İvanov'un karargâhı var. Kendisi güneybatı cephesinin başkumandanıdır. Gerek Prens Troubetskoi gerekse de ben, General İIvanov'a başvurmanızın daha verimli olacağını düşünüyoruz ve Ekselansları vali de bizlerle aynı kanıyı paylaşıyor. Ben şimdi Cholm'a gitmeniz için size geçiş izni temin edeceğim."

Gece yarısı Cholm trenine yetişmek üzere otelden ayrıldık. Ortalıkta tek bir araba bile olmadığından istasyona giden bir subay –Fransızca konuşuyordu– bizi götürmekten memnun olacağını söyledi. Oval, yarı Sami çehresi Asurlulara ait bir duvar resminden kopyalanmışa benziyordu sanki. Kafkaslardan gelen bir Gürcü olduğunu söyledi.

"Gürcü alayları gösterdikleri kahramanlıktan ötürü Türk cephesinden buraya çağrıldılar. Grandük doğru olanı yaptı; biz Gürcüler şu ana kadar orduda bulunan en cesur askerleriz," dedi.

"Avusturyalılar Lemberg'i ele geçirebilecekler mi?"

"Ah, evet," dedi rahat bir şekilde. "Bugüne yarına kalmaz gelebilirler diye düşünüyoruz. Fakat pek bir önemi yok açıkçası. Gelecek kış geri döneceğiz – ya da ondan sonraki kış."

XVI
İYİMSER BİR HAC YOLCULUĞU

Cholm ile Lemberg arası normal şartlar altında yüz kilometre bile çekmiyordu, ama bu ikisini doğrudan doğruya birbirine bağlayan bir karayolu yoktu. Cholm'a gidebilmek için önce uzun ve dolambaçlı bir yoldan Rusya'ya geçmeniz ve oradan geri Polonya'ya gelmeniz gerekiyordu, ki bu toplamda üç yüz kilometreden daha fazla yol kat edeceğiniz anlamına geliyordu.

Dört kişilik bir kompartımanda seyahat ediyorduk. Yol arkadaşlarımızdan biri ayağında çizmeleri, ağzında sigarasıyla ranzasında yatan sessiz sakin bir teğmen, diğeri de sakatlıktan ötürü evine geri dönüş yapan aksi, yaşlı bir generaldi. General kapı ve pencerelerin sıkı sıkıya kapalı tutulmasını istiyordu, çünkü tıpkı diğer kıta halkları gibi Rusların da temiz havaya karşı aşırı bir korkuları vardı. Tüm gece boyunca Amerikalı cesur yiğitler ile Çarın üniformalı takipçileri arasında pencereyi kapatıp kapatmamak üzerine kıran kırana bir muharebe yaşanmıştı. Ancak, şafak sökene yakın devreye demiryolu polisinin girmesiyle, pencereyi açma hamlemiz başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Beyaz Rusya. Saatlerce huş ve çam ağaçları dolu el değmemiş bir bölgenin içinden geçtik. Ne tek bir ev ne de tek bir insan vardı; ortalıkta sessizliği bozan tek şey lokomotifin düdüğüydü. Kimi zaman orman içindeki bir boşluktan, buğdayların arasında siyah ağaç kütüklerinin belirdiği geniş sarı düzlükler gözümüze ilişiyordu. Hükümete ait ve şimdi kapalı olan votka dükkânının çevresinde hali perişan köyler sıralanmıştı. Domuz ve kazlarla

dolu çamurlu yolların içerisine, düzenli düzensiz çatısı sazdan ahşap kulübeler yerleştirilmişti...

Kadınlar tarlalarda çalışıyorlardı. Büyük ihtimalle uzaktaki bir Kadın Tırpancıları Loncasına mensup bu geniş omuzlu kadınlar tırpanlarını, oraklarını bir kaldırıp bir indiriyorlardı. Her yerde sayısız genç, kuvvetli *mujik* vardı. Ağaçların arasında balta sallayanları mı ararsınız, yollarda türkü söyleyerek gidenleri mi, orduya ait dağ gibi birikmiş erzakların bulunduğu kilometreler boyunca uzanan kulübelerin etrafında toplaşanları mı? Ne çare ki savaşı bir an olsun aklımızdan çıkarmamız mümkün değildi. Kentler bağrışan askerlerle doluydu. Batı yönüne ardı arkasına asker dolu trenler gidiyordu. Ve biz de rampa hatlarında duruyor, pencerelerinden soluk, ıstıraplı yüzleriyle bandajlı insanların baktığı beyaz sağlık arabalarının sonu gelmez geçit törenini seyrediyorduk. Her köyün kendine ait bir askeri hastanesi vardı...

Dokuz saatlik bir bekleyişin olduğu Rovno'da tren değiştirdik. Yeni trenimizde, Tarnapol'da bize yardımcı olmuş, şu İngilizce bilen küçük dereceli memur Miroshnikov ile rastlaştık. Resmi bir iş için kuzeye gidiyordu.

"Birlikte turlayalım," teklifinde bulundu. "Size buradaki tipik bir Yahudi kasabasını gezdirmek istiyorum."

Yolda yürürken, omzundaki apoletlerde bulunan kırmızı, beyaz ve mavi renkteki şeritlerin ne anlama geldiğini sordum.

"Bunlar gönüllü olduğumu gösteren şeritler, zorunlu hizmetten muaf olduğum anlamına geliyor," diye yanıtladı. Ve ardından sinsi bir gülüşle ekledi: Rusça'da "gönüllü" sözcüğünün karşılığı, "*Volnoopredielyayoustchemusia*"dır!"

Bu dili öğrenmek için kalan ne kadar umudumuz varsa onu da o an orada yitirdik!

Pale Yerleşim Bölgesinde gördüğümüz o Yahudi kasabası Rovno'yu ömrüm oldukça unutamam. O şekilsiz büyüklüğü, yarı yarıya arnavutkaldırımı kaplı geniş sokakları, bakımsız kaldırımları, düzensiz yerleşmiş ahşap evleri ve etrafta dört dönen alt kademe görevlileriyle tam bir Rus beldesini andırıyordu. Her tarafta Rus atların çektiği küçük tekerlekli arabalardan vardı. Pamuklu kadife kıyafetleri ve frapan şekilli şapkaları olan arabacı-

lar dışında çevredeki herkes Yahudi idi... Sokak çöplerle dolu olduğundan etrafta çok kötü bir koku hâkimdi. Ayrıca sokağın ortasında oluşmuş su birikintileri her geçenin üzerinde kendinden bir hatıra bırakıyordu. İnsan ısırıp kan içmekten şişmiş sinekler havada dört dönüyordu. Sokağın her iki tarafında da dağınık bir biçimde sayısız küçük dükkân sıralanmıştı. Sattıkları kalemlere ait resimlerin olduğu parıldayan tabelalar uzaktan bakıldığında iç içe geçmiş görüntüsü veriyordu. Kötü kokan dükkân kapılarının önünde durmuş yapışkan dükkân sahiplerinin her biri, yolun karşısındaki dolandırıcı rakibinden değil de kendisinden bir şey almamız için bas bas bağırıyordu. Rusya'da yalnızca Yahudilerin yaşamasına izin verilen bu dar dünyaya bir sürü arabacı, sürüsüne bereket dükkân, berber, terzi sığmıştı. Üstelik polise rüşvet vermek suretiyle bir müddet kaldıkları yasaklı şehirlerden geri toplanan kalabalıklarla, bu sayı düzenli bir şekilde artıyordu. Gerçekten de bir Yahudi'nin Pale'de nefes alması üstün bir başarı olarak görülmeliydi.

Düşünüyorum da, Galiçya şehirlerinde yaşayan en fukara, en kötü durumdaki Yahudilerden bile ne kadar farklıydılar. Buradaki Yahudiler solgun, kamburu çıkmış ve aptallık sınırına gelip dayanmış bir ırk görüntüsündeydi. Uzun paltolarının altından gösterdikleri "kutsal püskül"leriyle –Polonyalı Yahudilerin küçük siperli serpuşlar taktıklarını ilk kez Rovno'dayken görmüştük– korkudan sinmiş yetişkin erkekler, sağlıksız görünen yüzlerindeki hafif sakallarıyla delikanlılar, erken yaştan ağır bir çalışmaya ve acı bir aşağılanmaya mahkûm edilmiş küçücük kız çocukları, buruşuk yüzlü yetişkin kadınlar. İnsanların suratlarına baktığınızda, size sitemkâr ve nefret dolu bir yüz ifadesiyle karşılık veriyorlardı. Ve tüm bunların orta yerinde, açık kapısından dışarı mavi tütsüler sızan bir Rus kilisesi vardı – altınlar, mücevherler ve mum ışığı arasındaki ikonların önünde üzerinde altın ipliklerle işlenmiş etoller olan papazlar yavaş, ulvi ezgiler mırıldanıyordu.

Ruslar ve onların kilisesi bin yılı aşkın süredir Yahudileri ve onların dinini ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yaptılar. Peki, sonuçta ne derece bir başarı elde ettiler? Burada Rovno'da binlerce Yahudi kendilerine ait zapt edilemeyen dünyalarına ka-

patılmış, dinlerinin vecibelerince hareket ediyor, kendi geleneklerine sadık bir şekilde yaşıyor ve kendi dillerini konuşuyordu. Birbirinden farklı iki ahlaki kuralları vardı – biri kendi aralarında geçerli olan, diğeri de gayri-Yahudiler arasında geçerli olan. Ruslara yöneltilen eziyet Rus halkının bünyesinde yalnızca bir zehir ve acı doğurmuştu. Küçük bir Yahudi barında *kvass* içerken Miroshnikov'un söyledikleri doğruydu: tüm Yahudiler Rusya için vatan hainidirler. Elbette öyleler.

Trende daha önceden tanışıklığımız olan bir subay girdi içeri. Havayı kokladı, başıyla bizi selamladı ve hizmet eden korkmuş kızlara nefret dolu bir bakış atarak aleni bir şekilde, "Pis Yahudiler! Onlardan nefret ediyorum!" dedi ve çekip gitti.

Neredeyse tüm günümüzü Rovno istasyonunun etrafında geçirdik, fakat polis bizi anca akşama doğru tutuklama kararı verdi! Diğerleri dışında, Bolatov adında havalı bir albaya da başvurduk. Seyahatlerimiz boyunca kendisiyle birkaç kez karşılaşmıştık. Üzerinde taşıdığı birçok madalyanın yanı sıra, altından yapılma bir onur kılıcına da sahipti. Ayrıca göğsünde fodra olduğu gibi, kendisini haşin gösteren bıyıklarını da hafiften boyamıştı. Ülke çapında gerçekleştirdiği beyhude yolculukların hangi amaca hizmet yapıldığını hiçbir zaman öğrenemedik. Miroshnikov, Robinson'un meşhur bir sanatçı olduğunu söyledi.

"Göreceğiz!" dedi Bolatov sinsice. Robinson'a doğru yaklaştı. "Madem sanatçısınız, o halde benim bir portremi çizin de görelim!" dedi.

Bolatov ark lambasının altına geçip göğsü dışarıda, eli kılıç kabzasının üstünde, bıyığı yukarı doğru kıvrık bir asker duruşu takındı, Robinson da hayatının bağışlanması karşılığında çizime koyuldu. Portre tam bir dalkavukluk ürünüydü. Albay Bolatov portresine bakarken o kadar memnundu ki polise el salladı:

"Bu beyefendileri serbest bırakın," diye emretti. Çalımından yanına yaklaşabilene aşk olsundu. "Kendileri tanınmış muhabirlerdir... Şu resmi imzalar mısınız acaba?"

O gece asker taşıyan arabaların birinde sabahladık; Kovel'de araba değiştirdik ve yedi saat bekledik ve her ne kadar varış saatini kimse bilmese de son durağı Cholm olan bir trene atladık!

Öğleden sonramızın tümünü büyük Polonya düzlüklerinden batıya doğru yavaş yavaş tırmanarak geçirdik. Kenarları gelinciklerle süslü engin buğday tarlaları ağaç burunlarına ve neşeli sazlık köy evlerine karşı ilginç bir görüntü sergiliyordu. Çiçek açmış akasya ağaçlarının arasına yarı yarıya gömülü ahşap istasyonlarda herkese açık semaverler kaynıyordu ve tıngır mıngır hareket eden kalın yüzlü köylüler öyle hareketsiz bir şekilde trene bakıyorlardı. Erkekler kaba yünden yapılmış uzun gri bir ceket giymişken, kadınlarsa parlak renkli etekleri ve eşarplarıyla renkli bir görünüm sergiliyorlardı. Ve günün son saatlerine doğru, güneş yüzünü son bir kez bize gösterirken ve yeryüzündeki tüm kırmızı, yeşil ve sarılar canlı bir birliktelik içerisinde parıldarken kum rengi bir çam kerestesinin yanından geçtik: ağaçlarla kaplı Cholm tepesi tam karşımızdaydı. Yeşil yapraklarının üzerinde altın kabarcıklar gibi yüzen Yunan kümbetleri parıldıyordu.

Yeni tanışmamıza rağmen çarçabuk kaynaştığımız Yüzbaşı Martinev, gerçek bir Rus açık yürekliliğiyle orduyu eleştiriyordu.

"–Korkunç bir israf," diye veryansın ediyordu. "Durun size bir hikâye anlatayım. Ekim ayında Almanlar Varşova üzerine saldırıya geçtiklerinde ben Tilsit'te kendi alayımdaydım ve tez elden Polonya'ya hareket etmemiz yönünde acil bir emir gelmişti. İyi de, Tilsit'ten en yakın demiryolu istasyonu olan Mittau arası yüz *verst** tutuyordu. Bu yolu üç günde kat ettik kat etmesine ama vardığımızda askerlerin de pestili çıkmıştı. Bir şeyler ters gitmişti – mesela, peronda tam yirmi dört saat uykusuz bir halde beklemek zorunda kalmıştık, çünkü çok soğuktu. Oradan trenle iki günde Varşova'ya gittik, açlıktan neredeyse ölüyorduk; ancak, bize iaşe temin edilmesi için kimse bir hazırlık yapmamıştı! Nihayet biz vardığımızda Lodz çoktan düşmüştü. Oraya ulaştığımızda vakit gece yarısını bulmuştu ve muharebenin devam ettiği Teresa'ya giden bir trene binmek üzere şehrin öbür yakasına geçtik. Biraz mesafe kat ettikten sonra gördük ki, raylar düşen bir topçu mermisi sonucu paramparça olmuştu. Sabah iki-

* 1 *verst* = 1,067 kilometre (ç.n.)

de trenden indik ve Teresa'ya giden 5 saatlik yola koyulduk – yürüyerek.

"Saat sekizde General M'nin komutasındaki karargâha vardık. Kendisi Mançurya'da öyle hayati hatalar yapmıştı ki! Askerlerimizin durumu ise perişandı; üç gecedir adam gibi uykuya hasrettiler ve üstelik iki gündür boğazlarından neredeyse tek bir lokma geçmemişti. Kendimizi trene zar zor atmıştık ki, yarım saat sonra general, kurmay başkanıyla birlikte çıkageldi:

Aksi bir tavırla, "Burada kaç tane adamımız var?" diye sordu.

"Sekiz bin."

"Güzel. Bunları nöbeti devralmak üzere siperlere gönderin."

Albayımız itiraz etti. "Fakat benim adamlarımın siperlere gitmesine imkân yok. Dinlenmeye ve yemek yemeğe ihtiyaçları var. Tam beş gündür-"

"Zararı yok! Senden akıl alacak değilim. Marş marş!" diye bağırdı general.

"Ardından general yatağına geri döndü. Askerlere onca dil döktük, rica ettik, tehdit ettik, kırbaçladık –onların yemek ve uyku için yakarışlarını duymak, bu korkunç bir sahneydi– ve askerler siperlere doğru yola koyuldular...

"Sabah onda alana girdik ve tüm gün boyunca yoğun bir saldırıya maruz kaldık – öylesine yoğundu ki yemek vagonları akşama dek bize ulaşamadı, dolayısıyla yiyecek hiçbir şey bulamadık. Almanlar gece iki kez saldırdılar, dolayısıyla bize o gece uyku da haramdı. Ertesi sabah ağır topçu bombardımanı altında kaldık. Adamlarımız adeta sarhoş gibi ortalıkta fırıl fırıl dönüyorlardı, ne bir önlem ne başka bir şey. Üstelik onlar ateş ederken bizimkiler yatmaya gidiyorlardı. Gözlerinden ateş saçan subaylar, uyurgezer insanlar gibi bir şeyler mırıldanarak bir aşağı bir yukarı gidip geliyor, askerleri kılıçlarının tersiyle dövüyorlardı... Ben ise ne yaptığımın farkında değildim artık ve sanırım herkes de benimle aynı durumdaydı; gerçekten de, sonrasında ne olduğunu hiç hatırlamıyorum – yalnızca orada dört gün dört gece kaldığımızı biliyorum. Her gece bir vagon bize çorba ve ekmek getiriyordu. Ve yine en az üç kez Almanlar süngüleriyle ölümüne saldırıyorlardı. Bizse o siper senin bu siper benim orta-

lıkta dört dönüyor, kaçacak delik arıyorduk – her ne kadar çoğumuz kendimizde olmasak da...

"Nihayet beşinci sabah bizi bıraktılar. Sekiz bin adamdan sadece iki bini geri dönebildi ve bunlardan bin iki yüzü doğrudan hastaneye sevk edildi.

"Fakat işin asıl gülünç tarafı tüm o dört gün boyunca biz orada öldürülürken, hepi topu üç kilometre ötede altı tane diri, taptaze alay yedekte bekletiliyordu! Allah aşkına sizce General M— kafasından neler geçiriyordu?"

XVII
RUS USULÜ TUTUKLAMA

Martinev burnunu vagonun penceresine dayayarak: "Cholm! dedi. Geliyoruz!"

Bir yerlerde dam yığınları ve külahlar arasında, neredeyse grandük Nicolas Nicolaievitch'inki kadar büyük güce sahip, bütün Güney-Batı Rus ordularının başkomutan general İvanov'un kurmayı bulunuyordu. Her halükarda, cepheyi ziyaret etmemize izin verecek yetkeye sahip insan oydu. Cholm'un yılan gibi kıvrılan yollarında, kupa aramızda sarsıla sarsıla ilerlerken, Robinson'la ben görmek istediğimiz çarpışma çeşidi üstüne şiddetli bir tartışmaya girdik. Robinson bir piyade saldırısını görmekten yanaydı, bense Kazak sotniasıyla[13] bir baskından vazgeçmek istemiyordum.

Karargâh nöbetçisi herkesin yatmaya gittiğini söyledi.

"*Loutché gostinitza!*" diye bağırdık arabacıya.

Anında tepki vererek, seçimimiz Bristol Oteli'nden yana oldu, çünkü bütün kentlerde ve Eski Kıta'nın bütün yerleşim yerlerinde bir Bristol Oteli vardı; buradaki de Bristol Otellerinin genelindeki kalite düşmesinden kurtulamamıştı. Belki Cholm'un en iyi *gostinitza*'sıydı ama altı üstü, aşırı kalabalık bir Yahudi mahallesinin ortasında, dik bir bayırda, ahşap ve alçı sıvalı iki katlı bir binaydı, üstünde Rusça: İNGİLİZ OTELİ yazılı bir tabela vardı. Elbette, orada İngilizce konuşan kimse yoktu – İngi-

13 Sotnia. Kazk tümenlerini alt bölümleri. 100-2500 asker arasında oluşur. (Ç. N.)

lizce konuşan hiçbir yolcu buralara gelmediği için. Kısa boylu, kara bıyıklı bir Polonyalı ter içinde, oflaya puflaya dışarı çıkarak, bizim sabırsız *"Nomernoi!"* larımıza cevap verdi, Fransızca yalnızca iki laf biliyordu: *"Çok güzel!"* ve *"Hemen!" Hashein,* ya da otelci –besbelli, Yahudiydi– Yidiş dilinde konuşuyordu.

Ertesi sabah, biz giyinirken kafası tıraşlı bir subay zuhur etti ve kibarca, kendisiyle birlikte genel karargâha gelmemizi istedi. En az dört kişi, dedi, bizim Almanca konuştuğumuzu duymuş ve hemen Cholm'da casus olduğunu ihbar etmişti. Küçük bir odaya sokulduk, orada küçük bir masanın arkasında, yüzü sevimli bir adam oturuyordu; adam gülümseyerek elimizi sıktı, Fransızca biliyordu. Yazılı geçiş izinlerimizi ve Prens Troubetskoi'nin giriş mektubunu verdik.

"Galiçya genel valisi buraya gelmemizi ve General İvanov'dan cepheye gitme izni istememizi söyledi."

Adam dostça bir tavırla onayladı.

"Mükemmel. Ama önce grandüke telgraf çekmemiz gerekir. Tabii ki basit bir formalite. İki üç saat içinde cevabı alırız. O zamana kadar otelinize dönme ve size haber verilene kadar orada bekleme nezaketini gösterin."

Odamız ikinci katta, tam da eğimli çatının altındaydı, Yahudi evinin çöplerinin yayıldığı, ıssız bir avluya bakan eğimli iki penceresi vardı. Avlunun ardında, manastırın altın renkli kubbeleriyle ve kuleleriyle taçlanmış, ormanlık dağın eteğinde, Yahudi mahallesinin paslı ve yamalı sac damları uzanıyordu. Sağda kaldırım döşenmiş bir yol, içi Yahudi dolu taş binaların ve viranelerin arasından geçerek manastırın bahçe kapısına kadar tepeyi tırmanıyordu. Soldaysa manzara damların ötesinde, kuzeye doğru yükselen engin ovalara kadar uzanıyordu: dama tahtası gibi parça parça sık ormanlar, tarlalar, köyler ve çok yakınlarda, yoğun bir trafik içindeki demiryolu.

Bütün gün bekledik ama kimse gelmedi. Ertesi sabah, yataklarımızdan henüz kalkmamışken, kafası tıraşlı subay içeri girdi, eğildi ve kararsız, net olmayan bir tonda:

"Grandük henüz cevap vermedi; ama gün içinde muhakkak cevap verecektir... ya da yarın," dedi.

Biz koro halinde: "Ya da yarın ha! diye bağırdık. Ama bu iki ya da üç saatlik bir işti!..."

Subay gözlerini kaçırıyordu.

"Altesleri çok meşgul..."

"Altesleri sorunumuzu çözümlemek için birkaç küçücük dakikayı dinlenme tasarısından çıkaramaz mı?"

Huzursuz olan subay, telaşlı bir tavır takındı:

"Biraz sabır beyler. Bu yalnızca bir saat sorunu. Sizi geciktirmemek için imkansızı yerine getireceğimize söz veriyorum... Ve şimdi, ayrım yapmadan bütün kağıtlarınızı vermenizi isteyeceğim."

Alman casusu olmamızdan mı kuşkulanılıyordu? Subay rahatsız bir şekilde güldü ve belgeleri teslim alma tutanağını verirken hayır dedi.

"Şimdi de, cevap gelmeden önce otelden ayrılmayacağınıza dair bana şeref sözü vermenizi isteyeceğim."

"Tutuklu muyuz?"

"Yapmayın sevgili dostlarım, tabii ki hayır. Kesinlikle serbestsiniz. Ama, anlarsınız ya, çok önemli bir askeri bölgedesiniz..."

Anlaşılmayan birkaç söz söyledi ve cevap vermek zorunda kalacağı başka sorularla karşılaşmamak için ortadan kayboldu.

On beş dakika sonra *Hashein* hiçbir incelik kuralına gerek görmeden odamıza üç Kazak'ı, kürk başlıklar, sivri burunlu çizmeler ve göğsü açık uzun kaftanlar giymiş, üç insan azmanı soktu; Kazakların her biri kuşağının arasına dikey şekilde yerleştirilmiş, telkâri süslemeli uzun bir hançer, onun yanında da, kabzası gümüş kakmalı kocaman bir kılıç taşıyordu. İfadesiz gözlerini üzerimize dikerek karşımızda dikildiler.

"Ne istiyorlar?" diye Almanca sordum.

Hashein bizi rahatlatmak istercesine gülümsedi.

"Yalnızca bu beylere bakmak istiyorlar..."

Daha sonra aşağıya inmek istediğimde, kapımızın önünde gidip gelen bir Kazak bana yol vermek için çekildi, ama hemen ardından tırabzandan sarkarak Rusça bir şeyler bağırdı; aşağıda, holde duran bir başkası karşıma çıktı; çıkış kapısında da nöbet tutan bir üçüncüsünü gördüm.

General İvanov'a hitaben öfkeli bir mektup yazarak, Rusların "şeref sözü" anlayışını protesto ettik ve bu tür davranışın nedenini sorduk. Gece yarısı albay gelerek Kazakların hemen geri çekileceğini söyledi ve generalin özürlerini iletti. (Ertesi sabah, gerçekten de çekilmişlerdi... merdivenin arkasında konuşlandırılmak için; oradan kuşku dolu bakışlarla bize bakıyorlardı.) Tutuklanma durumumuza gelince, albay durumun ciddi olduğunu söyledi. Uygun geçiş-izin kağıtları olmadan askeri harekat bölgesine sızmıştık.

"Onların 'uygun' olup olmadığını nereden bilebilirdik ki? Geçiş kağıtlarımız generaller tarafından imzalanmış ve Lemberg'de prens Bobrinski tarafından onaylanmıştı. Ne kötülük yapmıştık?"

"En başta, gazetecilere yasak olan Cholm'e geldiniz. Ardından Cholm'un general İvanov'un genel kurmay merkezi olduğunu öğrendiniz ve bu, askeri bir sırdı."

"Ama vali yardımcısı..."

Albay sözümüzü kesti:

"Bazı subaylarımızın boşboğazlıkları yüzünden suçlu durumuna düştüklerinin bilincindeyim. Bu olay büyük rezalete yol açtı: sizi bu şehre yönelten bütün subaylar... –Eliyle, anlamamızı sağlayan bir işaret yaptı.- Ama bu hiçbir şekilde sizi haklı çıkarmaz."

Ve albay yağmur gibi yağan protestolarımızın karşısında kaçtı.

Cumartesi sabahı, kafası tıraşlı teğmen dostumuz yeniden ortaya çıktı, suratı hiç olmadığı kadar şomdu.

"Baylar size kötü bir haberim var, diyerek sert bir sesle söze başladı. Grandük telgrafımıza cevap verdi: "Tutukluları sıkı göz hapsinde bulundurun," diyor.

"Peki cepheye yolculuğumuz için ne diyor?"

"Başka bir konuya cevap vermemiş."

Ve subay sözlerine aceleyle devam etti:

"Ne yazık ki, bu koşulda sizi, yeni bir emre kadar odanızda tutacağız. Kapınızın önünde bekleyecek nöbetçilere isteklerinizi yerine getirme emri verildi."

"Dinleyin, diye patladı Robinson. Lanet olası grandükünüz..."

"Ha!" diye bağırdı şok geçiren subay.

"Bizden neyi gizliyorsunuz? Grandükün bizi casus zannettiğini mi?"

Subay bir an düşündü:

"Pek âlâ! Bakın... dedi. Çünkü kağıtlarınızda garip, açıklanması güç yanlar var. Önce, şu adlar listesi...

Sabrımızı yitirerek, bunların, Rusların işgal ettiği Bucovin ve Galiçya bölgesinde yaşayan Amerikalı yurttaşlar olduğunu, savaş nedeniyle onlardan haber alınamadığını ve Bükreş'teki Birleşik Devletler elçisinin araştırmamız için bize bu listeyi verdiğini yüzüncü defa açıkladık.

Subay bize sevecen ama aynı zamanda anlamayan bakışlarla baktı.

"Sorun birçok Yahudi adının bulunmasında."

"Ama onlar Amerika yurttaşı."

"Ha? Yahudilerin Amerikan yurttaşı mı olduğunu söylemek istiyorsunuz?"

Bu olağanüstü durumu doğruladık; subay yalanlamaya çalışmadı, ama bize inanmadığı çok açık görülüyordu.

Ardından bize emirlerini sıraladı. Herhangi bir gerekçeyle odadan çıkmamız yasaktı.

"Holde gezinebilir miyiz?"

Omuzlarını kaldırdı:

"Kusura bakmayın."

"Ama bu saçma, dedim. Bize atfedilen suç nedir? Telgraf çekerek elçiliklerimize ulaşmak istiyorum."

Kafasını kaşıdı ve mırıldanarak şefine danışacağını söyledikten sonra yanımızdan ayrıldı. Hemen ardından, iki Kazak merdiveni çıktı ve kapımızın önündeki sahanlıkta volta atmaya başladı; bir diğeri alt katta kazık gibi dikildi; dördüncüsü çıkış kapısındaydı; beşincisi ise Yahudi evinin avlusundaki araba konan yerin damına, üç kat altımıza çıktı ve duygusuz bakışlarını penceremize dikti.

Aramızda görüştükten sonra Robinson'la oturup, Rus hükümetine, bugünden sonra otel ücretini ödemeyi kesinlikle kabul

etmediğimizi belirten diplomatik bir nota döşendik – alıcıların çevirmekte güçlük çekecekleri bir İngilizceyle. Kazaklardan birini çağırdık ve onu, mektubu genel kurmaya götürmekle görevlendirdik.

Artık öğle saatleri olmalıydı. Uçsuz bucaksız Polonya ovasında Haziran güneşi yavaş yavaş yükseliyor, ışınları tepemizdeki eğimli damın çinkolarına vuruyordu. Yahudi mahallesinde geçilmeyen çöplerden tuhaf kokular yükseliyor, penceremize geliyordu. Giysilerimizi bir biri ardına çıkardık ve pencereden aşağıya sarktık, boğuluyormuş gibiydik. İngiliz Oteli'nin en üst katında çok kaliteli tutuklular olduğu haberi yayılmıştı; karşı evde oturan Yahudi ailesi kapıya çıkmış, ağzı açık bizi seyrediyordu; kamburu çıkmış, yüzleri kırışık, gözleri çapaklı yaşlı kadınlar, peruk takmış, kendini salmış anneler, küçük kızlar, uzun, beyaz sakallı saygın hahamlar, olgun yaşta adamlar, gözlüklü, zayıf delikanlılar, kafalarının tepesindeki ilginç takke ve bir tür redingotlarıyla, tümü aynı giyinmiş küçük erkek çocuklar. Çitin öte yanında, hemen hemen hepsi Yahudi olan kent sakinlerinden oluşan sessiz bir kalabalık penceremize bakıyordu. Alman casusu olmamız nedeniyle tutuklandığımızı sanıyorlardı. Bütün Ruslar Yahudilere hain gözüyle bakardı – Rusyalı bir Yahudi olup da, hain olmak istemeyen kim vardı doğrusu? Çoğu bize heyecanla bakıyor olmalıydı, bu sırada, kurtarıcı Alman toplarının uzaktan ve hiç kesilmeyen sesleri duyuluyordu!

Gece, kafası tıraşlı subay yeniden gelerek, kendi elçilerimize telgraf çekme iznini ve general İvanov'un diplomatik notamıza cevabını getirdi: general, grandükün bizi hapis tutma emrini neden verdiğini bilmiyordu. Otel parasının ödenmesine gelince, onu askeri yönetim üstlenecekti. Bunu bildirdiğimizde *Hashein*'in rengi attı.

"Rus ordusu ödeyecekse, asla metelik alamayacağım demektir!"

Bunun üzerine telgraflarımız bilinmezlik ve onun enginliği içinde yitip gitti: sekiz gün geçtiği halde hâlâ cevap alamamıştık. Sekiz gün, ateş gibi yanan çinko dam altında, leş gibi kokan bu odada... Oda beş adım uzunluğunda, dört adım genişliğindeydi.

Tek kitaplarımız bir Rusça- Fransızca sözlük ve *Yakarışlar Bahçesi*'ydi ki altıncı okumadan sonra tüm hevesimiz kaçtı. Beşinci güne doğru *Hashein* şehirde bir yerlerden bir kutu iskambil bulup getirdi, ve biz ikimiz ölümüne briç partilerine atıldık: o zamandan beri tek bir iskambil kağıdı görmek bile beni çıldırtır. Zaman geçirmek için Robinson bir şehir eviyle, bir kır evi planları çiziyordu; Kazaklar için görkemli malikane resimleri, portreler yapıyordu. Ben dizeler yazıyordum; olanaksız kaçış tasarıları hazırlıyordum; roman temelleri kurguluyordum. Yahudi evindeki aşçı kadınla pencereden flört ediyorduk; sokakta toplanan halka söylevler veriyorduk; hep birlikte beddualar ediyor ve açık saçık şarkılar söylüyorduk; uyuyorduk, ya da uyumaya çalışıyorduk. Her gün çara, Duma'ya, Çarlık konseyine aşağılayıcı mektuplar yazarak hoş bir saat geçiriyor, bu arada grandükü, general İvanov'u ve genel genelkurmayını da unutmuyorduk – sonra da bir Kazak'ı onları hemen karargâha götürmesi için görevlendiriyorduk.

Her gün, gün ışır ışımaz *Hashein* –ifadesiz, esmer suratında ayva tüyü sakalları çıkmış genç bir Yahudi- kuşkucu bir Kazak'la çıkageliyordu. Kötü bir Almancayla:

"*Morgen!*" diyordu, biz de başımızı örtülerin altından çıkarıyorduk. "*Was wollen sie essen heute?*"

Biz de hiç değiştirmeden soruyorduk:

"Yiyecek ne var?"

"*Spiegeleier... Biftek... Kartoffeln... Schnitzel... Brot... Butter... Tchaï...*

Günden güne, yeni menüler bulmak amacıyla Rusça-Fransızca sözlüğe gömülüyorduk, ama o Rusça okumayı bilmiyor ve bizim telaffuz ettiğimiz sözleri anlamamakta direniyordu. Dolayısıyla biz de günde altı kez yiyeceklerin sırasını değiştirerek yumurta ve et, içecek olarak da sonsuza kadar sürecek çay istiyorduk. Penceremizin altındaki balkonda bir semaver sürekli kaynıyor, zaman zaman ikimizden biri sahanlığa atılıyor, Kazak'ı bir yana itiyor, kafesi andıran merdiven tırabzanından eğiliyor ve sesleniyorduk: "*Hashein!*" Tedirgin Kazaklarla ve meraklı otel müşterilerinin kapılarını açıp bakmalarıyla sürekli bir hareket

oluşuyordu, ardından bir ses yankı halinde kulağımıza ulaşıyordu:

"Chto?"

"Tchaï! diye cevap veriyorduk. *Dva tchaï... skorrie!"*

Breakfastımızda yumurta istemeye çalışmıştık ama *Hashein* kabul etmeyerek cesurca açıkladı:

"Öğle yemeğinde yumurta, akşam yemeğinde yumurta, ama sabah yumurta olmaz... Sabah yumurta, sağlık için iyi değil."

Bir saatlik çabalamadan sonra, yumurtalarımızla birlikte kavrulmuş domuz yağı istediğimizi ona anlatabildim. Otelci ellerini havaya kaldırarak, dehşet içinde:

"Domuz yağı! Evet, domuz yağı bulunabilir! Ama yalnızca Soylular domuz yağı yer! Ben size domuz yağı vermem!"

XVIII
CHOLM'DA TUTUKLANMA

Bize bekçilik etmesi için, Cholm'da yedek tutulan ve atlarını gezdirmekten başka bir iş yapmayan Kuban Kazaklarından bir sotnia verildi. Tek sanatı savaşçılık olan, on beş yaşından altmış yaşına kadar çara hizmet eden bu ilginç Slav halkının ezelden beri değişmeyen giysileri: uzun kürk başlık, belden kemerli uçuk pembe, mavi ya da yeşil uzun kaftan, göğsünde çapraz takılı fişeklikler, altın ve gümüş kakmalı yatağan, işlenmemiş değerli taşlar monte edilmiş hançer ve sivri burunlu çizmeleriyle yüze yakın, yarı vahşi dev. Başlangıçta, tutuklulara gardiyanlık etmek onlar açısından yepyeni bir eğlenceydi. Bizi tanıyanlar gün boyunca arkadaşlarını getirip bizi gösteriyorlardı; gündüz gelemeyenler de gece, ara ara gürültüyle odamıza dalıyor, ışığı yakıyor ve kınlarla vurarak bizi uyandırıyordu.

Kocaman çocuktan farkları yoktu. Bazıları nöbet tutarken sinirli bir şekilde kılıçlarının topuzlarını dövüyor ve arkadan saldırmamız korkusuyla tedbirli davranarak, odadan geri geri giderek çıkıyordu. Bazıları utangaç ve güvenir, arkadaşımız olmaya hazırdı; yaşamlarını anlatmaya çalışmak için saatlerce Rusça Fransızca sözlüğe gömülüyorlardı. Bu dost Kazaklardan özellikle biri, zamanını Robinson'la geçiriyor, her ikisi de evini ve çocuklarını anımsamayı bitiremiyordu. Bu sekiz gün boyunca, bütün sotnianın geçit resmi yaptığını kezlerce gördük. Askerler portrelerini yaptırıyorlar, doymaz bir merakla eşyalarımıza bakıyorlar, giysilerimizin kumaşını yokluyorlar, sigaralarımızı içiyorlar, Robinson'un çizdiği New-York'un genel görünümüne

hayran oluyorlar ve aralarında hiç durmadan bizim Alman casusu olup olmadığımız sorununu tartışıyorlardı. Hiçbiri batı Avrupa'da bulunmamıştı, bu yüzden ne düşüneceklerini bilemiyorlardı.

Çoğunluk şöyle düşünüyordu: Alman olsun ya da olmasın fark etmez; ama içlerinde zayıf, kısa boylu, sarı bıyıklı, kötü suratlı biri vardı; bize hiç sevilmeyen bir ulustan tutuklular gibi davranıyordu. Ona İvan adını koymuştuk. İvan görevdeyken kapıyı vurmadan, paldır küldür odamıza giriyor, sigaralarımızı içiyor ve ortadaki bütün parayı alıyordu. Kimi zaman kitap okuyordum (*Yakarışlar Bahçesi*), gelip kitabı elimden alıyordu. Biz İngilizce karşı çıkıyor, bu davranışlarına son vermesini istiyorduk. O da Rusça, küstahça karşılık veriyordu. Ve bu günlerce sürdü.

Bir gün İvan yine geldi, kabadayı bir tavırla masaya yöneldi, bir avuç dolusu sigarayı olduğu gibi aldı ve yere tükürdü. Robinson dayanamayıp, patladı: "*Get out, Ivan!*" İvan dalga geçti ve Rusça cevap verdi. Robinson sinmedi: "Defol İvan, yoksa biz seni def edeceğiz!"

Kazak bana sırtını döndü, kapı açıktı. Artık hiç bağırmadan onu pantolonundan yakaladım, merdivene kadar sürükledim ve bir yumruk salladım. Hançerin ve yatağanın çıkardığı büyük gürültü arasında basamaklardan yuvarlandı; aşağıya ulaşınca kuduruk bir haykırışla ayağa kalktı, silahlarını toparladı, saldırıya geçmek üzere yukarı çıktı. Bizse kapıyı kapamakta gecikmemiştik. İvan kılıcını kapının aralığına soktu ve öfkeyle böğürerek kapıyı kanırtmaya çalıştı. Sahanlıkta duran Kazaklarsa doya doya gülmek için duvara dayanmakla yetindiler: sonunda İvan gitti ve bir daha da gelmedi...

Kazaklar günde üç kez at üstünde dik yokuşlu sokağı iniyor, soldaki sokağa sapmak için otelin önünden dönüyor ve dört nal giderken eski ve sert bir marş gibi yükselen güçlü bir şarkı söylüyorlardı. Onların geçtikleri her kezde pencereye üşüşüyorduk, bizim hizamıza geldiklerinde hepsi sırayla bize bakıyor, selamlamak için ellerini kaldırarak gülümsüyordu – hepsi, tehdit eden bir ifadeyle yüzünü buruşturan ve bize yumruk sallayan İvan dışında; biz de o zaman daha çok eğiliyor, ona doğru yumruk sallıyorduk.

Bazen bunaltıcı akşamlarda, aşağıda, avluda nöbet tutan Kazak bizi gözetlemekten bıkarak bir kadeh içki içmeye gittiğinde, tavan arasından geçerek otelimizin çatısına çıkıyor, kentin aşırı kalabalık, insan seli akan sokaklarını ve uzanan çinko damları seyrediyorduk. Güneyde, tepede, Jan Poniatowski'nin Polonya kralı olduğu şanlı dönemden sağ kalan büyük Katolik kilisesinin iki antik oku gökyüzüne doğru uzanıyordu. Onun altında, karanlık bir sokakta, sinagogu ve *heder*i –Musevilerin din okulu– barındıran, ayırt edici bir işareti olmayan hantal yapı bulunuyor, bu yapıdan gece gündüz kutsal metinleri okuyan erkek çocukların dua uğultuları ve Yasa'nın karmaşık sorunlarını heyecanla tartışan *rav*ların, *rebbe*'lerin tiz sesleri yükseliyordu. Rus gel-gitleri yükseliyor ve bu eski Polonya kentini istila ediyordu. Damımızdan kışlaları ve dev gibi askeri enstitüleri –ön cepheleri Petrograd'dakiler gibi üç yüz metreyi bulan, ucu bucağı görünmeyen yapılar– görebiliyorduk; ayrıca yapım halinde, ya da yapımı bitmiş sekiz kilisenin insanda ferahlık duygusu uyandıran eşkenar dörtgenlerle süslenmiş, ya da kırmızıya, maviye boyanmış soğan biçimindeki kaba görünüşlü kuleleri dikiliyordu. Penceremizin tam önünde Kutsal Tepe yükseliyordu. Kalın bir yeşillik tabakasından manastırın düşlere yaraşır altı altın soğankule fışkırıyordu: her akşam ve her Cumartesi tok sesli, büyük çanlar ve billur sesli küçük çanlar çalıyordu. Papazların sabah akşam sokağa inip çıktığını görebiliyorduk: sakallı, uzun saçları omzuna dökülen, yobaz suratlı adamlar, yerlere kadar inen siyah ya da gri elbiseler giymişlerdi. Kaldırımlarda Museviler boyun eğen bir tavırla onlara yol veriyordu. Manastır şimdilik askeri hastane olmuştu. Rus Kızıl-Haçının beyaz başlığını takmış genç kız birlikleri, sürekli iki askerin nöbet tuttuğu ana kapılardan giriyorlar çıkıyorlardı; kapıların önünde her zaman demir kanatların aralığından sessizce merakla bakan insanlar bulunuyordu. Arada bir cankurtaranın tiz çığlığı duyuluyor ve cankurtaran yaklaştıkça ses de yükseliyordu: yaralı subaylarla dolu bir otomobil, tüm hızıyla dik sokağı tırmanıyordu. Bir keresinde üstü açık bir otomobil göründü, arabada iri yarı bir adam kıvranıyor, dört hastabakıcı da onu tutmaya çalışıyordu. Karnının olduğu yerde, kan içinde

etlerden ve bağırsaklardan oluşan bir yığın görülüyordu, adam yol boyunca boğazlanan bir domuz yavrusu gibi bağırdı, ta ki ağaçlar otomobili, aynı zamanda da sesi yutana kadar.

Gün boyunca insan kaynayan kentin gürültüsü öteki bütün sesleri örtüyordu. Ama, akşam olduğunda, otuz kilometreden daha az bir mesafeden atış yapan düşman toplarının homurtusunu duyabiliyor ya da hissedebiliyorduk.

Rusya'daki Yahudi yaşamının dramı her gün gözlerimizin önünde sürüp gidiyordu. Kazak gardiyanımız aşağıdaki evin avlusunda kasıla kasıla dolaşıyordu, çocuklar onun yanından geçerken yollarını değiştiriyorlar, genç kızlar çay getiriyorlar ve onun densiz senli benli davranışlarına gülümsemeye çalışıyorlar, yaşlılar onunla konuşmak için nazikçe duruyorlar, o, sırtını döndüğü zaman da kin dolu bakışlar fırlatıyorlardı. Rus askeri mekanizmasının en mütevazı kölelerinden biri olan o, bir lort gibi kasılıyordu; Yahudiler onun karşısında alçalıyorlar, egemen ırk mensubundan lütuf dileniyorlardı. Yaşlı olsun, genç olsun bütün Yahudilerin her iki üç günde bir, göğüslerine kağıttan küçük bir madalyon taktıklarını gözlemledik. Bir sabah *Hashein* kendi madalyonuyla odamıza girdi: çarın kızı, grandüşes Tatiana'nın parlak basımlı, kötü bir portresiydi. Parmağımızla işaret ederek sorduk:

"Bu nedir?"

Otelci acı dolu bir sesle omuz silkti:

"Bugün grandüşesin doğum günü."

"Ama bu hafta iki üç defa onu taktıklarını gördük."

"Her iki üç günde bir grandüşesin doğum günüdür. Her halükarda Kazaklar öyle der. Kazaklar bütün Yahudileri, doğum günü için grandüşesin resmini satın almaya ve göğüslerine takmaya zorlarlar. Bunun fiyatı beş rubledir. Bizler yoksul Yahudileriz, grandüşesin doğum gününü bilemeyecek kadar cahiliz. Ama Kazaklar Rus'tur, onlar bilirler."

"Peki, almayı kabul etmezseniz ne olur?"

Otelci parmağını boğazında gezdirip, bir hırıltı çıkararak anlaşılmaz bir işaret yaptı.

Bu avlu Yahudi evlerinin ve otelde kalanların pencereden attıkları çöplerle, gerçekten iğrenç bir yerdi. Üstüne tahta konulmuş kocaman ahşap iki kapıyla, yüksek bir çit onu sokaktan ayırıyordu. Girişler ve alt katın pencereleri de aynı şekilde içerden sürgülenen kalın kanatlarla korunmuştu. Bütün bunlar pogrom öngörülerek yapılmıştı. Çitin karşısına tahtaların eğik konmasıyla bir kaydırak yapılmıştı, kir pas içindeki çocuklar bütün gün bağrışa gülüşe kaymak için kaydırağın tepesine çıkıyorlardı; ya da yukarıda kalarak yüzü koyun yatıyorlar, burunlarını duvara dayayarak Kazakların geçişini seyrediyorlardı. Çamura batmış bebeler zırlıyorlardı. Açık kapılardan ve pencerelerden ezeli "Kaşer*" mutfağının kokuları, üst üste yığılmış ve temizlenemeyecek kadar yoksul olan insanların kokuları yükseliyordu – Doğu Yakasının baldırı çıplaklarında görülebilenlerin tümü.

Ama her Cuma öğlen, ev, şehirdeki bütün Yahudi evleri gibi büyük bir hareketlilikle karşılaşırdı: Şabbat** için hazırlık yapılırdı. Kadınlar hafta içi giydikleri eski giysileri çıkarırdı, tuvalet kovaları avluda boşaltılır ve kapı girişine konan çinko bir banyo küveti, içerden kovalarla taşınan, dumanı üstünde sıcak suyla doldurulurdu: fırça ve süpürge sesleri, ıslatılan tahta bezlerinin çalkalandığı ve kadınların, çalışmanın ritmine uyan şarkıları duyulurdu. Sonra, yeniden pis suyla dolan kovalar çinko banyoya doldurulurdu; banyodaki suyun görünüşü kahverengi ve koyu bir çorbayı andırdığında, ailenin bütün kap kacağı: tencereler, tabaklar, çatallar, bıçaklar, fincanlar, bardaklar ona daldırılmış ve yıkanmış olurdu. Çeşme suyun boşa harcanamayacağı kadar uzaktaydı. Bu iş bittikten sonra, çocuklar banyodan sırayla bir kova su alır, bu sırada ötekiler de minör bir şarkının vurgularıyla sallanarak kapı ve pencere diplerini, kapının önündeki taştan iki basamağı ovardı.

İplere asılı çamaşırlar kaldırılmıştı. Bir neşe ve rahatlama esintisi duyuluyordu; haftanın geri kalan günlerindeki terör orta-

* Kaşer: Müslümanlarda olduğu gibi Musevilerde de, dini kurallara göre yasaklanan ya da yenebilen yemekler ve bunların pişirilme yöntemi. (Ç.N.)

** Şabbat: Musevilikte haftanın yedinci günü olan Cumartesi çalışmak günahtır. Cumartesi tatildir. (Ç.N.)

mı buhar olup uçmuş gibiydi. Bütün Yahudi dükkanları erkenden kapanır ve erkekler işlerini bitiren insanlar gibi, küçük arkadaş grupları halinde evlerine dönerlerdi. Her biri en güzel redingotunu giyer, en iyi takkesini takar, en cilalı pabucunu ayağına geçirir ve sinagoga doğru akan, baştan aşağı siyahlara bürünmüş kalabalığın her zaman yenilenen seline karışmak üzere dışarı çıkardı.

Evde, kirli halılar, Şabbat günü ve büyük dini bayramlar dışında her zaman kaplı olan beyaz zemini açığa çıkarmak amacıyla, rulo haline getirilerek kaldırılırdı. Arındırılmış evden kadınlar, genç kızlar, takmış takıştırmış bir halde tek tek, arkalarından çocuklar, güle oynaya çıkarlar ve başka kadınların çoluğuyla çocuğuyla gezdiği sokağa giderek, orada aralarında sohbet ederler ve caka satarlardı.

Penceremizin bir köşesinden evin saygın yaşlı dulunun fırının kapağını kontrol ettiğini görebiliyorduk; kutsal gün boyunca gözden uzak tutulan ve Mum duası için yakılan daire şeklindeki mumlarla, örtülerle kaplı Şabbat ekmeğiyle, şarap şişesiyle ve *kiddoush* kupasıyla yemek odasının masasını açığa çıkaran anahtarların tıngırtısını duyabiliyorduk.

Erkekler ağır ağır sinagogdan dönüyor ve coşkuyla tartışarak yolda gidip geliyorlardı, alabildiğine ince, soluk benizli genç aydınlar gün batışının sonuna kadar Yasa'nın özellikle ince noktalarını tartışarak geziniyorlardı. Aile sessizce masasının çevresinde toplanıyor, şarap duası okunurken ve kutsal ekmek kesilirken başlarını öne eğiyorlardı: mumların sarı, donuk ışığı zeytin yeşiline çalan ve doğulu yüzlerinin garip çevrelerini aydınlatıyordu... Hafif akşam yemeğinden sonra, çocuklar sakin sakin oyun oynuyor, kadınlar da evlerinin çevresinde kısa bir tur atıyorlardı; tam karanlık çöktüğünde, Allah'ın ruhunun bu damın üstünde dalgalandığını göstermek için her Yahudi evinin penceresinde bir ışık yanıyordu. Ve ikinci kat pencerelerinden hafta boyu boş olan, erkeklerin masada açık duran kocaman ciltler önünde toplanıp, gecenin geç saatlerine kadar oryantal bir makamla, ağır bir ses tonuyla ilahileri birlikte söyledikleri eşyasız, uzun bir odanın içini görebiliyorduk.

Şabbat günü erkekler sabahtan sinagoga gidiyordu. Bu, Şab-

bat giysileriyle aileler arasında sonu gelmeyen ziyaretler günüydü; tüm evin koro halinde, el çırparak tekrarladığı neşeli şarkılarla akşama kadar süren, sonu gelmeyen bir yemek günüydü; son doğan da dahil olmak üzere, prensler gibi giyinmiş aileler, Kutsal Tepe'nin eteğinde köye doğru uzanan yolda geziniyorlardı... Sonra gece oluyordu ve fırın açılıyordu, halılar yeniden seriliyor, küçük Yakub yakarış dolu uzun bir ilahiden oluşan dersini öğretmenle birlikte okuyordu, dükkânlar yeniden açılıyor, eski giysiler yeniden giyiliyor, pislik ve korku yeniden ortaya çıkıyordu.

Her gün, ya da hemen hemen her gün manastırın arkasındaki hapishaneye götüren acınası bir alay geçiyordu; uzun redingotlu ve geleneksel başlıklı iki ya da üç Yahudi soluk soluğa, ifadesiz yüzlerle, çökmüş eğilmiş, önde giden omuzlarla sokağa tırmanıyor ve onun ardından ayak sürüyen, el ayasında süngülü bir tüfek taşıyan iri yarı bir asker gidiyordu. *Hasheine* bu insanların kim olduğunu kezlerce sorduk; ama o, her zaman bilmediğini söyleyerek cevap veriyordu. Onları nereye götürüyorlardı? "Sibirya'ya... ya da belki..." diye mırıldanmaya razı oldu. Ve bir tüfeğin tetiğine basma işareti yaptı. *Hashein* son derece tedbirli biriydi. Ama, bir gün, sanıldığından daha fazlasını biliyormuşçasına, sırayla Robinson'la bana bakmak üzere odamızda daha çok kaldı. Sonunda, kafasını salladı ve kapının rezesine tutturulmuş dua kâğıdını saygıyla ellemeyi unutmadan, açıkgöz Kazak'ın önünden geçerek gitti.

Orada kalışımız uzuyordu ve ültimatomumuza hâlâ cevap almamıştık; kafası tıraşlı subay da artık gelmiyordu: protestolarımıza cevap vermek besbelli çok zor bir görevdi! Kazaklara gelince, penceremizin altından geçerken avaz avaz bağırarak bizi selâmlamaya devam etseler de, dışarıda daha ilginç bir uğraş bulmuş olmalıydılar; öyle ki, sonunda *Hasheinden*, nöbetçi Kazak'tan ve fırsatını yakaladığı zaman bütün Rus Musevilerinin yaptığı gibi *Hasheinin* de sömürdüğü ve çalıştırmaktan canını çıkardığı surat buruşturan ve çirkin iki Polonyalı hizmetçiden –Fred ve Annie- başkasını görmez olduk.

XIX
TUTSAKLIK SERÜVENİMİZİN DEVAMI

Bir gün, ciyak renkli bir ü.ıiforma giymiş postacı, gösteriyi merak eden dostlar grubuyla birlikte odamıza girdi, topuklarını birbirine çarpıp, eğilerek selâm verdi ve Birleşik Devletler Elçiliği'nden gelen telgrafı verdi:

"Özel izin olmadan çarpışma bölgesine girdiğiniz için tutuklanmışsınız. Dışişleri Bakanlığı elçimize, Petrograd'a gönderilmeniz gerektiğini bildirdi."

Hepsi buyda. Sonra yeniden sessizlik oldu ve dış dünya bizim yazgımızla ilgilenmemeyi sürdürdü. Günler, her biri, bir öncekinden daha tekdüze olarak geçmeye başladı. Bizi unutmuşlardı.

Sonunda, daha sonraki gecelerden birinde, bir mahmuz şıkırtısı çınladı ve kapımızda hafif bir tırmalama sesi duyduk. İki subay görkemli bir tavırla içeriye girdi; birincisi, kısa boylu, şişman ter içinde olanı kendini İvanov, Güneybatı ordusunun levazım subayı ve generalin kuzeni olarak tanıttı; öteki çolak, kel kafalı ve zayıftı, hastalıklı bir görünüşü vardı, madalyalarla kaplıydı: teğmen Potemkine. Bedeni ve yüz kasları bir tür horon tepen teğmen söze başladı; Bir an sonra anlaşılmaz bir İngiliz ağzıyla konuştuğunu fark ettik. Yine de söyledikleri açıktı.. özgürdük.

"Bükreş'e dönebiliyor muyuz?"

"Evet beyler."

"Peki cepheye gitmek için ne yapmak gerekir?"

"Ne diyor? Ne diyor?" diye homurdanan bir sesle endişelendi levazım subayı.

Teğmen tercüme etti, ikisi de kahkahalarla güldüler.

"Bu koşulda, diye söze başladı teğmen kekeleyerek –adeta konuşan bir iskeletti-, bu koşulda, Petrograd'a gidip elçinizi görerek, grandükten istekte bulunmasını söylersiniz: Evet, diplomatik yöntemler var."

Kafasını şiddetle salladı.

Robinson'la ben öğüdü tuttuk: Petrograd'a gitmek, belki de, sonunda Rus cephesine ulaşmamız için bir olanaktı.

İngilizcesi dakikadan dakikaya düzelen teğmen konuşmasını sürdürdü: "Genel karargâha gelmek isterseniz, kâğıtlarınız size geri verilecektir."

Ona eşlik ettik; o da bize pasaportlarımızı, mektuplarımızı, eski izin kâğıtlarımızı, yanı sıra kuşkulu Yahudi yurttaşların listesini geri verdi. Yolda tutuklanmamamız için Petrograd'a gidiş izin kâğıdı istedik. Bize bunun gerekli olmadığını, kimsenin bizi tutuklamayacağını söyleyerek cevap verdi. Biz yine de ısrar ettik, o da bir kâğıt vermeye razı oldu. Doğruyu görmüştük: en az yirmi kez durdurulduk.

Otele girdiğimde Amerika Birleşik Devletler elçisi George T. Marye yemek salonundaydı; beyaz bıyıklı, gözlüklü, titiz, kısa boylu bir adamdı. Titrek ve kuru bir sesle bana seslendi:

"Bay Reed, sizi burada, Petrograd'da görmekten çok memnunum. Servislerimizde çok büyük kaygıya neden oldunuz... Evet, gerçekten, çok büyük kaygı. Nihayet! Kuşkulu silah olaylarınızı yorumlamak istemiyorum, ama size bir tavsiyede bulunmamı isterseniz, o da Rusya'yı hemen ve en kısa yoldan terk etmenizdir."

Çok şaşırmıştım.

"Rusya'yı terk etmek mi? Peki ama neden?"

Sorum onu iyice sinirlendirecek nitelikte olmuştu.

"Çünkü çok açık. Buraya askeri eskortla gönderildiniz..."

"Hiç de değil! Serbest bırakıldık ve Bükreş'e geri dönmemize izin verildi."

Yüzünde inanmayan bir ifade belirdi:

"Bükreş! Ama Dışişleri'nden bana verilen bilgiye göre buraya tutuklanmak ve Rusya'dan sınır dışı edilmek için getirildiniz.

Durum böyle değilse, ülkeyi olabildiğince çabuk terk etmekten başka bir şey salık veremem."

"Peki ama ne yaptım?"

"Bay Reed, Dışişleri'nden sizinle ilgili aldığım telgraflar alabildiğine tehlike işareti dolu... Evet, sizi temin ederim, alabildiğine tehlike işareti dolu. Cephede sizi inceleyen subaylar üstünüzde sahte bir pasaport ve Ruslara karşı Yahudi devrimci dernek başkanları için giriş mektupları bulduklarını belirtiyorlar. Üstelik, özel izin kâğıdınız olmadan Rus askeri bölgesine sızdınız."

"Ama, pasaportum Washington'dan verildi ve hiçbir partiden, hiçbir Yahudi'ye hitaben mektubum yok. Bütün kâğıtlarım Cholm'da geri verildi: görmek isterseniz yanımdalar. Ordu bölgesine izin kâğıtsız sızmaya gelince, elimde bulunan izin iki Rus generali tarafından ve Galiçya genel valisi tarafından imzalandı, ayrıca prens Troubetskoï'un mektubundan ve Bükreş'teki Birleşik Devletler elçisinin görev emrinden söz etmeye gerek yok."

Marye'nin bakışları baştan aşağı kuşku doluydu. Sonunda soğuk bir sesle:

"Pekala, bay Reed, diyelim ki olayları sizin anlatış şeklinizle Rus hükümetininki örtüşmüyor!"

İşte şöyle olmuştu: Geçiş izinlerimizi görünce, Cholm'de bizi tutuklayan subayların canı çok sıkılmıştı. Çok yakın bir tarihte, Alman casusları bölgede etkili bir şekilde çalışmış ve sözü edilen subaylara çok büyük kötülük yapmışlardı. Onlar da ne pahasına olursa olsun birinin, ya da ikisinin yuvasını yapmak gerektiğini düşünüyorlardı. Biz de tam sırasında gelmiştik. Amerikalı Yahudi yurttaşların listesi, kâğıtlarımızı inceleyen adamın kuşkulu bakışlarını çekmişti ve adam İngilizce bilmediğinden, ekli belgeleri okuyamamıştı. Belki de Cholm genel karargâhında işgüzarlık yapıldığını sezmişlerdi: sorumlular bir Kanadalıyı –İngiliz yurttaşı- ve bir Amerikalıyı alıkoymaktan kınama cezası almaktan korkmuşlardı. Bu nedenle birileri büyük suçlar uydurmuş ve bizden kurtulmak için onları grandüke iletmişti. Rus düşüncesinin mantığı böyleydi.

Gerçekten, sonradan, Cholm'da bizi doğrudan doğruya kurşuna dizmeye karar verdiklerini öğrendik. Ama Amerika ve İngiltere elçileri Petrograd'a gönderilmemiz için diretmişlerdi.

Ertesi sabah ne yapmam gerektiğini öğrenmek için elçiliğe gittim. Başsekreter bana yalan söylediğimi düşündüğünü hissettirdi — benim açıklamalarımla Dışişleri'ninki uyuşmadığından.

"Stockholm ya da Vladivostok yoluyla sınır dışı edilme durumunda olduğunuzu anlayabilirim. Bu arada, sakin sakin otelinizde beklemeniz tercih edilir."

"Ama elçi ülkeyi terk etmemi söyledi."

Sekreterin tavrı kesindi:

"Ülkeden keyfinize göre ayrılmaya çalışmayın: hiçbir gerekçeyle!"

Karşı çıktım:

"Ama Bükreş'e dönmek zorundayım! Elçiniz yanlış suçlamalarla Stockholm'e ya da Vladivostok'a gönderilmem için fikir birliğine mi vardı?"

Sekreter buz bir ses tonuyla elçinin hiçbir şey yapamayacağını söyledi.

Robinson'a eşlik etmek için gittiğim İngiliz elçiliğinde baş sekreter yalnızca güldü.

"Ama bu çok gülünç! Rusya'dan sınır dışı edilemeyeceğiniz çok açıktır! Bana hikayenizi yazın ve sizin anlattığınız şekil, bizimki olacaktır. Bay Reed de aynı şekilde hareket etmek isterse, onun lehine araya girmekten mutluluk duyarım."

İki saat sonra İngiltere elçiliğinden, suçsuzluğumuza kefil olma ve güven belgesiyle birlikte bir nota, Dışişleri Bakanlığına gidiyordu. Ertesi gün otelin holünde Bay Marye'yle yeniden karşılaştım.

"Nasıl olur bay Reed, hâlâ Rusya'da mısınız?"

"Baş sekreteriniz gitmek için hiçbir şey yapmamamı emretti."

Elçinin kararsız bir havası vardı.

"Ah! Öyle mi yaptı? Bununla birlikte sizi bu ülkenin dışında bilmekten mutluluk duyardım Bay Reed: sizin işiniz canımı çok sıkıyor.

Rusya'da Senyörlerin yolları ağır ve görünmezdir. Üç haftanın sonunda her iki elçilikte de bir nota zuhur etti: Bay Reed ve Bay Robinson Rusya'da istedikleri kadar kalmakta özgürdürler; ama, ülkeden ayrılmaya karar verdikleri zaman bunu Vladivostok'tan yapmak zorundadırlar.

"Yapılacak bir şey yok, dedi Marye. Hiçbir şey! Ama benim Bay Sasonov'la konuşacaklarım olacak."

İngiliz elçiliğinin sekreteri büsbütün öfkelenmişti:

"Dert etmeyin. Elçi şahsen Bay Sasonov'un nezdinde hemen protesto edecektir."

Bizim olayımız İngiltere elçisi Sir George Buchanan'ı çok eğlendiriyordu. Aynı akşam konuyu Dışişleri bakanına açtı:

"Adamlarınızın tümüyle yanlış yolda olduğunu sanıyorum. Bu insanlar Amerika basınında Müttefiklere son derece değerli hizmetlerde bulundular ve dostça makaleler yazmak amacıyla Rusya'ya geldiler. Siz ise Birleşik Devletlerdeki Rusya imajına yalnızca gölge düşüreceksiniz."

"Yine de, dedi Sasonov, Rusya'ya bu şekilde girmekle büyük aptallık ettiler."

"Sizin askeri yetkililerden daha az aptalca," diye cevabı yapıştırdı Sir George.

Bir hafta sonra, otelin holünde bay Marye benimle buluştu ve elimi sevgiyle sıktı.

"Pekâlâ bay Reed! dedi gülümseyerek. İşiniz ne durumda?"

"Onunla ilgilendiğinizi sanıyordum, bay Marye. Bu konudan bay Sasonov'a söz etmeyecek miydiniz?"

"Bay Sasanov'la konuştum, bana yapılacak bir şey olmadığını söyledi. Bay Reed, güç durumda kaldıysanız, bunun benim hatam olmadığını hatırlatırım. Üstelik, size Rusya'dan hemen ayrılmanızı dürüstçe tavsiye ettiğimi kabul edin – ve bunu bir kez daha tavsiye ediyorum. Vladivostok'tan."

On gün kadar sonra çembere alınmayı kaldırmak için girişimde bulunduk. Pasaportlarımıza "istediği sınırdan çıkmakta özgürdür" resmi damgasını vurması için gönlümüzden kopan otuz beş ruble bağış, Petrograd polisini kandırmaya yetti; ve bir ak-

şam, kezlerce at arabası değiştirerek Kiev ve Bükreş trenine binmek üzere tüm hızımızla gittik. Ama ertesi gün, Vilna'da bir jandarma subayı gülümseyerek kompartımanımıza girdi ve bizi uykumuzdan uyandırdı. Kim olduğumuzu ve nereye gittiğimizi bile sormadan:

"Çok özür dilerim, dedi. Telgrafla size trenden inmenizi ve Petrograd'a dönmenizi rica etme emrini aldım, oradan Vladivostok yoluyla Rusya'yı hemen terk edeceksiniz."

Petrograd'a dönebilmemiz için bize bir buçuk gün gerekti. Tam otele gelmiştik ki, gizli polisten iki subay kendini tanıttı ve şefleriyle karşılaşmak üzere genel karargâha gitmemiz gerektiğini bildirdi.

Tuhaftı, yine de, kaçış girişimimizle ilgili burada hiçbir şey denetlenmemişti. Suratsız, şişko yanaklı ve asık suratlı şef Altesleri grandükten aldığı emri okudu. Not iki gün öncenin tarihini gösteriyordu –kaçışımızdan bir gün önce- şöyle yazılmıştı: "Bay Boardman Robinson, İngiliz yurttaşı ve Bay John Reed, Amerikan yurttaşı mevcut mektubun alınmasını izleyen yirmi dört saat içinde Vladivostok'a gitmek üzere Petrograd'dan ayrılmak zorundadır; bu emre uyulmaması durumunda askeri mahkemeye sevk edilecekler ve ağır bir şekilde cezalandırılacaklardır."

"Ağır bir şekilde cezalandırılmak mı? dedi Robinson. Ya aklandıysak?"

"Ağır bir şekilde cezalandırılacaksınız," diye cevap verdi şef inatla.

Bu sırada tercümanımız tren saatlerine bakıyordu: önümüzdeki yirmi dört saat içinde Vladivostok'a tren yoktu! Üstelik paramız da hiç kalmamıştı. Bu, şefin hiç umurunda değildi; trenle ya da trensiz, paralı ya da parasız gitmek zorundaydık.

Her türlü kılığa girmiş bir dedektif sürüsü peşimizde, ikimiz de kendi ülke elçiliklerimize gittik.

Bay Marye beni kabul etmiyordu, ama ikinci sekreter bay White'ı görebildim.

"Size parasal olarak yardım edemeyiz bay Reed, dedi soğuk bir tavırla, ama kurulun yoksun Amerikalılar için bir fonu olduğunu zannediyorum."

Umutsuzça, yirmi dört saat içinde Vladivostok'a gitmek zo-

runda olduğumuzu ve tren olmadığını anlattım. Kayıtsız bir şekilde, fazla bir şey yapabileceğini sanmadığını söyledi. Bana, olabildiğince çabuk tarafından Robinson'la buluşmaktan başka bir çözüm kalmıyordu.

Allahtan İngiltere elçisi ikimiz için de devreye girdi. Ekselans grandükün genelkurmayı nezdinde Altesleriyle konuşması için İngiliz ataşesini sıkıştırdı. Daha da güzeli, Sir George kendisi Dışişleri Bakanlığı'na gitti ve hükümeti adına bunu protesto etti. Dışişleri sekreteri grandüke telgraf çekerek emrin iptal edilmesini istedi; telefonla da, gizli polise bizi taciz etmeyi kesmeyi emretti.

Bir saat sonra, polis şefi bizden özür dilemek ve adamlarının geri çekildiğini söylemek için telefon açıyordu.

Ertesi gün genelkurmaydan bir subay bizi çağırdı; aşırı kibarlıkla, grandükün sınır dışı etme emrini kaldıran ve Bükreş'e, istediğimiz zaman dönmekte tümüyle özgür olduğumuzu belirten notu, emir subayının yardımıyla bize iletti.

Uzun zaman beklemedik: ters-yüzü dönüşten korkarak, güneye giden ilk trene bindik. Sınıra geldiğimizde, posta kumandanı, dört askerin bekçiliğinde bizi, garın bir köşesine götürdü; askerler orada eşyalarımızı inceden inceye inceledi, cüzdanlarımızı ve ceketlerimizin astarlarını didik didik aradı, öteki yolcuların bakışları altında bizi resmen soydu. Bütün kâğıtlarıma, bütün notlarıma, hattâ Robinson'un resimlerine bile el kondu. Ama artık sınırı geçiyorduk ve Rus ordusunun güçlü pençelerinden kurtulmak için bu çok ağır bir bedel değildi.

XX
RUSYA'NIN ÇEHRESİ

Rusların uzun yol demiryollarında seyahat etmemiş birisi, üzülerek söylüyorum, Amerikan trenleri kadar geniş yatakları fevkalade büyük ve geniş, tavanı ranzanın üst katında ayağa kalkabileceğiniz kadar yüksek trenlerin tadına varamamış demektir. Güzel kokulu huş ağacı dumanı saçarak ve kıvılcım "çiseleri" sıçratan tahta lokomotifler tarafından çekilerek hareket eden bu trenler raylarda adeta kaymak gibi kayıyordu. Her zaman güzel lokantaların bulunduğu küçük istasyonlarda uzun molalar verilirdi. Bu molalarda, bıyığı terlememiş çocuklar trende çay, sandviç, sigara ve şekerleme satarlardı. Bir yere gideceğinizde, belirlenmiş bir varış saatinin olmadığını bilmeniz gerekiyordu, hakeza yemek ve uyku için de kesin bir vakit yoktu, teamül böyleydi. Birçok seyahatimde gecenin bir yarısında yemek vagonunu "zamansız" ziyaret ettiğim çok olmuştur. Gel gör ki, kimse bu durumu yadırgamaz ve gayet doğal bir şekilde yemeğe gidilir ve kahvaltı saatine dek sürecek koyu bir muhabbete girişilirdi. Bir kısmı görevliden yatak takımlarını alır ve kompartımanda herkesin gözleri önünde soyunur; diğerleri çıplak şiltenin üzerine kıvrılır yatar; ve geri kalanlar da çay ve tartışmalar eşliğinde sabahı ederlerdi.

Rusya'da pencere ve kapılar mutlaka sıkı sıkıya kapalıdır. Yoğun sigara dumanı yüzünden sık sık duman altı olmanız ve üst ranzalardan devamlı horlama sesleri duymanız mümkündür. Sürekli bir insan akışı vardır, biri iner biri çıkar, biri yatar biri kalkar. Rusya'da her konuşma döner dolaşır, gelir insan ruhuna

dayanır. Neredeyse her konuşma insana bir Dostoyevski romanından alındığı havasını verir. Rusların ilginç bir diğer özelliği de konuşarak sarhoş olabiliyor olmalarıdır. Konuşmaya başladıktan bir müddet sonra sesler çatallanmaya, gözlerde şimşekler çakmaya başlar, adeta bir vecd halinde kerameti kendinden menkul bir vahiyle sarsılırlar. Petrograd'da sabahın ikisinde tıka basa dolu bir kafe gördüğümü hatırlıyorum – elbette likör içilemiyordu, ama insanlar fikirlerle mest olmuş bir şekilde bağırıyor, şarkılar söylüyor ve masalara vuruyorlardı.

Trenin pencerelerinden dışarıyı seyrederken, ülkenin enfes manzarasına hayran olmamanız mümkün değildi. Balta girmemiş eski ormanların gizemli ve kasvetli görüntüsü saatler boyunca devam ediyordu. Ağaçların kenarlarında ağır taşıtların hantal hantal ilerlediği tozlu bir yol uzanıyordu. Yüz derileri sakaldan dolayı sarkmış kaba görünümlü ve geniş omuzlu *mujik*ler büyük tahta bir boyunduruğa koştukları kalın derili hayvanlarının çektiği arabalarla bu yolları aşındırıyorlardı. Bu hayvanlar hareket ettikçe boyunlarındaki pirinç çanlar sallanıp duruyordu. Hemen yakınında saz damları olan küçük ahşap evlerin bulunduğu kasabalar uzanıyordu. Budanmamış ağaçlardan yapılmış evler, açık renkli kubbeleri olan ahşap kilisenin ve şu anda kapalı olan resmi votka dükkânının (çok rahatlıkla söyleyebilirim ki civardaki en görkemli bina buydu) etrafında kümelenmişti. Ahşap kaldırımları, çamur deryasını andıran asfaltlanmamış patika gibi yolları, lokomotif için kullanılacak odun istifleri ile burası gerçekten de tam bir trenyolu kasabasıydı.

Başlarına bağladıkları rengârenk eşarpları ve parıldayan dişleriyle iri yarı kadınlar, siperli serpuşları ve sakallarıyla çizmeli, dev gibi adamlar ve uzun, siyah cüppe giyip silindir şapka takmış papazlar. Peronlarda sarı kıyafetleri, kırmızı revolver kayışları ve kılıçlarıyla uzun boylu polisler dikkati çekiyordu. Ve elbette her yerde ve sayıları on binlerce olan askerler... Ve birdenbire manzara değişiyor ve ağaçların yerini altın sarısı görüntüsüyle geniş buğday tarlaları alıyor.

Kanaatimce Ruslar diğer milletler gibi yurtsever değiller. Onların gözünde Çar, hükümetin başı değil; o bir ilah. Hükümetin kendisi –yani bürokrasi– kitleler nezdinde bir itibara sahip değil;

Rus halkına dışarıdan dayatılan ayrı bir ulus gibi. Genel olarak söylemek gerekirse, bayraklarının neye benzediği konusunda bir fikre sahip değiller; bilenlerin gözündeyse bu bayrak Rusların simgesi olarak görülmüyor. Ayrıca Rusların ulusal marşı, bir marştan ziyade, yarı-gizemli bir şarkıyı andırır. Öyle ki marşı duyduğunda hiç kimse ayağa kalkmak veya şapkasını çıkartmak ihtiyacı hissetmez. Bir halk olarak Rusların emperyalizmle arası hiç iyi değildir – Rusya'nın fetihler sonucu büyük bir ülke olmasını istemiyorlar. Aslında Rusya'nın dışında herhangi bir ülke olduğunun bile pek farkında değiller; düşman bir ülkenin toprakları işgal edildiğinde fevkalade kötü savaşmalarının nedeni tam da budur. Fakat düşman bir kez Rus topraklarına ayak basmaya görsün, *mujik*ler vahşi canavarlar haline dönüşürler, tıpkı 1812'de ve 1915'te olduğu gibi. Çünkü çiftlikleri, evleri, ormanları, toprakları ve kutsal şehirleri düşman boyunduruğu altına girmiştir; savunma söz konusu olduğunda bu denli iyi savaşmaların nedeni de budur.

Rusların toprağa karşı, geniş düz ovalara, engin ormanlara, güçlü ırmaklara, Rusya'nın üzerinde uzanan muazzam semaya, atalarının fi tarihinden beri ikonlara dokundukları altın ve mücevherlerle kaplı kiliselerine karşı, bütün köyleri kutsal bir ırmak arayışına sürükleyen muazzam itkilere karşı, kuzey kışının vahşi soğuğuna karşı, şiddetli sevgiye ve vahşi neşeye ve korkutucu kasvete ve söylencelere ve efsanelere karşı – Rusya'yı Rusya yapan tüm bunlara karşı bir Yunan hissiyatına sahip olduklarını söyleyebilirim. Bir keresinde genç bir subayla aynı kompartımanda seyahat etmiştik ve tüm gün boyunca pencereden dışarı bakıp karanlık ağaçlıkları, geniş tarlaları ve küçük kasabaları seyretmiş, seyrederken de ağlayıp durmuştu. "Rusya kudretli bir annedir; Rusya kudretli bir annedir," diye tekrarlayıp duruyordu...

Bir başka seferinde orta yaşlı bir sivilde de benzer bir duruma şahit olmuştuk. Yassı kafasındaki saçları kısa kesilmiş, geniş, sabit ve açık mavi gözleri kendisine bir mistik görüntüsü veren bir adamdı.

"Biz Ruslar ne kadar büyük olduğumuzu bilmiyoruz," demişti. "Milyonlarca insanın bir arada yaşadığından haberdar değiliz.

Ne kadar çok toprağımız olduğunun, ne kadar çok zenginliğe sahip olduğumuzun farkında değiliz. Ya, şöyle söyleyeyim, Moskova'da Bay Yousoupov diye birisi var, adam kendi toprağının hesabını bilmiyor, yani o kadar çok. Keza herhangi bir Alman kralından da daha çok mülke sahip. Ayrıca hiçbir Rus, bu devlet içerisinde kaç tane milletin temsil edildiğinden de haberdar değil. Ben kendim bile yalnızca otuz dokuz tanesini biliyorum..."

Fakat yüzyıllar boyunca ezilen ve zalimce yönetilen bu barbar halkların, çok sınırlı bir iletişim içerisinde geçen ve herhangi bir ideal taşımayan karmakarışık birlikteliği derin bir ulusal birlik duygusunun ve düşüncesinin ve kendi gücüyle ilerleyen özgün bir uygarlığın doğmasına sebep oldu. Gevşek, rahat ve güçlü bu ülke uzak bölgelere yayılmış yabanıl Asya kabilelerini istila ediyor; sınırları Romanya'ya, Galiçya'ya, Doğu Prusya'ya dek uzanıyor, üstelik örgütlü direnişle karşılaşmalarına rağmen. Yaşadıkları her ülkede ve her koşul altında genellikle kendi hayat tarzlarına sıkı sıkıya ve inatçı bir biçimde bağlı kalan İngilizler bile, Rusya'nın gücü karşısında boyun eğmektedirler; Moskova ve Petrograd'daki İngilizlerin yarı yarıya Ruslaştıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ve bunun insanları etkisi altına almasının nedeni en rahat, en özgürlükçü yaşam tarzı olmasıdır. Rus fikirleri en coşturucu, Rus düşüncesi en serbest ve Rus sanatı en verimli olanıdır. Benim nazarımda Rus yiyecek ve içecekleri kadar iyisi olmadığı gibi, Rusların kendisi de belki de yaşayan en ilginç insan topluluğudur.

Rusların kendilerine göre bir zaman ve mekân algılayışları var. Biz Amerika'da büyük bir imparatorluğa sahibiz, fakat yaşayışımıza bakan uygarlığımızı da almış olduğumuz İngiltere gibi kalabalık bir adada yaşıyoruz zanneder. Sokaklarımız dar, şehirlerimiz tıkış tıkıştır. Birbirlerine yapışık evlerde veya kat kat üstüne çıkılmış apartmanlarda yaşıyoruz. Her aile kendi kabuğunda yaşayan, kendinden menkul ve gözlerden alabildiğine uzak küçük göz bir oda gibidir. Aynı şekilde Rusya da büyük bir imparatorluk olmasına karşın, orada insanlar bunun farkındaymış gibi yaşıyorlar. Petrograd'da bazı sokaklar beşyüz metre genişliğinde, hele bazı meydanlar var ki bir ucundan bir ucuna iki kilometre uzunluğundadır. Binaların ön cephesi bir kilometre

uzar gider. Evlerin kapıları her zaman sonuna kadar açıktır; insanlar gece gündüz hangi saatte olursa olsun birbirlerini ziyaret ederler. Yemek, çay ve muhabbet akışı girladır; herkes gönlünden nasıl geçiyorsa öyle davranır ve ne isterse onu söyler. Yatağa gitmek veya yataktan kalkmak veya yemek yemek için saptanmış belirli bir saat yoktur. Keza birisini öldürmenin veya birisine ilan-ı aşk etmenin geleneksel bir yolu da yoktur. İnsanların çoğu Dostoyevski romanlarının bir akıl hastanesi vakayinamesini andırdığını düşünmektedir; fakat bence bunun nedeni Rusların dünyanın geri kalan bölümünde hüküm süren gelenek ve göreneklerden azade yaşıyor olmasıdır.

Bu durum yalnızca büyük şehirler için değil, küçük kentler ve hatta hatta köyler için bile geçerlidir. Rus köylüsüne saate bakarak zamanı söylemesini öğretemezsiniz. Yerküreye o denli yakındır, toprağın o denli bir parçası olmuştur ki, makine işi saat onun gözünde hiçbir anlam ifade etmez. Hiçbir şekilde kendi düzeninden taviz vermez, aksi takdirde ürünlerini yetiştiremez; dolayısıyla yağmur, rüzgâr, kar ve mevsimler sayesinde toprağını sürer, ekinini eker ve hasadını alır. Ve yine güneşe, aya ve yıldızlara göre hayatını yaşar. Köylü bir kez köyünden şehirlere postalanıp, fabrikalarda çalışmaya mecbur bırakılınca, doğadan aldığı tıkır tıkır işleyen o düzen resmen şirazesinden çıkar. Ve fabrika saatlerinin zorunluluğu bir kez kendisini dayattı mı, kendisi açısından artık düzenli bir hayat yaşamak için bir neden kalmaz.

Bu hayat tarzını bir Rus evinde birebir gözlemleme fırsatımız olmuştu. Semaverlerin sürekli kaynadığı, hizmetkârların taze su ve çay yaprakları getirip götürdükleri ve hiç bitmeyen muhabbete gülüp eğlenerek onların da dâhil oldukları bir evdi. Sürekli olarak bir akraba, arkadaş veya görece yabancı diyeceğimiz kimseler evin paspasını aşındırıyorlardı. Hazırda her zaman çay bulunuyordu, keza *zakouska* yığılı uzun bir servis masası, hikâyeler anlatan yüzlerce küçük grup (bunlar yüksek sesle tartışır, kahkahalarla gülerlerdi) ve kâğıt oynayan onlarca ekip de hiçbir zaman eksik olmazdı. Ne zaman birisi acıksa hemencecik yemek hazırlanırdı – veyahut da yemek faslı ilânihaye devam ederdi diyelim. Birileri yatağa gidip, vurup kafasını yatarken, birileri de

uzun bir uyku çektikten sonra sıkı bir kahvaltı yapardı. Gece gündüz hiç dur durak bilinmezdi.

Petrograd'da gece on bir ile şafak sökene kadarki saat arasında misafir kabul eden bir eve şahit olmuştuk. Bu hane halkı şafak söktüğünde yatağa gidiyor, akşam olana kadar uyuyordu. Böylelikle üç yıl boyunca –yaz aylarının o beyaz geceleri hariç– gün ışığı görmeden yaşıyorlardı. Bu evi birçok ilginç insan ziyaret ederdi, ki bunların arasında yıllarca polisten dokunulmazlık zırhı satın aldığını söyleyen bir Yahudi de vardı. Bize söylediğine göre, beş ciltlik bir Rus siyasi düşünce tarihi kaleme almıştı ve bunun dört cildi hâlihazırda yayınlanmıştı – şu anda da beşincisi üzerinde çalışıyordu. Bu zatın bir özelliği her zaman yüksek sesle politika tartışmasıydı, ama ikide birde lafını yarıda keser ve polis var mı yok mu diye camdan dışarı bakardı. Çünkü bir keresinde "sosyalizm" sözcüğünü ağzına aldığı için kodesi boylamış. Konuşmaya başlamadan önce bizi bir köşeye çekmiş ve sessiz bir şekilde "papatya" dediğinde bunun "sosyalizm" anlamına geldiğini açıklamıştı; eğer gelincik derse, o da "devrim" demekti. Ve yaradana sığınıp başlamıştı konuşmaya; odada bir ileri bir geri turlayarak her türlü yıkıcı öğretiyi bağıra bağıra anlattığını hatırlıyorum o gece.

Şaşmamak gerek, çünkü melodramlardaki ve İngiliz popüler dergilerindeki Rusya hâlâ daha varlığını sürdürüyor. Trenimizin durduğu bir istasyonda gördüğüm tutsakları hatırlıyorum: aptal görünümlü, kısa saçlı iki veya üç *mujik*, kambur yarı-kör bir adam, bir veya birkaç Yahudi ve birkaç kadın, birisi bir kızcağız diğeri de bebekli bir kadın. Etraflarında da kılıflarından çıkardıkları kılıçlarıyla çember oluşturmuş polisler.

Kondüktöre, "Nereye gidiyorlar bunlar böyle?" diye sordum.

Ağzının ucuyla, "Sibirya," diye fısıldadı.

"Ne yaptılar ki?"

"Soru sorma," diye tersledi kızgınca. "Rusya'da soru sorarsan senin de başına gelecek olan pek farklı olmaz."

Petrograd'da mantık dışı birçok savaş yönetmeliği yürürlükteydi. Telefonda Almanca konuştuğunuz takdirde, üç bin ruble para cezasına çarptırılıyordunuz. Yok, eğer sokakta Almanca konuştuğunuz duyulursa, bu sefer istikamet doğru Sibirya oluyor-

du! Yetkili bir ağızdan şöyle bir olay duymuştum. İki Doğu Dilleri profesörü Morskaia'da yürürken birbirleriyle eski Ermenice konuştukları için tutuklanmışlar. Fakat polis konuştukları dilin Almanca olduğuna dair yemin billâh edince, o günden bugüne bir daha kendilerinden haber alınamamış.

Ancak, buna rağmen, parası olan her Alman Petrograd'da veya Moskova'da gayet rahat yaşamını sürdürebilir ve yurtseverliğini dilediği tarzda belli edebilir. Örneğin, Moskova'da yaşayan geniş bir Alman topluluğu Kasım 1914'te şehrin en şık otelinde bir yemek düzenlemişti. Bu yemekte Almanca şarkılar söylenmiş, Çar ve müttefiklerinin "canlarının cehennemde" tecelli etmesine yönelik zehir zemberek konuşmalar yapılmış ve sık sık "Hoch der Kaiser!" tezahüratları duyulmuş. Yine de tüm bu olaylara ilişkin hiçbir yaptırım uygulanmamış; fakat polis altı ay sonra, çok da fazla göze batmamaya dikkat ederek, bir ders vermek istemiş olacak ki, bunları Alman iradından mahrum bırakacak bir önlem almış. Yeraltından bol miktarda votka çıkartılmış, kiliselerin ikonları alınmış ve polisin kışkırtmasıyla, şehrin ayaktakımı Almanlara ait evleri, dükkânları ve otelleri yağmalamış. Bunlardan ilk birkaçı yerle bir edildikten sonra, halk bu kez dikkatini Fransızlara, İngilizlere ve Ruslara ait binalara çevirmiş: "Zenginlere ölüm!" diye bağırıyorlarmış. "Yeter bizim paramızla semirdiğiniz!" İsyan bittiğinde Moskova'daki hemen hemen her büyük dükkân alaşağı edilmiş ve yağmalanmış vaziyetteymiş. Ayrıca birçok zengin Rus da kadın erkek demeden otomobillerinden, arabalarından indirilip kanala atılmış. Ancak, Rusya'daki üst sınıflar da kendi açılarından bakıldığında bu durumdan yararlanmak hususunda bir beis görmemişler. Yağmaya ortak olmak adına uşaklarını ve hizmetçilerini seferber etmişler ve artık ne kapabildilerse –ipekliler, pamuklular, kürkler– cebe indirmişler... Sonuçta vali, eyalet valisi ve polis şefi bu yurtsever nümayişten ötürü görevlerinden uzaklaştırılmışlar.

Almanların Moskova'dan nasıl çıkartıldıkları da Rus yöntemlerine ilişkin bir diğer karakteristik olaydır kanaatindeyim: Nasıl yaptılar bu işi? Sürgün mü ettiler? Tutsak kamplarına mı tıktılar? Hayır. Polis el altından, Moskova'daki Almanların isterlerse kentten ayrılabilmelerinin bir yolunun bulunduğu şeklinde bir

yem atmış ortaya. Eğer Sibirya sınırında Ural Dağlarının eteğindeki Perm hükümetine başvururlarsa, orada bir pasaport temin edilebileceği ve ayrılmalarına izin çıkacağı haberi yayılmış. Yüzlerce Alman bu zokayı yutmuş ve Perm istikametindeki trenlere hücum etmiş. O Almanlar o gün bugündür hâlâ Perm'deler...

Rus gizli polisi dört ayrı gruptan müteşekkildir ve bunların asıl görevi düzenli polisleri denetlemek ve birbirlerine karşı casusluk yapmaktır. Ayrıca bir de *dvornik*'ler vardır ki bunlar kapı önlerinde *concierge* görevi görürler ve hepsi de hükümete ait dedektiflik birimine bağlıdırlar. Özellikle de şimdikine benzer durumlarda en ufak bir şüphelenme bile sizin askeri mahkemeye çıkmanız ve nüfuzlu birisi de değilseniz, palas pandıras Sibirya'ya sürülmeniz için yeterlidir.

XXI
ULUSAL SANAYİ

Zalestchiki ile Tarnopol arasındaydı: kompartımanımızda yalnızdık, yandakindeyse dört ya da beş albay, kafası tıraşlanmış, çizmeleri iyice cilalanmış ve ceketi madalyalarla dolu bir binbaşı vardı. Pencereler kapalıydı, kemerler gevşetilmiş, kılıçlar bir yana bırakılmıştı. Küçük, yuvarlak bir masanın üstünde kocaman bakır semaverden buharlar fışkırıyordu ve tahta masanın üstü sigarayla doluydu. Sigara ve çay içerlerken kendilerinden söz ediyorlardı.

Rus merakının ve konukseverliğinin harekete geçirdiği, kötü bir Fransızcayla konuşan binbaşı kompartımanımıza girdi, kendini tanıttı ve hemen bize bildiği bütün askeri sırları vermeye başladı: alayının nerede bulunduğunu, kaç adamdan oluştuğunu, Avusturya bataryalarını hazırlıksız yakalamak için karanlıktan yararlanarak ertesi gece Prut'u nasıl geçirmeyi öngördüğünü. Bu, onun açısından hiç boşboğazlık yoktu: yalnızca, bunları zaten bilen insanlarla konuşmayı sıkıcı buluyordu ve görünüre bakılırsa, ilgilenen yabancılar bulmaktan kesinlikle hoşnuttu. Bizi kompartımanına götürdü, orada, ötekiler bize yer verdiler ve bizi çaya, sigaraya boğarak bir alay soru sordular: ne iş yaptığımızı, ücretimizi nasıl aldığımızı, Amerika'da çok viski içilip içilmediğini, Newport'un Riviera kadar güzel olup olmadığını ve savaş hakkında ne düşündüğümüzü. Ardından gelen, gittikçe daha kötü, her ikisi de iğrenç olan Fransızcayla ya da Almancayla yapılan, tartışmayı kendimizi göre kısa kestik. Sonra her biri ilk duygusal deneyimini anlatmaya koyuldu; oradan aşk psikolojisinde,

sanatsal yaratıcılıkla ilişkileri, cinselliğin bir insanın yaşamı üzerindeki gücü üzerine karşılıklı görüş alışverişlerine giriştik.

Görevlerinin ne olduğunu ancak akşama doğru anlayabildik. Bu subaylar general Dimitriev tarafından, çalınan on yedi milyon çuval unun bulunduğu yeri bulmakla görevlendirilmişti.

On yedi milyon çuval un yan yana konsa bütün bir Poughkeepsie kentini kaplayacak bir dağ oluştururdu. Ve bu dağ doğa içinde yok olmuştu! Anladığımız kadarıyla, Rus yönetimi Güney-Batı ordularının bir yıllık erzak ihtiyacına eşdeğerde on yedi milyon çuvalı satın almış, stoklamış ve kullanıma elverişli duruma getirmişti. Un, başka demiryollarını yalnızca iki noktada kesen bir demiryoluyla Kiev'den Tarnopol'a gönderilmişti; ve bu koşullarda, iki yüz yirmi kilometreyi geçmeyen bir yolda, un yüklü otuzdan fazla tren yeryüzünden silinmişti.

Şaşırmıştım:

"Ama nereye gitmiş olabilirler?"

Saçlarına ak düşmüş albay gülümseyerek omuz silkti:

"Unun Romanyalılara satıldığını, sonra da Avusturya'ya gönderildiğini düşünmemiz için bazı nedenler var."

İçini çekti:

"Bunlar başa gelen şeyler..."

Rusya'da dolandırıcılık o denli geniş düzeyde ve o denli masumane yapılıyordu ki bu neredeyse kaba güldürü haline gelmişti.

Rus Japon savaşı sırasında, Fransız hükümeti Rus ordusuna 75'lik elli top gönderdi. Sınır geçişinde bunlar kayda alındı, ama hayret! Rusya'ya resmi olarak hiçbir zaman ulaşmadılar. Altı ay sonra, Brezilya'da görevde olan bir Fransız askeri ataşesi Creusot'ta üretilmiş belli sayıda 75'lik parçaların varlığını bildiriyordu. Creusot'tan çıkan her parça kesinlikle kayda geçtiğinden Schneider servisleri hayret içinde kaldılar, çünkü Brezilya'ya hiçbir top satmamışlardı. Seri numaraları karşılaştırıldıktan sonra, durumu anlar gibi oldular: 1905'te Rusya'ya gönderilen toplardı bunlar.

Yine, deniz inşaatı üzerine büyük bir yabancı şirkette çalışan bir Rus temsilcisinin tanıklığını anlatabilirim: temsilci, bana

plânlarının Rus hükümeti tarafından özel olarak çizildiği bir savaş gemisinden söz etti. Bu plânlar kabul edilmiş, çelik sipariş verilmiş, Odessa'da bir işçi ordusu toplanmış ve belli bir süreden sonra geminin tanıtılacağı ilân edilmişti. Eyalet valisi gemide bir şişe şampanya patlatmak için bizzat gelmişti ve bir ay sonra gemi, ilk denemeler için denize indirilmişti. Sonra Karadeniz'de bir yerlerde teçhizatının ve gövdesinin kaybolduğu haberi geldi. Yine de kuşkulananlar oldu, soruşturma açıldı ve bunun sonucunda ortaya çıktı ki *gemi hiçbir zaman inşa edilmemişti!*

1909'da çarı ziyarette bulunan bir Fransız generali, Varşova yakınlarında yakın bir tarihte yapılan son derece modern bir kaleyi teftiş etmek üzere Polonya'ya gitmesi için Majesteleri tarafından davet edildi. Onu karşılayan askeri yönetici bölgenin güvenli olmadığını ve tutarlı bir askeri eskort olmadan oraya gidemeyeceğini açıkladı: oysa, talihsiz koşullar gereği, gerekli askerlere sahip değildi. Her türlü engelle ve olası kaytarmayla karşılaştıktan sonra çığırından çıkan general kaleyi tek başına görmeye gideceğini söyledi. Elbette ortada kale diye bir nesne yoktu.

Rusların geri çekildiği en kritik dönemde, tüm tümenler, topçu sınıfına gereken obüs mermisi yokluğundan dolayı lağvedilmişken, şarapnel dolu bir kargoyla üç ay önce Rusya'ya gelen bir İngilizle karşılaştım. Bana kargonun Arkhangelsk'te yüzüstü bırakıldığını, çünkü cepheye götürmek için demiryolu görevlilerine ve yönetime rüşvet vermeyi kabul etmediğini söyledi...

Moskova'daki bir demir döküm fabrikasındaki Fransız usta, Rus topçuları için milyonlarca obüs siparişi almıştı. Yüzlerce vagon cepheye gönderildi, ama geldiklerinde bu obüs çaplarının Rus toplarının çaplarına uymadığı fark edildi; dolayısıyla bir köşede bırakıldı ve tahmin edileceği üzere, Almanlar bundan başarılı bir şekilde yararlandı. Soruşturma komisyonuna çıkmak üzere davet edilen Fransız, Milli Savunma bakanı bay Soukomlinov'un kendisi tarafından kaleme alınmış ve imzalanmış anlaşmanın özel şartlarını gösterdi.

Savaştan önce görece yoksul olan Soukomlinov'un, savaş ilan edildikten sonra Petrograd'da blok apartmanlar almaya başladığını bilmek gerekir: halk onun Almanlara yalnızca askeri sırları satmakla zenginlediğini fısıldıyordu. Geçmişte gerici parti-

nin başkanlarından biri olduğu için Soukomlinov, ayyuka çıkmış görünen söylentilerin baskısıyla istifa etmek zorunda kaldı.

Bir albayın otomobil tekerlekleri satan arkadaşımın mağazasına geldiği gün Petrograd'daydım. Albayın elli motorlu cankurtaranı vardı –tam da cephede en çok ihtiyaç duyulduğu sırada– arkadaşımdan, hepsini yeni lastiklerle donatmanın kaça mal olacağını söylemesini istiyordu. Satıcı ayrıntılı bir gider listesi hazırladı.

"Peki ben ne kadar komisyon alacağım?" diye sordu albay.

"Her zamanki gibi yüzde on."

"Çok iyi. Pazarlık bitmiştir."

Satıcı tekerleklere bakmaya çıktı ve şaşırdı:

"İyi ama bu arabaların tekerleklerini neden değiştirmek istiyorsunuz? Neredeyse yepyeniler!"

"Siz kendi işinize bakın! diye bağırdı albay. Tekerlekleri bu arabalara takın ve aptalca sorular sormayın!"

Rus yönetiminin ihtiyaçlarını karşılayan Amerikalı işadamlarının, satış servis görevlilerinin doymak bilmezliği üstüne hiç bitmeyecek öyküleri vardır. Onlar ürünün kalitesini hiç umursamazlardı; sordukları tek soru şuydu: "ondan ne kadar komisyon alacağım?" Birçok koşulda şirket rüşvet ödemeyi kabul etmediğinde, Ruslar hükümetlerine ödetecekleri fiyatları kendileri arttırıyorlardı.

Kamyon satacağınızı varsayalım. Bu kamyon bir komisyona gösterildi, komisyon levazım görevlisine gizli bir rapor gönderdi, o da danışma için sizi çağırdı. Eh işte, yirmi ya da otuz dolarlık küçük bir armağan, raporun uygun olduğunu anlamanızı, ya da en azından komisyonun diğer üyelerine aynı sadaka aracılığıyla bunu elde etme garantisini sağlar!

Levazım görevlisinin bürosuna girdiğinizde, size şöyle der: "Otomobiliniz bize yeni ısmarlandı. Ama başka önerimiz yok. Sizinkini yeniden değerlendirmek zorundayız." Saatine bakar: "Bir dakika özür dilerim, çıkmak zorundayım. Beklerken bir sigara içer misiniz?" Sigara kutusunu verir ve sizi orada eker. Kutuyu açtığınızda onun muhtemelen boş olduğunu görürsünüz. Rusya'da uzun zamandır yaşıyorsanız, cebinizden beş yüz rublelik bir kâğıt para çıkarır ve kutunun içine koyarsınız. Dönüşte

görevli size şöyle diyecektir: "Şimdi rakamlardan konuşalım. Benim komisyonum ne olacak?" Onun koşullarını kabul edersiniz ve cevabı beklemek için otele dönmekten başka yapacağınız bir iş yoktur.

Elbette, bu oyunun da tehlikeli yanları vardır. Bir başkası sigara kutusuna bin ruble bırakabilir... Ve elbette ki, bir satıcıya "paraları sökülmesi" gerektiğini anlatmanın başka yolları da vardır. Örneğin sonsuz sayıda "aracı" Amerikalıların gittiği otellerin çevresinde döner ve bir memuru görmeye yardım etmek amacıyla hizmet önerirler, vs. Ama bütün bu trafik o denli açgözlücedir ve öylesine açık yapılır ki, dünyanın en iyi niyetleriyle bile gizli polis her iki üç günde bir devasa bir dalavere sistemiyle karşılaşmaktan kaçınamaz. Keşif üstüne keşif derken, tüm Levazımın çivisinin çıkmış olduğu ortaya çıkar; gel gelelim ki ipler o kadar uzaklara uzanır ve öyle yukarılara tırmanır ki, bu olayları hasır altı etmek gerekir. Prensler, baronlar, maliyeciler, üst rütbeli subaylar, bakanlar işin içindedir. Hatta topçuluk Levazım servisinin başkanı olan grandük bile zan altındadır, suça bulaştırmada çarın evi de dışta bırakılmaz. Bankalardaki hesaplar yakalanır ve kasalar zorla açılır; bütün belgeler hastalığın hemen hemen tüm bürokrasiye bulaştığı kanıtını gösterir. Gün geçmeden üst düzeydeki bireylerin yerine başkaları getirilir. Kimi zaman, Levazımda üç saat önce konuşulan biriyle görüşmeye gidilir, ama onun yerinde başka bir görevlinin oturduğu görülür. Sorulur: "Albay Verchovsky nerede?" ve yeni gelenin omuz silkerek: "Sibirya'da," diye kestirip attığını duymak az görülen olaylardan değildir; görevli bunun üstüne bir kibrit çakar, birkaç saniye yanmasına izin verir ve özenle söndürür.

XXII
YURTSEVER BİR DEVRİM

Bu savaş zamanlarında ülkeyi Almanya'ya bağlayan ticari bağımlılık durumu, Rusya'dan geçen bir yolcunun hemen dikkatini çeker. Petrograd'da antiseptik bir gargara almak istedim. "Ah! dedi satıcı –zaten kendisi de Almandı- bu tür nesneler Almanya'dan geliyor ve artık bulunamıyor." Aynı durum fotoğraf makineleri, film, sütlü çikolata, giysi, otomobil, yazı makinesi için de geçerliydi. Petrograd'da tek bir iyi cerrah olmad·ğı gibi, mide hastalıkları uzmanı da yoktu; cevap hiç değişmez olarak: "Bu tür vakalarda hep Berlin'e başvuruyoruz" oluyordu.

Bu son on yıl boyunca Rusya bir Alman sömürgesi olma durumuna gelmişti. İmparatorluğun her yeni zorda kalışı, Almanya açısından oradaki ticari varlığını arttıracak bir fırsattı; gerçekten de 1905'te Alman çıkarları, açıktan açığa devrimcilere yardım etme tehdidinde bulunarak çok büyük kazanımlar elde etmişti. Almanlar yönetime, hatta ordu hizmetlerine de sızmışlardı. Alman sınırındaki stratejik Rus demiryollarının plânlarını onlar hazırlamıştı. Ve Almanlar çariçenin –kendisi de Almandı- çevresinin bulunduğu imparatorluk sarayında güçlü ve zarar verici bir nüfuz uyguladılar.

Rus tüccarları, sanayiciler ve bankacılar, ülkelerindeki Alman gücüne karşı uzun ve zorlu bir mücadele sürdürdüler; bu nedenle Rus yönetiminin –Almanlarda dolu- yozlaşmasının ve zorbalığının düşmanı, devrimcilerin müttefiki oldular. Bu savaşta, her ikisi de alabildiğine yurtsever ve her ikisi de ülkesinin hükümetine karşı birlik kuran bir orta sınıfla, proletaryadan oluşan

ilginç manzaraya tanık olundu. Bugünkü Rusya'yı anlamak için Almanya'yla savaşmanın, Rus bürokrasisiyle savaşmak anlamına geldiği bu paradoksu kabul etmek gerekir.

Bu 1915 yılının Haziranında ben Rusya'dayken içerideki karşı çıkış en üst düzeyine çıkmıştı. Çok geniş bir örgütlenme vardı, bu örgütlenmeye, Rusya'yı Almanya'ya teslim etmek amacında olan hükümetin üst düzeydeki mevkileri de dahildi. Askeri mesajları alan ve bunları Almanlara ileten küçük bir sahra telefonu istasyonu bulunmuştu ve bütün bu doğrudan doğruya Kışlık sarayın şöminesindeydi. Soukomlinov rezaletinin arkasından, sonunda ihbar edilmeden önce, Rus kalelerinin plânlarını çok kazançlı bir pazarlık karşılığında veren general Masdeiev olayı izlemişti.

Tannenberg savaşından sonra, general Rennenkampf acı sözlerle, subaylarını kendisini satmakla suçlamıştı; ve onun komutanlıktan alınmasının nedenlerinden birinin de bu olduğunu Rusya'da herkes biliyordu. Grandük Nicolas'ın Kafkasya'ya aktarılmasını açıklamak için aynı gerekçe ileri sürülüyordu; imparatorluk sarayında ve yönetimde Almanların varlığına ilişkin acı eleştirileri herkesçe malumdu.

Bu durumda çar ne yaptı? Rusya'da onun hakkında ne kadar çok şey duyulursa, o o kadar efsanevi ve düş ürünü oluyordu. Petrograd'da imparatorun arkadaşı olduğunu söyleyen Amerikalı bir falcı vardı: söylediklerinin doğru olduğunu kanıtlamak için üstünde elmaslarla işli imparatorun monogramının ve altından açık bir elin bulunduğu büyük bir platin sigara kutusunu gösteriyordu; bunun, Varşova'nın düşeceğini önceden söyleyerek hizmette bulunmasının karşılığında çarın verdiği bir armağan olduğunu belirtiyordu. Bu olaydan bir hafta önce çar onu üç kez Tsarskoie Selo'ya çağırarak imparatorun avuç çizgilerini okumasını ve Almanların Varşova'yı ne zaman alacağını söylemesini istemişti. Falcı gazeteleri izliyordu: cevap vermekte zorlanmadı.

Çarla konuşanlar bana, onun imparatorlukta olup bitenlerden pek haberi olmadığını ve gerici danışmanlarının ona söylemek istediğinden başkasını bilmediğini belirttiler.

Sözünü ettiğimiz falcı imparatorluk sarayıyla çok ilginç ilişkileri olduğunu anlattı. Gerçekten, dedi, bundan birkaç yıl önce

Viyana'dayken, aceleyle Sivastopol'a çağırılmış ve imparatorluk yatıyla hemen limanın açıklarına getirilmişti; orada cerrahların, homeopati uzmanlarının, iyileştiriciler ve Avrupa'nın dört bir yanından çağırılan diğer şarlatanların büyük söyleviyle karşılaşmıştı. Devrimci bir denizcinin, kalçasına hançer soktuğu genç Çareviçi kurtarmak söz konusuydu. Çareviçin gizemli hastalığı hakkında daha sonra dolaşan tüm hikâyelerin kökeni buydu, diye de anlattı.

Aynı şekilde, çariçe üzerindeki etkisinin çok güçlü ve çok zararlı olduğu söylenilen uğursuz kişi şu papaz Rasputin'den de çekmişti. Falcı bana neredeyse okunmaz hale gelmiş, kötü bir Fransızcayla karalanmış bir kâğıt gösterdi; bunu geçen hafta almıştı ve şunlar okunabiliyordu:

"Peder Rasputin, Tsarskoie Selo'ya ziyaretinizi tanıdığını size söylemem için yazı yazmamı istedi. Sizi imparator olarak görmeye karşı çıkmıyor; ama eğer imparatoriçe tarafından çağırılır ve onu görürseniz, Rusya'daki varlığınızın sona ereceğini bilin."

Mektuptakilerin hepsi elbette doğru olamazdı; ama bu tür hikâyeler bu doğu hiyerarşisinin yaşamında çok iyi bilinen diğer birçok ayrıntıdan daha saçma değildi: örneğin, Duma üyelerinin, siyasal sorunları çözmek için aynı falcıya el falı baktırdığı çok iyi biliniyordu.

Adı Rusya olan, durulmayan ve bu deryada her yanda karanlık ve güçlü akımlar çalkalanıyordu: haçlı seferleri, devrimler, bölünmeler, korkunç halk hareketleri... Çok ender olarak gün ışığına çıkıyorlar, görünmez kalıyorlardı ama herkes onların varlığının bilincindeydi. 1905 devrimi onların yüzeyde patlak vermesine yol açmıştı ve şimdiki savaş ilânı sırasında da bir başka devrim patlak vermeye hazırdı; bu devrim genel grevle başlayacaktı. Çağrıları seferberlik kargaşasıyla, imparatorluk ilânlarının kulak tırmalayıcı tumturaklılığıyla ve bunun yanı sıra çarın: en liberal hükümet, Polonya'ya özerklik, Yahudilerin toplumsal konumunda reform vaatleriyle kaplanmıştı. Seferberliğin devrimcileri vaatlerden daha çok etkilemesi muhtemeldir; çünkü 1905 imparatorluk manifestosuyla yapılan vaatlere yalnızca uymakla

kalınmadı, içeriğinin birçok yanı açısından olaylar daha önce hiç olmadığı kadar kötüydü. Duma varlığını sürdürüyordu ama hükümet, işleyiş kurallarını değiştirerek ve seçmenleri ürkütmek için polisten yararlanarak zorlu mücadeleler sonucu kazanılan tüm ayrıcalıkları geri almıştı. Basın özgürlüğü vaat edilmişti, ne var ki büyük bir gazete olan *Russkoie Slovo*, Beiliss davasının duruşma raporlarını yayınladığı için binlerce ruble cezaya çarptırıldığını görüyordu. En azından o zengin ve güçlüydü; diğer gazeteler ise böyle bir lüks için kendilerine izin veremezlerdi. İfade özgürlüğü vaat edilmişti, ama polisten halka açık toplantıda bulunma hakkını istemek gerekiyordu – ve Rus polisi her şeydi, bağışlayıcı olmak dışında. İbadet özgürlüğü, vicdan özgürlüğü de vaat edilmişti; ama yine yakın bir tarihte İçişleri bakanı, imar planına aykırı olduğu gerekçesiyle Petrograd'daki ve diğer şehirlerdeki Rum Katolik kiliselerini kapatmıştı. Kişinin dokunulmazlığı, bunun yanı sıra hukuki hakları güvence altına alınmıştı, neyle suçlandığı bile bilinmeden Sibirya'ya gönderilmek üzere evinden alınan insan sayısı bu dönemdeki kadar olmamıştı.

Merkezi yönetimin satın alma bölümünün alabildiğine yozlaşması karşısında, Zemstvolar Birliği, ya da bölgesel kurullar ordu gereçlerini, hükümet adına satın alma işlemini kendileri yapmaya karar verdi – bu görevi gerçek bir beceriyle yerine getirdi. Bu önemli bir noktadır, çünkü Birlik Rus orta sınıfının büyük bir bölümünü temsil ediyordu.

Bu sırada, Duma ne kadar kısıtlanırsa kısıtlansın, eleştirilerini giderek daha açık dile getiriyordu. Gerçekten, örneğin bir Rus konuşmacı Rusya hükümetinin kesinlikle çok yeteneksiz, çok yozlaşmış ve çok hain olduğunu söyleyebiliyordu. Bu konuda hainlerin ve dolandırıcıların adları verilmiş, açık ve kesin izler gösterilmişti; Zemstvolarla eşgüdüm halinde gereçlerin satın alınmasını ve levazım üretimini üstlenecek Duma komisyonlarının kurulması tavsiye edilmişti. Buna koşut olarak, halkın hoşnutsuzluğu bütün imparatorlukta görünüyordu. Üstelik buna Rusya'nın savaşı kazanmasını isteyen yurtseverlerin öfkesi de ekleniyordu.

8 Eylül'de grandük Nicolas çar tarafından batı cephesi komutanlığından askıya alındı. Halk bu manevrayı kuşkuyla karşılar-

ken altında neler yattığını anlamaya çalıştı; çünkü grandük en azından dürüsttü ve çar, kimsenin güven duymadığı Soukomlinov'un tüm isteklerine boyun eğiyordu. Üst düzeyden bir general çarın ayrı bir barış imzalamak üzere olduğu varsayımını getirdi; Müttefiklerin üç elçisi, üç hafta boyunca komutanlığı kendisinin yapması için Majestelerini ikna etmek amacıyla güçlerini birleştirmişti.

İyi haber alan ortamların sürekli yaydığı bir söylentiye göre, göklerden bu emri verenin görüntüsünden esinlendiğini düşünen Rasputin çarı komutayı almaya zorlamıştı.

15 Eylül'de Petrograd'daki Poteelov silah fabrikasındaki otuz bin işçi greve gidiyor, ertesi gün sokaklarda işçilerin yan yana gelmesini yasaklayan ilânlar görülüyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın gizli haberleriyle uyarılan yabancı koloni mensupları Rusya'dan aceleyle ayrılmaya başlamıştı. Ertesi sabah, 15 Eylül'de Duma'ya bir dilekçe sunan Poteelov fabrikalarından otuz işçinin aileleriyle birlikte Sibirya'ya sürüldüğü öğreniliyordu. Çatışmalar olmuş, çatışmalar sırasında askerler grevcilere ateş açmış ve aynı gün çar Duma'yı dağıtmıştı. Petrograd'da gerici başbakan Goremykine dışında, kabine üyelerinin tümünün Duma'nın lağvedilmesine karşı olduğunu biliyordu. Aynı zamanda, afişler yeni sınıfları bayrak altına çağırıyordu –bu da genel hoşnutsuzluğu arttırmaktan başka bir iş yapmıyordu- ve 18'inde diğer afişler bir sonraki salı günü işbaşı yapmayacak ve emirlere uymayacak olan grevcilerin hemen siperlere gönderileceğini, yaşam boyu Sibirya'ya sürüleceğini bildiriyordu.

O günlerde, demiryollarında ara ara grevler Petrograd'da erzak sağlanmasında ve gazda kopukluklar yaratmış, bu da halkı çok yoğun etkilemişti. Kolera salgını olduğu bildirilmişti. Gazeteler her gün üstü örtülü olarak "bağırsak hastalıkları nedeniyle ölümlerden" oluşan uzun listeler yayınlıyorlar, resmi organlar kış için, un dışında her şeyde kısıtlama yapacağını bildiriyorlardı.

20'sinde grevlerin Kiev'e, Odessa'ya ve diğer şehirlere yayıldığı, Moskova'da tramvayların ve elektrik dağıtımının felç edildiği öğreniliyordu. Zemstvolar Birliği ve Kentler Birliği, çara, hükümeti serbest bırakmadığı takdirde devrimci hareketin yanın-

da yer alacaklarını ve Duma karşısında sorumlu liberal bir hükümetin mutlaka gerekeceğini görkemli bir şekilde açıklayacaklarını bildirmek üzere, doğrudan doğruya kendisiyle görüşme göreviyle bir delegasyon gönderdi. Çar bu delegasyonla görüşmeyi reddetti.

Rusya'nın içlerinde yıkıcı ve güçlü bir ateş mi doğuyordu, yoksa bu ateş söndürülmüş müydü? Yoğun bir sansür ve imparatorluğun içinde haber alma ağının silinmesi olayın cevabını çok güçleştiriyordu; ama Duma'nın ertelenmesine karşın, Levazımat'taki memurların topluca istifasına ve Batı ordusunun baştan aşağı yeniden örgütlenmesine tanık olundu. Bu satırları yazdığım saatlerde, bu güçlü ve soğukkanlı tehdit çarı, Duma'nın görkemli bir şekilde açılmasına başkanlık etmeye mecbur kıldı. Yeni başbakan Boris Sturmer, gericilerin en kötüsü olmasına karşın, Duma'ya "savaş zamanı bile içteki yeniden örgütlenme eserinin sürdürülmesi gerektiğini" belirtti.

Bielorusya'daki Rovno şehrinde, savaştan önce Petrograd bankasında görevli olan gönüllü, genç bir assubayla konuştum. Bana 1905 devriminin asla devrim değil, kocaman bir rezalet olduğunu söyledi: baştan aşağı saçma bir zorbalığa ve yozlaşmaya karşı milyonlarca insanın güdüsel başkaldırısıydı bu.

"Bütün bunlar, geçmiş zamandır, diye ekledi, çünkü o, ne de olsa yönetici sınıftandı. Ama savaş bitince yeni bir anayasa isteyeceğiz."

"Ya elde edemezseniz? Devrim olacak mı?"

"Ah! Elde edeceğimizi sanıyorum. Ama olmazsa, onu elde etmek *zorundayız*."

"Ya Yahudiler?"

"Yahudiler ne? diye bağırdı. Demokrasinin Yahudilerle ne ilgisi var? Rusya'da Yahudileri istemiyoruz. Hepsi neden gitmiyor Amerika'ya... ya da cehennemin dibine?"

XXIII
YAHUDİLERİN "İHANETİ"

Savaşın başlangıcında İngiliz, Fransız ve Amerikan gazeteleri çarın ve grandükün "sadık Yahudi tebalarına" ilanlarını açıkladı. İlanlar bütün Rusya'da ikamet özgürlüğü, yurttaşlık hakları, ibadet özgürlüğü ve hepsinden de öte, ordunun üst kademelerine alınma ve soyluluk unvanlarına erişme sözü veriyordu.

Büyük ve derin bir değişiklik anlamına gelen bu haberlerin ilan edilmesiyle, yüzlerce Yahudi Çar ordularında hizmet etmek amacıyla sürgünden döndü, Yahudi kadınları da Rus Kızıl-Haçına hizmet sundu. Ödül olarak tek elde ettikleri erkekler açısından düş kırıklığı ve acı içinde, kendilerini ezenlerin siperlerinde can vermek, hastanelerde hemşirelik yapan kadınlar açısından da, baktıkları askerler tarafından aşağılanmalarla karşılaşmak oldu. Çünkü işin doğrusu Rusya'nın kendisinde bu tür ilanların hiç olmadığıydı. Hepsi uluslararası liberal düşüncelerin sevgisini kazanmak isteyen Rus hükümetinin ajanları tarafından Paris'te ve Londra'da uydurulmuştu.

Sınıra yakın Besarabia'nın küçük bir köyünde, Ataman Kazaklarının karargâhında bir yüzbaşıyla öğle yemeği yiyordum. Yüzbaşı bana alayını anlatıyordu:

"Çocuklar ateş gibi, subaylar onları her zaman dizginleyemiyor: örneğin Yahudilerin olduğu bir köye girdiklerinde. Ah! yiğitler! Öldürülecek Yahudi olduğu zaman hiç duramazlar!"

Masanın öbür ucundaki bir piyade yüzbaşısı söze karıştı: "Yahudiler hakkında aklıma eğlendirici bir hikaye geldi, bizim bölük Brest-Litovsk'ta konaklamıştı. Genç bir Yahudi asker yaş-

lı bir hahamın elini öpüyordu. Adamlarım deliye döndüler; onu iyice ıslattılar ve kafasını bir süre çöp yığınına soktular."

Robinson karşı çıktı. Ama masayı yöneten albay kolunu ağır ağır yukarı kaldırdı:

"Ah! siz Amerikalılar... Bu halkın nelerine katlanmak zorunda kaldığımızı anlayamazsınız. Rusya'da bütün Yahudiler hain-dir."

Bunun ilginç olduğuna, çünkü Avusturya'da ve Almanya'da onların son derece dürüst olduklarına ve gerçekte, Avusturya savaşlarının son iki borçlarının büyük kısmını ödemeyi onların üstlendiğine dikkat çektim.

"O çok farklı, diye kararlı bir sesle cevap verdi albay. Almanya'daki ve Avusturya'daki Yahudiler yurttaşlık haklarına sahip; dolayısıyla bu onları yurtsever kılıyor. Buradakiler bu yüzden bize ihanet ediyorlar. Ve bu yüzden onları öldürüyoruz..."

Muhakemesinden son derece hoşnut görünüyordu, diğerleri de öyle...

Bucovine'deki ve Galiçya'daki Rus sınırının ardında boydan boya gittiğimiz üç yüz kilometrede, Yahudilere yapılan canavarlıkların açık kanıtlarını gördük. Köy köy, kireç badanalı ve canlı renklerle boyanmış kerpiç, küçücük evler -özellikle Yahudilerinki- Kazaklar ve Rus askerleri tarafından yağmalanmış ve yıkılmıştı. Bir zamanlar binlerce Yahudi'nin yaşadığı Zalestchiki yıkıntılar yığını haline gelmiş ve Rus saldırısının önüne kattığı Yahudi nüfus, düşman yönüne doğru kovulmuştu. Rovno'da Yahudi karşıtı ayaklanmalar olmuş, Polonya'daki Kielze'deyse usulüne uygun şekilde hazırlanmış bir pogrom -Kazakların yürüttüğü soykırım- uygulanmıştı. Cholm'deki Yahudi otelciden ve Zalestchiki'deki Yahudi eczacıdan, yerleşim bölgesindeki küçük bir kentte yaşamın nasıl olabileceğinden daha önce söz ettim. Vilna'da topluca komployla suçlanarak, kadını, erkeği, çocuğu, yirmi bin Yahudi yuvalarından koparılıp, Sibirya'ya sürülmüştü. Yine Vilna'da iki İngiliz savaş muhabiri casusluk suçuyla tutuklanmış ve emniyet mahkemesine çıkarılmıştı. Polis yanlarında bulunan siyah, küçük çantayı açmalarını istemişti. Onlar da kabul etmemişlerdi. Polis elleri bağlı ve kaba eti çıplak bir Yahudi'yi getirtmiş ve kırbaçlamaya başlamıştı.

"Bu Yahudi'ye neler yapıldığını görüyor musunuz? diye sormuştu emniyet müdürü. Madem öyle! Çantanızı açarsanız iyi edersiniz..."

Yahudiler için her yanda aynı kadim ürkü, aynı kin, papazların ve Haç'ın İsa adına yaydığı aynı korku sürüyordu.

Bizi Lemberg'e götüren trenin kompartımanında, dev gibi Rus bürokrat kitlesinin tipik iki küçük posta memuru bulunuyordu.

"Yahudilere yurttaşlık hakları mı! diye şaşkınlıkla bağırdı biri. Siz delirmişsiniz! Rus halkı bunu hiçbir zaman kabul etmeyecektir. Orduda Yahudi subay mı? Gülünç olurdu! Verecekleri ilk emirde adamları onlara ateş ederdi. Ben yalnızca iki Yahudi subay tanıyorum ve onlar hâlâ Milli Savunma Bakanlığının yazışmalar dairesinde görevliler. Anlarsınız ya, ebeveynleri zengin. Ama aktif göreve aktarılacak durumda değiller."

XXIV
PETROGRAD VE MOSKOVA

Rusya'ya giden birçok insan Moskova'yı Rusya'nın kalbi diye nitelendirirken, diğer Avrupa başkentlerinin kötü bir kopyası olarak gördüğü Petrograd'ı ise hemen ıskartaya çıkartır. Hâlbuki ben temel özellikleri bakımından –hükümet binalarının ve kışlaların alabildiğine geniş ön cepheleri, hacimli sokakları ve açık alanları gibi– Petrograd'ın daha fazla Rus özellikler taşıdığını düşünüyorum. Neva kıyısındaki büyük taş rıhtımların, sarayların, katedrallerin ve arnavutkaldırımlı İmparatorluk caddelerinin harcında, bir zorba hükümdarın emriyle bataklıkta zincirlenmiş sayısız serfin emeği ve kanı bulunmaktadır. Çünkü bugün kilometrelerce alana yayılan devlerin şehri Petrograd, bir zamanlar yani bundan bir yüz elli yıl kadar önce yalnızca bir bataklıktan ibaretti. Ve Büyük Petro payitahtını burada, hiçbir yerle bağlantısı olmayan bu ıssız bucaksız bataklıkta, Rus İmparatorluğu'nun bu en korunmazsız ve herhangi bir doğal merkezinden en uzak noktasında inşa etmeye heves etmişti. On yıl süreyle her yıl yirmi bin emekçi Petrograd'ın inşasında telef olmuştur. Saray soyluları bu nefret edilen şehri mahvetmek için tam dokuz kez komplo girişiminde bulunmuş ve Moskova'ya geri dönüşü sağlamaya çalışmışlar. Ayrıca üç kez de kundaklama girişiminde bulunulmuş. Çar da yine üç kez zorla inşa ettirttiği bu sarayların avlusunda bunları astırtmış. İrticacı cenahın güçlü bir kesimi Moskova'nın tekrardan başkent olması için uzun bir müddet tantana yapmıştır. Öyle ki şunun şurasında yalnızca son yirmi yıldır Petrograd'ın nüfusu yapay yöntemlerle desteklenmemektedir.

Şehrin her yerinden büyük, derin su kanalları geçmektedir. Bu kanallarda onlarca metre uzunluğunda olan ve yakmak için kullanılan huş ağacı yüklü ahşap mavnalarla taşımacılık yapılmaktadır. Bu huş ağaçları eski ormanların zifiri karanlığında çan sesi çıkaran baltalarla kesilmektedir. Her gece onlarca adsız sansız, huzursuz ve zavallı fukara kendisini bu karanlık suya bırakmaktadır. Bedenleri akıntıyla birlikte sürüklenip sokakların altındaki inlerden geçip, sarı ve kan kırmızısı renginde şaşalı sarayların önlerinden, o muhteşem kümbetlerin ve cihannümaların ve devasa abidelerin önünden denize dökülmektedir.

İnsanın Petrograd'ın o büyük ve sessiz meydanlarında ve geniş sokaklarında dolaşırken kaybolmaması mümkün değil; yaklaşık iki milyon insan yaşıyor olmasına karşın Petrograd tamamıyla boşmuş izlenimini verir. Yalnızca yaz akşamlarında büyük lunaparklarda, açık hava tiyatrolarının, manzaralı demiryollarının, atlıkarıncaların ve kafelerin arasında yüz binlerce insan büyük kitleler halinde şarkılar söyleyerek güler eğlenir – bu insan seli, denizi andıran durdurulamaz bir güç hissiyle amaçsız bir şekilde bir o yana bir bu yana akar durur. Devrim sırasında veya önemli dinî bayramlarda kitleler büyük sokakları insan kalabalığına boğduklarında, o dağınık koronun kükreyişi, kendiliğinden istençlerinin gücü ve ayak sesleri İmparatorluk Şehrini bile sağır edecek güçtedir.

Kazanskaya Yortusu diye tabir edilen günde Nevski Prospekt ve Morskaia'da kayda değer bir kalabalığın ellerinde şapkaları, yüzleri neşe içerisinde ve basit ilahiler mırıldanarak aheste aheste katedrale doğru akın ettiğine şahit olmuştum. Kafalarının üstünde mücevher kaplı parıl parıl parıldayan ikonlar taşıyorlar, hepsi de altınla kaplı cüppeler giymiş başı açık, sakallı dev gibi papazlar da onlara yardım ediyorlardı. Küçük korocular buhurdanlıklar taşırken, kadınlar tören alayının yanında el ele yürüyorlar ve anlamsız ama mutlu yüzlerle ikonları koruyorlardı. Erkek ve kadınlar tek sıra halinde kutsal imgelerin altından geçmek için birbirlerine bağırıyor, vurup iteliyorlardı. Ve her birkaç dakikada bir papazlar ellerindeki ikonları aşağı indiriyorlar, yüzlerce insan da bu resimlere dudaklarını değdirebilmek için birbirini eziyordu. Geçit alayları bu korkunç insan seli içerisinde dur-

madan aynı hareketleri tekrar ederek ilerliyordu. Yaklaşık bir buçuk millik bir etten duvar Nevski Prospekt'i ve Kazan Katedralinin önünde birleşen sokakları saatler boyunca trafiğe kapamıştı. İnsanlar dua ediyor ve şarkılar eşliğinde vecd içinde haç çıkartıyorlardı.

Ruslar nezdinde din fevkalade canlı bir olgudur. Sokaklarda sık sık haç çıkartan insanlar görebilirsiniz, özellikle de kiliselerin önünden geçerken. Arabacılar ne zaman bir ikon görseler şapkalarını çıkartırlar ve alın, göğüs ve omuzlarına dokunurlar. Küçük şapeller (şık dükkânların bulunduğu semtlerdekiler de buna dâhil) tüm gün boyunca açıktır ve oradan geçerken kutsal imgelerin önünde diz çöküp öpmek için duran insanların hiçbir zaman sonu gelmez. Belli başlı mukaddes kiliselerde ve tapınaklarda ister gece ister gündüz mutlaka birilerini *ikonostas* önünde eğilmiş, bir şeyler mırıldanırken bulabilirsiniz. Fakat benim algılayabildiğim kadarıyla, Rusya'da din dünyevi bir güç veya bir politika malzemesi veyahut da ahlaki veya etik bir kurallar silsilesi olarak kavranmıyor. Papazların hepsi huysuz ve kindar görünümlü tipler. Büyük manastırlarda yaşayan keşişler her yerde olduğu gibi burada da müsrif ve sefih bir yaşantı sürdürüyorlar. Ve kilise, bütün güçlü kiliseler gibi, oldukça palazlanmış durumda. Yoksulların en karanlık hurafelerini *kaşımak* suretiyle aşırdıkları paralarla altın sunaklar yaptırmışlar, yaptırıyorlar. Sıradan bir Rus köylüsü açısındansa din tinsel bir güç kaynağıdır, hem kendi teşebbüsleri üzerinde kutsal bir takdis hem de tanrı ile gizemli bir paylaşım işlevi görür. Bir hırsız ve katil bir ev soymadan veya adam öldürmeden önce kiliseye gidip ikonları öper. Devrimciler kortejlerinin önünde ikonlar taşırlar. Keza bunları öldüren aynasızların da bu hususta devrimcilerden farklı olduğunu söyleyemeyiz. Her Rus evinde odanın bir köşesinde mutlaka ikon asılıdır, aynı şekilde otellerde ve tren istasyonlarında da bu böyledir.

Büyük dinî coşkular Yahudileri ve Arapları olduğu gibi Rusları da çeşitli gizemli tarikatlara ayrıştırmıştır. Sık sık mucizelere tanık olunur; kutsal kişiler ve kendine işkence eden azizler ülkenin dört bir köşesinde dolaşır ve ilginç kerametler vaaz eder, hastalara şifa olmaya çalışırlar. Dinin en az etkili olduğu Rus

kenti Petrograd'da bile her an karşınıza bir papaz veya keşiş çıkabilir. Bunlardan birisi olan Gregory Rasputin'in imparatorluğun gerçek hükümdarı olduğuna ilişkin dedikodular bile çıkmıştı bir zamanlar.

Geceleri –Haziran ayındaydık– güneş alabildiğine yavaş batıyordu. Hava akşam dokuz olduğunda yazın son günlerindeki kadar aydınlık oluyordu; on buçukta güneş ufka ulaşıyor ve yavaşça batıdan doğuya doğru hareket ediyordu, ta ki saat iki buçukta yeniden yükselene kadar. Eğer olur da gece yarısında uyanırsanız, gece mi gündüz mü olduğuna karar veremezdiniz – özellikle de Rusların yatağa gitmek hususunda belirli bir saatleri olmadığını düşünürsek bu böyledir. Penceremizin dışında insanlar Aziz Isaac (St Isaac) Meydanında banklarda oturmuş gazetelerini okuyorlar, kapı önlerinde dolaşan *dvornik*ler dedikodu yapıyorlar; arabalar bir o yana bir bu yana gidip geliyor ve birileri de kaldırımları aşındırıyordu. Hatta açık olan dükkânlar bile vardı.

Bazen arabayla dolaşmaya çıkardık. Sokağın ortasında "*Istovsschik*" diye bağırdı mı, birden bire yirmi otuz küçük araba adeta hiçlikten önümüze çıkıverirdi. Sürücüler kıvrımlı siperleri olan koni şeklinde şapkaları ve paltolarının altındaki vatkalarıyla oldukça şişman gösteriyorlardı. Etrafımızda dört dönerek rahatsız edici bir şekilde ikna etmeye çalışırlardı. Arabalar için belediyenin belirlediği bir ücret tarifesi vardı ve bunun bir nüshası şoför koltuğunun arkasına yapıştırılmıştı. Fakat yine de en az bunun iki katını ödemek mecburiyetindeydiniz. Çünkü polis de her zaman arabacıların tarafını tutardı.

Alacakaranlıkta şehrin etrafında dolaşmaya çıktık. Kışlanın önünde küçük bir kalabalık toplanmıştı. Bir askerin etrafını çevirmişler, akordeonun kulakları tırmalayan zırıltısı eşliğinde dizlerinin altına vurup zıplayarak bir tür köylü dansı ediyorlardı – muhtemelen Sibirya yöresinden bir danstı. Askere yeni alınmış tertipler Aziz Isaac Meydanında toplanmışlar, çizmelerini ses çıkarta çıkarta yere vurarak günlük talimlerini yapıyorlar, bir yandan da kumandanın selamına harcıâlem asker cevapları veriyorlardı.

"Günaydın, evlatlarım!" diye bağırıyordu yüksek ama ruhsuz bir ses.

"Günaydın Kumandanım!" diye yüz tane kocaman adam hep bir ağızdan gürlüyordu.

"Tebrikler evlatlarım!"

"Bu fırsatı bize tanıdığınız için müteşekkiriz kumandanım!"

Günde üç veya dört kez Aziz Isaac Katedralinin kocaman kümbetinde kilisenin çan çalıcıları çan halatlarını bağlıyorlar ve ardından küçüklü büyüklü tüm çanlar aynı anda çılgın, ahenksiz ve kesik bir tempo eşliğinde çalmaya başlıyordu – otuz beşi birden:

Ding! Dong! Ding-ding-dong dong! Bum! Bom-tik tok Ding-dong-tik tak bum ding dong...

Sırtlarında büyük numaralar yazılı, üzerlerinde hâlâ köylü kıyafetleri bulunan yüzlerce, binlerce acemi asker geçiyordu. Asker selinin ucu bucağı yok gibiydi. Günlerce, haftalar boyunca Petrograd'a aktılar ve bu insan seli bir yıldan beridir sürüyordu. Askerler birbiri peşi sıra kalkan trenlere bindirilerek batıya veya güneye doğru postalanıyorlardı... Ama yine de her yerde, sokaklarda ve tüm Rusya'da, üniforma altına alınmamış binlerce taze beden vardı.

Moskova veya tüm Rusların severek kullandıkları o adla söylersek, *Matuschka Moskva*, yani "Küçük Ana Moskova" o eski ve görkemli barbar Rusya'nın son kalesi, Kutsal Kenti ve de entelektüel başkenti olmayı sürdürüyor. Ancak, Rusya'nın değişim merkezi ve kalbinin attığı yer olmaktan artık bir hayli uzak. Buna karşın, Ortaçağ Avrupa'sında Moskovalı tüccarları bir efsane haline getirmiş olan ve o günden beri süregelen zengin ticaret büyümeye devam ediyor. Ayrıca çağdaş Alman mimarisine ait binaların sayısının fazlalığı insanın daha ilk anda dikkatini çekiyor.

Petrograd'a, savaşa ve Rusya'ya özgü görünen o genişlik, enginlik ve insan yaşamına dair savurgan aldırmazlığın Kremlin'de de göze çarptığını söyleyebilirim. Sonuçta burası binyıllar boyunca Rus halkının umutlarının, özlemlerinin ve inançlarının kalbi konumundaydı. Kızıl Meydan yeni başkentteki herhangi

bir meydan kadar muazzam ve bir o kadar da eski. Tepesinde fantastik kuleler bulunan, kapılarında büyük hareketsiz ikonların asılı olduğu büyük kızıl duvarlar nehir kıyısı boyunca uzanıyor ve dünyadaki en çalımlı kapitolün etrafını çevreliyordu. İçeride, bir meydanın üzerinde, birbirlerine yüz yarda kadar mesafede dört katedral diziliydi ve hepsinin de altın ve mücevherlerden (bu mücevheratlar çarların mezarlarının olduğu taraftan korkunç mozaiklerle kaplı tavanı örten mavi buhur kümesine dek parıl parıl parıldıyordu) oluşan sunak perdesi vardır. Büyük çanlarla dolu İvan Veliki çan kulesi de oradadır. Odaları altın döşemelerle kaplı, ikinci derecede kıymetli taşlardan sütunları olan sıra sıra saraylar... Birbiri peşi sıra imparatorluğun taht odaları – Korkunç İvan'ın yaşadığı oda ve Pers Kralının Tavuskuşu Tahtını ve Tatarların Altın Tahtını ve Çarların Elmas Tahtını besleyen hazine odası. Manastırlar, kışlalar, önyüzünde Napoleon'un bıraktığı binlerce topun yığılı olduğu eski cephanelikler. Boris Godounov'un yerde yatan, parçalanmış büyük çanı; Çarlığın kullanılamayacak kadar devasa topu ve Halaskar İkonunun altından geçerken şapkanızı çıkarıp çıkartmadığınızı kontrol etmek için Spasskya Kapısında nöbet tutan askerler...

Pazar günü nehir yoluyla Serçe Tepesine çıktık, hani şu Napoleon'un Moskova'yı yanarken seyredaldığı meşhur tepe. Nehir boyunca kadınlı erkekli gruplar halinde su kenarında yıkanan insanlar gördük. Tepenin her tarafı tatil günlerini değerlendirmek üzere şehirden biraz uzaklaşmak isteyen insanlarla doluydu. Çimenlere yayılanlar, koşup oynayanlar, ağaçların altında şarkılar söyleyip gruplar halinde dans edenler... Ayrıca kulağımıza akordeon tıngırtıları geliyordu. Akordeon eşliğinde vahşi danslar edenler olduğu gibi, etrafına büyük bir kalabalık toplayıp nutuk çeken sarhoşlar da vardı, keza kendinden geçip elinde sıkı sıkıya tuttuğu şişesiyle uykuya dalmış olanlar da. Ortalık adeta bir ortaçağ panayırını andırıyordu. Saçları yüzünün önüne düşen, paçavralar içerisinde yaşlı bir kadın topallaya topallaya tepeyi inerken, yumruklarını sıkıp ellerini kafasının üzerine kaldırdı ve histerik çığlıklar atmaya başladı. Kadın avaz avaz bağırıyordu. Çift olduklarını tahmin ettiğim bir adam ve bir kadın bir yandan ağlıyorlar, bir yandan da birbirlerini yumrukluyorlardı. Tepenin nis-

peten yüksek bir noktasında iki dirhem bir çekirdek giyinmiş bir adam ellerini arkasında kenetlemiş, aşağısındaki huzursuz kalabalığa konuşma yapıyordu. Nasıl söyleyeyim, bir pervasızlık ve kasvet havası vardı, sanki her an her şey olabilirmiş gibisinden...

Uzunca bir süre tepenin zirvesindeki kafede oturduk. Biz nehrin büyük bir eğri çizdiği geniş düzlüğün üzerinden seyredalmışken, güneş de Moskova'nın dört yüz kilisesinin çarpışan renkleri, altın sarısı, yeşil, mavi, pembe kümbetleri ve ışıkları üzerinden batıya doğru uzaklaşıyordu. Ve orada oturduğumuz yerde, bu kadar uzakta bile Moskova'nın tüm o derin ağırbaşlılığını ve çılgın neşesini taşıyan ritmi bastıran sayısız kilise çanının sesini duyabiliyorduk.

XXV
İMPARATORLAR ŞEHRİNE DOĞRU: İSTANBUL

Büyük ve gösterişli yataklı vagonların üzerinde Türk harfleriyle yazılı pirinç levhalar asılıydı ve Fransızca "Doğu Ekspresi" yazıyordu – savaştan önceki tarihöncesi günlerde Paris'ten direk olarak İstanbul'a uzanan dünyanın en meşhur treni yani. Bulgarca bir levhada "Tsarigrad" yazılıydı. "İmparatorlar Şehri" anlamına gelen bu sözcüğü, aslen kendilerine ait gördükleri doğunun başkentini nitelemek için kullanıyorlardı. Ayrıca Almanca bir levhanın üzerinde "Berlin-Konstantinopolis" yazıyordu –Konstantinopolis treninin batı yönünde Sofya'dan ileriye geçemediği ve Sırbistan seferlerinin daha başlamadığı o günlerde, tabelada yazanlar oldukça cömert bir iddiaydı doğrusu.

Kafilemiz *uluslararası* bir karaktere sahipti: Dedeağaç yolcusu sivil kıyafetli üç İngiliz subay; iş görüşmesi için Philipopolis'e (Filibe'ye) giden bir Fransız mühendis; Türkiye ile barış şartlarını müzakere etmekle görevli bir Bulgar askeri komisyonu; Burgaz'daki evine dönen bir Rus öğretmen; Türkiye'de Karadeniz kıyılarında tütün alımı seyahatine çıkacak olan Amerikalı bir tütüncü; uzun etekleri kalçasını kapatacak uzunlukta bir frak giymiş ve kafasında fes olan siyahi bir haremağası; Pera'daki kafe konserlerinde sahne almak için İstanbul'a giden Viyanalı bir salon dansçısı ve onun adamı; iki Macar Hilal-i Ahmer (Kızılay) temsilcisi; ve sayıları yüzü bulan türlü çeşit Alman. Bunun dışında Türkiye'deki mühimmat fabrikalarında çalışacak Krupp işçileriyle dolu özel bir vagon ve *Unterseeboot* mürettebatına tahsis edilmiş iki kompartıman daha vardı. On yedi on sekiz yaş-

larında erkek çocuklardan oluşan mürettebat U–54 ekiplerinin nöbetini devralmak üzere trendeydi. Yanımızdaki kompartımanda yedi üst sınıf Prusyalıdan oluşan bir grup hiç durmadan "briç" oynuyordu. Grup hükümet görevlilerinden, iş adamlarından ve elçilikte, Rejide, Osmanlı Düyunu'nda veya Türk üniversitelerinde görev almak üzere giden entelektüellerden oluşuyordu. Bunların her biri son derece önemli "sağ kollar" idi; tam da Doğu'daki (Töton) Alman İmparatorluğu'nun kusursuz makinesine uyacak şekilde eğitilmiş kimselerdi.

Hayatın acı ironisi savaşta tarafsız kalmış ülkelerde de peşimizi bırakmıyordu. Mizah duyusu iyi çalışan muzip bir biletçi iki İngiliz ile iki Alman elçilik ataşesine aynı kompartımanda bilet satmıştı. İki ataşe birbirlerine aşırı derecede kibar davranıyorlardı. Fransız ve diğer İngiliz doğal olarak güzel Avusturyalıya meylediyorlardı. Ayrıca Viyana'daki öğrencilik yıllarından bahsederek gülüp eğleniyorlardı. Gece geç bir saatte Alman diplomatlarından birini koridorda Rus öğretmenle Moskova hakkında dedikodu yaparken yakalamıştım. Bu adamların hepsi ateş hattında faallerdi, deyim yerindeyse, Rus olan hariç; ve o, elbette, bir Slav'dı ve önyargılardan muaftı...

Fakat sabah olduğunda İngiliz, Fransız ve Rus çoktan gitmiş, dolayısıyla nefret sınırları arasındaki nefes alma bölgesi de geride kalmıştı. Bizse Türk İmparatorluğu'nun hudutlarındaki yolculuğumuza devam ediyorduk.

Etrafı kocaman söğütlerle çevrili sığ, ağırkanlı, sarı Maritza Nehri kurak bir vadiyi suluyordu. Karşımıza yamaçlarında bir otun bile bitmediği suya hasret kahverengi tepeler çıkıyordu. Kavurucu bir sıcak vardı. Dağınık mısır tarlalarında siyah yaşmaklı kadınlar ellerinde silahlar, dizlerinin üzerine eğilmiş karga kovalıyorlardı. Karşımıza nadiren bir köy çıkıyordu – perişan haldeki çamur sıvalı kulübeler üzeri çatı niyetine pis samanla örtülmüş küçük bir cami ile onun yıpranmış minaresi etrafında kümelenmiş oluyordu. Batı yönünde, bir mil ötede, bayırdan yukarı doğru evlerinin kırmızı kiremitleri gözüken bir kasaba vardı. Bulgarlar 1912'de burayı bombalayıp, iki minarenin ucunu havaya uçuralı beri terkedilmiş ve sessizdi. Unufak olmuş minarelerin yalnız görüntüsü bir zamanlar birilerinin yaşadığı ve bizzat

kendisi yaşayan, ama şimdi tüm izleri kaybolmuş bu köy veya kasabanın durumuna işaret ediyordu. Türklerin kısa ömürlü evleri çok çabuk iskartaya çıksa da, minareler yerli yerinde kalıyordu, çünkü bir camiyi yıkmak yasaklanmıştı.

Kimi zaman küçük bir istasyonda mola veriyorduk; birkaç kulübe, bir minare, kerpiç barakalar ve güneşte kurumaya bırakılmış kerpiç tuğlalar. Cıvıl cıvıl renklerde bir düzine araba müşteri bekliyordu. Peçeli altı yedi kadın bir arabaya doluştular, yabancı gözlerden korunmak maksadıyla arabanın perdelerini çekip kıkırdaya kıkırdaya gözden kayboldular. Hepsi de cart yeşiller içinde, çıplak bacaklı köylü *hanımlar*, kucaklarında üryan bebeleri tek sıra halinde yolda yürürken, fettanlıklarını konuşturarak tren pencereleri yönünde hafiften peçelerini kaldırmayı da ihmal etmiyorlardı. Peronun bir köşesinde köylüler memleketlerinden getirdikleri kavunları sergiliyorlardı – sıra sıra tatlı, yeşil renkli şeker-kavunlar ve tadı dünyada başka hiçbir şeye benzemeyen çiçek kokulu sarı kavunlar. İstasyonun yanındaki yaşlı ağacın zümrüt yeşili gölgesi köyün türbanlı, şalvarlı ihtiyarlarının kahve içip nargilelerini tüttürdükleri küçük kahvenin üzerine düşüyordu.

Ateş hattı için uygun olmayan yaşlı köylülere demiryolunda nöbet tutma görevi verilmişti. Çıplak ayakları, üzerlerinde eski püskü kıyafetleri, ellerinde paslanmış eski tip tüfekler ve bellerinde daha da eski yapım kurşunlarla bekliyorlardı. Biz önlerinden geçerken, fiyakayı bozmamak için kendilerine *askerî* bir çekidüzen verdiler... Fakat düzenli Türk askerlerini görmek için Edirne'ye kadar beklememiz gerekti. Üzerlerinde bol gelen haki renkli üniformalar, dolaklar ve Almanların tasarımladığı ama Arapların sarıklarına benzeyen yumuşak kasklar vardı. Kasklarının alın kısmı o şekilde ayarlanmıştı ki bir Müslüman ibadet ederken kaskını çıkarmadan temenna edebiliyordu. Uysal, ciddi, ağır hareket eden insanlara benziyorlardı.

Edirne'de trene binen çevik, genç Prusyalı ise diğerlerinden gözle görülür şekilde farklıydı. Türk ordusuna ait bir *Bey* üniforması giymişti, altın hilal işlemesi olan uzun kahverengi bir astragan şapka takmış, göğsündeyse Hamidiye alayları ve Demir Haç şeritleri vardı. Yüzünde şiddetli bir çarpışmanın ürünü bir yara

göze çarpıyordu. Zaman zaman koridorda "*Gottverdammte dummheit*!" diye mırıldanarak bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. İlk durakta trenden indi. Önce bir dikkatlice etrafına bakındı, ardından peronda itişip kakışan, üstü başı lime lime iki yaşlı demiryolu görevlisine Türkçe olarak bağırmaya başladı.

"*Tchabouk*! (Çabuk). Domuzun dölleri sizi! Seslenince çabuk olun!"

İki görevli şaşkınlıktan neredeyse küçük dillerini yutacaklardı. Koşarak geldiler. Prusyalı asker önce yukarıdan bir edayla bunlara baktı ve ardından bir araba dolusu küfür savurdu. İki adam geri çekildiler ve kaz adımıyla yürümeye ve Prusya selamı vermeye çalıştılar. Adam tekrardan yüzlerine karşı hakaretamiz sözler savurdu. Onlar da karşılık olarak süngüsü düşük bir ifadeyle deminki manevralarını tekrarladılar. İzlemesi hem gülünç hem de acıklı bir sahneydi...

"*Gott in Himmel*!" diye yumruklarını sıkarak *ortaya* bağırdı. "Böyle hayvan herifler ömrü hayatımda görmedim. Tekrar! Tekrar! *Tchabouk*! Koşun, Allah kahretsin sizi!"

Bu arada, çevredeki diğer askerler ve köylüler de, arada kaynamamak için, adamın menzilinden uzaklaşmışlar ve biraz ötede kümelenerek, sessiz sakin bir şekilde bu şaşılası insanlık görüngüsünü izliyorlardı... Birdenbire küçük bir Türk onbaşısı kalabalığın arasından sıyrılıp, Prusyalı askere doğru ilerledi ve selam verip konuşmaya başladı. Diğerinin suratı öfkeden pancar gibi olmuştu. Adamın adeta içine girerek bağırmaya başladı.

"Beyefendi–" diye sözünü kesti onbaşı. Ve "Beyefendi" diye tekrardan izah etmeye çalıştı. Fakat o konuşmaya çalıştıkça *Bey* daha da kızardı, saldırganlığı daha da arttı ve nihayetinde eski Prusya tarzı bir geri çekilişin ardından onbaşının suratına okkalı bir tokat patlattı. Türk asker ürküntüsünden bir iki adım geri çekildi ve ardından olduğu yerde kalakaldı. Yanağında beş parmağın izi çıkmıştı. Anlamsız bir ifadeyle Prusyalının gözlerinin içine bakıyordu. Tarifi imkânsız, az duyulmuş, sönük bir ses izleyenlerin üzerinden geçip gitti...

Tüm öğleden sonramızı doğu yönündeki lanet olası bir arazivi tırmanarak geçirdik. Sıcak hava insanı gerçekten bunaltıyor-

du, öyle bir ağırlık vardı ki sanki sayısız ölü kuşağının nefesini üzerinizde hissediyordunuz. Yine, inceden bir sis görüş alanını azaltıyordu. Bakımsız mısır tarlaları, küçüklü büyüklü kavun tarlaları ve kuru söğüt ağaçlar – etraftaki tüm bitki örtüsü bunlardan ibaretti. Ara sıra harman yerlerine rastlıyorduk. Tarlalarda gençler güle oynaya öküzlerini bağladıkları kızakları sürüyorlardı. Bir keresinde yanımızdan aheste aheste ilerleyen bir deve kervanı geçmişti. Başında üç cümbüşçü çocuğun bulunduğu develerin hörgüçlerinden aşağı tozlu balyalar sallanıyordu. Etrafta in cin top oynuyordu. Öyle ki kilometreler boyunca ne bir canlıya ne de bir insan kalıntısına (eski harap şehirlerin yıkıntıları hariç) denk geliyorduk. Öncesinde bu yıkık şehirlerde yaşayan insanlar topraklarını terk ederek ülkenin daha içerlerine doğru göçmüşlerdi... Fakat her şeye karşın, bu topraklar savaş öncesinde de bugünkü gibi boş ve ıssızdı; Bizans İmparatorluğu'nun en görkemli döneminde bile kent ile huzursuz barbarların yaşadığı kır arasında hamhalat topraklar bırakmak tercih edilen bir politikaydı...

Yanımızdan asker taburlarını taşıyan trenler geçiyordu. Marmara Denizi'ndeki İngiliz denizaltıları Gelibolu'ya giden deniz yolunu felç etmişti. Dolayısıyla askerler Kuleli'ye trenle gidiyorlar, Bolayır'a oradan karayoluyla geçiyorlardı. Yük vagonunun kapılarında esmer yüzlü adamlar dikilmiş duruyorlardı; kulağımıza kaval ve davul sesleri eşliğinde söyledikleri şarkılar çalınıyordu. Vagonlardan birisi Halep çöllerinden gelen yabanılgözlü Araplarla doluydu. Üzerlerinde Araplara özgü gri ve kahverengi kaftanlar vardı. İnce, gergin yüzleri etraflarındaki istifler yüzünden daha da şaşkın bir hal almıştı.

Çatalca hummalı bir koşuşturmaca içerisinde gibiydi. Bir Bulgar istilasına karşı siper kazmakla uğraşan insanlarla dolu çıplak, kahverengi bayırların ve tepelerin yanından duman çıkara çıkara küçük dar-hat trenleri geçiyordu. Bunlar silah, çelik siperlikler ve bir yığın alet edavatla tıka basa doluydu...

Güneş, çorak tarlalara altın yüzünü son bir kez göstererek gözden kaybolmuştu. Gece aniden bastırıvermişti; gökyüzünde ayın eksikliği yıldızların bolluğuyla kapatılmıştı. Makaslarda dura kalka yavaş yavaş ilerleyebiliyorduk; yanımızdan inleyen,

şarkı söyleyen taburları taşıyan trenler geçiyordu. Gece yarısına doğru uyuyakaldım ve birkaç saat sonra bir Alman'ın dürtüklemesiyle uyandım.

"*Konstantinopolis*," dedi. "Geldik."

Surlardaki geniş bir yarıktan geçiyorduk ki, akıp giden devasa bir duvarın karanlık gölgesini fark ettim. Sağda yıkık dökük mazgallar -Bizans deniz surları- ansızın kesiliyor ve demiryolu yükseltisine küçük dalgalarla çarpan deniz gözüküyordu; öbür yanda, şehrin yükselen tepesinin eteğinde, kasvetli ağızlar gibi duran dar sokaklardan fırlayan bir sürü derme çatma çatının altında, birbirlerinin üstüne yıkılacakmış gibi duran uzun, boyasız ahşap evler vardı. Aralarından bir imparatorluk camiinin kocaman kubbesi ve gökyüzünü sanki mızrak gibi delen minareleri yıldızlara doğru yükseliyor, üstünde Yunan Akrapolu'nu destekleyen dimdik siyah duvarın ve belli belirsiz köşk suretlerinin anlık görüntüleriyle, Topkapı burnundaki ağaçlar araya giriyor, imparatorluk mutfaklarının dizi dizi bacaları ve eski Topkapı Sarayı'nın geniş, düz çatısı uzanıyordu... İşte dünyanın incisi İstanbul.

XXVI
ALMANLARIN YÖNETİMİNDEKİ İSTANBUL

Hicri bin utchyüze otouz utch, Temoosun yigirmi utch chiharshenbi günü, Türkiye saatiyle tam dörtte (veya *à la franque* dokuzu üç geçe), inanılmaz çeşitlilikte seslerin birleşiminden oluşan bir gümbürtüyle uyandım – bağırış çağırışlar, çerçilerin yüksek ve bet sesli nidaları, ilginç bir yöntemle ve görülmedik bir saatte insanları ibadete çağıran *müezzin*'in genizden gelen feryadı, köpek havlayışları, eşek anırtıları ve sanırım, cami bahçelerindeki binlerce okuldan gelen Kuran sesleri. Balkonum Pera'nın sarp eteklerine ürkekçe tutunmuş uzun Grek apartmanlarının çatısına bakıyordu. Bu apartmanlar Kasımpaşa vadisine kadar uzanan sayısız Türk evleriyle kesişiyordu. Bunların çevresindeyse ağaçların arasından seçilen temiz beyaz bir cami ve iki minaresi duruyordu. Küçük evlerin hepsi ahşaptı ve çok azının çatısı kırmızı kiremitlerle kaplıydı – badanasız, rengi boğuk bir mora kaçmış, müteahhidin gönlünün istediği yere kondurulmuş, labirent şeklinde sokaklar oluşturan ve küçük pencereleri güneş alan konutlar. Pencerelerin hepsi ışıl ışıl olan bu evler vadinin arkasındaki tepenin yamacına toplanmıştı. Göze çarpan bir diğer özellikleri de bunların akla gelebilecek her türlü açıyla karmakarışık bir şekilde dizilmiş olmalarıydı. Görkemli Piyale Paşa Camisi kuzeyde kalıyordu – minaresi, Büyük Kaptan Paşa'nın (kendisi on altıncı yüzyılda Venedik donanmasını dize getirmiş bir denizcidir) gemisinin direğine benzeyecek şekilde inşa edilmişti. Fatih Sultan Mehmed'in gemilerini karadan kızakla yürüttüğü yer bu vadinin aşağı tarafı oluyordu. Gemilerini şimdi Pe-

ra'nın bulunduğu sırttan aşırdıktan sonra Haliç'e indirmişti. Sağ tarafta Yunan Aziz Dimitri; Kasımpaşa üzerindeki tepe boyunca uzanan servi ağaçları ve biraz ilerisinde *Okmeydanı* denen (buradaki beyaz taşlar okçuluk konusunda usta olan büyük Sultanların rekor bir uzaklığa düşen atışlarına işaret etmektedir) çorak tarla; rengi siyaha çalan nezih ahşap evlerin kasvetli bir hava verdiği Hasköy dorukları – eskiden, o tehlikeli zamanlarda burada büyük Ermeni parababaları otururmuş, şimdiyse Yahudiler tarifi imkânsız bir pislik içerisinde sürünüyorlardı. Yine kuzey istikametine yönünüzü çevirdiğinizde, çıplak bir tepenin üzerinde, yıkık bir şehir kadar korkunç durumdaki bir İbrani mezarlığının olduğu ağaçsız, çalılıklarla kaplı bir tarla göze çarpıyordu.

Haliç'in ufak bir kavis yaptığı yönde Sultanın ve Mısır Hıdivi'nin özel gezinti gemisi (kıç tarafının üzerinde mavi sfenksler boyalıydı) ve Alman subaylarının uyku karargâhları olan *General* adlı vapur demirlenmişti. Ayrıca çoktan beridir Haliç'e kapağı atmış olan Türk donanmasının medar-ı iftiharı ikinci-sınıf kruvazörler, içinde karınca sürüsü kadar çok fesli Alman bahriyelilerin bulunduğu küçük *Hamidiye* kruvazörü ve su böcekleri gibi sayısız kayık vardı.

Bulunduğum yerden Haliç Köprüsünün İstanbul ayağını ve ticaret limanının küçük bir bölümünü görebiliyordum. Köprünün üstünde, hâlâ "Yeni Roma Piskoposu" diye imza atan Patrikin sarayının olduğu Fener bulunuyordu. O Fener ki yüzyıllar boyunca milyonluk "*Rum milleti*"nin yaşam ve ölüm çeşmesi olmuştur; o Fener ki, şehrin düşmesinden sonra Bizans imparatorluk ailelerinin sığınağı ve servetleri ve kötü damaklarıyla Rönesans Avrupa'sını şaşırtan şu tüccar prenslerin yuvası olmuştur; o Fener ki, beş yüz yıl boyunca Türklerin yönetiminde yaşayan Yunanlıların kalbi olmuştur.

Biraz daha ileride Balat –Romalıların Palatium'u– ve onun yukarısındaki *Ayvansaray* boyunca, Bizans saraylarının enkazlarını görmek mümkündü. Suyun içinden çıkan Manuel Commenus'un duvarları şehrin içinde gözden yitiyordu. Daha ötede Eyüp vardı. Buradaki göz kamaştırıcı caminin etrafında yer alan ve mezarlıkların olduğu kutsal bölgeye Hıristiyanların girmesi yasaktı. Bu en kutsal kabristanın civarında uçsuz bucaksız servi

dizileri uzanıyordu. Manzaramızda neler yoktu ki: Yunan ve Romalılardan kalma duvarlar; dört yüz minarenin göğe uzanan sivri uçları; bir kısmı eskinin muhteşem Sultanları tarafından bir azamet gösterisi olarak hazinelerce para akıtarak yapılmış camiler, bir kısmı da İmparatoriçe İrene'nin döneminden kalma Hıristiyan kiliselerinden devşirilmiş camiler, ki bunların duvarları somaki ve kaymaktaşından olup mozaiklerinin üzeri de sarı ve mor renkliydi; kemer parçaları ve bir zamanlar imparatorların altın heykellerine ev sahipliği yapmış yarı değerli taşlardan sütunlar – şehrin siluetine muhteşem görüntüsünü veren ağaçlarla örtülü su kemerinin çifte kemerleri.

Otelin kapı görevlisi bahşiş almaya teşne akıllı bir İtalyan'dı. Kahvaltımı yaparken gayet saygılı bir şekilde eğilip, ellerini ovuşturdu.

"Ekselans," dedi Fransızca, "gizli polis Ekselanslarını soruşturmak üzere buradalar. Ekselansları kendilerine özel olarak bir şey söylememi isterler mi...?"

Davud Bey beni bekliyordu ve beraber Tramvay Caddesine çıktık. Elektrikli arabaların çalıştığı cadde boyunca gazeteci çocuklar bağıra bağıra son baskı Fransız gazetelerini satıyorlardı. Açıkçası apartman türü evleri, hediyelik eşya satan dükkânları, kafeleri, bankaları ve konsoloslukları yla bu sokak bir İtalyan kentinin fersude bir köşesini andırıyordu. Burada tek tek herkes, kadınıyla erkeğiyle, Avrupai kıyafetler içerisindeydi – neredeyse son moda diyebileceğiniz, üzerlerine cuk oturan, sanki Üçüncü Cadde'den satın alınmış şeylerdi. Tramvay Caddesinde yetmiş iki milletten insana rastlamak mümkündü: akıllısı, anlamsız anlamsız bakanı, vicdansızı, sığ olanı. Konsolosluk binalarının çok azı açıktı ve bunların da kapısında geleneksel Karadağlı kapıcılar vardı. Bunların üzerinde eski püskü geniş pantolonlar, küçük ceketler ve silah taşıdıkları kocaman kuşakları vardı. Konsoloslukların ve elçiliklerin *kavas*ları (koruma görevlileri) ise altın şerit kaplı üniformaları, kafalarında parıldayan fesleri ve bellerinde kılıçlarıyla diplomatların kapısında volta atıyorlardı. Yanımızdan, o da bir defaya mahsus olarak, şık bir araba geçti. Sürücünün ve arabanın içindeki piyade erlerin, diplomatik bir hizme-

te mensup olduklarını gösteren çağdışı kıyafetleri vardı. Grand Rue veya Tramvay Caddesinden hangi sokağa girerseniz girin, pencerelerinden yarı-çıplak davetkâr bayanların sarktığı uzun sarkık binalara denk geliyordunuz. Bu dar, dönemeçli ara sokaklarda üçkâğıtçılar, hırsızlar ve Hıristiyan âleminin tutunamayanları cirit atıyorlardı. Yollar pislik içindeydi, ayağınızın altından ne idüğü belirsiz sıvı karışımları akıp gidiyordu. Kilometreler boyunca bu tür sokaklar uzanıyordu, her köşebaşı başka türde bir sefahat âlemine ayrılmış gibiydi. Ancak, Avrupalı nüfustan kültürlü beyefendilerin ve ince hanımefendilerin hareket sahasında yalnızca oteller, kulüpler ve konsolosluklar vardı.

Varşova'nın Almanların eline geçtiği günün ertesiydi. Önceki gün Almanlara ait yerlerde bu olayı kutlamak için Alman ve Türk bayrakları göndere çekilmişti. Dik sokaktan aşağı doğru, çağdaş uygarlıklara özgü bir acımasızlıkla eski bir Türk kabristanının ortasından geçerek inerken, Davud Bey sonrasında olanlara ilişkin önemli ayrıntılar aktardı bize.

"Türk polisi," diye bir hevesle söze başladı, "Alman bayraklarının indirilmesi talimatını verdi. Nitekim kızılca kıyamet koptu, çünkü Alman konsolosluğu buna karşı şiddetli bir itirazda bulundu."

"Neden bunu yaptınız? Onlar sizin müttefikiniz değil mi?"

Kafasını çevirmeden bana baktı ve müstehzi bir tavırla gülümsedi.

"Töton kardeşlerimize kimse benim kadar muhabbet besleyemez (çünkü biliyorsunuz ki halkımızın Müslüman olması Almanlar nezdinde bir sorun yaratmıyor). Almanların düşüncesine göre, belki de, Varşova'nın alınması da Türklerin bir başarısıydı. Fakat şehirde Alman bayraklarının yayılması bizi endişeye sevk edeceğinden bu konuda oldukça hassasız."

Birçok dükkân ve otelde yeni boyanmış Fransızca işaretler olmasına karşın, birçoğunda Avrupa dillerinin devre dışı bırakılmış olduğu dikkatimi çekti.

"Size komik geleceğine eminim," dedi Davud Bey. "Biliyorsunuz savaş başladığında, hükümet düşman bir ulusun dilinin konuşulmasını kati suretle yasaklamıştı. Fransız gazetelerinin kapısına kilit vuruldu, Fransızca ve İngilizce tabelaların indiril-

mesi emri çıkartıldı; keza İngilizce, Fransızca ve Rusça konuşma yasağı getirildi; ve bu üç dilde yazılan mektuplar bir bir yakıldı.

"Gel gör ki, çok geçmeden Haliç'in bu tarafında yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunun yalnızca Fransızca konuşabildiği ve hiç Türkçe bilmediği anlaşıldı! Dolayısıyla yasak kaldırıldı. Mektuplara gelince, o iş daha kolay halledildi. Amerikan konsolosu bir protesto çekti ve iş halloldu. Bir hafta önce gazeteler hükümete ait şu resmi kararı geçtiler: 'Fransızca, İngilizce ve Rusça yasağı hâlâ devam etmesine karşın, *Amerikanca* mektup yazılabilir!'"

Davud Bey tanınmış bir aileden gelen varlıklı bir Türk'tü. Bu bahsettiğim olağanüstü bir durumdu, çünkü Türkiye'de ailelerin ömrü hepitopu bir kuşaktır ve *soyadı* diye bir kavram olmamasından dolayı aile geleneği denilen bir kurum da mevcut değildir. Hamid oğlu Davud: Onun hakkında bildiğimiz tek bilgi buydu; tıpkı Türk polisinin de beni Charles oğlu John diye biliyor oluşu gibi. Türklere özgü gailesiz tutumun bir sonucunda Davud, on dokuz gibi erken bir yaşta donanmada amiralliğe kadar yükselmişti. Ancak, bundan birkaç yıl sonra talep üzerine İngiliz Donanma Komisyonu Türk donanmasını yeniden organize etmiş. Böylece varlıklı zengin Türkleri işlerinden koparıp donanmaya çekmek daha zor hale gelmiş. Bu nedenle donanma Davud Bey'den –gayet kibar bir dille– amiralliğe devam etmesini rica etmiş. O da cevap olarak: "Bunu yapmayı ben de çok isterim, ancak tek bir şartla: Gemiye ayak basmak zorunda bırakılmamayı istirham ediyorum. Üzerinize afiyet, deniz görmeye tahammül edemiyorum da!" Dolayısıyla artık donanmada değildi.

Kendisine neden Gelibolu'da yurttaşlarıyla beraber omuz omuza çarpışmadığını sordum.

"Elbette, siz Batılıların bunu anlamasını beklemiyorum," diye yanıt verdi. "Burada kırk lira ödemeniz durumunda askerlikten muaf kılınıyorsunuz. Eğer bu bedeli ödemezseniz, kırk liranız olmadığına kanaat getiriliyor; bu son derece küçük düşürücü bir durum. Bir meslek olarak üst rütbe kadrolarda görev almak haricinde, orduda bulunmak tanınmış ailelerden gelen bir Türk'ün asla işine gelmez. Değerli dostum, eğer bu savaşta yer almış olsaydım, pederim bunun verdiği utançla çok yaşamazdı.

Bizdeki teamül sizin ülkenizdekinden farklılık arz ediyor. Burada, askere alan çavuşlar askerlikten muafiyet ücretinizi ödemeniz için adeta size yalvarırlar, ödeyemediğiniz takdirdeyse arkanızdan teneke çalarlar!"

Tepenin eteğinde birkaç sokağın birleşmesinden kaynaklanan bir karmaşa vardı - Yüksekkaldırım Sokağı dedikleri bu sokak Pera'ya çıkabileceğiniz tek yoldu. Uzun, kir pas içinde evlerin bulunduğu bir Yunan mahallesinden denizci semti Galata'daki bednam beş kuruş ve on kuruş sokaklarına çıkan dar, kıvrımlı ara sokaklar vardı; bu yolu takip ettiğinizde karşınıza Tünel geliyordu. Burada yerin altından tepeye, Karaköy Meydanı'na ulaşım sağlanıyordu. Arka tarafınızda da İstanbul'a açılan, ünü uzak diyarlara kadar yayılmış Valide Sultan Köprüsü kalıyordu. Beyaz fraklı biletçiler tünelin başında durmuş, yolculuk etmek niyetinde olanlardan para topluyorlardı. Bu insan selinin içerisinde her ırktan her dinden insan vardı. Kıyafetler desen aynı, ne ararsan var gibiydi: İpek Arap başlıkları olanlar, miğferliler, sarı ve kırmızı sarıklılar, şık fesliler, çevresi yeşil sarıklı fesliler; ki bu Peygamberin akrabası olduğuna delaletti, çevresi beyaz sarıklı fesliler –din adamları ve öğretmenler– Acem işi *tarbouche*'lular, Fransız şapkalılar, panama şapkalılar...

Erkeklerin yüzlerine bakmamaya dikkat ettikleri peçeli kadınlar küçük gruplar halinde telaşlı telaşlı bir yerlere koşuşturuyorlardı. Üzerlerinde siyah, gri ve açık kahverengi çarşaflar, ayaklarında da oldukça büyük gelen yüksek topuklu Fransız pabuçları vardı. Arkalarından yaşlı siyahî bir halayık geliyordu. Bir başka tarafta Suriye çöllerinden beyaz cüppeli Araplar göze çarparken, bir diğer taraftaysa sakalları tüm yüzünü kaplamış bir ermiş dua mırıldana mırıldana gidiyor, arkasından da bir grup müridi elini öpebilmek, bir hayır duasını alabilmek için yırtınıyordu. Çıplak bacaklı Ermeni kapıcılar büyük paketleri sırtlamışlar, gelene geçene yol açmaları için "Destur" diye bağırarak yürüyorlardı; yeni tüfekleriyle at üstünde dört asker; Bulgar bir piskopos; mavi renkli kalın yün pantolon ve gümüş işlemeli ceket giymiş üç Arnavut; kendilerine Kapalıçarşı'da Müslüman tacirler tarafından hediye edilmiş olan küçük eşek arabalarının önünde yürüyen iki Katolik rahibe; kafasında uzun koni biçimin-

de fötr şapkası, üzerinde de gri kaftanı ile bir *Mevlevi*, Tirol şapkalı, ellerinde rehber kitapları, başlarında bir Ermeni rehber eşliğinde bir grup Alman turist ve her biri eskinin büyük istilalarından sonra Avrasya'nın bir köşesinde kalmış sayısız milletten temsilciler. Pera Avrupai bir yer – Yunan mı dersiniz, Ermeni mi dersiniz, yoksa İtalyan mı, nasıl adlandırırsanız adlandırırın, Türk sıfatı müstesna her nitelemede bulunabilirsiniz. Peki, Pera'ya akan bu egzotik kalabalık nereye gidiyor? O da bir muamma, çünkü bunları asla orada göremezsiniz.

En olağanüstü türde kalemler satan binlerce satıcı mallarının ismini bağıra bağıra insanların arasında dolaşıyordu. Ne yoktu ki! Angora (Ankara) balı, helva, güllü lokum, kaymak (karanlık bir ahıra kapatılmış manda sütünden yapılır), müstehcen kartpostallar, Alman işi sigara ağızlığı, Edirne kavunları, çengelli iğne, New Jersey, Newark'ta dokunan halılar, tespihler... Bağıran bağıranaydı: "Yalnızca on para, beş paraya."

Sağ tarafta gemilerle dolu ticaret limanı, onun ötesinde de Galata Köprüsü vardı. Limanı İngiliz denizaltılarından korumak için köprünün dış tarafına tombazlar yerleştirilmişti. Balık sürüleri gibi denize yayılmış kayıkların arasından Boğaz *şirketi hayriye* vapurları düdüklerini öttürerek denize açılıyordu. Denizin açık mavi sularının öte yakasında, Asya kıyısında Üsküdar beyaz bir nokta gibi göze çarpıyordu. Saraylarla ve ağaçlarla kaplı bu harikulade noktada İstanbul denizle bütünleşiyordu... Soldan sağa şehrin harikulade manzarası ve büyük camiler vardı: Bin yıl önce İmparator Justinyen tarafından yapılmış Ayasofya; Mekke'yi fetheden Sultan Selim adına yapılan Sultan Selim Camisi; Sultanahmet Camii; köprünün ucundaki Yeni Valide Camii; Sultan Süleyman, ki kendisi François Premier'in dostuydu; Sultan Bayezid...

Asma köprü Çanakkale Boğazı'ndan gelen Alman denizaltısının geçişine izin verecek kadar açılmıştı. Kumanda kulesi beyaz çubuklu mavi bir renge boyanmış olan gemi suyun içinde hareket ediyordu – bu berrak denizde en zor seçilecek, dolayısıyla da en iyi kamufle edecek olan renk seçilmişti. Fakat bulutun bir anlık manevra ile güneşin önüne geçmesi sonucu, denizin

rengi aniden griye dönmüş ve gemi de denizin ortasında ayan beyan ortaya çıkmıştı.

"Köprüyü kapatmak yaklaşık on dakikalarını alıyor," dedi Davud Bey ve beni taş binaların arasındaki bir ara sokağa götürdü. Sokak arasındaki duvarın dibine birkaç masa sandalye atılmıştı. Ayaklarında çarık, kafasında fes olan yaşlı bir Türk oturanlara buzlu meyve suyu; yani şerbet servisi yapıyordu. Sığındığımız yerin dışında yorucu bir harala gürele ve yakıcı bir güneş olmasına karşın, burası sessiz sakin ve gölge bir yerdi.

"Davud Paşa" diye gülmeyle karışık bir ses duyduk. Soluk yeşil bir *feridje* (ferace) içerisinde dal gibi bir kıza aitti ses. Çıplak kahverengi ayakları vardı ve çenesinin altına bir şal tutturulmuştu – peçe almaya parası olmayanların taktığı türden. Kız taş çatlasın on beş yaşındaydı; buğday rengi bir teni vardı ve kara gözleri haylaz haylaz parıldıyordu.

"Eli!" diye ünledi Davud kızın elini tutarak.

"Biraz para versene bana," dedi kız emredercesine.

"Hiç bozukluğum yok."

"O zaman büyük paradan ver!"

Davud güldü ve kıza bir *mecidiye* verdi, kız da memnuniyetinden ötürü çığlığı bastı ve ellerini çırpa çırpa uzaklaştı.

"Bir çingene," diye açıkladı Davud, "ve tüm İstanbul'daki en güzel kız. Hikâyesi ilginçtir. Benim Hamdi adındaki bir arkadaşım buna âşık oldu ve haremine almak istedi. Böylece kız da Eyüp'e taşındı. Fakat daha iki hafta geçmişti ki, bir gün yine buraya şerbet içmeye geldiğimde, kulağımın dibinde bir ses işittim: "Davud Paşa, biraz para versene!" Eli idi. On dört gün boyunca evli ve saygın bir hanımefendi olmaya çalıştığını, çünkü Hamdi'yi gerçekten sevdiğini söyledi. Hamdi'nin kendisine karşı çok nazik davrandığını, kıyafetler ve mücevherler aldığını ve sevgili gibi davrandığını anlattı. Fakat ne çare ki bu yaşantıya daha fazla dayanamamış, çünkü sokaklarda dilenmek daha eğlenceliymiş – kalabalıktan o denli hazzediyormuş ki. Dolayısıyla bir gece harem kapısından kaçıp, kendisini Haliç sularına bırakarak karşıya geçmiş!" Davud güldü ve omuzlarını silkerek, "Çingeneyi altın saraya koymuşlar yine sokağım demiş," dedi!

Şerbetlerin parasını ödedik ve kalktık. Dükkânın sahibi, "Al-

lah bereket versin beyim!" dedi kibarca. Bizimle aynı masada oturan bir Türk kafasıyla selam verdi ve "Afiyet olsun!" diye mırıldandı. "Yarasın."

Dışarıda kayıkların beklediği iskelede kayıkçılar boğazlarını yırtarcasına bağırıyorlardı. Siyah paçavralar içinde, gözleri görmeyen yaşlı bir kadın duvarın yanına çömelmiş ve el açmıştı. Davud bakır paralardan verdi kadına. Kadın görmeyen gözlerini bize doğru kaldırdı ve hoş bir sesle: "Mekânınız cennet olsun!" dedi.

Davud, "Kaç para?" diye sordu kayıkçıya. Açıkçası sağır edici bir gürültü karmaşasından başka bir şey duyduğumu söyleyemem.

"Şu yaşlı adam olsun," dedi arkadaşım. Uzun beyaz sakalları, turuncumsu renkte bir takkesi ve kırmızı kuşağı vardı. Pembe gömleğinin üst düğmeleri, yaşlı tüylü böğrünü gösterecek kadar açıktı.

"Kaç lira *efendim*?" diye seslendi, sınıf veya mertebe farkı olmaksızın her Türk'ün birbirine karşı kullandıkları saygı belirten o sözcüğü kullanarak.

"Beş kuruş," dedi adam.

Davud, "Bir buçuk kuruştan fazla vermem," diye cevapladı, bir yandan da kayığa doğru hamle yapmıştı. Kayıkçı cevaplamadan avara etti.

"Adın ne baba?" diye sordu Davud.

"Adım Abdül, evlat," diye yanıtladı ihtiyar. Güneşin altında kürek çekmekten kan ter içindeydi. "Trabzon şehrinden Kısabacaklı Muhammed'in oğluyum. Denizde dünyaya gelmişim. Elli iki yıldır İstanbul limanında, aha bu gördüğün kayığımda kürek sallarım."

Savaş hakkında ne düşündüğünü sormasını rica ettim Davud'dan.

"Hayırlı bir savaş," dedi Abdül. "Gâvura karşı verilen her savaş hayırlıdır. Kuran'da yazmıyor mu, her kim ki kâfiri öldürerek ölür, Cennete girmeye hak kazanır diye?"

"Kuran'ı hatim etmişliğin var herhalde? Kimbilir belki de sen bir şeyhsin ve camide namaz kıldırtıyorsun?"

"Benim beyaz sarığım mı var ki? Ben hoca değilim. Fakat gençken müezzinlik yaptım ve minareden ezan okurdum."

"Savaş hakkında ne biliyor olabilir ki?" dedim. "Savaşın onunla kişisel olarak bir alakası yok ki!"

Davud dediklerimi çevirdi.

"Savaşa dört oğlumu ve iki torunumu verdim ben," dedi Abdül ağırbaşlılıkla. Sonra bana dönerek, "Siz Alman mısınız, hani bizden tek farkları dilimizi bilmemeleri ve fes takmamaları olan kardeşlerimizden? Söylesene, sizin camileriniz ne renk, neye benziyor? Sizin sultanınız da bizim sulatanımız kadar haşmetli mi?

Geçiştirmek için oldukça haşmetli olduğu cevabını verdim.

"İnşallah bu savaşı kazanacağız!" dedi Abdül.

"İnşallah!" diye destek çıktı Davud. Onun bu hafif Avrupai sinikliğinin, sekiz asırlık derin bir inancın üstünü örten ince bir şal olduğu kanısı uyanmıştı bende.

XXVII
İSTANBUL'UN KALBİ

Kayığımız bağrışıp çağrışan kayıkçıların olduğu bölgeye doğru yanaştı. Abdül kayığın içinde diklenmiş, bağırıyordu: "*Verdah*! Yol açın be hayvan oğlu hayvanlar! Yolculara yol verin de geçsinler! Bir tane bile müşteriniz yok, ne diye yolu tıkıyorsunuz? Sizin yüzünüzden millet inemiyor?" Bir buçuk kuruşu kayıkçının oturduğu tahtanın üzerine bırakıp, kıyıya adım attık. Kavun ve diğer sebzelerle tepeleme dolu, su fıçılarının olduğu dar ve dolambaçlı sokakta hamallarla, mollalarla, tacirlerle, hacılarla ve seyyar satıcılarla çarpışa çarpışa ilerlemeye çalışıyorduk. İnanılmaz bir kalabalıktı! Doğuya özgü bir durum kabilince hiç kimse birbirine yol vermiyordu – biz de mecburen toslaya toslaya ilerliyorduk.

Karşı sokakta askerlerin yanında bir grup erkek çocuk ve genç adam yürüyordu. Her birinin kucağında birer ekmek vardı.

"Acemi askerler," diye açıkladı Davud Bey. Yanında iki silahlı adamla kalabalığın ortasında yürüyen ve gençlerin suratlarına dikkatle bakan bir astsubaya rastlıyorduk sık sık. Bunlar henüz askere alınmamış, ama alınabilir türde erkekler arıyorlardı. Bağırış ve ayak sesleri, kızgın haykırışlar ve acı dolu çığlıklar dikkatimizi yan taraftaki bir ara sokağa yoğunlaştırmamıza neden oldu. Bir dükkânın önünde çeşitli milletlerden kadınlı erkekli yüze yakın insan toplanmıştı; fes püsküllleri havada dans ediyor, sarılmış eller bir inip bir kalkıyor, boğuk bağırış sesleri duyuluyor ve bunların etrafındaki polisler de ellerine kimi geçirirlerse sırtına sırtına vuruyorlardı – şak şak!

"Ekmek almak için bekliyorlar," diye açıkladı Davud. "Tüm İstanbul'da bu şekilde yüzlerce yer var. Anadolu'da çok fazla tahıl yetişmesine karşın, ordunun bunları kente taşıyacak yük arabalarına ihtiyacı var – diyorlar."

Kente iaşe sağlamanın kolay bir iş olması gerektiğini söyledim.

"Muhtemelen," diye ironik bir yanıt verdi. "Kentteki görevlilerin gönderilen iaşeyi sonradan daha pahalıya satmak üzere sakladıklarına ilişkin dedikodular dolaşıyor, bilmiyorum duydun mu? Elbette külliyen yalan –ancak, daha öncesinde böyle şeyler olmadı değil. Bu konuda Alman kardeşlerimiz de az ya da çok mesuliyet taşıyorlar. Hükümetimizi kentte bir nüfus sayımı yapılması konusunda ikna ettiler– ki bu on beşinci yüzyıldan bu yana gerçekleşmesi nasip olmamış bir hadiseydi. Fakat Almanların bir hal çaresini bulacağına bel bağlandı. Nitekim hükümet, fırınları kendi yönetimine aldı ve üç günlüğüne kapattı; ayrıca ekmek almak isteyen herkesin ekmek kartı alması için çağrıda bulundu. Böylelikle peyderpey hepimizi kayda geçirmiş olacaklar, çünkü insan dediğin yemeden yaşayamaz. Geçen akşam, Pera'nın arka sokaklarında, son ekmeklerin dağıtıldığı bir fırının önünden geçtim. Fırının dışarısında hâlâ daha ekmek alamamış uğuldayan bir kalabalık vardı. Bunlar önce cam çerçeveyi aşağı indirdiler, üstelik polisin coplamalarına karşın, ardından Novo-Georgievks'in düşüşünü kutlamak üzere her evde asılı bayrakları alaşağı etmeye başladılar. Bir yandan da var güçleriyle bağırıyorlardı: 'Zaferiniz sizin olsun! Bize ekmek verin!'"

Mısır Çarşısı'nda Hoca Yusuf Efendi'nin dükkânına gittik. Burada adet olduğu üzere bağdaş kurarak oturduk. Kendisi ilaç satıyordu. Pazarın üstünü örten kemer çatının örümcek ağı kaplı pencerelerinden içeri sönük bir ışık huzmesi süzülüyordu. Parfüm, ilaç, şifalı ot ve ilginç oryantal ilaçlar, Aden kahvesi ve güney İran'dan gelen çay kokularıyla birbirine karışmıştı. Tepemizdeki badanalanmış kemerin üzerine büyük siyah harflerle Arapça dualar yazılmıştı. Dükkânın üzerinde oyma tahtadan bir korniş vardı ve onun üzeri de örümcek ağlarıyla kaplıydı. Bu müphem alacakaranlıktan aşağı, türlü çeşit ilginç nesne sallanıyordu: deniz hayvanlarının derilerinden yapılan dervişlerin di-

lenci kâseleri, devekuşu yumurtaları, kaplumbağa kabukları, iki insan kafatası ve at çenesine benzettiğim bir şey. Tezgâhta ve arkadaki raflarda cam şişeler ve kehribar, kâfur, toz halinde ve parça parça haşhaş, Hint ve Çin afyonu, hastalara şifa olsun diye kullanılan kurutulmuş otlar, aşk iksiri olarak kullanılan kara barut, afrodizyak için yağ, kem gözlerden sakınmak ve düşmanları şaşırtmak için muska, gülyağı, sandal ağacı parçaları ve sandal yağı dolu toprak kâseler diziliydi. Keza dükkânın arkasındaki küçük karanlık oda da, balyalarla ve kavanozlarla doluydu. Böylelikle Yusuf Efendi lambasını yaktığında oda Kırk Haramilerin mağarasını andırıyor ve öyle kokuyordu.

Bizi durdurdu ve sağ elini tekrar tekrar öpüp alnına götürmek suretiyle selamladı. Gri ipek kaftanlı uzun, vakur ve kafasına din hocalarının taktığı festen takmış, pırıpak bir adamdı. Parlak siyah sakalı ağzının tamamını ve ışıl ışıl dişlerini örtüyordu. Koyu, keskin bakışlı ama bir o kadar da müşfik gözlere sahipti.

"Selamın aleyküm Davud Bey," dedi usulca. "Allahın selameti üzerinize olsun."

"Ve aleyküm selam, Yusuf Efendi," diye mukabele etti Davud ve büyük bir hızla o da aynı jesti yaparak elini dudaklarına ve alnına götürüp getirdi. "Kendisi Amerikalı bir dostumdur," diye takdim etti beni.

"Hoş geldiniz." dedi Hoca kibarca ve ellerini dudaklarına ve alnına getirip götürerek. "Selamın aleyküm!" demedi, çünkü bu yalnızca Müslümanlar arasında kullanılan bir selamlaşma türüydü.

Hoca yalnızca Türkçe konuşabiliyordu. "Bedri!" diye seslendi ellerini kenetleyerek. Dükkânların arasından bir yerlerden yel yepelek genç bir çocuk çıkıverdi. "Bize kahve söyle, hadi bakayım!..."

Tatlı koyu bir sıvıdan yudumlayıp, ağaçtan yapılmış uzun çubuklardan kaliteli Samsun tütününden sardığımız sigaralarımızı içtik. Oda çok güzel kokuyordu.

Doğululara özgü nazik bir üslupla, "*Efendim* iyiler mi?" diye mırıldandı Hoca. Her yudum alışımızda, her sigara üfleyişimizde dudaklarına ve alnına dokundu ve biz de mukabele ettik. "Afiyet olsun!"

Hoca İstanbul'da nüfuzlu bir adamdı. Eskiden Aziz İsa Pantocrotor Kilisesi olan Molla Zeyrek Camii'nde yirmi yıl müezzinlik yapmıştı; ardından büyük camilerde Cuma namazları kıldırtmış; aynı zamanda halk hocalarından olup muskacılık da yapmış. Son olarak Abdülhamit'in suikast korkusuyla kendisini Yıldız Köşkü'ne kapattığı o uzun yıllar boyunca namaz kıldırtmak üzere özel olarak Yıldız Köşkü'ne gidermiş.

"Amerika'daki kerametler hakkında pek çok hikâye biliyorum," dedi Yusuf Efendi sohbet açıcı bir tarzda. "Eski zamanlarda cinlerin yaptığı o saraylardan bile daha büyük binalar varmış. Ayrıca Graft adında bir kötü ruh olduğunu duydum."

Konuşmasının bu anında parıldayan gözlerini kırpmaya başladı.

"Sokaklarda gezer, insanları yutarmış. Başka memleketlerde de bilinmez görülmez bir mahlûkatmış. Bir gün inşallah oraya gideceğim, çünkü anladığım kadarıyla orada afyon demek ağırlığınca altın demek."

Davud Bey'den yüzünü bana doğru çevirdi: "Sizler yani Batılı milletler bizden çok farklısınız," dedi. "Davud Beyin eli yüzü düzgün, yakışıklı, fakat aşırı kibar ve çok fazla düşünüyor. Bu gidişle bir gün sinir sistemi bozulacak. Sigara içmemesi ve aksine bol bol yumurta yiyip süt içmesi gerekiyor. Amerikalı beyefendiye de ki, bence o çok fazla düşünmüyor ve çok mutlu. Diyeceğim budur."

Davud'dan kendisinin kaç tane hanımı olduğunu sormasını istedim. Hoca, bu meraklı sorumdaki fesatlığı sezdi ve gülümsedi.

"Peki! Beyefendinin kaç tane hanımı var?" diye soruyla karşılık verdi. "Bir Müslümanın iki kadını idare etmesinin, bir Hıristiyana nazaran daha mı kolay olduğunu zannediyor? Allah korusun! Kadınlar masariflidir. Birden fazla hanımı olan toplasan altı tane arkadaşımı sayabilirim, o kadar. Ermeni köle tacirleri Üsküdar'dan hoş bir odalığı haremime katmam için gece kapımı çaldıklarında, kendilerine bir atasözüyle yanıt veriyorum: *Bir koltuğa iki karpuz sığmaz!*

"Peki, Yusuf Efendi savaş hakkında ne düşünüyor?"

"Savaş mı?" diye yanıtladı. Yüzündeki kaçamak bakış kendi-

si açısından oldukça sıcak bir konuya temas ettiğime işaret ediyordu. "Oğlum şu an Gelibolu'da siperde. Allah'tan hayırlısı, bakalım. İnsan savaşların iyi mi kötü mü olduğunu düşünmüyor. Biz savaşçı bir kavimiz, biz yani Osmanlılar."

"Türkler..." diye soruya başlayacaktım ki, Hoca palas pandıras sözümü kesti.

"Bizi 'Türkler' diye adlandırmamalısınız," dedi Davud. "Çünkü 'Türk' demek *taşralı hödük* veya *soytarı* gibi bir anlama gelir, siz nasıl diyorsunuz 'kaba' yani. Bizler Orta Asya'nın Türkmen, barbar, hunhar yabanılları değiliz; bizler kadim ve uygar bir kavim olan Osmanlılarız."

Hoca Almanlar hakkında dobra konuşuyordu.

"Almanları sevmiyorum. Adap erkândan yana pek nasiplerini almamışlar. Bir İngiliz veya Amerikalı Türkiye'de bir yıl kalsın, dükkânıma elleri dudaklarında ve alnında geliyor ve öyle selamlıyor beni: *'Sabah-ı şerifleriniz hayrola!'* diyor. Bir şey almadan önce, kahve ve sigara ikramımı kabul ediyor, farklı konulardan hoşbeş ediyoruz ve ne alacaksa, ancak ondan sonra alıyor. Doğru olan da budur. Fakat Almanlar geldi mi, ordularında nasıl selam veriyorlarsa öyle selamlıyorlar, kahve ikramımı geri çeviriyorlar ve bir an önce ne alacaklarsa alıp gitmek istiyorlar. Ahbaplık falan hak getire. Dolayısıyla benim artık Almanlara satacak malım yok, onlara hiçbir şey satmıyorum!"

Daha sonradan şehirde birçok Alman'ı günlük hayatın içerisinde gözlemleme fırsatım oldu; gerçekten de kentte yüzlerce Alman vardı – izinli subay, turist veya sivil görevli. Müslümanların hayatını idare eden o hassas adabı muaşeret kurallarını sıklıkla ihlal ediyorlardı. Sokak ortasında peçeli kadınlarla konuşuyorlar; kapalı çarşıda satıcılara dikleniyorlar; hiçbir Avrupalının girme izninin olmadığı Cuma günlerinde ve de ibadet saatinde gürültü çıkarta çıkarta camide dolaşıyorlardı. Ve hatta bir keresinde ben Dervişlerin tekkesinde ziyaretçi bölümündeyken, iki Alman subayın insanlar ibadet ederken Almanca Kuran'dan sesli sesli bölümler okuduklarına tanık oldum – bu durum hocaların hiddetini üzerlerine çekmelerine neden olmuştu.

İstanbul'un o dolambaçlı karmakarışık sokaklarında Yusuf

Efendi ile birlikte dolaşmaya çıktık. Eski Sultanların valideleri tarafından yabancıların eğlenmesi için yapılan hisarı andıran hanların duvarları içerisinde bulunan, küçük Ermeni dükkânlarının yan yana dizili olduğu pasajlara daldık. Büyük camilerin meskûn avlusundaki gizli yollardan geçtik. Ağaçların gölgesinde çocuklar neşe içerisinde oyun oynuyorlardı. Ardından yeşil asmaların damlardan çağlayan misali uzandığı ve tespih satıcılarının olduğu küçük sokaklardan kendimizi aşağı doğru bıraktık. Bir baktık ki güneş mağduru geniş bir meydandayız. Burası Bizans zamanından kalma ve aslına bakılacak olursa Roma'dakilerden de büyük kolezyum sahaları idi. Ardından ahşap evlerin olduğu dolambaçlı ara sokaklardan geçtik ve tüm yol boyunca hemen hemen kimseye rastlamadık, yalnızca eşeğini döven tiz sesli bir çerçi, ciddi görünümlü bir imam ve onun yanı sıra hızlı adımlarla yürüyen kaçamak bakışlı kadınlar vardı.

Kadınların yanından geçerken Davud sesli bir şekilde Almanca konuşmaya başladı.

"Senin bir Alman subayı olduğunu düşünecekler," dedi gülerek. "Bu şekilde turnayı gözünden vurmuş oluyoruz. Bütün haremler şu anda Almanca öğreniyor, çünkü şu anda birçok Türk kadının hayallerindeki beyaz atlı prens Berlinli veya Hannoverli bir teğmen."

Karşılaştığımız insanların yarısı Hocaya selam verdi – kendisini muhterem ve nüfuzlu bir zat gibi tevazu ile selamladılar. Kapalıçarşı'nın sonu gelmez sokaklarının oluşturduğu labirentin içerisinde dolaşırken kendimizi çift taraflı bir ablukaya alınmış gibi hissettik. Bağıran bağıranaydı: "Yusuf Efendi, benden al benden. Şu güzel çubuğa hele bir bak, sen yine alma! Dükkânımızı şereflendirmek lütfunda bulunmaz mıydınız Hoca Efendi!" Mücevherlerin, kıymetli metallerin, altın ve gümüş kakmalı silahların ve eski halıların satıldığı, "*Bechistan*" diye adlandırılan o büyük kasvetli meydanda tezgâh tezgâh dolaştık.

"Nedir bunun fiyatı?" diye sordu Hoca otoriter bir havada.

"Bir lira *efendim*."

"Gündüz vakti adam soymak denir buna!" diye yapıştırdı lafı rehberimiz. "Beş kuruş veririm, işine gelirse." Vazgeçip ilerledi ve arkası dönük, "Seni Yahudi köpek, bir daha bekle geliriz!"

"On kuruş! On kuruş!" diye avazı çıktığı kadar bağırıyordu adam. Şeyh ise, Yusuf Efendi hazretlerine karşı saygısızlığından ötürü adamı haşlıyordu...

Benim için hiddetle bağıran satıcıya iki buçuk liralık malı yirmi kuruşa indirmeye didindi.

"Gözünü seveyim beni bağırttırma, Yusuf Efendi!" diye bağırıyordu adam. Sesi ha kısıldı ha kısılacaktı, zar zor çıkıyor, alnından aşağı terler süzülüyordu. "Sen bana inme indireceksin yemin ederim."

Hoca hiç istifini bozmadan, "Yirmi kuruş!" dedi.

Sabah geç saatlere doğru, Bab-ı Ali civarındaki küçük bir Yunan kitapçısının arkasındaki karanlık ama nezih bir yerde oturmuştuk. Davud Bey ve akıllı, hoşsohbet dükkân sahibi ile beraber el yazması Kur'an'ları inceledik. Bu arada üzerinde kırmızı apoletleri olan gri ceketli genç bir polis memuru içeri girdi. Kafasında gri astragan fes vardı. Bize doğru yanaştı, derin bir iç çekti ve melankolik bir sesle uzun bir hikâye anlatmaya başladı. O Türkçe anlatıyor, Davud da tercüme ediyordu.

"Yer yarıldı da sanki yerin dibine geçtim. Kendimi o kadar aşağılanmış hissediyorum ki. Birkaç gün evvel Ferid Bey ile Mahmud Bey'i bir kahvede peçesiz bir Yunan sokak kızıyla konuşurken gördüm. Ferid Bey yanıma geldi ve "Mahmud Beyi tutuklaman gerek," dedi. "Ne için?" diye sordum. "Tutuklaman gerek, çünkü bir kızla müstehcen şeyler konuşuyor." Çok şaşırmıştım. "Bir kızla müstehcen şeyler konuşmanın yasalara aykırı olduğunu bilmiyordum," dedim. "Ben polis şefi Bedri Bey'in ahbabıyım," dedi Ferid Bey, "ve senden Mahmud Beyi bu kızla *müstehcen* şeyler konuşmak münasebetiyle tutuklamanı talep ediyorum." Dolayısıyla ben de Mahmud Beyi tutukladım ve götürüp içeri tıktım.

"Üç gün boyunca içeride kaldı, çünkü herkes Mahmud Beyi unutmuştu; fakat en sonunda gardiyan, Bedri Bey'e telefon açıyor ve Mahmud Beyi ne yapacaklarını soruyor. Bedri Bey ise ne adam hakkında ne de bu mesele hakkında hiçbir bilgisinin olmadığını, dolayısıyla tutuklu kalmasının da bir nedeni olmadığını söylüyor. Velhasıl kelam, Mahmud Beyi salıveriyorlar ve o da

hiç vakit kaybetmeden telefona sarılıp Bedri Beyi arıyor ve tutukluluğu hakkında şikâyette bulunuyor. 'Müstehcen şeyler konuşmak yasalara aykırı değildir.' Ardından Bedri Bey beni aradı ve verip veriştirdi. Ne demedi ki, küfürün bini bir para: 'Hayvan oğlu hayvan.' Ve beni işten atmakla tehdit etti. Ferid Beyi tutuklamaya Mahmud Bey ile beraber gitmiştik ama o kirişi kırdı, hem de kızla beraber! Olansa bana oldu, Mahmud Bey kulağımın üstüne yumruğu indirdi. Kendimi o kadar aşağılanmış hissediyorum ki. Yer yarıldı da sanki yerin dibine geçtim."

Yemeğimizi kesik tempolu bir müzik eşliğinde Pera'da *Petit Champs'ın** Belediye bahçesinde yedik. Terasın üzerindeki çizgili tente sarı ışıklarla rengârenk bir görünüm arz ediyordu. Üzeri silme yaprak kaplı ağaçların tepelerine asılı elektrik lambaları demir masalarda oturmuş içkilerini yudumlayan insanların üzerine loş, damalı bir gölge bırakıyordu. Büyük sarı ayın dumanlı parlaklığı altında, gemilerin kırmızı yeşil ışıklarıyla Haliç rengârenkti. Haliç'in arkasındaysa İstanbul'un çömelmiş bir hayvanı andıran belli belirsiz kütlesi göze çarpıyordu.

Yemek yiyenlerin çoğunluğunu Almanlar ve Avusturyalılar oluşturuyordu – izinli subaylar, Seraskerat'ta görev başında olan tam takım Türk üniformalı yaverler, sivil görevliler ve Krupp fabrikaların yüksek maaşlı çalışanları. Birçoğu eşleri ve çocuklarıyla gelmişti, tıpkı Berlin restoranlarında verilen müreffeh burjuva davetleri gibiydi. Fakat yemekte sık giyimli eşleriyle Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar ve Amerikalılar da vardı. Dışarıda ağaçların altında ağır ağır yürüyen kalabalığın arasındaysa Yunanlar, Ermeniler, Levanten İtalyalılar ve Türkler vardı; Alman denizaltı bahriyelileri, Türk donanmasına mensup fesli Almanlar ve *Scorpion* gemisinin gürbüz Amerikalı denizcileri, ki bunlar uzun boyları ve beyaz yazlık üniformalarıyla kalabalığın içinde hemen seçiliyorlardı. Doğrusu, hemen birazcık ötemizde, Gelibolu'nun öte yakasında gece gündüz durmamacasına devasa silahların patladığına inanmak güçtü...

* O dönemde *Petit Champs* (Küçük Mezarlık) diye bilinen Tepebaşı bölgesi (ç.n.)

Keşke şu Amerikalı bahriyelilerin giriştikleri destansı muharebeleri anlatacak kadar yerimiz olsaydı! Alman askerlerinin ve harp gemisi askerlerinin dostane olduğunu söyleyebilirim, fakat işçiler ve sivilleri oldukça kavgacı, huysuz kimselerdi. Bazen alkollü veya uyarılmış bir Töton, Amerikalıların bulunduğu bir masaya gelir ve savaş mühimmatları veya *Lusitania* meselesi üzerine bir tartışma başlatırdı. Veya Türk üniformalı bir Alman, Amerikalıları sokağın ortasında çevirir ve selam verin diye tuttururdu. Bahriyeliler bunlara hiçbir zaman yanıt vermezlerdi, ancak hakaretler hariç! O zaman verdikleri yanıt Anglo-Sakson tarzında olurdu: yumruklarıyla girişirlerdi.

Gemici Williams'ın Alman teğmenin kafasını taş bira bardağıyla kırdığı ve ardından "diplomatik görev için uygunsuz" olduğu gerekçesiyle ABD'ye geri gönderildiği gece hakkında anlatacaklarım başlı başına bir bölüm tutardı herhalde. Keza bir kahvede kendilerine saldıran on yedi Almanı hacamat eden iki denizcinin dillere destan hikâyesi de öyle. Bu iki denizci sonrasında polis tarafından –tebrikler eşliğinde– Amerikan bahriyeliler kulübüne geri gönderilirken, yaralı düşmanlar üç gün nezarette tutulmuşlardı... Amerikalı bahriyeliler ile Türk polisi arasında hürmet ve arkadaşlık duyguları karşılıklıydı...

Yemekten sonra bir arabaya atladık ve dik, karanlık sokaklardan geçerek Haliç Köprüsü'ne geldik. Şoför köprüye geldiğimizde özellikle lambalarını söndürdü, çünkü İngiliz denizaltılarının saldırısı ihtimaline karşı köprüden geçerken lambaların yakılması yasaklanmıştı. İstanbul kapkaraydı; kömürden tasarruf ediliyordu. Küçük dükkân ve kahvelerin içinde yanan loş lambalar titrek ışıklarıyla o an oradan sessiz sedasız geçmekte olan Doğunun büyük geniş kıyafetleriyle örtülü gizemli şahsiyetlerinin üzerine vuruyordu.

Yusuf Efendi bizi Beyazıt Camiinin arkasındaki bir sokakta bulunan gözde kahvesine götürdü. Orada bir yandan konuşurken bir yandan da kahvelerimizi yudumlayıp, tembel tembel nargilelerimizi tüttürdük içerken insanın alnından ter fışkırtan o gri dumandan... Sonrasında yalnızca kendisinin bildiği yollardan geçerek şehrin içinde turladık. Kemerli pasajlar, yıkık duvarlar ve ca-

mi avluları geçtiğimiz yerlerin yalnızca birkaçıydı. Müezzinler büyük minarelerden aynı tempoda ve cansız bir makamla birbiri ardı sıra okudukları ezanlarla gecenin dinginliğini bozuyorlardı. Eski bir dinin ve yıpranmış bir kavmin son ilahisi gibiydi.

Hoca nezaket icabı Pera'ya kadar bize eşlik etmek istedi. Biz de kendisini *Petit Champs*'ta kahve içmeye davet ettik. Açık hava sahnesinde her akşam olduğu gibi bir vodvil oynanıyordu – şarkı söyleyen, dans eden genç kızlar, Amerikalı avare komedyenler, Macar akrobatlar, Alman kuklalar, yani kalın sesler, şehvetli jestler, davetkâr kostümler ve yine Batı'nın inceliksiz kıvranışları. Türk yaşantısının ince nezaketi, İstanbul'un ağırbaşlı sükûnetini gördükten sonra burası ne kadar da kaba gelmişti bana!

Anadolu'dan gelmiş ve daha önce hiç kamuya açık bir yerde peçesiz ve bacakları açık kadın görmemiş olan bazı Türk subaylar en ön sırada, gözlerini faltaşı gibi açmış "gösteriyi" seyrediyorlar ve uygar Batının akla hayale sığmaz edepsizliği karşısında kâh kızgınlık ve utançtan kızarıyorlar kâh zevklenip kahkahalarla gülüyorlardı. Hoca gösteriyi dikkatli bir şekilde seyretti, fakat kendisinin parlak nezaketi hiçbir utanma emaresi göstermedi. Çok geçmeden gösteri sona erdi ve Hoca'nın itirazlarına karşın kendisine tepeyi inerken eşlik ettik. Gösteri hakkında hiç konuşmadı. Fakat ne yalan söyleyeyim, gerçekten ne düşünüyor merak ediyordum.

"Gerçekten çok hoştu," diye yanıtladı Yusuf Efendi o kendinden emin ve hoş nezaketiyle: "Küçük torunumu da seyretmesi için mutlaka getireceğim..."

Karanlık köprüye geldiğimizde kömür ve yağ yüklü bir kaçak mal gemisinin geçmesi için köprünün açılmış olduğunu gördük. Geceleri yüksek rütbeli subaylar dışında kimsenin kayıkla Haliç'i geçmesine izin verilmiyordu, dolayısıyla köprünün kapanmasını beklemekten başka çaremiz yoktu. Ancak, Davud Bey kendinden emin bir şekilde bizi iskeleye doğru sürükledi. Gölgenin içerisinden yel yeperek bir devriye askeri zuhur etti.

"Dur!" diye bağırdı. "Nereye gidiyorsunuz?"

Davud kaba bir şekilde, "*Wir sind Deutsche offizieren*!" diye

bağırdı. Adam alelacele bir selam çaktı ve geldiği karanlık yönde gözden kayboldu. "Almanlar her zaman böyle yapıyor!" diye kıkırdadı Davud...

Gece geç saatlerde bir kez daha Pera Tepesinden yukarı tırmandık. Karanlık bir yan sokaktaki fırının önünde insanlar daha şimdiden toplanmaya başlamışlardı. Hepsi de sabah açılana kadar öylecene fırının önünde bekliyorlardı. Tramvay Sokağında otomobillerin ve arabaların karşılıklı öttürdükleri korna ve zil sesleriyle yolumuzdan alıkonduk. Karanlık pencerelerinden bandajlı beyaz yüzler dışarıyı seyrediyorlardı – bir diğer Hilal-i Ahmer (Kızılay) gemisi cepheden geri dönmüştü ve hızla yaralıları hastanelere yatırıyorlardı.

XXVIII
SULTANLA TANIŞMA

O Pazar günü, Boğaz'ın karşı kıyısındaki Kadıköy'e gitmek için *Şirket-i Hayriye* vapuruna bindik, amacımız Ahmet Efendi'den görüşme talep etmekti. Ahmet Efendi imparatorluk hanedanından geliyordu, Abdülhamit'in oğluydu ve tahta çıkacak varis aday listesinde yedinci sıradaydı. Türkiye'de, ölen padişahın yerine, hanedanın en yaşlı üyesi tahta çıkardı; bu nedenle de tahta çıkan her sultanın kuzenlerini, erkek kardeşlerini ve amcalarını boğdurtması ve tacı takacak şehzade dışında bütün oğullarını zehirleteceği –şehzade de halifeliğe erişinceye ve zehirleyerek ya da boğdurarak kardeşlerinden kurtuluncaya kadar- zaman uzak değildi. Sultan Ahmet döneminde aile üyelerinin öldürülmesi sülalenin eğlencelik işi olmayı kesmişti ama oğulların zehirlenmesi hâlâ geçerliydi. Dolayısıyla Ahmet Efendinin kendisi de, yirmi yılını Boğaz'a bakan Dolma Bahçe sarayının bir kanadında, duvarlar arasında geçirmişti – kadınlar ve kölelerle, ziyaretçiden, gazeteden, haremin içine kapanmış ortamının ağırlığını azıcık azaltmak için dış dünyadan en küçük bir yaşam işaretinden yoksun durumda. Jön Türklerin ihtilali babasını tahttan indirdiği zaman, yağlı ve soluk benizli, okuma yazmayı zar zor beceren sultan özgürlüğüne kavuştuğunda çağdaş yaşamın korkunç girdabında ürkmüş ve kaybolmuştu.

Ahmet Efendi savaş ilanının ardından kaçan bir İngiliz'in terk ettiği malikânesinde oturuyordu. Kapıdaki küçük çan çalınınca, eski, yıpranmış bir redingot giymiş, suratı oynayan Afrikalı bir harem ağası gelip, Davut Paşa'nın önünde eğildi ve bizi

biçimsiz, küçük bir salona götürdü; burası az çok Victoria stilindeydi: saten şeritli kahverengi duvar kağıdı, parlak mavi pelüş örtülü ceviz mobilyalar, bir resim sehpası üstünde Douvres'un yalıyarlarının ve sıradan bir kayık modelini çevreleyen eğrelti otlarının resmedildiği korkunç bir suluboya tablo duruyordu. Sürgünde bir İngiliz ailesinin burada yeniden bir yuva oluşturmaya çalışması gülünç, aynı zamanda dokunaklıydı da. Ama sultan oraya alameti farikalarını eklemişti: sedef kakmalı, iyi cins tahtadan tabureler, "art nouveau" stilinde, gül ağacından Morris bir kanepe, üstünde yeşil kadife yastıklar ve Alman kimya endüstrisinin en ciyak renkleriyle boyanmış bir sürü kirli halı. İlerleyen zaman için sultan onlara bakmamızı istedi ve Davud'a, daha çok sevdiği bu halıları satın almak için, hapishane-sarayını süsleyen eski Çin ve İran halılarını sattığını söyledi.

Çok seçkin, uzun bir merasime hak kazandık. Önce, haremağası gidip, Alteslerine, kendisiyle görüşmek istediğimizi bildirdi. Sonra bir teşrifatçı geldi, koltuklarımızın önünde eğilirken, elini dudaklarından kalbine doğru gezdirdi. Ortadan kayboldu, üst katta belli belirsiz bir telaş hissettik. Yaklaşık on beş dakika sonra haremağası geri geldi: Altesleri bizi kabul edecekti. Uzun bir bekleyişe girdik. Kolalı, prens Albert stili yakasından Adem elmasının çıkıntı yaptığı, iri yarı, sakallı bir adam olan teşrifatçı gülümseyerek içeri girdi, eğildi "*Selamün aleyküm, selam efendim*"lerle dolu sözler mırıldanarak selam verdi. Ellerini çırptı, büyülü bir değneğe dokunulmuşçasına, kahve ve sigaralar ortaya çıktı, kahvelerin konduğu minicik fincanlar öyle çirkin ve öyle ciyak renklerle doluydu ki, gözlerime inanamadım.

Teşrifatçı sofu bir bağlılık içinde: "Altesleri tarafından boyandı. Altesleri manzara resimleri de yapar," dedi.

Ardından, bir çocuğun ilk boya kutusuyla yaptığı türden dağınık lekelerle dolu bir düzine tuvali göstermek amacıyla, bizi bir odaya götürdü.

Kalkıyor, oturuyor, yine kalkıyorduk, kahvenin her yudumunda güzel iltifatlar ekleniyordu. Az sonra fincanlar götürüldü ve teşrifatçı ellerini karnının üstünde kavuşturarak eğildi. Davud bacak bacak üstüne atmamam için fısıldayarak beni uyardı, bu hareket Türkiye'de çok büyük terbiyesizlik sayılıyordu.

Yarım saat geçti. Bir haremağası göründü ve kendisini izlememizi rica etti; bahçeye çıktık, evin arkasında, sultanın saksıda çiçeklerle ve sorgun ağacından koltuklarla düzenlediği çimenliğin dibine kadar gittik. Orada teşrifatçı eğilerek, bizi iltifatlarla karşıladı. Bir çeyrek saat daha geçti. Uzaktan bir el çırpması daha duyuldu. Dev gibi kapılardan iki haremağası çıkarak, ağaçlıklı yolun iki tarafında dikildi; teşrifatçı bir tarafına iğne batırılmış gibi yerinden hopladı, sultan efendisini karşılamak üzere koşarak öne atıldı. Ve Ahmet efendi göründü.

Sultan Ahmet tıknazdı, fes altında, teni kara sarı ve solgun yüzlüydü. Sert, küçük bir bıyık üst dudağının üstünde kirpi dikeni gibi dik duruyordu. Aşırı bol bir takım elbise giymiş, sert yaka ve mavi kristalden at nalı biçiminde bir iğnenin tutturduğu gri ipekten Ascot marka kravat takmıştı, koca ayakları mor üstüne sarı şeritli cilalı terlikler içinde sıkıştırılmıştı. Ağzında sinirsel tikler oluşuyordu; saygıyla ayakta durduğumuz yere geldiğinde, sultan parmaklarını kıtırdatmaya başladı. Elini dudaklarında ve kalbinde hızla gezdirdi ve fazla uzatmadan, Batı adabına göre sıkmak için elini uzattı, birden düşüncesini değiştirdi, elini arkaya gizledi ve kendini bir koltuğa bıraktı. Biz de oturduk; hemen ardından kalktı, bize de aynını yapmak düştü; bir başka koltuk istedi. Bundan sonra bize kuşku dolu bir bakış fırlattı ve bakışları kafamızın üzerinde yitip gitti.

Davud gereken selamlamaları yerine getirdi, Altesleri buna Davud'un söylediğine göre, okumamış insanların Türkçesiyle karşılık verdi.

"Size Charles'ın oğlu, arkadaşım John'u getirdim, Amerikalı gazetecidir, Alteslerine saygılarını sunmak istiyordu," dedi Davud.

"Ben gazetecilerle asla konuşmam!" diye soğuk bir sesle cevap verdi Sultan Ahmet. – Pot kırdığını fark edince kıpkırmızı kesilerek, hemen arkasından konuşmasını sürdürdü: "Ziyaretiniz benim için büyük şereftir. Yabancıları çok severim. Geçen sene İngilizce öğrenmeye çalıştım, çünkü İngilizlere bayılıyorum. Ama İngilizce üzerinde dikkatimi toplayamadım."

Birden bana doğru döndü:

"*Piyutifilde!*"

Davud'a bakarak bana tercüme etmesini bekledim, ama o sultanın arkasından el kol işaretleri yapıyordu.

"*Piyutifilde! Piyutifilde!*" diye bağırıyordu Ahmet efendi tüyler ürpertici bir sesle.

"Aptal adam, diye bana fısıldadı Davud, size havanın güzel olduğunu söylediğini anlamıyor musunuz? *Beautiful day!*"

Sultanın suratı pancar gibi olmaya başlamıştı. Davud öfke dolu bakışlar fırlatıyordu, bense bitkin duruyordum. Sıkıntı dolu on dakika geçti.

"Sultan New York'un nasıl olduğunu soruyor," diye tercüme etti Davud.

Hava ve yeraltı metrosundan, yanlardaki yirmi, otuz, kırk katlı gökdelenler yüzünden güneş ışığının yalnızca bir saat görüldüğü, düz ve dar sokaklarda koşuşturan insanlardan söz ettim. Ben anlatırken, sultan da gözlerini havaya dikmiş, ağzı açık, anlattıklarımı gözlerinin önünde canlandırmaya çalışıyordu. Birden uyandı, silkindi ve bana gülümsedi. Konuşma kesilmişti. Sultan hırıltılı bir ses çıkardı, parmaklarını kıtırdattı. Sonunda bir tür sinirli bir gülümsemeyle:

"Gazeteci olduğunuza göre, dedi, bana bazı haberler verebilirsiniz."

"Altesleri bilmelidir ki, bu savaşta en son haber alan gazetecilerdir... ama Altesleri Şûrayıdevlet'te üst düzeyde bir Osmanlıdır. Altesleri *bize* bazı haberler vermeye tenezzül buyururlar mı?..."

"Ne, diye sözümü kesti öfke ve kibirle. İlk karşılaşmamızda bunu istemeye cüret ediyor musunuz? Bana en az iki yıldan önce soru soramayacağınızı bilin!"

Hemen ardından bayağılığından ve kuşkucu sinirliliğinden utanarak süklüm püklüm bir hal aldı. Üzüntülü bir tavırla konuşmasını sürdürdü:

"Savaş hakkında hiçbir bilgim yok. Şûrayıdevlet toplantılarına katılmıyorum."

Güçsüz ve terk edilmiş, ülkesine saldıran acımasız dünyadan nefret eden, babasını iflas ettiren, tahttan indiren, zehirleyen ve belki de öldüren Türklerden nefret eden zavallı insan... En küçük önemi kalmamış, maddi kaynaklarından yoksun kalmış, mate-

matik öğrenmekten ya da otomobil kullanmaktan aciz –her ikisini de denemişti- küçücük dünyasında hiç durmadan aylak aylak dolaşan ve insanlar dünyasıyla ilişki düşleri kuran: bir şehzade!

Selamlığa gittim; orada ak sakallı, zavallı bir şekilde gülümseyen, bunamış yaşlı padişahın, Türkiye'nin gerçek başkanı Enver Paşa'yla –yakın tarihe kadar sokaklarda işportacılık yapan, otuz yaşında, Harbiye Nazırı- namaza gitmek üzere, Yıldız Sarayı'ndan çıktığını, bu sırada imparatorluğun üst düzeydeki görevlilerinin arabanın yanında yürüdüğünü ve görkemli kırmızı üniformalı saray bekçilerinin *"Padişahım çok yaşa!"* diye bağırdığını gördüm. Harbiye Nazırlığının, Seraskerliğin uçsuz bucaksız, kirli koridorlarında dolaştım ve bol bol dolap konmuş evrakları gizlice inceledim: Bakanlığın gönderilmek üzere olan gizli belgelerini ve kağıtlarını üç kez gördüm, bu sırada İngilizlerin Çanakkale'de zafer kazandığı söylentileri şehirde hızla yayılıyordu... Kuşku uyandırmayan çatı katlarında ve tavan aralarında "techir'den" kaçmak için -Küçük Asya'nın çöllerinde kesin ölüm anlamına geliyordu- beş ay ya da daha fazla zamandır gizlenen Ermenilerle karşılaştım. American Sailor's Club pencerelerinden, bakışlarında bozgunlarının ve bir sürü kanın boş yere döküldüğünü görmenin izlerini taşıyan, solgun benizli, tükenmiş, hasta, gerçek insan korkulukları haline gelmiş İngiliz tutukluları selamladım. Üst düzeydeki Türk yetkilileri özel konuşmalarımızda Almanlara karşı duydukları büyük kini ve savaştan sonra onların "Türkiye'yi Türklere bırakarak" evlerine gönderileceği konusundaki saf kanılarını açıkladılar.

"Biz Hıristiyanlardan nefret etmiyoruz, dedi Yusuf efendi. Biz yalnızca kötü insanlardan nefret ediyoruz. İyi Osmanlıların ve kötü Osmanlıların olduğu gibi, iyi ve kötü Hıristiyanlar da var; ama görünüşe bakılırsa, kötü Hıristiyanların çoğu Türkiye'ye yerleşmek istiyor. Bugün Çarşı'da bir kolyenin hakiki amberden olup olmadığını sordunuz; Ermeni satıcı size hakiki olduğunu söyledi, oysa ben öyle olmadığını biliyordum. Bir Türk bunu hiçbir zaman yapmaz. Ermeniler ve Rumlar size dört kat para ödetirler, çünkü yabancı olduğunuzu bilirler; bir Türk ise öteki Türklerden ne fiyat isterse onu ister ve sizin pazarlık etmenizi

bekler. Pera'daki ve Galata'daki hayat kadınlarının hepsi Hıristiyandır; Türk hayat kadını yoktur.

Misyonerler mi? Bizden oturma izni istemezler ve bize Batı düşüncelerini kabul ettirmeye çalışırlar. Sizinkilerin Pera'da nasıl yaşadığını gördük, onların yaşam tarzı, gerçekten, bizimkinden daha iyi gözükmüyor. Sizin İsa iyiliğin, sevginin ve hayırseverliğin kaba kuvvetten daha iyi olduğunu öğretiyor, oysa sizin bize bütün getirdikleriniz bir alay katil ve maceracı, savaştan sonra onlardan da Almanlar gibi kurtulmamız gerekecek. Benim kadar siz de biliyorsunuz: bu Türk imparatorluğunun sonu geldi. Evet, sonu geldi, kazanan kim olursa olsun...

XXIX
ZORLUKLAR İÇERİSİNDEKİ ROMANYA

Bükreş'teki Athenée Palace Hoteli'nin göz kamaştırıcı neo-Fransız alnacında üst katlarda yer alan pencerem tropik ağaç ve çiçeklere boğulmuş ufak bir parka bakıyordu. Parkta önemsiz diyebileceğimiz ünlü Romanyalıların mermer sütun üzerine büstleri vardı, her biri de önlerinde eğilmiş takatsiz perinin sunduğu çelengi taş kalplilik göstererek reddediyordu. Tüm Fransa'da bunlardan milyonlarcasını görmek mümkün. Sol tarafta Louvre, Pantheon ve Trocadero'nun özelliklerini kendinde toplamış olan ve Paris Operasının mimarisini hatırlatan *Atheneul* vardı. Barok kubbesinde yaldızlı lirlerden ve yine geçmişte yaşamış büyük insanların yaldızlı harflerle yazılı isimlerinden oluşan bir efriz vardı. Bu ünlüler Shakespeare, Cervantes, Puşkin, Camoens, Beethoven, Racine ve Batıda pek bilinmeyen iki veya üç Romanyalı idi. Doğu yönünde kırmızı kiremitli çatılar ve beyaz taş damlalıklar ile bunları bölüp geçen canlı ağaç kütleleri vardı – çağdaş Fransız tarzında ve çoğu zaman Oryantal bir kubbesi olan şaşalı saraylar, kâşaneler ve oteller. Burası sanki Fransızlar tarafından güneyde inşa edilmiş bir *zevk şehri* gibiydi. Nitekim bu küçük "Balkanların Paris'i"nin Romence ismi olan *Bucureshti* de sözcük anlamı olarak "Haz Şehri" anlamına geliyor.

Gün batımıyla beraber kent bulutsuz bir yaz gününün kavurucu sıcağından yakasını sıyırmaya başlıyordu. Sağ taraftaki High-Life Hoteli (Hig-Lif diye telaffuz ediliyordu) ile Jokey Kulübü binası (ki bu bina Haussmann Bulvarından alınıp buraya taşınmış olabilir) arasında kentin en şık ve en önemli sokağı Calea

Victoriei uzanıyordu. Bois de Boulogne ve Champs Elysees karışımı bir hava veren Chausée'deki yarışlarda ortam ana baba günüydü. Muhafazakâr Partinin Alman sempatizanı kesiminin başı olan Bay Alexandre Marghiloman'ın atları her zamanki gibi derbiyi açık ara kazanmıştı. Ardından, her akşam düzenli olarak gerçekleşen geçit töreni başladı. Muhteşem atların çektiği arabalardan oluşan kortej dar ve dolambaçlı sokak boyunca her iki istikamette sallana sallana gidip geliyordu. Bu arabalar sürücülerinin kolektif olarak sahip olduğu kamusal araçlardı. Bu sürücüler kendi ülkelerinden kovulmuş, ilginç bir Rus tarikatına üye kimselerdi. İnançlarına göre evlendikten ve bir çocuk sahibi olduktan sonra hadım olmaları gerekiyordu...

Her araba bir veya iki kadına tahsis edilmişti – ki bunlar Fransız tasarımcıların hayal ettiği en vahşi poster kızlarından bile daha fantastik giyinmiş, rujlar sürünmüşlerdi. Kaldırımlara bile sığmayan mahşer kalabalığı sokaklara taşmış, küçük adımlarla Kralın sarayının yanından geçerek Atheneul'dan yukarı bulvarlara doğru yürüyorlar ve oradan gerisin geri dönüş yapıyorlardı. Kimler yoktu ki: Fransız dekadan şairleri anımsatan gençler ve abartılı giyimli kadınlar, soluk renk üniformaları, altın bağcıklı, püsküllü çizmeleri ve süt mavisi ve somon pembesi başlıkları olan subaylar (eminim bir komik opera yöneticisi bu renk cümbüşünü görse içinde derin bir kıskançlık hissi hâsıl olurdu). Kabarık yanakları ve gözlerinin altında yuvarlaklar olduğu dikkat çekiyordu, bazılarının yanaklarıysa boyalıydı. Subaylar zamanlarının tamamını yanlarındaki hanımlarla Calea'da bir yukarı bir aşağı mekik dokuyarak ya da Capsha'nın pastacı dükkânında kremalı pasta yiyerek geçiriyorlardı. Capsha'nın pastacı dükkânı meşhur bir yerdi, tüm seçkin veya geleceğin seçkini Bükreşliler buranın müdavimiydi. Ülkenin hayati meseleleri, her gün arz-ı endam ettikleri bu mekânda karara bağlanırdı. Düşünüyorum da ne büyük bir tezat vardı ordunun subay kademesiyle erat arasında - güçlü, tıknaz ufak köylüler tam teçhizatlı ve eğitimli kimselerdi. Sayısız kafe ve pastacı dükkânı vardı. Öyle ki korocu kızlar gibi giyinmiş kadınların ve sefih görünümlü erkeklerin doluştuğu bu masalar kaldırımlara ve sokaklara kadar taşmıştı. Açık bahçeli mekânlarda çingene orkestraları, sert içki gibi iptila hali-

ne gelen sert havalar çalıyorlardı; etraftaki yüze yakın lokanta egzotik kalabalıklarla doluydu. Işıkların parıltısı göz kamaştırır cinstendi. Dükkân camekânları mücevherlerle ve erkeklerin metreslerine aldıkları diğer pahalı eşyalarla ışıl ışıldı. Geçit töreninde tam on bin kadın vardı – gerçek Bükreşliler, şehirlerinin dünyadaki herhangi dört şehrin toplamından daha çok fahişeye ev sahipliği yapmasıyla övünüyorlar...

Şöyle bir baktığında insan Bükreş'in Sofya veya Belgrad kadar eski bir şehir olduğunu düşünüyor. Kuru, yakıcı bir güneş var; petrol bakımından oldukça zengin olan toprak öyle bol çeşit ürün veriyor, hayat o denli karmaşık ve karışık ki... Gelgelelim daha bundan otuz yıl önce burada perişan halde bir köy, birkaç eski kilise ve daha da eski bir manastırdan başka hiçbir şey yoktu. O günkü Bükreş hepi topu bir prens ailesinin özel yaşam alanıydı.

Hâlbuki bugün Bükreş bir *zengin-ol* şehri, tıpkı çağdaş Romanya uygarlığı gibi – otuz yılda yerden bitmiş bir mantar gibi. Bükreş geniş düzlükleri sayesinde dünyanın en büyük hububat yetiştirilen bölgelerinden biri konumunda. Ayrıca kerestelik ormanlarla kaplı dağları var. Fakat zenginliğin asıl kaynağı petrol. Şehirde çabuk ve muazzam bir zenginlik elde eden petrol kralları, toprak kralları ve kereste kralları var. Öte yandan Bükreş'te yaşamak New York'ta yaşamaktan daha pahalıya mal oluyor.

Şehrin hiçbir özgün, hiçbir nevi şahsına münhasır yanı yok; her şey eğreti, her şey ödünç. Küçük bir Alman kralı, etrafındaki küçük maiyetiyle bir Fransız polis merkezini andıran küçük bir sarayda yaşıyor. Hükümet Belçika modeli örnek alınarak oluşturulmuş. Kralın yakın aile efradının sahip oldukları hariç tüm soyluluk unvanları yıllar önce kaldırılmış olmasına karşın, atalarını Moldovalı ve Eflâklı boyarlar olduğundan birçok insan kendisini "Prens" veya "Kont" diye adlandırıyordu; şecerelerini Bizans İmparatorlarına kadar dayandıran ailelerdense hiç bahsetmiyorum! Hepsi de Paris'te eğitim görmüş son zamanlardaysa Viyana, Berlin ve Münih kökenli şairler, sanatçılar, müzisyenler, doktorlar, avukatlar ve siyasetçiler söz konusuydu. Romanya'da kübizm kendi vatanında olduğundan daha kübik, fütürizm daha fütürist. Fransızlaşmış küçük polisler, Calea Victoriei'nin ötesine

geçmeye ve kapatma kadınların geçit törenini bölmeye cüret eden pazara bağımlı köylüleri eziyorlardı. Kabareler ve müzikholler Montmarte'deki eğlence fukarası yerlere benziyordu. Keza sıkıcı Fransız emsallerine müstenit Revüler izleyebilirdiniz – bunların hepsi Théâtre Antoine veya National Theatre'deki açık saçık komedilerin kötü birer kopyasıydı. Her şeyin öte, anlamdan ve albeniden yoksundu ve Fransız hoppalığının yüzeysel bir taklidi olmaktan öteye geçemiyordu.

Bir Romanyalıyı hiddetlendirmek istediğinizde, ülkesinden bir Balkan devleti diye bahsetmeniz yeter, fazlasına gerek yok. "Balkan mı?" diye vaveylayı koparır o zaman. "Balkan ha! Romanya bir Balkan devleti değildir. Nasıl olur da bizi yarı-yabanıl Yunan veya Slavlarla karıştırmaya yeltenirsiziniz! Bizler Latiniz Latin."

Bunu bir an olsun unutmanıza izin verilmez; gazeteler her gün Romanyalıların Latin olduğunu yazar –her gün "kardeşlerimiz, Fransızlar veya İspanyollar veya İtalyanlar"dan bahsedilir– ama bu "kardeşleri"nden daha safkan oldukları da eklenmeden geçilmez elbette. Çünkü Romanyalılar Transilvanya'ya İmparator Trajan tarafından yerleştirilen Romalı muhariplerin soyundan geliyorlar. Bazı yerel yazarlar gerinerek Romanya'nın Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunda ısrar ediyorlar. Bükreş'te bir meydanda Romulus ve Romus'un bir kurt tarafından emzirildiğini gösteren bir çeşme vardır. Ayrıca bazı kamu binaları Fasces,* Kartal ve "S.P.Q.R."** nişanlarıyla donatılmış. Fakat bu Romalı yerleşimciler lejyonlarına Tarsus'tan veya Kudüs'ün veya Güney Almanya'nın varoşlarından getirilmiş olabilirler. Buna bir de Dacian yerlilerinin kanını, güçlü bir Slav soyunu, Macar, Slav ve bir o kadar çingeneyi ekleyin, alın size Romanyalılar. Konuşulan dil Slav ve Asyatik köklerden sıkı sıkıya beslenen bir Latince – konuşması zor ve kulağa melodik gelmeyen sert bir

* *Fasces:* Eski Roma'da hâkimlik simgesi. Ortasında cellât baltası bulunan değnek demeti şeklindedir. (ç.n.)

** *SPQR: (Senatus Populusque Romanus)*: Roma Halkı ve Senatosu anlamına gelen kısaltma. (ç.n.)

dil. Ayrıca Latin özellikler de barındırıyor: Kolay tahrik edilebilirlik, içtenlik, nüktedanlık ve kritik durumlarda histerik argüman geliştirme esnekliği. Romanyalılar İspanyalılar gibi miskin ve mağrurlar, fakat İspanyalıların sahip olduğu o tattan yoksunlar; İtalyanlar gibi melodramatik ve duygusallar, fakat İtalyalıların sahip olduğu o albeniden yoksunlar. İyi bir gözlemci Romanyalıların "kötü Fransızlar", bir diğeri de "İtalyanlaşmış çingeneler" olduğu tespitinde bulunmuştu. Belgrad'taki dükkân sahipleri, arabacılar ve lokantalardaki garsonlar hırsızlığı huy edinmiş nezaketsiz kimselerdi. Seni dolandıramadıkları zaman müthiş bir öfkeye kapılıyor ve kızgın maymunlar gibi bağırmaya başlıyorlardı. Romanyalı arkadaşlarımın beni birçok defa uyardıklarını anımsıyorum: "Şu şu dükkâna aman ola gitme; sahibi Romanyalıdır ve seni dolandırır. Bir Fransız veya Alman dükkânı bul."

Bu satırları okuyanlar arasında, Romanyalıları yalnızca Bükreşlileri baz alarak kantara vurduğum ve Romanya'nın salt Bükreş'ten ibaret olmadığı itirazında bulunanlar olacaktır. Yine de ben bir ülkenin metropol kentinin o ulusun başat özelliklerini yansıttığı konusunda ısrar edeceğim – Paris demek esas olarak Fransa, Berlin demek esas olarak Prusya ve Bükreş demek tam anlamıyla Romanya demektir. Kimi zaman sokaklarda dolaşırken köylülere rastlıyorsunuz; beyaz keten pantolonlar ve dizlerine kadar gelen çiçek işlemeli gömlekler giymiş erkekler ve süslü kadife etekler, rengârenk elbiseler giymiş boyunlarından altın zincirler sallanan kadınlar. Bu durum düşündüğüm komik opera görüntüsüne çok iyi uyuyordu. Bükreş'ten otomobille bir saatlik uzaklıkta bir köy vardı ve buradaki insanlar üzeri toprak ve samandan çatıyla kaplı oyukların içinde yaşıyorlardı. Oyukların kazıldığı toprak Fransa'da yarış atları yetiştiren bir *boyar*'a (toprak sahibi soyluya) aitti. Köylüler toprağı bu *boyar* adına işliyorlardı. Nüfusun yalnızca yüzde ikisi okuma yazma biliyordu ve köyde hiç okul yoktu. Topraksahibi birkaç yıl önce bizzat bir okul yaptırmış, ancak hükümetin devralıp desteklemesini şart koşmuş. Sonuç: bina üç yıldır ambar olarak kullanılıyordu!

Bu köydeki insanların boğazından aşağı mısır haricinde hiçbir şey inmiyordu – vejetaryen oldukları için değil, et yiyemeyecek denli yoksul oldukları için. Kilise sık sık halinden memnun

topraksahiplerinin tutumluluk ve tasarruf üzerine methiyeler düzdüğü oruç günleri düzenliyordu. Köylüler dinlerine (veya hurafelerine mi deseydik, artık siz hangisini tercih ederseniz) çok bağlılardı. Mesela, bir adamın elinde, ölümün karanlık koridorlarında kendisine ışık tutacak bir mum olmadan ölmesi durumunda cennete ulaşamayacağına inanıyorlardı. İşin nirengi noktası şu ki, günümüzde birçok insan tam da elinde yanan bir mum olmadan ölüyor. İşte burada Kilise devreye giriyor. Köy papazı ölen adamın ailesine müteveffanın mum olmadan da cennete ulaşabilmesi için seksen franklık bir fatura kesiyor ve ilaveten, bir kez cennete vardıktan sonra orada tutunabilmesi yıllık *cüzi* bir meblağ söylüyor. Böylece iş *tatlıya bağlanıyor*! Papazlar vampir efsanesinden de kendi çıkarları doğrusunda faydalanmasını iyi biliyorlar. Bu efsane Balkanlarda, Macaristan'da ve Güney Rusya'da çok fazla tutulan bir hurafedir. Buna göre, bir köylü öldükten hemen sonra kendi ailesinden veya köyünden bir başkası daha ölürse, papaz ölü adamın cesedinin bir vampir olduğu yönünde kanaat belirtiyor. Bu katil hayaletin icabına bakmak için, ceset gecenin kör karanlığında (çünkü öbür türlüsü Romanya medeni hukuku tarafından kesinlikle yasaklanmıştır) mezarından çıkartılıp, kalbi bir papaz tarafından ağaç çivisi geçirilerek deşiliyor. Ve papaz bu hizmet karşılığında yüz franklık banknotu cebe indiriyor.

Bir keresinde Veliaht Prensinin özel arabasını taşıyan bir gece treniyle kuzeye yolculuk etmiştim. Soğuk bir geceydi, rüzgâr adeta insanın kemiklerine işliyordu. Buna rağmen tüm gece her birkaç kilometrede bir yol kenarında dizilmiş bekleyen köylüler görmemiz açıkçası bizi oldukça şaşırtmıştı. Meğer bu perişan haldeki köylülerin, kafalarının üzerinde fenerlerle öyle titreye titreye bekliyor olmalarının altında yatan neden prenslerine olan hürmetleriymiş....

Devrim için bu denli olgunlaşmış başka hiçbir ülke görmedim. Ekilebilir toprakların yüzde ellisinden fazlası, oranı yüzde onu bulmayan bir topraksahipleri güruhunun elinde bulunuyor, ki büyük topraksahipleri sekizde yedisi ırgat olan yedi buçuk milyonluk nüfusun yalnızca dört bin beş yüzünü oluşturuyor.

Üstelik hükümet 1864'ten bu yana büyük mülkleri parçalayıp, halka toprak satıyor ve buna rağmen durum buydu. Romanya'daki *boyar*'lar ve büyük arazi sahipleri nadiren kendi topraklarından geçinirler. Aslında, Paris ve Viyana'daki otel masraflarına, Bükreş'teki evlerine, Nice, Constanza ve Sinaia'daki villalarına ve kışları geçirdikleri Riviera'da sanat galerilerine, at yarışlarına ve dünyanın dört bir köşesindeki diğer çarçurlarına para yetiştirmek için tek yapabilecekleri bu. Karşılaştığım ailelerden birisi köylülerine çamurdan kulübeler ihsan eyledikleri ve günlük hepi topu yirmi sent (ki New Jersey'de bu parayla geçinmek ne kadar zorsa orada da en az o kadar zordur) yevmiye bağladıkları için kendilerini çok insansever olarak telakki ediyorlardı. Bu ümitsiz tabloya bir de Romanya'da tüm seçmenlerin gelirlerine göre üç ayrı sınıfa ayrılmış olmalarını ekleyin. Buna göre yaklaşık yüz köylünün atacağı oy, tek bir zengin topraksahibinin oyuna denk düşmektedir. Romanya'da bu zamana kadar pek çok kez devrim oldu. 1907'de gerçekleşen en sonuncusu salt tarımsal bir devrimdi. Fakat Romanya'da zorunlu askerlik sistemi yürürlükte olduğundan, güneydeki köylülere kuzeydeki kardeşlerini ve kuzeydekilere de güneydeki kardeşlerini vurmaları emrini vermek gayet kolay. Romanyalı köylüleri isyan etmeye iten basıncın ne denli korkunç olduğunu anlayabilmek için onları kibar, itaatkâr, hani nerdeyse efemine diyebileceğiniz kıyafetler ve tavırlar içerisinde –öyle ki ulusal marşları ve dansları bile hoş ve yumuşak– görmeniz yeterli olacaktır.

Romanya'da kamuoyunun genel eğilimi ne durumda diyecek olursanız, size Romanya'da kamuoyu diye bir şeyin olmadığı cevabını veririm. Köylüler, efendileri neyi uygun görürlerse onun için savaşacak durumdalar. Bu da ülkeyi onların emrine koşmak anlamına geliyor. Bu durum, askeri hizmetin bir ülkeyi nasıl eli ayağı bağlı bir şekilde açgözlü siyasetçilerin sultasına soktuğunun bir başka kanıtıdır. Dolayısıyla siyasetçilere sormak gerekecek ve onlar da Romanya'nın "ulusal ihtirasları" neyi gerektirirse o tarafın yanında savaşa gireceklerini beyan edeceklerdir; Balkanlar'da açgözlülüğe bu ad veriliyor.

Romanyalılar aslen Transilvanya'dan gelmişler ve doğuda Karadeniz'e kadar uzanan ve Besarabya'yı da içine alan Tu-

na'nın kuzeyindeki düzlüklere yerleşmişler. Çoban ve çiftçi bir kavim olduklarından dolayı zamanla daha da ilerilere yayılmışlar. Güney Bucovinia Romanyalılarla doludur. Keza Bulgaristan, Sırbistan, Banat, Makedonya ve Yunanistan'da da küçük gruplar halinde yaşadıklarını görürsünüz. En uygar kesim olan Transilvanya daha önceden Macar krallığına bağlıymış; Bukovina Türk Sultanının İmparator Joseph'e bir armağanıymış; iki kez Romanyalıların ele geçirdiği Besarabya, Plevne savaşından sonra Romanya'nın bağımsızlığını kazanmasının mükâfatı olarak Rusya'ya verilmiş. Her ne kadar şu an hayatta olan birçok insan Romanya'yı Türklerden temizleyen Rus ordularının geçişini unutmamış olsa da, Rus boyunduruğu altına giren iki milyon Romanyalıyı da aynı şekilde unutamıyorlar. Romanya'nın 1913'te Bulgaristan'ı arkadan vurup, tek bir Romanyalının bile yaşamadığı Silistre'yi almasının bir nedeni de bu büyük vilayetin kaybını telafi etmekti. Toprak ilhak etmek için hiçbir geçerli sebep bulamayınca, Balkanlardakiler tarafından bu tür "ulusal ihtiraslar"ın stratejik nedenlere yorulması ise köklü bir alışkanlıktır.

Besarabya zor yoluyla Ruslaştırılmış bir bölgedir. Üst sınıflar elbette kolaylıkla Ruslaşmış olsalar da, okullarda ve kiliselerde Romence'nin yasaklanması köylüleri ikisinden de uzaklaştırmak, vahşileşmiş ve alçalmış, anavatanıyla tüm bağını koparmış veya buna dair tüm bilgisini yitirmiş bir millet ortaya çıkarmak gibi bir sonuç yaratmıştır.

Bu milletin doğum yeri olan Transilvanya'da ve öte tarafındaki Banat'ta üç milyona yakın Romanyalı yaşamaktadır. Fakat Macarlıların yürüttüğü (tıpkı Rusyalıların Besarabya'da yaptıkları gibi) halkı Macarlaştırma kampanyalarına karşın ulusal duygular güçlü durumda ve gün geçtikçe de güçlenmeye devam ediyor. Transilvanyalılar zengin ve uygar insanlar; Romence yüksek okullarda ve kiliselerde yasaklandığında, eğitim için dağın öte tarafına, Romanya'ya geçerek ve gerek içerde gerekse de dışarıda milliyetçi propagandayı sürdürerek inatçı ve başarılı bir mücadele yürütmüşler. Öyle ki her Romanyalı Karpatların öte yakasında baskı altında yaşayan kardeşlerinden haberdar ve onlarla aynı duyguları paylaşıyor. Bugün Budapeşte'ye hatta Budapeş-

te'den de ötesine Romenceden başka bir dil bilmeden rahatlıkla seyahat edebilirsiniz.

Dolayısıyla Romanya'nın "etnografik temellere" dayanan "ulusal ihtirasları" Besarabya, Bukovina, Transilvanya ve Banat'a kadar uzanıyor. Hatta Bükreş'teyken, Makedonya'nın "haddizatında Romanya'ya ait olduğu"nu iddia eden bir haritaya bile denk geldim. Gerekçe olarak da nüfusunun çoğunluğunu Romenlerin oluşturması gösteriliyordu.

Tüm bunların köylüleri savaş konusunda heyecanlandırdığını söylemek pek doğru olmaz. Fakat Alman yanlısı siyasetçilerle Müttefiklerden tarafa siyasetçiler arasında ölümüne bir bilek güreşi sürüyor. Kimbilir kaç tane ne idüğü belirsiz avukat, siyasi ün çekişmesinde semirip palazlandı! Balkanlarda siyasetin daha çok hususi bir mesele olarak algılandığı göze çarpıyor. Gazeteler türlü desiselerle parti liderliği mertebesine ulaşmış bireylerin yayın organları durumunda. Öyle bir ülke ki, her saat en yakın kafede tokuşturulan bira kadehleri eşliğinde yeni bir parti doğuyor. Örneğin, *La Politique* milyoner Marghilohoman'ın yayın organıdır. Kendisi Muhafazakâr Partinin başkanı olup, yakın zaman önce görevlerinden kısmen azledilmiştir. Bir dönem öylesine Fransız yanlısı bir tutum takınmıştı ki, çamaşırlarını bile yıkatmak için Paris'e gönderdiği söylenir – ama onu kapan Almanlar olmuş. Müttefiklerden yana olan seçmenleri, *Journal des Balkans*'ın sahibi ve şiddetli bir Alman karşıtı olan Bay Filipescu'nun yönetimi altında bölünme yaşamıştı... Ve tabii bir de Başbakan Bay Bratianu'nun ailesine ait *Independence Roumaine* gazetesi var. Bay Bratianu savaşın başında Alman yanlısıydı, ama ilerleyen süreçte ılımlı bir Müttefik taraftarı olup çıktı. Şu anda ise iktidardaki Liberal Partinin başkanıdır. *La Roumanie* Bay Take İonescu'nun sözcülüğünü yapıyor. Kendisi ülkenin İtilaf Devletlerinden yana en güçlü partisi konumunda olan Muhafazakâr Demokratların lideri. Muhafazakârlar büyük topraksahiplerinden, Liberaller kapitalistlerden oluşuyor; Muhafazakâr Demokratlar ise bizdeki İlericilerle aynı hamurdan. Köylülerin Sosyalist Köylü Partisi'nin ise pek esamisi okunduğu söylenemez. Fakat tüm partilerin programlarında şu soru havada kalmış oluyor: Romanya kimin yanında savaşa girecek?

Kral Carol iki yıl önce Sinaia'da bakanların ve parti liderlerinin çağrıldığı bir toplantı tertipledi ve derhal Merkez Güçlerin yanında savaşa girilmesi yönünde bir konuşma yaptı. Fakat oylamaya geçildiğinde, Kralı destekleyen yalnızca bir kişi olduğu ortaya açıktı. Haşmetmeaplarına ilk kez karşı geliniyordu; nitekim Kral birkaç güne kalmadan hayata gözlerini yumdu. Şu anki Kral Ferdinand da aynı engelle karşı karşıya ve dahası bir de İngiliz kraliçeyle evli... Güçlü mali çıkarlar ve siyasi hokkabazların hırsları oynanan oyunun baş aktörleri konumunda.

Bu arada, işini bilen kimselerin cebine Rus altın transferi kesilmeksizin devam ediyor. Bu konuda yol yordam bilen Tötonlar kendi bildikleri yöntemlerle halk arasında sempati uyandırmaya çalışmışlar. Binlerce Alman ve Avusturyalı yazlık kıyafetleri içerisinde ve cepleri para dolu bir halde Bükreş'e gelmişler. Tüm otelleri doldurmuşlar. Her oyunda en iyi koltukları satın almışlar, Almanya ve Romanya ile alakalı her şeyi çılgınlar gibi alkışlamış, Fransız ve İngilizlere dair olanları ise yuhalamışlar. Keza Alman yanlısı gazeteler basmış ve bunları köylülere bedavaya dağıtmışlar. Romanyalıların çok sevdiği lokantaları ve oyun salonlarını satın almışlar. Dükkânları indirimli Alman mallarıyla doldurmuşlar. Tüm kızları desteklemişler, tüm şampanyaları satın almışlar ve ellerinin ulaşabildiği her hükümet görevlisine rüşvet yedirmişler... Dikkatleri Transilvanya'dan uzaklaştırmak ve Rus karşıtı duygular uyandırmak maksadıyla "Rus Besarabya'sındaki ezilen zavallı kardeşlerimiz," diye tüm ülke çapında ajitasyon yapmışlar.

Romanya hükümetine Almanya ve Avusturya tarafından Besarabya (Odessa da dâhil) önerilmiş, hatta ısrarcı olunması durumunda Bukovina bile verilecekmiş. Müttefik Devletler Transilvanya, Banat ve Bukovina Platosunu önermişler. Basında "yitirdiğimiz Besarabya'yı yeniden kazanmak" hususunda epeyce tantana koparılmış olmasına karşın, Besarabya meselesi aslında çok da önemli değildi. Hâlbuki Transilvanya meselesi fevkalade yakıcı bir meseleydi. Ayrıca Romanyalılar Rusya'nın ilerlemekte olan bir ülke olduğunu biliyorlar, bu savaşta yenilse bile bundan kırk yıl sonra da bugünkü gibi güçlü bir ülke olacaklar. Hâlbuki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yaşlı ve yıkılmaya

yüz tutmuş bir devlet ve artık doğuya doğru ilerleyişi gibi bir durum söz konusu değil.

Romanya savaş başladığından beri Müttefik Devletlerle savaşa girmek için tam üç kez geçici olarak anlaşmaya vardı ve üç kez de bu kararından caydı. Birisi güz başında Rusya Karpatlar'dayken, diğeri İtalya savaşa girdiğinde ve sonuncusu da Bulgaristan'ın Türkiye ile anlaşma imzaladığı günün akşamında Bay Take İonescu'yu gördüğümde.

"Bence Bulgaristan safını belirledi," diye konuşmuştu gayet ağırbaşlı bir şekilde. "Türkiye'nin bir hiç karşılığında topraklarından vazgeçeceğini düşünecek kadar çocuk değiliz. Merkez Güçler Sırbistan'dan dalacaklar – ki bunu bir tek biz durdurabiliriz. Ve size şunu söyleyebilirim, Sırbistan saldırıya maruz kalması durumunda bizim yardımımızı alabilir. Avusturyalılar sınırlarını bize kapamış durumdalar, dört bin askerin hazır kuvvet Bükreş üzerine yürümek üzere bekletildiği söyleniyor. Bu bir blöf – Bratianu kabinesini istifaya zorlamak ve Bay Marghiloman'ın bir hükümet oluşturmasını sağlamak için başvurulan ve arkasında Almanların olduğu bir blöf. Bratianu kabinesi düşse bile –ki bu konuda şüphelerim var, çünkü kendisi savaş yanlısı değil– yalnızca Bratianu ve Kral'ın işbirliği Marghiloman'ın yolunu açabilir. Ve bu da mümkün değil."

Üç hafta sonra Almanlar Sırbistan'a saldırdılar. Fakat Romanya bir kez daha uzak durmayı tercih etti.

XXX
BULGARİSTAN SAVAŞA GİRİYOR

Fakat Balkanların kilidi Romanya'da değil, Bulgaristan'da saklı. Bükreş'i kirli küçük bir trenle terk edip, sıcak düzlükler üzerinden güneye doğru ağır ağır tırmanmaya başladık. Perişan durumdaki küçük köylerin içinden geçtik. Çamurdan ve samandan yapılmış evlerin olduğu bu köyler Orta Afrika'daki aşağı bir kabilenin yaşadığı yerleri andırıyordu. Üzerlerine beyaz kadife kıyafetler geçirmiş nazik, itaatkâr görünümlü köylüler aptal aptal geçen treni seyrediyorlardı. Tren her küçük istasyonda duruyordu, sanki Romanya hükümeti Bulgaristan'a giden herkese karşı diş biliyormuş gibi. Giurgiu'da despot gümrük görevlilerinin işgüzarlığı yüzünden öyle sıkı bir kontrolden geçiyorsunuz ki, ülkeyi terk ettiğinize edeceğinize burnunuzdan getirmeye çalışıyorlar gibi bir kanı uyanıyor insanda.

Fakat sarı Tuna'nın öte tarafında bambaşka bir dünya var. Vapurun kıyıya varmasına daha yüz yarda olmasına karşın, yüzünde sıcak bir tebessümle birisi selamlıyor sizi – daha önce Amerika'da bulunmuş ve iki ay önce bu yoldan geçtiğinizde görmüş olduğunuz büyük esmer bir polis memuru. Hoşgörülü askerler dostlar alışverişte görsün tarzı bagajlarınızı kontrol ediyorlar ve size tebessüm dolu bir hoş geldin sunuyorlar. Orada beklerken, Fransızca konuşan şık giyimli bir yabancı, "Siz yabancısınız, öyle değil mi? Sizin için yapabileceğim bir şey var mı?" diye soruyor. Rehber falan değil ha, o da sizin gibi bir yolcu sadece, fakat o bir Bulgar ve dolayısıyla arkadaş canlısı. Dağlıların ve hür insanların yassı, dürüst yüzlerini tekrardan görmek

ve Slavca sözcüklerin sertliğiyle kulaklarınızın pasını silmek çok hoştu. Bulgaristan, sokakta her kimle konuşursanız konuşun içten bir cevap alabileceğiniz benim bildiğim tek ülke. Öyle bir ülke ki bakkal eksik para üstü verdiği takdirde sizi otelinize kadar takip ederek bulur ve hatasını telafi eder. Tekrardan böyle insanların olduğu bir ülkede olmak huzur vericiydi.

Minareleri, kiremit çatıları ve bol pantolonlar giyen, kırmızı kuşakları ve sarıkları olan köylüleri ile yarı yarıya Türk diyebileceğiniz Rusçuk'tan geçerek, güneydeki dağlara yaklaştıkça daha da dikleşen yaylaları tırmanıyorduk. Yanımızdan bir düğün alayı geçti; kâğıt serpantinler sallayan, beyaz kadifeler içerisinde, boyunlarında altın zincirleri, açık renkli yelekleri olan cıvıl cıvıl kızlarla ve gülüp eğlenen erkeklerle tıka basa dolu dört öküz arabası. Katırın üzerinde bir adam davul çalarken, at üstündeki gençlerse bağrışıyorlardı. Gece yüksek rakımlı bölgelere has ayazıyla üzerimize çöküyordu. Sabah olup kalktığınızda kendinizi kayalıklar ve fundalıklar arasında bir sıradağa paralel dolambaçlı bir geçitten inerken buluyorsunuz. El işi kahverengi giysiler içindeki sığırtmaçlar keçilerini otlatıyorlar. Yolumuz üzerinde evlerin kırmızı renkli çatılarının meyve ağaçlarının içine gömülü olduğu düzensiz Türk köyleri gördük. Ama nihayetinde dağlar sonlanıyor ve Sofya'nın silueti çıkıyor karşınıza.

Bükreş ile Sofya kadar birbirinden farklı iki şehir daha bulamazsınız. Kullanışlı ama çirkin binaları ve tuğla örülü temiz sokakları olan küçük ağırbaşlı bir kent. Kafanızın üstünden telefon kabloları geçiyor; sokaklarda arabalar bir o yana bir bu yana gidip geliyorlar. Sofya arada sırada denk geldiğiniz eski bir cami veya Bizans kalıntısı ve sarıklı köylülerle dolu meydanlar haricinde, Pasifik Kuzeybatının yeni hareketli şehirlerinden birini andırıyor. Sözcüğün gerçek anlamıyla herkesin gittiği bir otel var: Grand Hotel de Bulgaria. Hemen yanında Grand Café de Bulgaria. Burada gazeteciler haberlerini hazırlıyor, işadamı kodamanlar iş kotarıyor, avukatlar şantaj yapıyor, siyasetçiler hükümet deviriyorlar. Başbakanla veya bakanlardan biriyle –hatta bizzat bildiğim bir defasında, Kralla– mülakat yapmak istiyorsanız, Grand Hotel'in görevlisine telefon açtırtmanız yeterli. Yok,

eğer bu yolu tercih etmiyorsanız, geçin Grand Cafe'de bir masaya oturun, gün içinde hepsi mutlaka bir bir damlayacaklardır...

Sofya her istediğiniz yere rahatlıkla erişebileceğiniz küçük bir yer. Gösterişsiz Kraliyet Sarayı sokağın hemen karşısında; National Theatre bir blok aşağıda; Parlamento binası (*Sobranié*) diğer yönde iki blok ötede Dışişleri Bakanlığının yanında. Katedral ve Kutsal Sinod da hemen yanında. Kentte önemli bir şahsiyet kim varsa bu civarda, toplasan beş blokluk alan içerisinde yaşıyor.

Akşama doğru şehirdekiler en iyi kıyafetlerini giyip Tsar Liberator Caddesinden Prens Boris Park'a doğru salına salına dolaşmaları adettendi. İnsanlar eşleri, kızları, sevgilileri ve çocuklarıyla birlikte mütevazı bir geçit töreni havasında yürüyorlardı. Kadınlar pek de dert etmedikleri gösterişsiz ve geçen yılın kırsal modasını takip eden kıyafetler içerisindeydiler. Kalabalığın içerisine pek çok subay da karışmıştı – şık, askeri operasyonlar için tasarımlanmış pratik üniformalar giymişlerdi ve görünüşlerinden nasıl savaşılacağını bildikleri anlaşılıyordu. Çizmeli, asker şapkalı iri kıyım erler dimdik yürüyorlar, bir yandan da ortalığı inlete inlete şarkılar söylüyorlardı – hani şu Rusya ordusunda duyacağınız yavaş, ilahi tarzı şarkılar...

Karanlığın çökmesi beraberinde ayazı da getirmişti. Ne de olsa Sofya üç yüz metre yükseklikte bir alana kurulu. Saat sekizi vurduğunda hava o denli keskinleşiyordu ki, kalabalık yemek için evlere dağılıyordu. Şehirde kaldığınız otelinki dışında restoran olmadığı gibi, oranın yemeğinin de pek övülecek bir yanı olduğunu söyleyemem – Bulgaristan mutfağının gözde yemekleri olan jambon, yumurta ve ıspanak. Sonrasında Public Gardens'teki National Casino'da oturup hoş bir askeri bando müziği eşliğinde biranızı yudumlayabilirsiniz. Olmadı, Belediye Tiyatrosunda sonu gelmez Bulgarca diyaloglar dinleyebilirsiniz. Yalnızca tek bir müzikhol var: New America. Oldukça gülünç komedyenlerin ve şekilsiz dansçıların efkâr dağıtmak için şehre inmiş köylüleri kahkahalarla güldürdükleri kasvetli bir mekândır.

İngilizce konuşmayı bilen insan sayısı inanılmaz derecede çoktu. Siyasetçilerin tamamına yakını İstanbul'da bir Amerikan misyoner okulu olan Robert Kolejde tahsil görmüş. Robert Ko-

lejin Bulgaristan üzerinde o denli büyük bir etkisi olmuş ki, ülkenin birleşmesinden ve 1885 yılında krallığın ilanından sonra burası "Bulgaristan'ın özgürlüğünün beşiği" diye adlandırılmaya başlanmış. Sofya'nın bu denli Amerikan olmasının ve Bulgaristan siyasetinde Amerikan yollarına bu denli çok başvurulmasının (yolsuzluk yöntemi bile bizdekinin aynı!) arkasında bu gerçek yatıyor. Ancak, daha güçlü etmenler de yok değil. Bulgaristan İstanbul'a en yakın ülke ve herhangi bir Balkan ülkesinden çok daha uzun süre Türklerin boyunduruğu altında kalmıştır. Dilleri yığınla Türkçe sözcükle dolu olup günlük hayatta birçok Türk gelenek göreneği de hâlâ daha yaşatılmaktadır. Fakat Rusya'nın 1876 yılında Bulgarlara bağımsızlığını kazandırması, Bulgar düşünün yüzünü tamamıyla Slav kardeşlerinden tarafa çevirmesine yol açmış. Bunun dışında, Fransa'daki cumhuriyetçi görüşleri benimsemiş ve Makedonya'nın bağımsızlığı için mücadele eden bir grup entelektüel de vardı. Ve son olarak, Bulgar subaylarının, bilim-insanlarının, öğretmenlerin, gazetecilerin ve siyasetçilerin neredeyse tamamı son on beş yıldır Almanya'da tahsil görmüşlerdir.

Sofya'dan otomobille bir saatlik uzaklıkta tipik bir Bulgar köyü bulunuyor. Tepenin başındaki manastır toprakları haricinde, köyün etrafındaki tüm tarlalar orada yaşayanların kolektif mülkiyetinde olup yine kendileri tarafından sürülmektedir. Dağın içinden akıp gelen taşkın dere suyu sayesinde köylüler değirmenlerinde mısırlarını öğütebiliyorlar. On dört değirmen de aynı paraya geldiğinden köy ahalisi ile keşişler kafa kafaya vermişler ve tüm değirmenleri kaldırıp yerine elektrik gücüyle çalışan ve köyün ortak malı olacak büyük, tek bir değirmen yapmakta karar kılmışlar. Kiremit çatılı, ahşap, taş veya balçıktan yapılmış geniş, rahat evler arnavutkaldırımı sokaklar arasında rastgele sıralanmış. Herkes mutlu ve hayatından memnun gözüküyor, çünkü Bulgaristan'da her köylünün beş akre'lik devredilemez toprak hakkı var ve üstelik burada Sırbistan'da olduğu gibi varsıllar yok. Sokağın sonuna büyük, güzel bir devlet okulu yapılmıştı. Okulda her öğrenciye yetecek kadar derslik vardı ve öğretmenleri tahsillerini Almanya'da tamamlamışlardı. Telgraf ve telefon

hizmetleri ile tren ve otomobil yolu köyü şehre bağlıyordu. Bu örgütlenme ve ilerleme belirtilerini Bulgaristan'ın her köşesinde gözlemleyebiliyordunuz. Tüm bunların en başta gelen sorumlusu olarak Kral Ferdinand ile onun çevresine topladığı bir grup uzman bilim insanını göstermemiz gerekir. Bulgarlar dürüst, sadık ve kolay disipline edilebilir olmalarıyla, anarşist özellikler taşıyan Sırplarla tam bir tezat teşkil ediyorlar. Yüzyıllar süren Türk zorbalığının Bulgarlara böyle bir katkısı olmuş diyebiliriz.

Bulgarların karakterleri halkında bir şeyler öğrenmek isteyen birisi için, diğer Balkan halkları arasında yedi yüzyıldır anlatılagelen üç komik hikâyeden daha iyi hiçbir kaynak bulunamaz kanaatindeyim.

Bulgar'ın biri bir gün omzunda tırpanıyla geç bir saatte tarlasından dönüyormuş. Bir kuyunun yanında dinlenmek için durmuş ve o anda kuyunun üstünde ayın yansımasını görmüş. "Aman Tanrım!" diye bağırmış, "ay kuyuya düşmüş. Hemen kurtarmalıyım!" Dolayısıyla daldırmış tırpanı ve çekmiş. Gel gör ki tırpanı kuyunun taşlarına takılmış. Çekmiş, bir daha çekmiş, tekrar tekrar çekmiş ama nafile. En sonunda son bir hırsla bir daha çekmiş ve bu kez kaya kırılmış. Nitekim kayanın kırılmasıyla beraber adam da sırtüstü yere kapaklanmış. Kafasını kaldırdığında gökyüzünde ayı görmüş ve, "Aha!" demiş mağrur bir şekilde, "işte kurtardım ayı!"

Dört Bulgar bir gün tarlada yürürken üzerinde söğüt ağacı olan bir su birikintisi görmüşler. Ağacın yaprakları rüzgârın etkisiyle hışırdıyormuş. Köylüler de bakmak için durmuşlar. "Ağaç konuşuyor!" demiş bir tanesi. "Ne diyor ki?" diye sormuş öbürleri kafalarını kaşıyarak. "Sanırım içecek bir şeyler istediğini söylüyor," diye cevaplamış bir diğeri. Susuzluktan kurumuş zavallı ağaca acıyan köylüler ağacın dalına tırmanmış ve dalları suya daldırarak zavallı ağacın susuzluğunu gidermeye çalışmışlar. Ancak, ağaç doğal olarak kırılmış ve köylüler de suya düşüp boğulmuşlar.

Bulgar ordusu, hikâye bu ya, iki yıldır hem de en ufak bir sonuç almamasına rağmen İstanbul'u kuşatma altında tutuyormuş. Ne yapalım ne edelim diye oturup istişare etmişler ve kale duvarını iterek yıkmaya karar vermişler. Böylece bütün askerler sırt-

ları duvara dönük şehrin etrafına dizilmişler ve var güçleriyle başlamışlar ittirmeye – o denli sert ittirmişler ki ayakları yerin içine geçmiş. Bir şeyler olduğundan işkillenince tüm ordu bağırmaya başlamış: "Ha gayret, biraz daha! İtin itin, bırakmayın! Hareket ediyor galiba!"

Bulgarlar köken olarak Moğol kavminden geliyorlar. Yedinci yüzyılda Balkan Yarımadasını istila etmişler ve oradaki Slavlarla karışmışlar. Nitekim efsanevi Çar Simeon'un yönetiminde fetih yoluyla geçici bir "imparatorluk" inşa etmeyi başarmışlar. Sınırları Edirne'den Tuna'ya kadar, kuzeybatıda Transilvanya'ya ve Macaristan'ın tamamını kapsayacak şekilde, güneyde Bosna, Hersek, Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk, Epirus ve Tesalya'yı içine alacak şekilde Adriyatik'e ve güneyde de Trakya'ya kadar uzanıyormuş. İki yüzyıl sonra, Çar Dushan'ın yönetimindeki bir Sırp "İmparatorluğu" aynı bölgeyi fethetmiş ve Bulgarları boyunduruğu altına almış. On üçüncü yüzyılda Bulgarlar yeniden üstünlüğü ele geçirdilerse de, bir yüzyıl sonra Sırplar tekrardan baskın çıkmışlar. Bu süre zarfında Bulgarlar iki kez Bizans'ı kuşatmışlar. Bunlardan Bulgar "ulusal ihtirasları"nın "tarihsel temellerini" açıklamak için bahsediyorum – tüm Balkan "ihtirasları" gibi bu da pratikte sınır tanımıyor.

Fakat Bulgarlar hakikaten çok sade insanlar, hal ve tavırlarında en ufak bir hinoğluhinlik göremezsiniz. O halde, diyeceksiniz, neden Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girdiler? Ve daha da geriye gidecek olursak, neden Balkan İttifakını bozdular ve İkinci Balkan Savaşını kışkırttılar? Bu da yine bir "ihtiraslar" meselesi.

Makedonya meselesi son elli yıl içinde gerçekleşen tüm Avrupa savaşlarının sebepleri arasında yer almaktadır. Ve bu sorun çözülene kadar da ne Balkanlarda ne de Balkanların dışında barış ummak hayal olur. Makedonya akla hayale gelebilecek en korkutucu milletlerden oluşan bir karışım konumunda. İçerisinde Türkler, Arnavutlar, Sırplar, Romenler, Yunanlar ve Bulgarlar yan yana ama birbirleriyle karışmadan yaşıyorlar – Aziz Paul zamanından bu yana bu böyle devam etmekte. Beş altı kilometre karelik bir alanda altı ayrı milletten altı ayrı köye rastgelebilirsi-

niz. Bunların hepsinin de kendi gelenek görenekleriyle ve kendi dillerini konuşarak yaşadığını görürsünüz. Ancak, Makedonya nüfusunun büyük çoğunluğunu Bulgarlar oluşturuyor. Birinci Balkan Savaşı zamanına kadar aklı başında hiçbir Yunan veya Sırp veya Romen bunu inkâr etmiyordu. Bulgaristan'daki büyük adamların neredeyse tamamına yakını Makedonya'dan gelmedir. Makedonya henüz bir Türk eyaletiyken, orada ulusal okullar kuran ilk şahıslar bunlarmış. Bulgaristan Kilisesi İstanbul'daki Yunan Patriğine karşı başkaldırdığında –bu arada şunu da belirtelim, hiçbir Balkan Kilisesi bağımsız değildir– Türkler onlara kendi piskoposluklarını kurma iznini tanımışlar, çünkü Makedonya'nın Bulgar olduğu konusunda hiçbir kuşku yokmuş.

Hırslı Sırp milliyetçileri Bulgar örneğini izleyerek Makedonya'da kendi okullarını açmışlar ve Bulgar nüfuzunu kırmak üzere *komitacı*larını oraya yollamışlar. Fakat Sırp bilim-insanları ve siyasi liderleri bir yüzyıl boyunca Makedonya halkının Bulgarlardan oluştuğunu reddetmediler. Sırplar güneye doğru yayılmadılar; kuzeyden geldiler ve Bosna, Hersek, Dalmaçya ve Trieste'nin öte tarafından doğuya doğru yayıldılar. Nitekim kendi mantıkları da bu yöne doğru meyletmektedir.

Balkanlar Osmanlıların yönetimindeyken burada ortaya çıkan karışıklığın son yıllarında, Büyük Devletler Avrupa vilayetlerinde reform olması için bastırırlarken ve Türk İmparatorluğu son demlerini yaşarken; Yunanistan Sırplarla ve Bulgarlarla yeraltında haydut savaşımı yürütsünler diye *komitacı*larını Makedonya'ya yollamıştı Amacı en nihayetinde kendine de pastadan bir dilim almaktı. Fakat Balkan Savaşı patlak verene dek, hiçbir sorumluluk sahibi Yunan Makedonya üzerinde –tarihsel temellere dayandırmak haricinde– başka herhangi bir nedenle hak iddia etmiyordu. İstanbul, Trakya, Anadolu'nun belirli bölümleri ile Ege ve Karadeniz kıyıları üzerinde hak iddia edilmesinin nedeni, burada Yunanlıların yaşıyor oluşuydu. Hepsi bu.

1912'den önceki Balkan İttifakı anlaşmalarında bile, Sırbistan Makedonya'nın Bulgar olduğunu kabul ediyordu. Sırpların anlaşmalardan çekilmesinde rolü bulunan Sırp başbakan Bay Milanovitch şunları söylüyordu: "Aramızda tartışılmasına lüzum olmayan hususlar var. Bir defa Edirne Bulgarların olmalı. Char

Planina'nın (Bulgar Dağları) kuzeyinde kalan eski Sırbistan Sırbistan'ın olmalı. Makedonya'nın çoğunluğu Bulgarlara kalacak. Fakat doğu Makedonya'nın bir bölümü Sırbistan'a verilmeli. Ve en iyi yol paylaşımda hakem rolünü Rusya İmparatoruna bırakmak olacaktır." Nitekim bu madde anlaşmaya eklenmiş, Yunanistan da Bulgar hâkimiyetini kabul etmişti.

Balkanlardaki anlaşmazlık patlak verdiğinde, Bulgaristan güçlü ordusuyla Makedonya'da bir askeri kuvvet yığmak ve gerektiğinde de Sırbistan'a daha fazla askerle yardım etmek niyetindeydi. Fakat aksine, Trakya'daki Bulgarlara yardım eden Sırbistan oldu; Sırbistan bunu "anlaşmanın ilk ihlali" diye adlandırdı. Edirne düşünce, Bulgarlar bastırmaya devam ettiler ve kazandıkları başarı kendilerini de şaşırttı. Söyledikleri şey, Karadeniz'de Midia'dan Ege'de Enos'a uzanan bir sınırda ilerleyişlerini durduracakları yönündeydi. Ancak, Türkler ille de barış diye öyle bir tutturmuşlardı ki, ateşkesi bozup doğrudan İstanbul üzerine yürüdüler. Onları durduran Çatalca oldu ve eğer arkalarındaki olaylar rahatsız edici boyutlara ulaşmamış olsaydı durum çok daha farklı olurdu.

Tüm bunlar olup biterken, bütün Makedonya'yı, Epirus'u ve Tesalya'yı işgal etmiş olan Sırplar ve Yunanlar Bulgarların sınır tanımayan hırsları karşısında rahatsızlık duyuyorlardı. Balkan ittifakındaki hiçbir madde Bulgaristan'a Doğu dünyasının payitahtını ele geçirme hakkını tanımıyordu. Yunanistan ve Sırbistan birlikte Batı vilayetlerini fethetmişlerdi ve bileklerinin hakkıyla kazandıkları toprakları güçlü bir Balkan İmparatorluğu'na vermek için ortada pek bir sebep göremiyorlardı – anlaşmalar ne söylerse söylesin. Dolayısıyla aralarında gizli bir anlaşma yaptılar ve ele geçirdikleri toprak parçalarını sessiz sedasız Yunanlaştırmaya ve Sırplaştırmaya başladılar. Bine yakın halkla ilişkiler uzmanı siyasetçi dünya çapında propagandaya girişti: sahip oldukları farklı toprak parçalarındaki nüfusun esas olarak Yunan veya Sırp özellikler taşıdığına ilişkin ortalığı velveleye verdiler. Sırplar Makedonyalılara milliyetlerini reddedip, Sırp olduklarını ilan etmeleri için yirmi dört saat mühlet tanıdı. Keza Yunanlar da aynı yolu izlediler. Ret demek ölüm ya da topraklarından atılma anlamına geliyordu. İşgal ettikleri yerlere Yunan ve Sırp yerleşimcileri doluşturdular ve kaçan Ma-

kedonyalıların mal mülkleri bunların üzerlerine geçirildi. Bulgar öğretmenler hiç acımadan öldürüldü, Bulgar din adamlarına da ya ölüm ya da Ortodoks dinine dönmeleri seçeneğini sundular. Yunan gazeteleri yalnızca Yunanlardan oluşan bir Makedonya hakkında yazıp çizmeye başladı. Tek bir Allahın kulunun bile Yunanca konuşmuyor oluşu gerçeğinden ise, bu insanların Bulgarca konuşan Yunanlılar ve Slavca konuşan Yunanlılar olduğu şeklinde bir teori yaratarak sıyrılmaya çalıştılar. Sırplar ise daha diplomatik bir tarz tutturarak bunları Makedonyalı Slavlar diye adlandırdılar. Yunan ordusu Yunanca konuşan tek bir insanın bile olmadığı köylere girdi. "Bulgarca konuşarak ne ima etmeye çalışıyorsunuz?" diye bağırıyordu subaylar. "Burası Yunanistan ve siz de Yunanca konuşmak zorundasınız!" İtiraz edenin sonu ya ölüm ya da terk-i diyar eylemek oldu.

Bulgaristan Türklerle alelacele bir anlaşma imzaladı ve dikkatini batı yönüne çevirdi. Yunanlar ve Sırplar yan çiziyorlardı – Balkan İttifakı'nın, müttefikleri tarafından bozulduğu iddiasındaydılar. Bunun üzerine Bulgaristan hakemlik yapması için Rus Çarı'nın kapısını çaldı, fakat Sırbistan rüyasında görüp göreceğinden bile daha fazla toprak elde etmiş olduğundan, güçlü dostlara sahip olduğunun farkına varmıştı: Vasisinin muazzam açgözlülüğü karşısında etekleri tutuşan Rusya ve Balkanlarda güçlü bir devletin varlığına tahammülü olmayan Avusturya. Nihayet Çar Nicholas meseleyi halletmeye karar verdi; fakat iki delege tam St Petersburg'a doğru yola çıkmak üzereydi ki, Bulgaristan Büyük Devletlerin korkularını haklı çıkaran, dünyanın verdiği desteği ve yetmezmiş gibi Makedonya'yı kendisine kaybettiren bir adım attı. Bulgar orduları hiçbir ihtarda bulunmadan aniden Sırplara ve Yunanlara saldırdı ve Selanik üzerine yürüyüşe geçti. Bu hamleden önce Bulgar halkının görüşü sorulmamıştı. Saldırı haberi uzlaşma ve barış politikası güden kabinede şok etkisi yarattı. Sofya'da öfke ve şaşkınlık bir aradaydı. Kim vermişti bu emri? Bunu yapabilecek tek bir kişi vardı ve o da Kral Ferdinand'dan başkası değildi.

Kral Ferdinand sıradan, romantik bir Balkan kralı. Kendisini mütemadiyen beyaz bir atın sırtında İstanbul surlarına doğru giderken hayal ediyor – büyük, savaşçı bir imparatorluğun yüce

Çarı. Ve ben bu satırları yazarken bir kez daha halkını onların istekleri dışında ve hezimetten başka şanslarının olmadığı bir savaşa doğru zorla sürüklemekteydi.

Bunların hepsine şahit oldum. Antant Kuvvetleri önerilerini sunduklarında, sonrasında ve sonuna kadar Sofya'daydım. İtilaf Devletleri müdahalenin karşılığı olarak Sırp Makedonya'sının tamamının verilmesi ve de Yunan Makedonya'sının ve Silistre'nin iadesi için destek önerisinde bulundular. Merkez Güçler Makedonya'yı, Sırbistan'ın bir bölümünü, Silistre'yi verecekler, Cavalla ve Selanik'e ücretsiz geçiş sağlayacaklar ve ayrıca vakit kaybetmeden Türkiye'nin bir bölümü bırakılacaktı. Almanya Bulgaristan'a Sırp Makedonya'sı konusunda Alman kuvvetlerine yardımda bulunmasını ve ondan sonra tüm dikkatini bu toprakların işgaline çevirebileceğini söyledi; İtilaf Devletleri ise, Türkler'e saldırmalarını ve ondan sonra da savaş sonuna kadar tazminat için beklemelerini istedi. Bulgarlar ille de hemen işgal etmek istiyorlardı... İtilaf Devletleri ise Vardar hattını Müttefik orduları aracılığıyla işgal etmek suretiyle istediği ülkeleri onun adına garanti altına alacakları yanıtını verdi. Fakat Bulgar hükümeti savaştan sonra tutulacak sözler konusunda işkilliydi.

Başbakan Radoslavov 15 Temmuzda şu açıklamada bulundu: "Bulgaristan kendisine mutlak garantiler verildiği anda savaşa girmeye hazırdır... Böylelikle ulusal ideallerini elde etmiş olacaktır. Bu ihtiraslarımızın özünü bir buçuk milyonluk Bulgar nüfusuyla Sırp Makedonya'sı teşkil etmektedir. Birinci Balkan Savaşının sonunda burası bize vaat edilmiş ve bırakılmıştı. Nitekim milliyet esası uyarınca burası hâlâ bize aittir. Üçlü Antant Kuvvetleri bize bu bölgeyi verirlerse ve Yunan Makedonya'sındaki ve diğer yerlerdeki küçük taleplerimizi karşılarlarsa, onlarla omuz omuza yürüyeceğimizden kuşkuları olmasın. Ancak, bu garantiler mutlak ve gerçek olmalıdır. Kâğıt üzerinde kalacak olan vaatler bizi ikna etmeyecektir. Bu noktada halkımızı bir kez daha kanını dökmeye ikna edecek olan şey yalnızca kesinlik olacaktır."

Bu noktada ülkeyi arkasına almıştı, çünkü Bulgar köylüleri arasında çok kararlı bir kamuoyu var. Öncelikle yarım milyondan fazla Bulgar Makedonya'da Türklerin, Yunanların ve Sırpların zulmünden kaçmış ve Bulgaristan köylerine yayılmıştı. Bu

nedenle sürekli ülkelerinin bağımsızlığından dem vuruyorlardı. Yazın Sofya nüfusunun yarısı Makedonyalı mültecilerden oluşuyordu ve şehrin dolaylarında on altı bin mülteci çadırlarda yaşıyordu. Bu durum hükümete oldukça pahalıya patlıyor ve bir o kadar da canını sıkıyordu. Ben Eylül ayında Sofya'dayken Sırp ordusunda zorla kullanıldıktan sonra Avusturyalılar tarafından tutsak alınmış beş bin Bulgar geri dönüş yapmıştı. Basında her gün sayfa sayfa mültecilerin anlattığı acı hikâyeler ve Sırplara yönelik nefret dolu ifadeler çıkıyordu. Sırp basını da aynı haşinlikle cevap veriyordu, Bulgarlar sınırın ötesine akın etmişler, yakıp yıkıp öldürmüşlerdi. Her ikisi de doğruydu. Bu nefreti dengelemek için Kurtarıcı Rusya'ya karşı duyulan ve köylüler arasında çok yaygın olan geleneksel sevgi ve minnettarlık ile Türklerin hezimete uğratıldığını görmüş kuşağın anısı vardı.

Bulgar devlet adamlarının Romanya'daki muadillerinden zerrece farkı yok. Tıpkı onlar gibi kişisel hırs ve kişisel kâr oyununu oynuyorlar. Belki tek fark şu ki, Bulgaristan'da halkın ağzından girip burnunda çıkmaları gerekiyor. Ayrıca gerçekten kraliyet gücüne sahip olan vicdansız ve sorumsuz bir krala tabi durumda olduklarını da unutmayalım. Tüm Bulgarlar Makedonya'nın yeniden ele geçirilmesi konusunda görüş birliğine sahipler; ayrıştıkları tek nokta hangi tarafta yer alırlarsa bu istediklerini elde edecekleri. Bay Joseph Herbst'in bir keresinde bana söylediği gibi: "Eğer Makedonya'yı bize Zululand verirse, biz de savaşa Zululand'ın yanında gireriz!" İki taraf arasında (Sırplara duyulan nefret ve Rusya'ya duyulan muhabbet arasında) sıkı ve hummalı bir mücadele başladı. Radoslavov hükümeti kendisini Merkez Güçlere karşı bin bir şekilde allayıp pulladı – örneğin, askeri sansürün altı Müttefik yanlısı gazeteyi kapatmasına izin verdi, bunların Rus altını ile çıkarıldığını gerekçe göstererek.

Avrupa'daki savaş patlak verdiğinde tüm siyasi partilerin ortak kararı uyarınca, yürütme yetkisi hükümetin ellerine bırakılmış ve *Sobranié* süresiz olarak tatil edilmişti. Fakat hükümetin tavrı belli olunca, ülke içindeki tırmanan muhalefet durumu görüşmek üzere Parlamentonun toplanmasını talep etmişti. Kral bunu kesin bir dille reddetmişti, çünkü ülkenin çoğunluğunun hâlâ Müttefiklerden yana olduğunu biliyordu. Liberal hükümet

başka çıkar yol bulamayınca bir dalavereye başvurmak zorunda kaldı. Yeni Bulgaristan'da eyaletler ilk temsilcilerini seçiyordu ve seçimlere öyle bir hile bulaştırıldı ki yirmi koltuğun yirmisi de Liberallere gitti. Gizli bir görevli, köylülerin hangi tarafta savaşmak istediklerini öğrenmek üzere güneye yolculuk ettiğinde seçmenlerin bu konuda hissettikleri net bir şekilde ortaya çıktı: "Siz hele bir silahları verin bize, o zaman görürsünüz hangi tarafta savaşmak istediğimizi!" şeklinde tehditkâr bir cevapla karşılaştılar. Ancak, yirmi koltuğa karşın, Bulgaristan savaşa girdiğinde dahi Almanlara karşı olan büyük bir çoğunluk vardı.

Ağustos ayının ortalarına doğru Sofya'dan geçerken Müttefik Devletlerini destekleyenlerin etekleri zil çalıyordu. Stamboulovist kanadın lideri Bay Guenadiev Sırbistan tarafından da şartlı rıza gösterilen İtilaf Devletlerinin son önerisini Bulgaristan'ın kabul edeceği gibi görünüyordu. Milliyetçi cenahın başını çeken Bay Guechov, *Sobranié*'nin toplanmasını sağlamak amacıyla düzenleyecekleri bir gösteriden bahsediyordu. Ve Demokratik cenahtan Bay Malinov Almanların doğuya doğru ilerleyişinin, ülkesinin bölgedeki hâkimiyeti açısından ne kadar ölümcül olabileceğini bildiğini söylüyordu.

Ancak, iki hafta sonra geri döndüğümde her şey değişmişti. Mecklenburg Dükü, Krala iki kez ziyarette bulunmuş, Türkiye ile Bulgaristan arasında gizli bir anlaşma imzalanmış ve Almanların verdiği muazzam altın kredisinin ilk taksidi yerine ulaşmıştı. Ayrıca Bay Guechov'un bana söylediğine göre Merkez Güçler, Avusturya ve Sırbistan arasındaki müzakere girişimlerinin kesilmesi ihtimaline karşı, Bulgaristan'ın Romanya'ya saldırması için bastırıyordu! "Eğer Almanlar Sırbistan'ı geçip sınırımıza yaklaşırlarsa," diyordu Bay Guenadiev, "bizim küçük ordumuz onlar karşısında ne yapabilir ki? Yeni bir Belçika olmak istemiyoruz!" Bir keresinde bir siyasetçi bana köylülerin Rusya'yı ne kadar çok sevdiğini söylemişti, şimdiyse araları nanemollaydı. "Köylüler çok basit insanlar," diyordu; "Kurtarıcımız Rusya deyip duruyorlar, ama Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasının, Rusya'nın İstanbul'a yürümesinin önündeki engellerden birini kaldırmaktan başka bir anlam ifade etmediğini anlamıyorlar. Siz ve ben daha iyi biliyoruz: Köylüler kendilerine ne söylenirse onu

yaparlar ve bir halk düşünceli liderlere gereksinimin duyar." Sinsi bir bakış atarak yanımdan tam gaz uzaklaşmıştı.

Eylül ayının ilk haftası *Opoltchenié*, yani mültecilerden oluşan Makedon Lejyonu "kırk beş günlük bir eğitime" tabi tutulmak üzere silah başına çağrıldı. Doğal olarak kimse yememişti bu numarayı. Hükümet gazeteleri Sırplara karşı çifte bir nefret besliyordu: "Makedonyalılar! Ülkenizi sizi ezenlerin ellerinden kurtarma vakti geldi." Tam on altı bin Makedonyalıya celp gitmişti; bunlardan altı bini ve ayrıca on beş bin kadar Arnavut ve Türklerin zulmünden kaçarak sığınma talep etmiş olan on bin Ermeni celbe yanıt vermişti. Tam bir Bulgar titizliği içerisinde büyük bir gösteri tertip edildi. Yeni gönüllüler, savaş yorgunu bayrakların arkasına dizilerek, ulvi görünümleri içerisinde şarkılar söyleyip bağırarak sokakları arşınladılar. Makedonya'nın Bulgaristan'ı işgaline ortak olacaklarını biliyorlardı. Nitekim Askeri Kulübün balkonundan, *Sobranié*'nin basamaklarından ve Kurtarıcı Çar anıtından yapılan toplam yirmi konuşmada da söylenenler bu minval üzerineydi.

Ertesi Pazar günü, yani 6 Eylül resmi tatildi. Bulgaristan krallığının birliğinin sağlanmasının on üçüncü yıldönümü kutlanıyordu. Geçit töreni programına göre *Opoltchenié* ve Sofya garnizonu taburları da meydanda hazır bulunacaktı; fakat Bulgar bir odun tüccarı, Cumartesi gecesi hükümetten kereste dolu on iki kamyonunu dört saat içerisinde boşaltması ve hükümete teslim etmesi yönünde bir emir aldığını söyledi. Akşam geç saatlere doğru şehirdeki at arabalarının çoğuna hükümet levazım subayları tarafından el koyulmuştu. Yine o gece Makedonyalılar bilinmeyen bir şekilde ortalıktan kaybolmuşlardı. Ayrıca sabahleyin geçit töreni başladığında Sofya garnizonu da –atlılar, topçular, piyadeler– sırra kadem basmıştı, yalnızca iki bölük hariç. Öğleden sonra siviller tarafından gerçekleştirilen ve savaş çığırtkanlığı yapılan konuşmaların damgasını vurduğu büyük bir yurtsever gösteri düzenlendi. Akşamleyin öğrencilerin düzenlediği ve Makedon şarkılarının söylendiği fener alayı geçidi oldu. Heyhat, Grand Café de Bulgaria o gece siyasetçilerle ve gazetecilerle nasıl da dolmuştu. Fakat ulusal tatil olmasına ve olayların hassas durumuna karşın, en ufak bir heyecan yoktu. Zaten Sofya'da

hiçbir zaman heyecan olmamıştır – Bulgarlarda duygusallıktan eser yoktur. Gösteriler bile alelusul, örgütlü ve hatta aynı koyun sürüsü yönetir gibiydi. Parti liderleri ve siyasetçiler mülakat isteklerini geri çevirdiler – Bulgaristan'da böyle bir şey olduğunda bilin ki gerçekten önemli bir şeyler vardır. Muhalefet liderlerinin olayları engellemek için etraftaki çırpınışları artık beyhudeydi, ok yaydan çıkmıştı.

Hükümet darbesinin son perdesi kısa ama dramatik oldu. 18 Eylül Cuma günü muhalefet liderleri on bir muhalefet partisinden altısını temsilen Kral ile bir toplantı yaptılar. Tsanov iki Radikal Partiyi temsilen, Danev İlerici Liberalleri, Stamboliisky Köylücüleri, Guechov Milliyetçileri ve Malinov da Demokratları temsilen Kral tarafından huzurunda kabul edildiler. Davette ayrıca kralın yardımcısı Doktor Dobrovitch ve Prens Boris de hazır bulundu. Malinov konuşmasında Avrupa'daki mevcut askerî duruma ve ülkesindeki siyasi duruma bakıldığında, Bulgaristan'ın hangi tarafta olursa olsun savaşa girmesini kendileri açısından oldukça tehlikeli bulduğunu belirtti. Tarafsızlığın devam ettirilmesi gerektiğine tüm kalbiyle inandığının altını çizdi. Ancak, diye de ekledi, eğer hükümet savaşa girmemizin ulusal ideallerimizin gerçekleşmesine yardımcı olacağını düşünüyorsa, seçmenlerinin İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girilmesi gerektiğine inandığını da ekledi. Ardından Stamboliisky kendisi ve arkadaşları tarafından imzalanmış olan bir muhtıra sundu. Muhtıra da şu ricalarda bulunuluyordu:

Bir. Hükümetin *Sobranié*'ye danışmaksızın ve halkın isteği sorulmaksızın hiçbir eyleme girişmemesi.

İki. Herhangi bir eyleme kalkışılmadan önce, (İngiliz ve Fransız savaş hükümetleri modeli uyarınca) bir koalisyon hükümetinin kurulması ve bunların on bir siyasi partiyi temsil edecek genişlikte tutulması.

Üç. Kralın iktidardaki hükümete Muhalefetin taleplerini bildirir ve Kralın onayını taşıyan bir belge sunması.

Guechov sözü aldı. Rakamlarla ve hesaplamalarla İtilaf Devletleri'nin zaferinin kaçınılmaz olduğunu gösterdi. "Mevcut durumun savaşa girmemiz için yeterli olgunluğa eriştiğini söyleyemem." Aynı minval üzere bir konuşma da Tsanov yaptı. Ve muh-

tıranın ayrıntılarını netleştiren bir görüşmenin ardından Kral, Prens Boris ve Doktor Dobrovitch özel bir istişarede bulunmak için müsaade istediler.

Geri döndüklerinde, Doktor Dobrovitch'in söylediklerinden, hükümetin kaynağını açıklayamayacakları bir bilgiye istinaden eylem kararı aldığı anlaşılıyordu.

"O halde," diye parlayıverdi Bay Stamboliisky, "bu ülke halkını en çok ilgilendiren husus saklı kalacak, öyle mi?"

"Sizin bu ülke halkını temsil ettiğinizi bilmiyordum, Bay Stamboliisky," diye cevap yetiştirdi Kral. "O halde zatıâlileriniz neden bunca zamandır beni görmek için teşrif buyurmadılar?"

"Eğer gelmediysem, partimin demokratik ilkeleri bunu yapmamı engellediği içindir," diye altta kalmamaya çalıştı Bay Stamboliisky; "fakat ülkem tehlikede olduğu zaman benim gözümde ilkeler ikinci plana itilir. Ayrıca Majestelerine şunu hatırlatmak isterim ki, halkın iradesini es geçen hanedanların ömrü pek de uzun olmayacaktır!"

"Benim kafa kâğıdım yeterince eski," diye yanıtladı Kral, "dolayısıyla pek bir kıymeti harbiyesi de yok artık. Ancak, siz kendi kellenize dikkat etseniz fena olmaz."

Malinov ve Guechov'un ortamı sakinleştirme çabaları beyhude yereydi. Tsanov çoktan şirazesinden çıkmıştı ve Bay Stamboliisky'nin yaylım ateşine o da katıldı ve verdi veriştirdi. "Bir müddet," demişti hayal gücü yüksek bir gözlemci, "birbirlerinin neredeyse saçlarını başlarını yoldular."

Nihayetinde Kral ayağa kalktı ve çok sert bir şekilde şunları söyledi: "Baylar, taleplerinizi hükümete ileteceğim. Size şunu söyleyebilirim ki, her ne pahasına olursa olsun arkasında durabileceğimiz bir karar aldık. Bay Stamboliisky, geç de olsa sizinle tanışmış olduğuma hakikaten müşerref oldum!"

İki gün sonra Niş'e hareket etmek üzere Sofya'dan ayrıldık. Ve üç gün sonra da Bulgaristan'da seferberlik ilan edildi.

XXXI
SIRBİSTAN'A DÖNÜŞ VE YUNANİSTAN

Sofya'dan on beş dakika uzaklaştıktan sonra, tren tekrardan kocaman tepelerin arasındaki dar geçitlere dalıyor, tünel üstüne tünelden geçiyordu. Üzerinde hayvanların otladığı taşlık zirveler kırmızı, gri ve kahverengiye boyanmış gibiydi. Balkanlar güneye doğru ilerledikçe iyice mavi gökyüzüne doğru yükseliyordu. Buraya sıkı adamların ve dövüşçülerin beşiği demek yanlış olmaz. İki saat geçiyor ve dağın öbür tarafındayız. Kurak, bir o kadar da sıcak küçük bir vadi açılıyor önümüzde; etraf sıcaktan çatlamış dağlarla çevrili. Son Bulgar istasyonu olan Tsaribod bu bölgeye düşüyor. Ordu erzaklarının dizili olduğu istasyonda askerden geçilmiyordu. Sağlam, büyük evlerin, kamu binalarının ve iki fabrikanın yanı sıra, batıya ve kuzeye doğru iyi yolların, okulların, elektrik lambalarının ve kanalizasyon sisteminin bulunduğu nezih bir kentteyiz. Bu küçük, temiz, beton döşeli istasyonda dört ay önce durduğumuzda bize çok sıcak davranmış olan biletçi pencereden uzanıyor ve el sıkışıyoruz. Tren bir tünelden geçiyor ve sarp tepelerin arasından kıvrılıyoruz. Bu engeli atlattıktan sonra artık ilk Sırp kenti Pirot'tayız.

Bu iki kuzen arasında –Bulgarlar ve Sırplar– ne büyük bir karşıtlık söz konusu! Kent düzensiz bir tarzda kurulmuş; Türk tarzı kiremitlerle kaplı geniş evlerin olduğu bu kent için, daha ziyade genişletilmiş bir köy demek yanlış olmaz. Görünürde tek bir okul yok. Yıkık ahşap istasyonun önündeki kirli peronda bir gümrük görevlisi, altın şeritli üniformasının altında kılıç taşıyan istasyon amiri, yine kılıç taşıyan bir polis memuru ve iki subay

kendilerini hararetli bir tartışmaya kaptırmışlardı ve trenin farkında bile değillerdi. Sırp dilinin çevik, esnek belagati kulaklarımızı adeta delip geçiyordu. Bunların etrafında gri renkli hırpani kıyafetler içerisinde köylü askerler toplanmış, gayet rahat tartışmayı dinliyorlar ve zaman zaman görüş beyan ediyorlardı. Kafalarında Sırp ordusunun alameti farikası diyebileceğimiz şapkalardan vardı.

"Bay Pachitch mi?" diye bağırdı istasyon şefi hiddetli bir şekilde: "Hiç de bile, Bay Patchich gerçek bir Sırp değildir. Bir defa, onun babası Bulgar, annesi de Türk'tü. Genç bir radikalden daha iyi başbakanı nereden bulacaksın?" Gerine gerine göğsünü yumrukladı: "Ben şahsen..."

Gümrük memuru binbaşının omzuna hafif bir şaplak indirdi ve ardından kahkahayı koyuverdi. Bunun üzerine askerler de hep bir ağızdan gülmeye başladılar. İstasyonun en uç tarafında son tertip yedekler tek sıra halinde kapıdan içeri girerken, bir çavuş da sırayla bunların isimlerini okuyor ve çizelgede yanlarına çentik atıyordu. Yaşlı erkeklerden ve genç delikanlılardan oluşuyordu askerlerin üzerlerinde irticalen giydikleri üniformalar, ayaklarında da lime lime çarıklar vardı. Ancak, hepsi de asker kepi takmış ve yeni silahlar taşıyordu. On altı yaşından büyük göstermeyen bir delikanlı o denli içmişti ki yerinde duramıyor, kendisini dik tutmaya çalışan köylü annesine meyledip duruyordu. Kadının gözünden yaşlar süzülüyordu; ıslak yanaklarını mendiliyle sildi, yakasını düzeltti ve oğlunun göğsüne iki tane şaplak vurdu. Kendine gelen çocuk yataklı vagona doğru yeltendi. Ama bir polis memuru çocuğu kolundan tutarak, "İleri!" diye bağırdı. "Doğru kapalı yük vagonuna, marş marş!" Çocuk daha tek kelime edemeden kollarını polisin boynuna doladı ve birlikte yere kapaklandılar. Kolları bacakları birbirine karışmıştı. Herkes gülüyordu. Tek kollu, inanılmaz yaşlı bir adam bastonuna tutunmak suretiyle topallaya topallaya yürüdü ve biraz ilerisinde durmuş ak saçlı, tüfek taşıyan bir adama dokundu. Adam döndü ve birbirlerini dudaktan öptüler. Yaşlı adamın gözlerinden yaşlar süzülüyordu. "Aman ola, şu Bulgarların ilerlemesine izin vermeyin!"

Gümrük memuru kompartımanımıza geldi. Pasaportlarımıza şöyle bir lalettayin göz gezdirdi, bagajımıza ise dokunmadı bile.

"Sofya'dan mı geliyorsunuz?" diye sordu hevesle. Yanımıza oturdu ve sigara ikram etti. "Son havadisler nedir? Ortalıkta heyecan verici rivayetler dolaşıyor. Bulgaristan savaşa giriyor mu? Girmemeleri kendi haklarında iyi olur – iki gün içerisinde Sofya üzerine yürürüz!"

"Peki ya Avusturya ve Almanya size saldırırsa?"

"Peh! Bunu bir kere denediler! Hepsi bir olup gelsinler, ne yazar! Sırbistan'ın karşısında kimse duramaz!..."

Önümüzdeki tren hareket edince, askerlerle dolu beş yük vagonundan şarkı sesleri duyulmaya başlandı. Bulgarlar hakkında yeni uydurulmuş bir balladı okuyorlardı. Şöyle başlıyordu ballad:

"Bulgar Kralı Ferdinand
Bir gün Sofya'daki sarayında
Uyanır ve camdan dışarı bakar
Ve oğlu Prens Boris'e der ki:
'Mahdumum ve veliahdım,
Bugün güzel bir gün ve
Sırp ordusu oldukça hareketli,
Düşünüyorum da kadınlarına ve
Çocuklarına saldırırsak
Bizi asla alt edemezler...'"

Yunan sınırını geçerken insanın dikkatini ilk celbeden nokta sarraflardan, ayakkabı boyacılarından, çikolata, meyve ve geçen haftanın gazetelerini satanlardan oluşan bir kalabalık oluyor. Kaba ve hızlı konuşan, gözleri fırdıl fırdıl dönen kurnaz, esmer küçük simsarlardı bunlar. Üç sene önce güney Makedonya'nın kuru vadisinde tek bir Yunan yoktu; şimdiyse her yerde Yunanlar var. Romanyalılar neşeli ve zariftiler; Bulgarlar dürüst ve cana yakın, Sırplar ise nüktedan, cesur ve sevimliydiler. Bunlardan sonra Yunanlar gözüme güdük, yavan, soğuk nevale kimseler olarak görünmüştü.

Sanırım yüze yakın Yunan askerine savaş hakkında ne düşün-

düklerini sormuşumdur. Balkan halklarının en dikkati çeken özelliği, en yakın komşularına karşı duydukları öfkeli nefrettir diye düşünüyorum. Genel olarak Yunanlar Sırplardan nefret ediyorlar, fakat Bulgarlardan bahsettiklerinde iş çok daha ileri boyutlara varıyor. Venezelos'u adeta bir idol haline getirmişlerse de, ona karşı olanların bile varlığına şahit oldum, çünkü kendilerini zorla savaşa soktuğunu düşünüyorlar – ve Yunanlar savaşmak niyetinde değillerdi. Fakat Yunanlar için çok duygusal olduklarını söyleyebilirim. Önlerinde bir bayrak sallayıp, "zafer" diye bağırmanız yeterli, iyi veya kötü hangi nedenle olursa olsun hemen savaşa girişeceklerdir. Yunanların hırsları sınır tanımıyor. Kendilerini Perikles'in Atina'sının, Bizans İmparatorluğu'nun Büyük İskender'in fetihlerinin ve eski Yunan şehir devletlerinin dünyanın dört bir tarafındaki kolonilerinin mirasçısı sayıyorlar. Bir Yunan gazetesinin editörünün yazısından aldığım aşağıdaki paragrafın, genel ruh halini çok iyi yansıttığı düşüncesindeyim:

> "Beş bin yıllık bir tarihe sahip ve Batı uygarlığının beşiği olan Yunanistan, –Piedmont'un İtalya'ya, Prusya'nın Almanya'ya hükmettiği gibi– çocuklarını egemenliği altında toplamayı başarmış olan uluslar tarafından geride bırakılmayı kabul etmemelidir. Helen ulusu kudretsiz, aciz ve yeni devletlerin astı olduğu görüntüsünü vermemelidir. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye gibi bu uluslar Orta Asya'dan gelen barbarların Avrupa'da oluşturduğu mozaiklerdir."

Ve üstüne üstlük tüm bunlar yazılıp çiziledursun, yeni Yunan vilayetlerinin yönetimi verimsiz ve verimsiz olduğu kadar da çürüme içerisinde; Atina ise tam bir yalan ve fesat kumkuması durumunda. Yunan ordusunun seferberliğini önlemek için Almanlar tarafından rüşvet verilen demiryolu görevlisi bunun en tipik örneklerinden birini oluşturuyor. Ve hatırlamakta yarar var, Yunan-Sırp anlaşmasının *casus federis*'i ilk kez gündeme geldiğinde, Yunanistan yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddetmişti...

Selanik'teki son günümde körfez kıyısını büyük siyah bir duman bulutu kaplamıştı; küçük bir destroyer son sürat geldi ve kıyıya demir attı. Ardından üç tekne yanaştı. İçinde şık üniforma-

larıyla İngiliz subaylar, yirmi beş kutu ve sandık vardı. Ayrıca tüfek dolu bir çift de İngiliz gemisi gelmişti. Yükler sokağın ortasına istif edildi ve subaylar Hotel de Rome'e gittiler. On beş dakika geçmeden Sir İan Hamilton'un Selanik'te olduğu dedikodusu tüm kente yayılmıştı. Doğrusu Yunan görevlileri müthiş bir heyecan kaplamıştı. Tedirgin polis memurları yükleri koruyan iki muhafızın çevresinde etrafı kolaçan ediyorlardı. Etrafta insanlar toplanmış, ses çıkarmadan olanı biteni izliyorlardı. Nitekim sıcak haber Atina'ya da hemencecik ulaşmıştı. Görevliler ürkmüş bir halde bağırıyorlardı: "Bu ne anlama geliyor? Ne yapacağız şimdi?"

Bu arada biz de yolda İngiltere Kralının ulağına rastlamıştık. Öğle yemeği için Hotel de Rome'a gidiyorduk, o ise viski soda içmiş ve de endazeyi kaçırmış olduğundan açıkçası biraz güzelleşmişti.

Bizden beş masa ötede General ve tüm kurmayı oturuyordu. İngiliz general uzun, bronz tenli, bıyıklarına ak düşmüş mazbut bir adamdı. Kralın ulağıyla selamlaştılar. Birkaç dakika sonra masamıza bir garson geldi.

"General Hamilton Kral ulağıyla görüşmek istiyor." Arkadaşımız kalktı, hafif yalpalayaraktan Generalin yana gitti. Çok geçmeden, sandalyelere tutunarak ve yolunu güç bela bularak geri geldi. Masaya oturdu ve gülmeye başladı.

"Çok, çok komik," dedi halsiz bir şekilde. "İhtiyar benim derhal Atina'ya gitmemi ve İngiliz elçisinin talimatlarını öğrenmemi istedi."

"Lanet olsun, ne diye gönderdiler bizi buraya? İşte buradayım ama tek bir direktif yok. Ne halt etmemi istiyorlar benim burada?" diye söylendi.

O gece eve dönmek üzere Piraeus'tan gemiye atladık. Ve ertesi sabah denizin üzerinde bulutlar gibi asılı duran adaların arasında Selanik'e gitmek üzere yola çıkmış İngiliz askerleriyle dolu on iki askeri araçla karşılaştık.

XXXII
SONDEYİŞ: YİTİRİLMİŞ DÜNYA

Sırbistan'da, Obrenovatz'daydık. Yemek sona ermek üzereydi. Sofradakilerden biri, bir konyak şişesi ve gerçek Havana purosu kutusu çıkardı. Iovanovitch gülerek, bize bunları on beş gün önce Avusturyalılardan aldığını söyledi. Ve bataryaları gezmek üzere dışarı çıktık.

Batı yönünde Bosna dağlarının üzerinde, yeşil turkuvaz gökyüzünde ölgün bir güneş batmak üzereydi. Küçük bulut çizgileri akkor halinde, lal rengine kırmızıya, soluk pembeye, griye boyanıyordu. Kuşlar uykuya dalmadan önce cıvıldaşıp duruyorlardı; batıdan hafif bir esinti geliyordu.

Iovanovitch bana doğru döndü.

"Bir Sırp sosyalistiyle karşılaşmayı istemiştiniz. İşte! şansınız var. Birazdan göreceğimiz batarya komutanı Sırp sosyalist partilerinin önderidir –ya da öyleydi, barış zamanında. Hayır doktrinini bilmiyorum- güldü ben genç bir radikalim. Biz büyük Sırp imparatorluğunu tutuyoruz"

"Bütün sosyalistler Takits gibi olsaydı, sosyalizme karşı söyleyecek hiçbir sözüm olmazdı," diyen albay, purosundan hoşnutlukla bir nefes çekti.

Bir tarlanın köşesinde, yarım ay biçiminde kazılmış derin bir hendekte, genç söğüt ağaçlarının ardında 150'lik dört top gizlenmişti. Tam tarlanın seviyesinde, bir çatı onları örtüyordu ve bu topraktan çatı onları uçaklardan gizlemek için otlarla, çalı çırpıyla kaplanmıştı. Albay nöbetçinin kısa yoklamasını yanıtladı ve bağırdı: "Takits!" sığınaktan dizleri çamur içinde, başı açık bir

adam doğruldu. İri yarı ve güçlüydü. Buruşmuş üniforması sanki aşırı zayıflamış gibi üzerinden düşüyordu; sık ve bakımsız sakalı yanaklarını kaplıyordu, insanın doğrudan yüzüne bakan gözlerinde sakin bir ifade vardı.

Birbirlerine Sırpça bir şeyler söylediler ve güldüler.

"Demek öyle," dedi adam bana doğru dönerek, bakışlarında muzipçe bir pırıltı vardı. Demek öyle, sosyalizmle ilgileniyorsunuz?

Uzun zamandır konuşma fırsatı olmamışçasına, Fransızcayı duraksayarak konuşuyordu.

Ona evet diye cevap verdim:

"Sizin bir sosyalist lider olduğunuzu söylediler."

"*Öyleydim*," dedi di'li geçmiş zamanı vurgulayarak. "Şimdi..."

"Şimdi ise, diye sözünü kesti albay, bir yurtsever ve iyi bir askerdir."

"Kesinlikle iyi bir asker, diye doğruladı Takits; sesinde acı bir ton sezer gibi oldum. Kötü Fransızcam için özür dilerim. Yabancılarla konuşmayalı uzun zaman oldu. Eskiden Fransızca söylevler verirdim..."

"Ya sosyalizm!" diye sordum.

"Pekala! size anlatayım, diye söze girdi yavaşça. Şöyle çıkıp azcık dolaşalım."

Koluma girdi, bakışları yerden ayrılmıyordu. Birden, başını çevirdi ve sığınakta görünmeyen birine bağırdı:

"Peter! bir numaralı topun kama payını yağla!"

Diğerleri, iyi bir yemekten sonra mutlu insanlar gibi gülüşe oynaşa önden gitmişlerdi. Batıdan akşam yükseliyor ve gök kubbede kuyruklu yıldızlar saçarak bulutların parıltısını söndürüyordu. Uzak siperlerden, imparatorluğun ve Çar Etienne Duchan'ın zaferlerinden söz eden bir Makedonya ezgisinin titrek müziği, bir çigan *gouslar*'ının kemanının gıcırtılarına eşlik eden sesler geliyordu. Karşıdaki, düşman topraktaki ırmağın öte kıyısında bir alevin kırmızı ışığı yanıp sönüyordu. "Görüyorsunuz ya, ülkemiz sizinkinden çok farklı, diye yeniden söze başladı Takits. Burada zenginlerimiz ve sanayi nüfusumuz yok: bu nedenle sa-

nıyorum, emekçilerin sermayenin birkaç kişinin elinde toplanmasına karşı büyük ölçüde seferber edilmesine hazır değiliz."

Bir an durdu ve hafifçe güldü:

"Beni bütün bunları yeniden söz etmeye iten garip duyguyu tasavvur edemezsiniz..."

Partimiz bu ülkede sosyalizmin ilkelerini uygulamak için oluşturulmuştu: herkesin kendi toprağına sahip olacağı bir köylü ülkesi. Sırplar doğuştan komünisttir. Her köyde zengin *zadruga*ların evlerini görebilirsiniz; aynı ailede kuşaktan kuşağa, mülklerini ortaya koyan ve birlikte işleyen, evlilik yoluyla soy ağacının bütün kök salmalarıyla. Dolayısıyla zamanımızı Enternasyonal'le kaybetmemiz gereksizdir. Enternasyonal bize ket vurmaktan öte, her şeyi üreten ve üretim araçlarının sahibi olan halka üleşim araçlarını da vermek olan programımızı engeller. Siyasal program daha da yalındır: olabildiğince geniş seçim yoluyla gerçek bir demokrasi istiyorduk: girişkenlik hakları, referandum ve itiraz hakları. Görüyorsunuz ya Balkanlarda hırslı siyaset adamlarıyla onları seçen kitleleri ayıran derin bir hendek var. Siyaset, dalavereci avukatlar dışında herkese kapalı bir meslek haline gelmek üzere. Bizim ortadan kaldırmak istediğimiz bu sınıftı. Genel greve inanmıyorduk ve yeryüzündeki ezilen büyük sanayi işçileri kitlesinin bizden bekleyeceği hiçbir şey yok, o, Sırbistan koşullarıyla hiçbir ilişkisi olmayan ekonomik programını hayata geçirmek için bizden yalnızca yararlanabilir."

"Savaşa karşı mıydınız?"

Başını evet anlamında salladı.

"Savaşa karşıydık... –birden durdu, sonra yeniden güldü.- Biliyor musunuz, bütün bunları unuttum... köylülerin, Sırbistan halkının yalnızca savaşmayı reddederek, savaşı istedikleri zaman durduracaklarını sanıyorduk. Tanrım! sayımız fazla değildi –Almanya'daki ve Fransa'daki işçi sınıfı gibi büyük ve sağlam bir hareket değil-, ama her şeyin mümkün olduğunu sanıyorduk."

"Peki şimdi? Ne düşünüyorsunuz?"

Takits ağır ağır bana doğru döndü, bakışlarında acı dolu ve trajik bir ifade vardı.

"Bilmiyorum. Bilmiyorum. Şu anda sizinle konuşan kişi, savaştan önceki ben olan insandı. Bu eski, aşılmış meseleleri dile

getiren sesimi duyduğumda hissettiğim şoku bir bilseniz! Bu meseleler bugün için tüm anlamlarını yitirmişler. Sonunda her şeye yeniden başlamak gerektiğine: uygarlığı yeniden kurmak gerektiğine inandım. Toprağı sürmeyi, aynı hükümetin çatısı altında birlikte yaşamayı, sınırların ötesindeki halklarla, bugün bizim için kötülüğün yüzü haline gelen ve bizimle aynı dili konuşmayan halklarla dost olmayı yeniden öğrenmeliyiz. Dünya geçmiş çağlardaki gibi bir kaos haline geldi; yine de yaşıyoruz, yapacağımız bir işimiz var, hava güzel olduğunda mutlanıyoruz, yağmur yağdığında hüzünleniyoruz. Şimdilik önemli olan tek şey bu. Sonrasında ise bu barbarlıktan kurtulmak ve insanların düşünebilecekleri, akıl yürütebilecekleri, yaşamını bilinçli bir biçimde düzenleyecekleri bir döneme yeniden kavuşmak için uzun zaman savaşım vermek gerekecek... Ben bunu göremeden ölüp gideceğim. Bir zamanlar sevdiğimiz ve yitirdiğimiz o dünyayı yeniden göremeden."

Bana olağanüstü bir heyecanla, gözlerinde üzüntülü bir parıltıyla baktı ve kolumu kuvvetle sıktı.

"Size hikâyenin trajik yanını söyleyeceğim. Eskiden avukattım. Geçen gün albay basit bir hukuk konusunda bana danıştı ve *ben her şeyi unutmuştum.* Şu sırada size partimden söz ediyorum ve her şeyin belirsiz... bulutlar arkasında olduğunu yeniden anlıyorum. Bunun genel ve anlaşılması güç bir tutum olduğunu kesinlikle fark etmişsinizdir, değil mi? Evet: *gerekçelerimi unuttum ve inancımı yitirdim.*

Dört yıldır Sırp ordusunda savaşıyorum. Başlangıçta kaldıramıyordum, bir son vermek istiyordum, bütün bu *akıl dışı* yanları kafamı kurcalayıp duruyordu. Bugün ise bu benim işim, yaşamım. Her sabah yataktan toplarımı düşünerek kalkıyorum; akşamları bataryadaki her adamı teftiş etmek için dolaşıyorum: Untel'in, bütün tedbirleri alarak devriye nöbetini tamamlamasına göz kulak olmak, yorgunluktan canı çıkmış atların dizginlerini yerleştirmek, üç numaralı topun sapmasını düzeltmek için ne yapılması gerektiğini görmek. Bu benim ekmeğim, yatağım, güneşim: bu benim bütün yaşamım. Karımı ve çocuklarımı görmek için izne gittiğimde onların varlığı bana öylesine yavan, öylesine gerçekten uzak geliyor ki... Hemen sıkılıyorum ve buraya dön-

me, arkadaşlarıma, işime, toplarıma yeniden kavuşma anını bekliyorum... Korkunç bir şey bu."

Sustu, yolumuza konuşmadan devam ettik. Alçaklardan uçan bir leylek geçti, yuva yaptığı evin damına kondu. Nehir yönünde, çok uzaklardan nedeni bilinmez birden yoğun bir silah sesi, sürek atışı sesleri geldi, sonra da yoğun sessizliğin içinde yitip gitti.

****

JOHN REED

Balkanlarda Savaş

Kan ve soykırım, terör ve açlık; bugünün Bosna'sının korkunç gerçeği. İşlenen bu suçlar 1915'de de aynıydı ve halkların halklara karşı uyguladıkları zulüm ve barbarlık aynı şekildeydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sıcak günlerinde arkadaşı Robinson ile birlikte savaş ve sert ihtilaflardan acı çeken Balkanları dolaşan John Reed, Türkiye'ye de gelir. Tifüsten kırılan askerleri, Avusturya birliklerinin altüst ettiği köy ve kasabaları, Doğu'dan gelen Kazakları, gettolardaki Yahudileri, Rus ordusunun subaylarını, hayatta kalma mücadelesi veren her ırktan köylüleri, kent halklarını ve bugün de ciddiyetini koruyan korkunç etnik bölünmeleri aktarıyor.

ISBN 975-8460-96-X

9 789758 460960

12.00